

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA

THE CATUHŚATAKA
OF
ĀRYADEVA

THE CATUHŚATAKA OF ĀRYADEVA

Sanskrit and Tibetan Texts with copious
extracts from the commentary of
Candrakīrti

Reconstructed and Edited by
VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA

VISVA-BHARATI BOOK-SHOP
2, Bankim Chatterjee Street,
CALCUTTA.

First Published April 1931

PRICE RS. 8-0-0

Printed at the Cotton Press,
37/1 Beniatola Lane, Calcutta
Published by Kishorimohan Santra
Visva-Bharati.

THE CATUHSĀTAKA
OF
ĀRYADEVA

ལྷོ་པ་འཇམ་དཔལ་གྱི་པ་ལྟོ།

ĀCĀRYA ĀRYADEVA, THE AUTHOR OF THE CATUHŚATAKA

TO
RABINDRANATH TAGORE

ཧྲི་དཔལ་ལྷན་ཉི་མའི་དབང་པོ་མགོན།
ཕུ་ཀུར་སྟན་ངག་མཁན་ཆེན་ལ།
སྐྱུ་སྒྲོལ་དཔོན་གཙུག་ལྷན་གསུམ།
དད་གུས་ཟབ་མོར་འདི་འབུལ་ལོ།།

མྱེ་བ་དཔོན་ལྷ་མ་གྲགས་པ།

ĀCĀRYA CANDRAKĪRTTI, THE COMMENTATOR

ལོ་རྒྱུ་བཅི་མ་གྲགས་པ།

SCRYAKIRTTI, THE TIBETAN TRANSLATOR OF TIBET

PREFACE

The most important work of Āryadeva (c. 200-225 A.D.) is the *Catuhśataka* comprising, as the name itself shows, four hundred *kārikās* or verses in sixteen chapters (*prakaraṇas*) each of them containing twentyfive. It has two commentaries, one by Candrakīrtti and the other by Dharmapāla. But neither the original nor the commentaries in their entirety are now available in the Sanskrit text. The complete work with Candrakīrtti's commentary is, however, found in the Tibetan version (Tanjur, Mdo, Tsh, 1 ; and Y, 2 ; Cordier, II, pp. 296, 304), both of them being jointly translated by Sūkṣmajñāna of India and Sūryakīrtti (*Ñi ma grags*) of Tibet. In Chinese we have only the last eight chapters (IX-XVI) of the book. It is called there *Śataśāstra vaipulya* (*Kwân pâi lun pen* ; Nanjio, No. 1189). There is also the commentary by Dharmapāla extending like the original only from Chapter IX to XVI (Nanjio, No. 1198). Whether Dharmapāla wrote his commentary also on the first eight chapters is not known ; but it appears from Candrakīrtti's observation which we shall presently see in the preliminary Introduction, that he did not do so. The last eight chapters of the work with Dharmapāla's commentary were translated into Chinese by Hiuen-tsang himself (650 A.D.).

In 1914 Mahāmahopādhyāya Haraprasād Shāstrī published some fragments of the *Catuhśataka* mixed with Candrakīrtti's commentary in the *Memoirs of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. III, No. 8, pp. 449-514. In 1923 Dr. P. L. Vaidya in his *Études sur Āryadeva et son Catuhśataka* published the last nine chapters (VIII-XVI) of the work. Here he first gave the *kārikās* in the Tibetan version adding the Sanskrit original where available ; but where it was not available, he reconstructed the *kārikās* in Sanskrit from the Tibetan version. And then he translated all the *kārikās* into French. Then in 1925 Prof. G. Tucci in *Rivista degli*

Studi Orientali, Vol. X, pp. 521 ff gave an Italian translation of the last eight chapters of the work from its Chinese translation.

After having perused Dr. Vaidya's work I felt that it was marred by many inaccuracies. I wrote a long review pointing them out and modifying or reconstructing the *kārikās* again in my own light. I believe that where the original is not available we can get it back to a considerable extent only by such friendly discussion. I apologize to Dr. Vaidya for my quoting and criticizing his restorations. I have derived much help from his work and accepted his restoration in a few cases. The review referred to above took the shape of a separate volume. Now, when copious extracts from Candrakīrti's commentary were added, or in many cases, specially towards the end, the commentary was given in full being reconstructed from the Tibetan version, where the original Sanskrit was not found, it was finally decided to issue it in its present form.

As regards the arrangement of the matters some change will be noticed after the first few pages. It is due to the fact that the original plan underwent some modification when the printing was far advanced.

The present volume is, in fact, the second part of the original work. Logically and traditionally the first part should have contained the first eight chapters and the second the last eight chapters. But as Dr. Vaidya in his volume referred to gave the last nine chapters instead of eight, and as one of my objects for writing this book was to discuss his restorations I simply followed him in including the eighth chapter also. The remaining first seven chapters are given in the first part which will be published as soon as possible.

In editing the Tibetan portion of the volume I have used the 'Black' or the Narthang edition of the Xylographs of both the original and its commentary, while Dr. Vaidya has utilized for his text the 'Red' or the Peking edition of the Xylograph only of the text, and not also of the commentary. My Xylo-

graphs are of the Visvabharati Library. In many cases these are very illegible and in this connection I am very thankful to our Dge rgan, Mr. Bsod nams dños grub (Punyasiddhi), who helped me in reading them. My thanks are due to the Librarian, India Office, for his kindly lending to our Visvabharati the Xylograph of the commentary. Though it is of the same Narthang edition it is far better owing to the better quality of papers used therein. I have specially used it in the last two chapters. I am very grateful to my esteemed friend and colleague, Mr. Nandalal Basu, the Director of our Kalā-bhavana, for his kindly reproducing the portraits of Āryadeva, Candrakīrtti, and Sūryakīrtti, as found in the Xylographs, the first and the third being in Tsh and the second in H of Mdo of the Tanjur. I offer my hearty thanks also to my pupil, Mr. Prabhubhai Bhikhubhai Patel, for the help I have derived from him and specially for preparing the indexes.

I content myself for the present with a short and preliminary Introduction reserving detailed discussion for the next volume, *i.e.* the first part containing the first seven chapters.

Vidyabhavana,
Visvabharati,
January, 1931.

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA.

ABBREVIATIONS

AK	= A b h i d h a r m a k o ś a, Tibetan Text (BB), or its French Translation by Louis de la Vallée Poussin.
AKV	= A b h i d h a r m a k o ś a v y ā k h y ā (BB).
BB	= Bibliotheca Buddhica Series.
BI	= Bibliotheca Indica Series.
BCP	= B o d h i c a r y ā v a t ā r a p a ñ j i k ā (BI).
CŚ	= C a t u ḥ ś a t a k a of Āryadeva.
CŚV	= C a t u ḥ ś a s a k a v ṛ t t i of Candrakīrti.
DSn	= D h a m m a s a ṅ g a ṇ ī (Pāli Text Society).
IIPS	= Mahāmahopādhyāya Haraprasād Shāstī, or the C a t u ḥ ś a t a k a (or C a t u ḥ ś a t i k ā) edited by him in the Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol. III, No. 8, pp. 449-514.
KP	= K ā ś y a p a p a r i v a r t a ed. by Baron A. Von Staël-Holstein, Commercial Press, 1926.
LA	= L a ṅ k ā v a t ā r a ed. by Bunyiu Nanjio, Kyoto, 1923.
MA	= M a d h y a m a k ā v a t ā r a, Tib. version, ed. Louis de la Vallée Poussin (BB).
MK	= M ū l a m a d h y a m a k a k ā r i k ā (BB).
MKa	= M ā ṇ ḍ ū k y a k ā r i k ā.
MV	= M a d h y a m a k a v ṛ t t i, P r a s a n n a p ā d ā of Candrakīrti (BB).
MVt or MVp	= M a h ā v y u t p a t t i (BB or other editions).
NS	= N y ā y a s ū t r a.
NK	= N y ā y a k a ṇ ḍ a l ī on the P r a ś a s t a p ā d a - b h ā ṣ y a (Vizianagaram Sanskrit Series).
PA	= P r a m ā ṇ a n a y a t a t t v ā l a ṅ k ā r a of Śrīvādideva Sūri, Yaśovijaya Jaina Granthamālā, No. 22, Vira era 2437.

SS	= Subhāṣitasāṅgraha ed. C. Bendall.
Tib.	= Tibetan.
V	= Dr. P. L. Vaidya.
VT	= Vibhāvinī Tīkā on the Abhidhammatthasaṅgaha Pakāraṇa (Pāli) of Anuruddha, published by P. D. Fernando and G. Simon Andris de Silva, Colombo, 1898.
Vx	= The Xylograph of the Visvabhārati Library.
Vxx	= The Xylographs of the Visvabhārati Library.
X	= Xylograph.

a, *b*, *c*, and *d* respectively stand for the four successive *pādas* of a *śloka*.

An asterisk (*) before a *kārikā* implies that it is original and found in HPS or elsewhere and *not* reconstructed.

Similarly the words between two asterisks in a *kārikā* are of the original text and *not* reconstructed.

CONTENTS

	Page
Preface	v
Introduction	xiii
Text	1-298
Chapter VIII, Preparation of a Disciple	1
Chapter IX, Refutation of Things regarded as Eternal..	31
Chapter X, Refutation of Ātman	69
Chapter XI, Refutation of Time	102
Chapter XII, Refutation of Wrong Views	136
Chapter XIII, Refutation of the Organs of Senses and their Objects	167
Chapter XIV, Refutation of the Adherence to the Extremes	199
Chapter XV, Refutation of the Compound Things ..	232
Chapter XVI, Discussion between the Teacher and the Disciple	262
Additions and Corrections	299
Indexes	301-308
Sanskrit Karikās	301
Tibetan Karikās	304
Bhagavad-vākyas	307
Sanskrit Karikās cited in the Commentary ..	307
Tibetan Karikās cited in the Commentary ..	307
Verses cited in Notes	307
Passages cited in Notes	308
Sūtras, Śāstras, and Ācāryas	308

INTRODUCTION

The following account with regard to Āryadeva and his *Catuhśataka* is found in the introductory part of its commentary by Candrakīrti (about 600-650 A.D.), I. 1. The Sanskrit portion being lost or not available we read in its Tibetan version :

Āryadeva was born in the island of Simhala and was a son of the king of the land. After having become the crown prince he renounced the world, came to the South, and becoming a disciple of Nāgārjuna followed his doctrine. Therefore, the truth of his *Catuhśatakaśāstra* is not different from that of the *Mādhyaṃakaśāstra* (of Nāgārjuna). The assertion that there is difference between their doctrines simply shows one's rashness. For, it is a false imagination.¹

The following observation of Candrakīrti also occurs just a few lines before the sentence referred to above : As Ācārya Āryadeva desired to accept the discipleship of Ācārya Nāgārjuna there is no difference between their views.²

In giving the brief account of the subjects dealt with in the *Catuhśataka* Candrakīrti says that in the first four chapters things occurring in ordinary life (*hjiḡ rten paḥi dños po*=*laukikam vastu*) are explained ; for, it is in this way that one can gradually understand the highest truth (*don dam*=*paramārtha*). He explains it thus : [Chapter I.] The five *skandhas*, such as *rūpa*, etc., are originated depending on the cause and the effect (*rgyu dan rkyen*=*hetu-pratyaya*). Those which have origination (*skye ba*=

¹ slob dpon bphags pa lha ni sing laḥi glin du ḥkruñs śig ste mthar rgyi tshab por nas de ḥñid du rab tu byuñ z'in || de nas lho phyogs kyi brgyud ltar hoñs te slob dpon klu sgrub kyi ñe gnas ḥñid du gyur cin || deḥi lugs kyi rjes su hjiḡ par gyur pa de ḥñid kyi phyir na bstan bcos bz'i brgya pa ḥñiḥi de kho na ḥñid gañ yin pa de ni dbu maḥi bstan bcos las bñad paḥi de kho na ḥñid las mthap ḥñid tha dad pa can ma yin no || gañ z'ig mthap ḥñid so sor byas nas smra bar byed pa deḥi gz'uñ lugs so sor smra ba śin tu bab col yin te | deḥi chos ḥñid la log par rtog paḥi phyir ro ||

=Ācārya Āryadevaḥ Simhaladvīpe jātaḥ Simhalarājaputro yuvarāja bhūtvānte tatnauva pravrajitaḥ | tato dakṣiṇadikparamparayāgatya Ācārya-Nāgārjunasyāntevāśi tannayānuvarty eva babhūveti *Catuhśatakaśāstrasya* sya yat tattvam tan *Mādhyaṃakaśāstr* oktāt tattvān na vilakṣaṇam | yas tu prthaglakṣaṇam kṛtvā kathayati tasya prthaksamayakathanam atisāhasam | taddharmasya mithyākalpitatvāt |

² gañ gi phyir na slob dpon bphags pa lha ḥñi ni slob dpon klu sgrub slob mar gnañ bar ḥñid gyur pa deḥi phyir ḥñiḥi de ḥñid lugs las lugs gz'an min

=Yasmād ayaṃ Ācārya Āryadeva Ācārya-Nāgārjunasya śiṣyatvaṃ svikartum akāmayata tasmāt tan matam asya matān nānyat |

utpāda, jāti) are not eternal (*mi rtag pa*=*anitya*). [Chapter II.] Those which are not eternal generate one's pain and therefore are causing misery (*sdug bsñal*=*duḥkha*). And as such they always cause affliction and consequently are impure (*mi gtsañ*=*asuci*). [Chapter III.] And those which are impure are to be given up and consequently cannot be regarded as 'These are I,' or 'These are mine' (*bdag*=*ātman*, and *bdag gi*=*ātmīya*), they are neither 'I,' nor 'mine' (*bdag med pa*=*anātman*). [Chapter IV.] Yet owing to illusion (*phyin ci log*=*viparyāsa*) these worldly things (*hjiḡ rten paḥi dños po*) appear otherwise, i.e. eternal (*nitya*), causing happiness (*sukha*), pure (*śuci*), and 'I' and 'mine' (*ātman* and *ātmīya*). This wrong view is to be avoided, and it cannot be done without observing practices (*caryā*) of a Bodhisattva, an aspirant to *bodhi* 'supreme knowledge.' So in Chapter V the *Bodhisattvacaryā* is dealt with. *Kleśas* or impurities interrupt the *Bodhisattvacaryās*, therefore they are examined in Chapter VI. And as the objects of senses (*yul*=*viśaya*) are the cause of origination (*skye ba*=*utpatti*), staying (*gnas pa*=*sthiti*), and growth (*hphel ba*=*vṛddhi*) of *kleśas* those objects are discussed in Chapter VII. Chapter VIII deals with the purification of the mind of the disciple before he is thought fit to listen to the explanation of the truth of things. The remaining eight Chapters, IX-XVI, discuss that the things around us have not what can be regarded as their own characteristics or nature (*ran bz'in med pa ñid*=*niḥsvabhāvatva*).

The names of the Chapters¹ as given below will also show the subjects dealt with in them :

I. Showing the means for abandoning the adherence to the view that things are eternal.²

II. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things cause happiness.³

¹ See *Le Muséon*, 1900, pp. 237-238.

² *rtag par hdzin pa spañ baḥi, thaḥs bstan pa*=*nityagrūhaprahāṇopāyaśandarsanam*. But CSV as in HPS has *nityaviparyāsaprahāṇopāya*° (*rtag par phyin ci log spañ baḥi thaḥs*°), 'showing the means for abandoning the illusion of viewing the things as eternal.'

³ *bde bar hdzin pa spañ baḥi thaḥs bstan pa*=*sukhagrūhaprahāṇopāya*°. CSV *sukhaviparyāsa*° (*bde bar phyin ci log*°) 'illusion of happiness.'

III. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things are pure.¹

IV. Showing the means for abandoning the notion of 'I' (*ahāṅkāra*).²

V. Showing the practices of a Bodhisattva.³

VI. Showing the means for abandoning passions or impurities.⁴

VII. Showing the means for abandoning the adherence to the enjoyments desired in the life of a man.⁵

VIII. The preparation of a disciple.⁶

IX. Showing the contemplation of the refutation of things regarded as eternal.⁷

X. Showing the contemplation of the refutation of *ātman*.⁸

XI. Showing the contemplation of the refutation of time.⁹

XII. Showing the contemplation of the refutation of (wrong) views.¹⁰

XIII. Showing the contemplation of the refutation of the senses and their objects.¹¹

XIV. Showing the contemplation of the refutation of the adherence to the extremes.¹²

XV. Showing the contemplation of the refutation of the compound things.¹³

XVI. Showing the contemplation of the discussion between the teacher and the pupil.¹⁴

¹ gtsaṅ bar ḥdzin pa spaṅ baḥi thaḥs bstan pa = *śuci-grāhapraḥāṇopāya*°. CŚV *śucivi-paryāsa*° (gtsaṅ bar phyin ci log°) 'the illusion of purity.'

² bdag tu ḥdzin pa spaṅ baḥi thaḥs bstan pa = *ātmagrāha*- or *ahāṅkāra-praḥāṇopāya*°. CŚV adds '*bhāvanā*-' (sgom) 'contemplation' after *upāya* (thaḥs). But in the Skt. text, HPS, p. 466, there is *ahāṅkāraviparyāsapraḥāṇopāyam* 'the means for abandoning the illusion of *ahāṅkāra*.'

³ byaṅ chub sems dpah spyod pa bstan pa° = *Bodhisattvacaryā*°.

⁴ lion moṅs spaṅ baḥi thaḥs° = *kleśapraḥāṇopāya*°.

⁵ mi ṅid kyis ḥdod pa loṅs spyod la z'en pa spaṅ baḥi thaḥs° = *mānuseṣa sambhogā bhini-vesapraḥāṇopāya*°. CŚV reads -*abhiṣṭa*- (mṅon par ḥdod paḥi) for -*iṣṭa*- and adds -*viṣaya*- (yul gyi) before -*sambhoga*-.

⁶ slob ma spyod pa = *śiṣyacaryā*. CŚV -*paricaryā* (yons su spyod); but in HPS, p. 480, it has *pārikarmika-prakaraṇam* 'the chapter dealing with preparation.'

⁷ dños po rtag pa dgag pa bsgom pa bstan = *nityārthapratīṣedhabhāvanāśāṇa*.

⁸ bdag dgag pa bsgom pa° = *ātmapratiṣedha bhāvanā*°.

⁹ dus dgag pa bsgom pa° = *kālapratīṣedhabhāvanā*°.

¹⁰ lta ba dgag pa bsgom pa° = *dr̥ṣṭipratīṣedhabhāvanā*°.

¹¹ dbaṅ po daṅ don dgag pa bsgom pa° = *indriyārthapratīṣedhabhāvanā*°.

¹² mthar ḥdzin pa dgag pa bsgom pa° = *antagrāhapratīṣedhabhāvanā*°.

¹³ ḥdus byas kyī don dgag pa bsgom pa° = *samskr̥tīthapratīṣedhabhāvanā*°.

¹⁴ slob dpon daṅ slob ma mṅam par gtan la dbab sgom pa° = *guruṣiṣyaviniścayabhāvanā*°.

We have already seen in the Preface that Dharmapāla commented upon the last eight chapters of the CŚ. He was one of the ancient *Upādhyāyas* (*snön gyi mkhan po*) mentioned in the *Mahāvvyutpatti*, § 177, 9, and seems to have been the teacher of Śīlabhadra, who received Hiuen-tsang at Nālandā (656 A.D.). Śīlabhadra was then very old. Dharmapāla must have died before the arrival of the Chinese pilgrim at that place; and it appears from the observation given below of Candrakīrti that they were contemporaries; or it may be that the former was a little earlier than the latter. Candrakīrti quotes him not only here in his commentary on the CŚ, but also in his *Madhyama-kāvātāra* (Tibetan version), p. 407. I think, Poussin is not right when he calls him (p. 426) *Dharmaraksita*. It is due to his wrong translation of *Chos skyon* which in Sanskrit is *Dharmapāla* and not *Dharma-raksita*. (Cf. *Hjig rten skyon*=*Lokapāla*.)

As regards Dharmapāla's commentary which is only on the last eight chapters some light is thrown by Candrakīrti. He says (I. 1):

This *Catuhśataka śāstra* is divided by the *present* (*da lta*) poet, venerable Dharmapāla into two parts in accordance with the arrangement (found in the book): one consisting of (two) hundred (of *kārikās*) teaching *dharma* (*chos bstan pa brgya pa*=*dharmaśāsanasataka*), and the other consisting of (two) hundred (of *kārikās*) regarding disputations (*tshod pa brgya pa*=*vigrahasataka*). But now I take this *Catuhśataka śāstra* as one unit. For, in this way the former arrangement is maintained, and at the same time those who require benefit are benefited, as all the subject matters intended to be discussed in the *śāstra* being taken the objects of one's own self as well as of others are fully attained.¹

¹ de hdi da lta'i snān nāg (X dñags) mkhan gyis rnam gnīs byas | bstan bcos bz'i brgya pa de ni da lta'i snān nāg (X dñags) mkhan btsun pa chos skyon gis ji lta' dgod pa phyed nas rnam pa gnīs su byas te | geig ni chos bstan pa brgya pa nid duho | gzan ni stso'd pa brgya pa nid duho || da ni bdag gis geig tu do ranm dbye bar bya | da ni bstan bcos bz'i brgya pa de geig tu byas nas bdag gis rnam par dbye bar bya || de lta' byas dan bkod pa snā ma yan yon su bskyañs par hgyur la | des phan gdags par bya ba rnam phan btags par yan hgyur te | bstan bcos kyi don brjod par bdod pa mthah dag blañs pas ran dan gz'an gyi don yan dag par hgrub pa'i phyir ro ||

In the commentary of Candrakīrti there is a marked difference between the first and second parts, *i.e.* between the first eight and the last eight chapters ; for, while in the former there are a number of *drṣṭāntas* (*dpe rnam*s) 'examples' or 'maxims,'¹ each of the *kārikās* containing at least one of them, there is none of them in the latter. On this point the following occurs in the commentary (I. 1) :

'In each of the *kārikās* in the (first) eight chapters the *drṣṭāntas* used by Ācārya Dharmadāsa are read and explained with it (*kārikās*).'²

Thus the *drṣṭāntas* found in the commentary are of Ācārya Dharmadāsa, and *not* of Candrakīrti himself.

We have no sufficient materials for deciding as to who this Dharmadāsa was. There were two Dharmadāsas,³ a grammarian quoted by Rāyamukuta, and the author of *Vidagdhamukhamanḍana*. We know hardly anything of the former, while as regards the latter it is clear from his own work that he was a Buddhist (*saugata*).⁴ Our Dharmadāsa referred to by Candrakīrti seems to have been also a Buddhist, as the latter calls him an *Ācārya*. Therefore, Dharmadāsa, the author of *Vidagdhamukhamanḍana*, may possibly be identical with our Dharmadāsa.

= tad idam vartamānena kavinā dvidhā kṛtam | tae Catuḥśataka śāstraṃ
vartamānena kavinā bhādanta-ḍharmapālenā yathāsanniveśam vibhajya dvidhā kṛtam
ekaṃ dharmāśāsanāśatakam anyat tu vighraśāśatakam | mayā tv idānim ekabhāgam eva
kriyate | tae Catuḥśataka śāstraṃ mayedānim ekaṃ kṛtvā vibhajyate | eva
kṛte pūrvō 'pi vinyāsaḥ parirakṣito bhaved upakāryāś copakṛtā bhavēyuh vivakṣiata-
sakalaśāstrārthagrahaṇāt svaparārthayoh samyaksiddheḥ |

¹ These have been collected and translated into English in a small volume. It will be published as soon as possible.

² ḥdir rab tu byed pa brgyad kyi tehig lehur byas pa dag re re la slob dpon chos kyi hbañs
kyis sbyar bāhi dpe rnam ḥdon pa de dag dan lhan cig rnam par bśad par byaḥo ||

= iḥāṣṭānām prakaraṇānām ekaikāsu kārikāsu Ācārya Dharmadāsenā prayuktā drṣṭāntāḥ
parhitās tābhiḥ saha vyākhyāyante.

³ There is another Dharmadāsa, the author of a *tīkā* on the *Karpūramāñjarī*. But his name in this connection is out of question.

⁴ He says at the end of his book (IV. 75) :

kṛtis tu Dharmadāsaḥ saugataḥ tapasvinah |
vidagdhanām mukhambhojapavikāśakari matā ||

He begins his work glorifying the speech of the Buddha :

siddhauśadhāni bhavaduḥkhamahāgadānām
pūṇyātmanām paramakarmarasāyanāni |
prakṣālanāikāśalināni manomālānām
śauddhodaneḥ pravacanāni ciram jayanti ||

See also IV. 18.

Whether Dharmadāsa wrote a commentary, complete or partial, on the CS cannot definitely be said. His *dṛṣṭāntas* quoted by Candrakīrti might have been written by the former somewhere else.

THE CATUHS'ATAKA

CHAPTER VIII.

SLOB MA SPYOD PA

मिश्रचर्या

178

CŠV : gañ z'ig ḥdod chags kyi ḥchin ba che bas ḥchin¹ gtad pa ñid kyi phyir bdag dañ gz'an la ḥdod chags spans² par mi srid par dogs³ pa de la bsad pa |

—यो महता रागबन्धनेन बन्धनसमर्पितत्वादात्मनोऽन्धस्य च रागप्रहासं न सम्भाव्यत इत्याशङ्कते तमाह — ।

ji ltar mi mthun mi rnam la |
mdzaḥ ba yun riñ mi gnas pa |
de bz'in kun la skyon śes la |
ḥdod chags yun riñ mi gnas so || 1 ||

V nareṣv ananurūpeṣu cirañ rāgo na tiṣṭhati |
evañ sarvatra doṣajñe cirañ rāgo na tiṣṭhati || 1 ||

Here the word *rāga* for Tib. *mdzaḥ ba* in *b* is not a happy one ; the original must have been *sneha* as evident from Candrakīrti's Vṛtti⁴. This is supported also by the Tib. version of the *Meghadūta*, ed. Beckh, verse 12, where *sneha* is translated by *mdzaḥ ba*.

According to the commentary the Skt. word *ananukūla* or *pratikūla* for *mi mthun* in *a* is undoubtedly better than *ananurūpa* as V has done. In the Tib. version of the *Abhidharmakośabhāṣya* (BB), p. 13, l. 19, *mi mthun* is used for the Skt. reading *pratikūla* preserved in the *Abhidharmakośavyākhyā* (BB), p. 18, l. 20.

¹ X chin.

² X spans.

³ X dogs.

⁴ [tathā kasya- (de bz'in du gañ z'ig)]-cid rājñāḥ putro'tivāpāyāḥ (phañs pa; HPS priyaḥ). sa kadācid vyutthitāḥ. sa tena rājñā samgrāme nirjitya gṛhitāḥ. tasya ca rājñas taddoṣadarśanāt (deḥi śes pa mthoñ bañi phyir; HPS °darśitvāt) tasmāt s n e h o (chags pa) vigataḥ.

Tib. *ji ltar*, Stk. *yathā*, in *a* is omitted altogether. This can, however, be ignored in the present case, for the meaning is quite clear by the use of *evam* for *de bz'in*, lit. *tathā*.

I should like to propose the following restoration :

नरेषु प्रतिकूलेषु चिरं खेदो न तिष्ठति ।

एवं सर्वत्र दोषघ्ने चिरं रागो न तिष्ठति ॥१॥

CV : de ltar na ji ltar ḥgal baḥi mi rnam la mdzaḥ ba yun riṅ por gnas pa yod pa ma yin pa de bz'in du rnal ḥbyor pa la yaṅ phyi daṅ naṅ gi dños po rnam la skyon du mthon ba ñid kyi phyir ji ltar thams cad du ḥdod chags daṅ bral ba mi srid ॥

— एवं यथा विरुद्धेषु नरेषु खेदश्चिरं न तिष्ठति तथा योगिनोऽपि बाह्यान्तरभावानां दोषदर्शनात् कथं सर्वेस्माद् विरागो न सम्भाव्यते ॥१॥

177

इतश्च तत्प्रज्ञाणं^१ सम्भाव्यते रागवत्स्वभावात्^२ । यथा च तद्वस्तु नास्ति^३ तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

la la de ñid la chags te |

la la de ñid la sdaṅ z'in |

la la de ñid la rmoṅs pa |

deḥi phyir ḥdod pa don med paḥo ॥ 2 ॥

V with Vx of CS *de* for *deḥi* in *d*.

* तत्रैव रज्यते कश्चित् कश्चित्तत्रैव दुष्यति ।

कश्चिन्मुच्यति तत्रैव तस्मात् कामो निरर्थकः ॥२॥

For the word *kāma* in *d* in the Skt. text *kāya* is wrongly printed in the fragments (HPS, p. 473). V has unnecessarily emended it by *rāga*. The Vṛtti says : “*tasmād viṣaya k ā m a ḥ svarūpā-siddhatvāt śūnyaḥ*.” In *b* the verb *duṣyati* is here not from √*duṣ*, but from √*dviṣ*. Cf. Pali *dosa* = *dveṣa*. This is quite evident from the Tib. word for it, *sdaṅ*.

CSV : रजनीयवस्थायत्तोदयो^४ हि रागः । तच्च रजनीयं वस्तु

^१ HPS ad. na.

^२ Tib. ḥdod chags kyi gr'i med paḥi phyir ro ; HPS *rāgavatevabhāvatvāt*.

^३ Tib. doḥi gr'i ji ltar med pa. HPS om. it.

^४ Tib om. udaya.

स्वरूपासिद्धम् । तथा हि^१ । यदेव श्लोकस्य रञ्जनीयं तदेवापरस्य हेतुवीर्यं
मोहनीयं^२ बोधसम्भवे । यदि च रञ्जनीयं वस्तु स्वरूपतः स्यात् सर्वदा सर्वस्य
च तथैव स्यात् । न त्वेष नियमो दृष्टः । तथा हि यत्रैको रज्यति तत्रैवापरो
दुष्कति तत्रैवापरो सुकति । तस्माद् विषयकामः स्वरूपासिद्धत्वाच्छून्यः । न
चेवं रञ्जनीयवस्तुशून्यताभावेनातत्परस्य योगिनो रागप्रहासं न सञ्जायत
इति^३ ॥२॥

Cf. परित्रादकामुकशृणामेकस्यां प्रमदातनौ ।

कृष्णः कामिनी भङ्ग इति तिस्रो विकल्पनाः ॥

Sarvadarśanasaṅgraha (BI), p. 15.

178

CSV : एवं^४ नास्ति रागादीनामालम्बनस्य स्वरूपसिद्धिः । एवं
तावदालम्बनासिद्ध्या रागाद्यसिद्धिं प्रतिपाद्य इत्वसिद्ध्यापि प्रतिपादयितुकाम^५
पाद ।

rtog pa med par ḥdod chags la |
sogs la yod ṇid yod min na |
yañ dag don dañ rtog pa z'es |
blo dañ ldan pa su z'ig ḥdzin || 3 ||

In *b* for *la* Vx of CSV *pa*. In *c* all *de* for *dañ*

* विना कल्पनायास्तित्वं रागादीनां न विद्यते ।

भूतार्थः कल्पना चेति को ग्रहोच्यति बुद्धिमान् ॥३॥

CSV : विषयेष्वयोनिशः कल्पना रागादिसिद्धिकारणम्^६ । ततश्च येषां
सत्त्वामिव कल्पनायामस्तित्वम् असत्त्वां च कल्पनायां नास्तित्वं^७ भवं तेषां

^१ Tib. *de* *ltar*; HPS om. *it*.

^२ HPS om. *it*. Tib. *rmoñs pa dañ bar ma byas par*. But it is a defective reading. Should we read: *rmoñs par bya ha* ?

^३ Tib. om. *viṣaya-*.

^४ The two negations are omitted in Tib. After *iti* HPS aq. *vidyata eva rāgaprahāṇam*.

^५ Tib. om.

^६ Tib. *pratipādayitum* (*bstan pañi phyir*).

^७ Tib. *rāgādiklesakāraṇam hi viṣayev ayoniśaḥ kalpanā* (*ḥdod chags la sog pa ñon moñs pañi rgyu ni yul rñams la tshul bz'in ma yin pañi rtog pa ste*).

^८ HPS om. *asatyām* ^८ *nāstitvam* which is supplied from Tib (*trog pa med par yod pa ṇid med pa*).

रक्षुःकृतं च परि'कल्पितसर्ववत् स्वरूपासिद्धिरवसीयते । यस्तु स्वरूपसिद्धिं
रागादीनामभ्युपेति नियतं तेन कल्पनापेक्षजन्यत्वं स्वरूपसिद्धिविद्वत्
नाभ्युपेतव्यम् । यदि श्रुतौ भूतोऽर्थः किमर्थं तदर्थं कल्पनापेक्षते । कथमसौ
भूतार्थः । इत्थेयं सोपपत्तिकाममभासावभासितचित्तसन्तानत्वान् न विद्वांसः
स्वरूपसिद्धयः कल्पनाजनितत्वमङ्गोक्तुर्वन्ति । जडास्तु कथञ्चिद् विपर्ययासात्
प्रवर्तन्ते ॥३॥

179

CSV: अत्राह । विद्यत एव रागादीनां स्वभावो बन्धनत्वात् ।
तथा हि । स्त्री पुरुषविषये च रागे च पुरुषे च सह बद्धा नातिक्रामति^१ पुरुषम् ।
पुरुषश्च स्त्रीविषये च रागे च स्त्रिया सह बद्धो न परि'त्यजति स्त्रियमिति ।
उच्यते— ।

hgaḥ laḥaṇ gaṇ daṇ lhan cig tu |
bcinṣ pa z'es bya yod min te |
gz'an daṇ lhan cig bcinṣ pa la |
bral ba rigs pa ma yin no || 3 ||

In *a* for *tu* V has wrongly *du*. In *d* V with Vx of CS *bar* for *ba*.

* कस्यचित् केनचित् साधं बन्धो नाम न विद्यते ।

परिच सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते ॥४॥

In *b* V wrongly reads *yujyate* for *vidyate* and in *c* for *bandhasya* he accepts the misprint, *baddhasya*, in the fragments (HPS, p. 474). That the reading must be *bandhasya* is quite evident and is supported by the Vṛtti.

CSV: यथैव^२ हि रागः कल्पनापेक्षजन्यत्वात् स्वभावासिद्धस्तद्वत्
स्त्रीपुरुषयोरपि स्वरूपासिद्धत्वात् कस्यचिदर्थस्य केनचिदर्थेन सह नास्ति स्वरूपतो
बन्ध इति न बन्धकारणत्वाद् रागः स्वरूपतः सिध्यति । अथावप्यवधूयेत्यं विचारं
परिच सह परस्मै बन्धः परि'कल्प्यते एवमपि

परिच सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते ।

^१ Tib. om. *pari-*.

^२ Tib. om. *iti*.

^३ Tib. *mi mbaḥ la*; it does not literally mean *atikramati*.

^४ Tib. om. *pari-*.

^५ In X *de ltar* (*evam, tathā*). According to Skt. it must be read *ji ltar* (*yathā*).

^६ Tib. om. *pari-*.

विप्रयोगो विमोक्षो विमुक्तिरित्यनर्थान्तरम् ।¹ यदि हि स्वरूपस्य परिच²
बन्धकारणत्वं स्यात् तदा स्वरूपस्यान्वयाभावासम्भवात् सुखभाव एव³ स्यात् ।
अस्ति च मुक्तिरिति नास्ति बन्धनकारणत्वं रागस्य⁴ । असति च⁵ बन्धनकारणे
कुतो बन्ध इति स्वभावशून्या एव रागादयः स्वभावशून्यतादर्शनात् प्रतीयन्ते
इति शक्यमाख्यातम् ॥४॥

180

CSV : यद्येवं विचारात् क्लेशा निवर्तन्ते तत् किमित्यजितक्लेशाः प्रायो
दृश्यन्ते । गण्धोरधर्माधिमुक्तिविरहात् । तथा हि— ।

bsod nams chuñ du chos ḥdi la |
the tshom za ba yañ mi ḥgyur |
the tshom za ba tsam z'ig gis |
srid pa hrul por byas par ḥgyur || 5 ||

In *b* with *Vx* of CSV I read *za ba* and not *za bar* as *V* reads
with *Vx* of CS. In *c* *Vx* of CSV has *gi* for *gis*. In *d* all read
bor for *por*.

* अस्मिन् धर्मेऽल्पपुष्पस्य सन्देहोऽपि न जायते ।

भवः सन्देहमात्रेण जायते जर्जरौक्षतः ॥५॥

CSV : अनादिसंसारान्धस्याविपर्यास⁷ दर्शनो ह्यविद्वान् प्रतिबिम्बोपमेषु
पदार्थेष्विदंसत्त्वाभिनिविष्टः स्वभाव⁸ शून्यतोपदेशं प्रपातमिव मन्यते ।
शून्यताधिमुक्ति⁹ हेतुकुशलमूल¹⁰ विरहितचित्तसन्तानत्वात् तथाविधस्य सत्त्वस्या¹¹-
स्मिन् विपरीतविनिश्चयविनिर्मुक्त¹² शून्यताधर्मे किमेवं नैवमिति सन्देहोऽपि न

¹ HPS has this sentence after the next one: yadi hi° eva syāt.

² Tib. rañ bz'in gyi gz'an gyis; HPS parasya svarūpatō.

³ Tib. om. it.

⁴ Tib. vimukti° (rnam par grol ba).

⁵ Tib. ḥdod chags la; HPS parasya.

⁶ Tib. yañ; HPS om. it.

⁷ HPS -sandarsāno.

⁸ Tib. om. svabhāva-.

⁹ Tib. ston pa ḥid kyi lhag par mos pañ; HPS śūnyavimukti°.

¹⁰ Tib. tea ba; HPS om. -mūla.

¹¹ Tib. sems can la; HPS matasya for sattvasya.

¹² Tib. phyin ci log tu ḥes pa las ma gtogs pa; HPS om. it here. See note 1, next page.

जायते¹ । ततश्च बुद्धिहेतुविपर्यस्तत्वात् कुतोऽस्य मोक्षः² । यदि त्वयं केनापि³
हेतुना शून्यताधर्मं 'सम्बन्धगुणदिश्रमानी संशयमुत्पपादयेत् किमयं धर्म एव'⁴
नेवमिति नियतमस्थानेनापि सन्देहमात्रेण जर्जर⁵ एव संसारो⁶ जायते ।⁷
सन्देहकालोऽपि जर्जर एवास्व संसारो⁸ लक्ष्यते तद्भेदा⁹ तु क्वावस्थावस्थितत्वात्
॥५॥

181

CSV : अपि च⁹ योऽयं स्वभावशून्यतालक्ष्यो धर्मो यस्मिन् सन्देहोऽपि
भवस्व जर्जरत्वाय संवर्तते¹⁰ तस्य भगवता प्रथमज्ञान्तिचक्षुमुपादाय यावन्
मोक्षस्तावदपरिहानिर्वृद्धिदोषवर्णिता । न त्वेवं लौकिकानां धर्माणां । ते हि
विपाकक्षयादपि क्षीयन्ते प्रत्ययवैकल्यादपि न प्रवर्तन्ते । न हि प्रज्ञा-
पारमितानधिष्ठिता दानादयः समर्था जात्यन्वा इव सर्वज्ञतानगरमनु¹¹ प्राप्तमित्यु-
वाच ग्राह्या । तदेवम् —

chos gañ z'ig la thub pa yis |
thar pañi bar du hphel ba ñid |
gsuñs der gañ la gus med pa |
de ni gsal bar blo ldan min || 6 ||

In *b* for *pañi* and *ba* V has wrongly *bañi* and *pa* respec-
tively. In the same line for *hphel* Vx of CS *hgrel*, which is a
mistake.

* आ मोक्षाद् यस्य धर्मस्य वृद्धिर्निबोक्तवान् मुनिः ।

तत्र भक्तिर्न यस्यास्ति सुव्यक्तं बुद्धिमान् न सः ॥६॥

V is quite justified in amending the reading *ātma hy ādyasya*
found in the fragments by *ā mokṣād yasya* according to the Tib.
version.

¹ After this HPS ad. *anyatra viparitanīśaśāt*.

² After *mokṣa*- Tib. ad. *darśanam* (lta).

³ Tib. ad. *ekena* (goig gis).

⁴ Tib. *yañ dag par*; HPS om. *saṃyag*.

⁵ Tib. om. *it*.

⁶ Tib. lit. *jirpa* (*deñs pa*).

⁷ Tib. lit. *bhavañ* (*arid pa*).

⁸ *bheda*=*unmūlana*, *vināśana* (*hjom*s pa).

⁹ Tib. *yañ*; HPS om. *it*.

¹⁰ For *jarja*⁹ te Tib. *jarjaratvahetur bhavati* (*hrul po ñid kyi rgyur hgyur ba*).

¹¹ Tib. does not support *anu*-.

CSV: यो ह्यस्त्वन्तोपकारिषि धर्मे वृद्धिप्रकर्षवति नोत्पादयति भक्तिं स¹ चेम²स्थाने भयदर्शित्वान्³ मूढता⁴भिवात्मनो जडः प्रकटयति। तदित्य⁵ मूढता मा भूयमिति⁵ विद्वद्भिः स्वभावशून्यतादर्शने भक्तिराख्येया ॥६॥

182

CSV: किं पुनरिमे पदार्था अशून्या⁶ एव त्रैराग्यार्थं शून्यवद् दृश्यन्ते अथ प्रकृत्यैव⁷ शून्या इति व्यपदिश्यन्ते। उच्यते—।

bdag ni mya ñan ḥdaḥ ḥgyur z'es |
stoñ min stoñ ltar mthoñ min te |
log ltas mya ñan mi ḥdaḥ bar |
de bz'in gśegs pa rnam gsuñ ño || 7 ||

V is justified in correcting *stoñ ñid* in *b* found also in our Vx of CS by *stoñ min* as in the Tib. version (with slightly different readings) of MA., p. 119. He will, however, be glad to note that our Vx of CSV actually reads here *stoñ min*.

* नाशून्यं शून्यवद्दृष्टं निर्वाणं मे भवत्विति ।

मिथ्यादृष्टेर्न निर्वाणं वर्णयन्ति तथागताः ॥७॥

CSV:—अन्यथावस्थितस्य वस्तुनो यदन्यथा⁸दर्शनं तन्मिथ्यादर्शनम् । यदि च स्वभावाशून्याः⁹ सन्तः पदार्थाः स्वभावशून्या इति दृश्येरंस्तदा मिथ्या-दर्शनादेव निर्वाणाधिगमः⁹ स्यात् । न च मिथ्यादृष्टेः पुद्गलस्य निर्वाणाधिगमं बुद्धा भगवन्तो व्यवस्थापयन्ति । सम्यग्दृष्टिपुरःसरैरेव¹⁰ यथा निर्वाणप्राप्ति-व्यवस्थापनात् । ततश्च मायावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् स्वभावशून्या एव सन्तो भावाः शून्याः स्वभावेनेत्यधिगम्यन्ते ॥७॥

¹ Tib. ad. mūdhaḥ (rmoñs pa) and om. jaḍaḥ before prakāṣayati in the sentence.

² Tib. tyakta- (dor bañi) for kṣema; we may, however, read dge for dor in Tib.

³ Tib. ad. tasmāt (deñi) reading here : ḥjigs par lta ba deñi phyir which lit. means tasmād bhayadarśanāt. By reading ñid for deñi we may get bhayadarśātvāt as found in Skt.

⁴ Tib. jaḍatām (blun po ñid du).

⁵ Tib. om. mama, and reads : blun por ḥgyur du hoñ bas. Here hoñ bas does not seem to give any suitable sense and, I think, we may read med pas for it. Accordingly it would be in Skt. jaḍatā mā bhūḍ iti taking blun po for blun po ñid.

⁶ Tib. mi stoñ; HPS śūnyā.

⁷ Tib. puts eva (kho) after śūnyā.

⁸ Tib. ad. pari- (yoñs su) before darśanañ.

⁹ HPS -śūnyāḥ for a-śūnyāḥ; Tib. mi stoñ.

¹⁰ Tib. anon du btañ ba for puraṣaṣa.

V wrongly translates the first half of the *kārikā* writing : “Le vide n’est pas considéré comme vide afin qu’on obtienne le nirvāṇa.” It is evident from it that he followed the Tib. version of CŚ with the reading *ston ñid* which is corrected by him himself as *ston min* as we have already discussed. Unfortunately he paid here no heed to the original Skt. It seems, V made his translation first basing it on the Tib. version of CŚ and afterwards corrected the original reading of that version according to that of MA and the Skt., but forgot to correct his French translation accordingly.

Incidentally one thing may be pointed out as regards the Tib. translation of a Skt. word in the present *kārikā*. It will be noticed that the word *sūnyavat* in the original is translated differently in the two Tib. versions. In MA we have *ston ldan*, while in our texts of CŚ and CŚV we read *ston ltar*. Now, in meaning as in form the words *ldan* and *ltar* differ much from each other ; *ldan* is a possessive particle or suffix, as for example, *nor ldan* ‘possessing wealth,’ i.e. ‘wealthy,’ and it actually corresponds to the Skt. suffix *-vat* in the same sense (i. e., possessive) ; while *ltar* is a particle denoting likeness and translated into English by ‘as,’ ‘like,’ corresponding to the Skt. suffix *-vat* in the sense of *iva* ‘as.’ These two senses of Skt. *-vat* are confounded here as elsewhere. The translator of MA should have used here *ston ltar* and not *ston ldan* as he has done.

183

CŚV : ननु परमार्थत्वात्^१ सभावशून्यतेव केवलमुपदेष्टव्येति ।
नेतदेवम् । नैव हि लौकिकं प्रपञ्चात्मकं परमार्थात्^२ पूर्वमनुपदिश्य^३ शब्दं
सभावशून्यताकथनं^४ तस्मादर्थयितुमिति । तस्मात्^५ तस्मावतारसोपान-

^१ Before par° HPS ad. *svabhāva*..

^२ Tib. ad : *ekā* (cig).

^३ HPS *paramārtham* for °*rthāt*. Tib. *dañ po hjiḡ rteu pañi don dam pas hjiḡ pañi bdaḡ ñid can-pūrvāḥ* (lit. *prathamāḥ*) *laukikena paramārthena pravṛtṭyātmakam*.

^४ Tib. *ñe bar ma betan pa* ; HPS *śadupadiśya*.

^५ HPS. “*lakṣapatattva*”.

HPS om. it ; Tib. *deñi phyir*.

भूतत्वात्¹ प्रवृत्त्युपदेशोऽपि कर्तव्यः। सर्वसङ्गपरित्यागेन निर्वाच²सुखावाप्ति-
हेतुः³ सभावशून्यतोपदेशोऽपि कर्तव्यः⁴। तदत्र साध्यागते प्रवचने—।

gañ las hjiḡ rten bstan ḥbyuñ ba |
de las hjiḡ pa gsuñs pa ste |
gañ las don dam bśñad ḥbyuñ ba |
de las ldog pa gsuñs pa ḥo. || 8 ||

In *a* V and Vx of CS *byuñ* for *ḥbyuñ*. In *c* Vx of CSV *byuñ* for *ḥbyuñ*. In *d* V and Vx of CSV *las* for *la*.

* लौकिकी देशना यत्र प्रवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते।

परमार्थकथा यत्र निवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते ॥ ८ ॥

CSV : यत्र संसारप्रवृत्तिक्रमोऽविद्यासंस्कारादिना क्रमेणाहेत्येकहेतु-
विषमहेतुविनाशार्थं स्रसामान्यसङ्गसत्त्वत्व⁵कल्पनया देश्यते ज्ञातव्यं विदुषा
प्रवृत्तिक्रमस्तत्र वर्ण्यत इति। यत्र तु प्रतीत्यसमुत्पादस्य स्रभावानुत्पादेन⁶
स्रभावशून्यतोपदिश्यते तत्र संसारप्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वर्ण्यते ॥ ८ ॥

184

CSV : यद्येवं परमार्थकथायां न किञ्चिदस्ति शून्यत्वात् सर्वभावानां
तदा सर्वाभावः प्रसज्यते। सर्वाभावाच्च न किञ्चित् कर्तव्यं स्यात् कर्तृकर्म-
क्रिया⁷दीनां सर्वथाभावात्। स्रभावाच्च क्रिया⁸दीनां न स्रान् मोक्ष इति
सर्वमेवाशुक्तमिति। उच्यते --।

kun yod ma yin ci bya z'es |
khyod la hjiḡs pa skye ḥgyur gañ |
gal te bya ba yod na ni |
chos ḥdi zlog byed mi ḥgyur ro || 9 ||

In *b* Vx of CSV has *hjiḡ* for *hjiḡs* and V and VX of CS read *gañ* for *gañ*.

¹ Tib. tattvāmṛtāvatārādhikārabhūtātāt (de kho na ŋid kyī bdud rtsi la hjiḡ paḥi skabs su gyur pa ŋid kyī phyir na).

² Tib. mya ḥan las ḥdas paḥi; HPS nivṛttisu°.

³ Tib. rgyu; HPS nimittam for -hetuḥ.

⁴ Tib. repeats it once more: bya dgos par bya dgos so.

⁵ For Tib. lit. -satyabhāva- (bden paḥi ḥhos por). HPS Sajiñāvaka° for Satyatvaka°.

⁶ Tib. °ma skyes pas; HPS °pādasavabhāva°.

⁷ Tib. ad. -kārya- (bya ba).

⁸ Tib. lit. kārya- (bya ba) for kriyā-.

* किं करिष्याम्यसत् सर्वमिति ते जायते भयम् ।

विद्यते यदि कर्तव्यं नायं धर्मो निवर्तकः ॥८॥

CSV : यत एव हि सर्वमसदत एवायं परमार्थधर्मः प्रवृत्तिनिवर्तको
युज्यते । तत् किमिति निवृत्त्यर्थी क्रियाद्यधिष्ठानसर्वाभाव¹ न समीहते ।
अथा²त्रापि प्रवृत्ताविव कर्तव्यं स्यात् तदा क्रियाफलस्यापि पदार्थस्य³ प्रवृत्तेः
सैव प्रवृत्तिरिति कथमयं धर्मो निर्वाणवाहकः⁴ स्यात् ॥ ८ ॥

185

CSV : 'निवर्तके धर्मे न किञ्चित् कार्मास्ति तस्माच्छून्यपक्षः श्रेयानिति'
यस्तु शून्यतामार्गे रण्यति विपरीतस्वभावे च पक्षे⁵ दुष्यति तत्सुपास्यते— ।

khyod la rañ phyogs chags yod ciñ |
gz'an gyi phyogs la mi dgañ na |
mya ñan ḥdas par mi ḥgro ste |
gñis spyod z'i bar yonś mi ḥgyur || 10 ||

Vx of CSV *khyed* for *khyod* in *a* and *span* for *yonś* in *d*; *span*
does not give any sense here. V wrongly reads *dkaḥ* for
dgaḥ in *b*.

* स्वपक्षे विद्यते रागः परपक्षस्तु तेऽप्रियः ।

न गमिष्यसि निर्वाणं न शिवं इन्द्रचारिणः ॥९॥

CSV : द्विविधो हि पक्षः समासतः स्वपक्षः परपक्षश्च । तत्र यदि
स्वपक्षे ते रागो⁶ऽस्ति स्वभावशून्यता⁷पक्षः श्रेयानिति परपक्षश्च ते मिष्येति
कृत्वाप्रियो¹⁰ न गमिष्यसि निर्वाणम् । न ह्यनुनय¹¹प्रतिघटतस्य इन्द्रचारिणो

¹ Tib. bya ba la sogs pañ rten yod pa thams oad med pa ; HPS. sarvābhāvañ kriyā-
dyanadhiṣṭhānañ.

² Tib. tatra (de la). After atha HPS hi nāma.

³ Tib. dños po ; HPS parārthasya.

⁴ Tib. ḥdren par hyed par ḥgyur ; HPS °pāvāhakaḥ.

⁵ HPS ad. yatas tu.

⁶ Tib. mohog tu bkrabs ; lit. it means 'exquisite choice.'

⁷ HPS viparite ca svabhāvapakṣe.

⁸ Tib. ad. abhiniveśaḥ (mñon par z'en).

⁹ Tib. rañ br'in stoñ pa ñid kyi phyog ; HPS śūnyapakṣaḥ.

¹⁰ For mi° kṛtvā Tib. anyañ samyang na bhavatīti jñātvā (gz'an yañ dag pa ma yin
mo sñam du rig nas).

¹¹ HPS atra for anuṇava- (Tib. rjes su chags pa).

निर्वाणमस्ति । सर्वत्र हि सन्त' उदासीनाः सङ्गच्छेदादमपायसुखैकारं
शिवमाप्नुवन्ति ॥ १० ॥

186

CSV : अत्राह । यद्यपि निर्वाणं परमसुखं सकलोपद्रवरहितत्वात्
तथापि तदग्रत्वं प्राप्तुं तत्प्राप्त्युपायाचरणस्या'तिदुष्करत्वात् । भवस्वयत्न-
साध्यत्वाद् यस्मात्' सुखेन' प्राप्यते तस्मात् तत्रास्माकं' 'प्रवृत्तिरिति । उच्यते ।
विपरीतमवधारितम् । यस्मात्'— ।

byed med mya ñan ḥdah ḥgyur z'in |
byed la yañ srid ḥgyur te des |
bsam bral med pas mya ñan las |
ḥdas pa thob sla cig śos min || 11 ||

In *b* Vx of CSV *las*, and Vx of CS and V *pas* for *la*. Vx of
CSV *khral* for *bral* in *c*.

* अकुर्वाणस्य निर्वाणं कुर्वाणस्य पुनर्भवः ।

निश्चिन्तेन सुखं प्राप्तुं निर्वाणं तेन नेतरः ॥ ११ ॥

CSV : 'सर्वासु' क्रियासु निरस्तव्यापारेण निश्चिन्तेन निर्वाणमवाप्यते¹⁰ ।
तस्मात् सुखं प्राप्तुं निर्वाणम् । कुशलाकुशलादि¹¹ प्रवृत्तिसाध्यत्वात् तु निर्वा-
णादितरः पुनर्भवो न सुखेन प्राप्यते । न विदुषोऽप्रयत्नलभ्यं निर्वाणमवधूय
युक्तां विविधव्यापारपरिखेदलभ्यं पुनर्भवमर्थयितुम् ॥ ११ ॥

187

CSV : यदि खल्वकुर्वाणस्य निर्वाणं¹¹ किमर्थं त्वयात्र शास्त्रे अनित्या-

¹ Tib. dam pa rñams k̄yis ; HPS om. it.

² Tib. thabs la spyod pa ; HPS 'pāyaśyāti'.

³ Tib. om.

⁴ Tib. susidhyati or sukhena sidhyati (sgrub pa sla).

⁵ Tib. bdag cag ; HPS only tatra.

⁶ HPS. ad. here na.

⁷ Tib. tathā hi (ḥdi ltar).

⁸ Tib. ad. yssmāt (gañ gi phyir).

⁹ Tib. bya ba thams cad la ; HPS ad. kuśalādhī- (read kuśalādi-) before kriyāsu.

¹⁰ Tib. om.

¹¹ Tib. om. -ādi.

¹² HPS ad. tat.

अथप्रतिपादनं कियत इति¹ । उच्यते² । संसाररक्तं³ जगत् । संसारादुद्देवनाथम्⁴ ।
तथा हि— ।

gañ la ḥdir skyo yod min pa |
de la z'i gus ga la yod |
rañ khyim las bz'in srid pa ni |
ḥdi nas ḥbyuñ baḥaṇ bya bar dkaḥ || 12 ||

V has wrongly *skye* for *skyo* in *a*, and Vx of CS *yid* for *yod* Vx of CSV in *d* reads *bya ba* for *bya bar*, and wrongly *dgaḥ* for *dkaḥ*.

* उद्देगो यस्य नास्तीह भक्तिस्तस्य कुतः शिवे ।

निर्गमश्च भवादध्यात् स्वगृहादिव दुष्करः ॥१२॥

CSV : संसारादुद्दिग्मचेतस⁵स्तत्रिःसरणाद⁶ निर्वाणं भजन्ते । यस्य तु नास्वुद्देगः स किमिति तदर्थयेत⁷ । 'उद्देगाभावादेव च भवान् निर्गमन्तु'मस्य-
नुबयो नोत्सङ्गन्ते । इह¹⁰ यथा स्वगृहमस्यसारमपि व्यासङ्गपरिच्छेदस्य
दुष्करत्वान् न त्वत्तुं पार्यते तादृशमेतत् ॥१२॥

188

CSV : विषयसुखसम्भोगसुखभानि¹¹ गृहाणि त्यक्तुमाध्यानां मा भूत्
¹²सामर्थ्यं ¹³निर्वाणं¹⁴ च गन्तुम्¹⁵ । येषां तु व्याधिदारिद्र्यादीनां दुःखहेतूनां
प्रतिविधाना¹⁶सम्भवस्तेषां युक्त एव संसारानन्दपरित्यागः । तथा हि— ।

¹ HPS om.

² Tib. béad par bya ste ; HPS om.

³ Tib. ḥkhor ba la chags paḥi ; HPS *rabhuktaṁ.

⁴ Tib. saṁsāraraktaṁ jagat saṁsārārd udvejanīyam iti (ḥkhor ba la chogs paḥi ḥgro
ba ḥkhor ba la skyo bar bya baḥi phyir ro).

⁵ Tib. plural number (sems skyo ba rname) ; HPS singular.

⁶ HPS niḥsārapāya.

⁷ Tib. gñer ba bya ; HPS arthayate.

⁸ HPS ad. tad-.

⁹ Tib. saṁsārān niḥsartum (ḥkhor ba las ṇes par ḥbyuñ ba).

¹⁰ Tib. ḥdi (read ḥdir).

¹¹ Tib. *sambhogānubhāvāni (loṅs spyod rmyoñ ba).

¹² HPS ad. tat-, but not supported by Tib.

¹³ Tib. ad. araṇye or viḥāre (dgon par).

¹⁴ Tib. ad. prāpyaṁ (thob par bya bar).

¹⁵ The word for it could not be read in the X being obscure.

la la sdug bsñal zil mnan z'in |
 hchi bar hdod pa dag snañ ste |
 de tshe de dag gti mug phyir |
 go hphñ dam par mi hgro zad || 13 ||

For *z'in* in *a* V and *Vx* of CS have *cin*. *Vx* of CSV reads *chi* for *hchi* in *b*. In *d* V has *zan* for *zad*. In the same line *Vx* of CS *hgros* for *hgro*.

* दुःखाभिभूता दृश्यन्ते केचिद् मरणकाङ्क्षिणः ।

ते तदा केवलं मोहाच्च गच्छन्ति परं पदम् ॥१३॥

CSV : व्याधिरिद्रेष्टविप्रयोगदुःखातुराः¹ केचिदाल्लोहमपास्वा-
 तटा² दात्मानसुत्सृजन्ति अग्न्युदकप्रवेशादीन्यपि³ कुर्वन्ति । तथैव यदि संसारं
 दुःखतो निर्धार्य⁴ तल्लोहमत्यन्त⁵ सुचरैरुरदूरे निर्वृत्तिसुखस्य वर्तेरन् । विपर्यासित-
 दर्शना⁶स्तु महा⁷मोहात् तथा न प्रवर्तन्ते येन⁸ निर्वाणमासादयन्ति⁹ ॥१३॥

189

CSV : यद्येवं सर्वभव¹⁰परित्यागेनाजरामरणं पदं¹¹ निर्वाणमेवैक¹²-
 मर्थनौयम् । तस्मात्तथै भावना¹³कथेवास्तु । ¹⁴किमर्थं भगवता दानशीलकथे अपि
 विहिते इति । उच्यते । द्विविधो¹⁵ हि सत्त्वधातुर्हर्निमध्यमोत्तममेवात् । तन्नेदाच्च¹⁶

¹ Tib. nad dañ dbul ba dañ sdug pa dañ bral ba la sogs pañi sdug bsñal gyis gzar te.
 HPS vyādhiviprayogaduḥkhānvitāh.

² Tib. wrongly taṭād (ños nas for gyañ sa nas).

³ Tib. me dañ chur hjug pa la sogs pa dag kyañ byed do | HPS om it.

⁴ Tib. ñes par byas nas ; HPS nivārya.

⁵ Tib. gtan du ; HPS atyantāya.

⁶ Before vipa° Tib ad. asad (yod pa ma yin) and after ° darśanās ad. viparyastāh
 (phyin ci log rnames).

⁷ Tib. che ba ; HPS om. it.

⁸ Tib. gañ gis ; HPS ye.

⁹ Tib. sgrub par hgru ; HPS nāsā°.

¹⁰ Tib. srid ; HPS sarvaparī°.

¹¹ Tib. rga śi med pañi go hphañs ; HPS °tyāgena nirvāṇa°.

¹² Tib. goig bu ; HPS °mevārtha°.

¹³ In X read sgom for sdom.

¹⁴ HPS tat ki°.

¹⁵ Tib. vividho (rnam pa sna tshogs).

¹⁶ Tib. deñi dbye ba las ; HPS °dārtham. bhaga°.

भगवतो ['महोपायवतो महाकावचिकस्य° आशयप्रमादययनज्ञस्य धर्म¹]-
देयनावेचित्यम् । 'तत्र तेन भगवता'— ।]

sbyin pa dman pa la gsuñs śiñ |
ḥbriñ la tshul khrims gsuñs pa ste |
mchog la z'i ba gsuñs gyur pa |
des na rtag tu mchog tu byos || 14 ||

In *a* it is *sbyin* and not *spyin* as printed in V's text. In *d* V wrongly reads *gyur ba* for *gyur pa*.

V *hīnasya dānaṃ nirdiṣṭaṃ śīlaṃ madhyasya caiva hi |*
śivam agryasya kathitaṃ tasmād agryaṃ sadā śrutam || 14 ||

As regards the metre *dānam hīnasya nirdiṣṭam* would have been better.

The first thing to be observed on this restoration is that the Skt. word *agrya* for Tib. *mchog* in *c* and *d* in connection with Tib. *dman* and *ḥbriñ* in *a* and *b* respectively, is not so happy. There are three classes of *vīnāyās* 'disciples' of the Buddha according to the degrees of their merits, viz., *hīna* or *nīkrṣṭa* 'low,' *madhya* or *madhyama* 'middle,' and *uttama*, or *utkrṣṭa*, or *viśiṣṭa* 'best' or 'highest'. These words in Buddhist or non-Buddhist literature are found to have formed a well-known phrase,¹ and nowhere *agrya* is read for *uttama* or *utkrṣṭa* or *viśiṣṭa*. Therefore I should think, we ought to put here one of these last words for Tib. *mchog*.

The second thing to be noted is about the translation by V. of the Tib. word *gsuñs* used thrice, in *a*, *b*, and *c*. He translates it by two different words, first by *nirdiṣṭa* and then by *kathita*, and in one case he does not translate it at all allowing it to be understood. Now, strictly speaking, this is not appropriate²,

¹—¹ Tib. *thabs chen po can gyi thugs rje chen poñi°* beam pa dañ bag śal mkhyen pañi chos°; HPS *bhagavato deśanāvaicitryam*.

²—² Tib. *de la boom ldan ḥdas des*; HPS *om. it.*

³ For instance, see MV, p. 357; *Mahāyānasūtrālaṅkāra* XVI, 69; *Māṇḍūkya-kārikā* III, 16; and the commentary by Candrakīrti on the *kārikā* 183 of the OS quoted by V under the *kārikā* 189. It reads *hīna-madhyamottama-bhedāt*. V wrongly quotes *madhyottam°*. See also OS, 89 (HPS, p. 462).

⁴ But see *kārikās* 204, 264.

for in this case owing to the use of different words the meaning may appear to the reader differently. So the same word must be repeated in such cases. Moreover, *nirdiṣṭa* and *kathita* do not convey the same meaning. As regards the omission of the translation of *gsun*s in *b*, I think, it would have been better if *V* could have avoided it, for the original author undoubtedly wanted to lay here some emphasis by repeating the word so many times.

In *d* *V* takes Tib. *byos* to mean Skt. *śruta* 'heard.' He repeats it also in the vocabulary (p. 173). So far as I can say this meaning can in no way be accepted. It appears that somehow or other he has confounded the word with Tib. *thos* or *thos pa* which means in Skt. *śruta* (cf. *thos pa bz'in*, Skt. *yathāśruta*). *byos* is the imperative form of *byed pa* 'to do'. Hence it cannot mean anything but 'do', Skt. *kuru*. This is clearly borne out also by Candrakīrti when he explains it using *byos sig*, Skt. *kuru*, 'do,' in the commentary.

It is to be further noted that *V*'s translation of *c* and *d* is not quite in accordance with his own Skt, nor does it follow the original Tib. version. He translates them thus : (c) "le vide aux meilleurs ; (d) c'est pourquoi il est si souvent question du mieux (*agrya* = *śūnya*). " I do not think *V* is right in taking Tib. *z'i ba* in *c* in the sense of 'vide,' 'void', *śūnya* ; *z'i ba* means in Skt. *śiva*, *śānti*, etc. And what is to be understood by it ? According to the commentator, I consider, it is *mya nan las hda pa* or *nirvāṇa*. There are three things *sbyin pa*, *dāna*, 'gift ;' *tshul khrims*, *śīla*, 'morality ;' and *sgom pa*, *bhāvanā*, 'meditation.' And he says, great is the enjoyment by *dāna*. By *īla* one is born a god or a man. And by *bhāvanā* the *kleśas* 'evil passions' or 'obstacles' are destroyed, and they being destroyed there is *nirvāṇa*. This *nirvāṇa* is said not to all. " Therefore, be yourself most excellent and be exceedingly delighted for *nirvāṇa*". Here is nothing of *ston pa*, *śūnya*, the 'vide' of *V*. See the commentary quoted below.

Consequently I should like to propose the following restoration :

निष्ठितस्त्वोच्यते दानं मध्यस्य शीलमुच्यते ।

उत्तमस्त्वोच्यते शान्तिस्तद्विलम्बमुत्तमं कुरु ॥ १५ ॥

The literal rendering of *gsuñs*, past tense, is in Skt. *ukta* 'said', no doubt, but in such cases the use of present tense is allowed. For instance, see *kārikā* 183 where the same word, *gsuñs*, is used twice for Skt. *varṇayate*. V himself, too, accepts it. See *kārikā* 219 (*gsuñs* = *kathiyate*).

CSV : dman paḥi gañ zag la ni sbyin pa kho na¹ tshul khirms
dañ sgom pa ni ma yin te | de gñis kyi snod ma yin pa ñid kyi
phyir ro || ḥbriñ po la ni tshul khirms kho na gsuñs kyi sbyin
pa ma yin z'ñ sgom pa ma yin te | sbyin pa la gnas zin paḥi
phyir dañ sgom par nus pa med paḥi phyir ro || mchog la ni
sgom pa kho na gsuñs kyi sbyin pa tshul khirms dag ni ma yin
te | de gñis la gnas par gyur zin paḥi phyir ro ||

de la sbyin pas ni loñs spyod che bar ḥgur ro || tshul khirms
kyis ni lha dañ miḥi skye baḥo || sgom pas ni ñon moñs pa
bsrab pa ñid du ḥgyur la bsrebs pa ñid kyi phyir mya ñan las
ḥdas paḥi phyir thams cad la mya ñan las ḥdas pa mi gsuñ ño ||
deḥi phyir badg mchog tu gyur cig ces mya ñan las ḥdas pa la
mñon par dgaḥ bar byos śig ||

—हीनस्य पुद्गलस्य दानमेव न शीलं भावना च । तयोर्द्वयोरभाजनत्वात् ।
मध्यमस्य शीलमेवोक्तं न दानं न च भावना । दानस्य निष्ठितत्वाद् भावनासा-
मर्थ्याभावाच्च । उत्तमस्य भावनेव नोक्ते दानशीले । तयोर्निष्ठितत्वात् ।

तत्र दानेन महासम्भोगः । शीलेन देवनरजातिः ।² भावनया क्लेश-
निरीधतो निवृत्त्यान्निर्वाणमिति न सर्वस्य निर्वाणमुच्यते । तस्मात् स्वयमुत्तमो
भवेति निर्वाणायामिरिति कुरु ॥ १४ ॥

190

CV : mchog tu byuñ baḥi phyir ches thog ma kho nar mya
ñan las ḥdas paḥi gtam bya ba yod ma yin gyi ||

—उत्तमभूतत्वात् प्रथमतरेव निर्वाणकथा न कार्या ।

¹ X na dañ tshul khirms la sgom°.

² See CS, XII. II (=286) : śīlena gamyate avargaḥ.

bsod noms min pa dañ por zlog |
 bar du bdag ni zlog pa dañ |
 phyi nas lta ni kun zlog pa |
 gañ gis śes de mkhas pa yin || 15 ||

In a Vx of CSV has *las* for *pa* For *zlog* in *a*, *b*, and *c*, as found in Vx of CS, there is *bzlog* in Vx of CSV, while V reads *bzlog* only in *c*. In *c* for *ni* Vx of CSV *z'ig*. Before *gañ* in *d* Vx of CSV unnecessarily adds *ni bya ste*, and reads *gi* for *gis*.

* वारणं प्रागपुष्पस्य मध्ये वारणमात्मनः ।

सदस्य वारणं पश्चाद् यो जानीते स बुद्धिमान् ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 359.

CSV : bstan pa hdir rim gyis hdus byas thams cad bzlog par byaḥo || de la hdir re z'ig bsod noms ma yin paḥi phyogs thams cad bzlog pa ni dañ por bya ste | mthon ba dañ ma mthon baḥi űes brgya phrag du maḥi rgya yin te | spoñ¹ ba ala ba dañ² por bzlog par byaḥo || sdig pa bzlog pas ni phuñ po dañ khams dañ skye mched rnams la bdag rnam pa lñar yañ mi srid paḥi phyir bdag tu lta ba cha űi śu dor bar byaḥo || phyi nas bdag la chags pa yañ dag par ston pa³ phuñ po dañ khams dañ skye mched dag la chags pa yañ yoñs su btañ bar bya baḥi phyir dños po thams cad bzlog par byaḥo ||

deḥi phyir de ltar na blo dañ ldan pa hdi len pa med par yoñs su mya ñan las hñas te | de ltar na rim paḥi sgo nas gañ z'ig gis thams cad de bzlog pa thabs śes pa de la ni sñas rgyas kyi bstan par mkhas pa | z'es brjod do ||

= शासनेऽस्मिन् क्रमेण सर्वे संस्कृतं वारयितव्यम् । तत्रैव तावत् सर्वस्वापुष्पपक्षस्य वारणं प्रथमं कर्तव्यं दृष्टादृष्टानादोषयतइतिरिति । सुप्रज्ञाणं प्रथमं वारयितव्यम् । पापवारणेन स्वान्धधात्वायतनेष्वात्मा पञ्चविधोऽपि न सम्भाव्यत इति विंशत्वंशात्मदृष्टिः स्यात्वा । पश्चादात्मज्ञेयसम्यग्गुणपदेनेन स्वान्धधात्वायतनज्ञेयोऽपि परित्याज्य इति सर्ववस्तु वारणीयम् ।

¹ X spoñ.

² X paḥi.

³ rūpa-vedanā-samjñā-saṃskāra-vijñāna-svarūpaḥ ?

⁴ See MVt 208. ⁵ rūpaśātmā svāmivat. ⁶ rūpavān śtmā alaṅkāravat. ⁷ śtmīyam

तदेवं बुद्धिमतोऽस्मानादानात् परिनिर्वाचम् । एवं क्रमद्वारा यस्तत्सर्व-
वारसोपायं जानाति स बुद्धशासनविचक्षण इत्युच्यते ॥१५॥

191

CSV: yañ ji ltar len pa med pa ñid ðthob ce na dños po thams
cad rañ bz'in med pa ñid du mthoñ ba las so || gal te dños po
rnams mthañ yas pa deñi yul can de ji ltar blta bar nus | chos
geig kyañ yoñs su ma śes śiñ | ma spañs par | sdug bsñal gyis
mthar byed pa yañ mi srid la || de bz'in du bcom ldan ðdas
kyis skad cig geig dañ ldan pañi śes rab kyis gañ cuñ zad śes par
bya ba dañ blta bar bya ba dañ mñon sum du bya ba de
thams cad mñon sum du brjod¹ do z'es ðdon pa yañ yin te |
deñi phyir ðdi lbar bya z'e na | bśad par bya ste |

—अपि च । कथं पुनर्विज्ञेयदानं प्राप्नोति इति । सर्वेषां भावानां
निःस्वभावत्वदर्शनात् । यदि भावा भवन्ताः कथं स विषयी तान् द्रष्टुं
शक्नुयादेकमपि धर्ममपरिजानन्नप्रजहद् । दुःखेनाप्यन्तकरणं न सम्भाव्यते ।
एवमेव भगवतेकक्षया प्रज्ञया यदीषज् ज्ञातव्यं द्रष्टव्यं प्रत्यक्षीकर्तव्यं च तत् सर्वं
प्रत्यक्षमुक्तमित्युच्यते । तस्मादेवं द्रष्टव्यमिति । उच्यते— ।

dños po geig gi lta po gañ |
de ni kun gyi lta por bśad |
geig gi stoñ ñid gañ yin pa |
de ñid kun gyi stoñ pa ñid || 16 ||

For *gi* in *a* Vx of CSV has *gis*. In *a* and *b* V wrongly reads
lta bo and *lta bor* for *lta po* and *lta por* respectively in Vxx
of CS and CSV. For *gañ* in *a* he has *yañ* which is also wrong.
In *d* V and Vx of CSV read *stoñ ñid do* for *stoñ pa ñid*.

V bhāvasyaikasya yā dṛṣṭiḥ saiva sarvasya kathyate |
ekasya śūnyatā yāsti saiva sarvasya śūnyatā || 16 ||

rūpam bhṛtyavat. ⁸ rūpa ātmā bhājanavat. ⁹ vedanātmā. ¹⁰ vedanāvān ātmā. ¹¹ ātmīyā
vedanā. vedanāyām ātmā. ¹² sañjñātmā. ¹³ sañjñāvān ātmā. ¹⁴ ātmīyā sañjñā.
¹⁵ sañjñāyām ātmā. ¹⁶ sañkārā ātmā. ¹⁷ sañkārāvān ātmā. ¹⁸ ātmīyā sañkārā.
¹⁹ sañ- skāreṣv ātmā. ²⁰ vijñānam ātmā. ²¹ vijñānavān ātmā. ²² ātmīyam vijñānam.
²³ vijñāna ātmā.

¹ X illegible except the last letter.

As regards the restoration V takes the words *lta po* (his *lta bo*) in *a* and *b* to mean *draṣṭi* for which in Tib. we have *lta ba*. As the particle *po* clearly shows, one should use here *draṣṭi* (*draṣṭā*).

Fortunately the original *kārika* is found quoted in MV, p. 128, but it escaped the notice of Poussin and V. It is as follows:

* भावस्वैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः ।

एकस्य शून्यता येन सैव सर्वस्य शून्यता ॥ १६ ॥

CSV : gzugs kyi rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin pa de ñid tshor ba la sogs pa phuñ po rnams kyi rañ bz'in stoñ pa ñid do || de bz'in du mig gi skye mched kyi rañ bz'in stoñ pa gañ yin pa ñid de¹ ñid skye mched bcu gñis car gyi ²yañ yin no || de bz'in du mig gi khams kyi rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin pa de ñid khams bco brgyad car gyi yañ ño || de bz'in du dños po dañ yul dañ dus dañ rten gyi dbye ba tha dad ciñ rab tu dbye ba mthañ yas pa ranms las dañ po goig gi³ rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin de ñid dños po thams cad kyi rañ bz'in stoñ pa ñid de ||

= रूपस्य या स्वभावशून्यता सैव वेदनादिस्वभावानां स्वभावशून्यता ।

एवं चक्षुरायतनस्य या स्वभावशून्यता सैव द्वादशानामायतनानामपि । एवं चक्षुर्धातोर्या स्वभावशून्यता सेवाष्टादशानां धातूनामपि । एवं भावविव्य-
कालाधाराणां (?) नानाविधेष्वनन्तप्रकारेषु प्रथमस्वैकस्य या स्वभावशून्यता
सैव सर्वेषां भावानां स्वभावशून्यता ॥१६॥

Cf. जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ । जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ ॥

Ācārāṅgasūtra 1. 3. 4. 1 (PTS, p 17).

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥

Both the passages are quoted in *Syādvādamāñjarī*, Ch. S. S., pp. 4, 112, and Guṇaratna's comm. on *Saḍdarśanasamuccaya*, BI. p. 222,

¹ X om. it.

² X gñis kyi ohar yañ.

³ X gis.

192

CV : ḥdir smras pa | gal te chos thams cad stoñ paḥi phyir
 spoñ¹ bar bya ba yin na | dge sloñ dag de lta bas na gus par byas
 te | gus par byas nas byas paḥi bsod nams kyī rnam par smin
 par ḥdod pas sdug pa dan phañs pa dan yid du ḥoñ ba so sor
 myoñ bar ḥgyur ro || | z'es bya ba ḥdi ciḥi phyir gsuñs | ḥdi
 ni mi ḥgal te gañ gi phyir |

— अज्ञात् । यदि सर्वे धर्माः शून्या इति ज्ञेयाः । भिन्नबन्धदर्शनेन
 कृत चादरः । कृत्वा चादरं कृतस्य पुण्यस्य विपाकतः कामेन दुःखं व्यसनमिष्टं च
 वृथगनुभूयत इति किमित्युक्तम् । नन्दं विदधम् । कुतः— ।

chos chags de bz'in gśegs rnam kyis |
 mtho ris ḥdod pa rnam la gsuñs |
 thar pa ḥdod rnam la de ñid |
 smad gyur gz'an du smos ci dgos || 17 ||

As the sense requires and is supported by the Vx of CSV here in *a* it must be *kyis* and not *kyi* as V reads with our Vx of CS. In *c* V wrongly reads *thar ba* for *thar pa*. In *d* for *smad* Vx of CS, which is here indistinct, seems to read *slad*; for *smos* found in both, Vxx of CS and CSV, V wrongly reads *smros* and translates by *upadiśyate*. But this cannot be accepted, for *smros* is the imperative form of *smra ba* 'to say'; *smos* is here pf. form of the root *smo ba* 'to remark,' 'to assert.' For *ci dgos* found in Vxx of CS and CSV, V reads *cin gos*, which does not give any sense.

V uktas Tathāgatair dharmānurāgaḥ svargakāṅkṣiṇām |
 mumūkṣūṇām tathānyatra tattvam evopadiśyate || 17 ||

I should propose the following restoration :

उच्यते सर्वधर्माभ्यो धर्मे रागस्तथागतैः ।
 तच्छेष मोक्षकामिभ्यो निन्दान्धस्य किमुच्यते ॥ १७ ॥

CV : chos la chags pa ni deḥi thabs kyī nō bo yin paḥi phyir
 gdon mi za bar bya ba ñid du | bsod nams dag ni byar² ḥos te |
 bsod nams ma byas ñid sdug bsñal bsod nams byas paḥi ḥjig

¹ X spoñ.

² byed !

rten ni hdi dan gz'an du dgañ hgyur ro || z'es sañs rgyas bcom ldan
 h̄das kyis h̄dod ciñ nan h̄gror h̄gro bas h̄jigs pa skye ba dan |
 h̄jigs pa bsgom pa mi nus pa rnams la gsuñs kyī | thar pa h̄dod
 pa rnams la ni ma yin no || de rnams la ni chos la chags pa
 h̄khor bañi btson rañi khañ par h̄chiñ ba ñid yin te | gañ gi
 phyir chos kyī rnam grañs gziñs dan h̄dra bar kun nas śes pa
 rnams kyis ni chos rnams spon¹ bar bya ba yin na | chos ma yin
 pa dag la ci smos śes gsuñs pañi phyir ro || rnam par grol bañi
 bde ba h̄dod pa la ni h̄gañ yañ chags pa śes par mi h̄gyur te |
 de ni chags pa ma lus pa chad pas thob par bya ba yin pañi phyir
 ro || ma pham pañi mdo bz'in no ||^o de nas h̄khor deñi nañ
 nas dge sloñ mi pham pa z'es bya ba z'ig yod par h̄gyur la || des
 ye ma ma la bdag gliñ bz'iñi dbañ phyug h̄khor los sgyur ba
 duñ du gyur cig ces smon lam btab ste | de ni bcom ldan h̄das
 kyis h̄di ltar sdug bsñal bzlog par bya bañi phyir | rab tu byuñ
 nas sdug bsñal de ñid h̄dod pa khyod ni skyes bu blun pa z'ig
 go z'es smad pa mdzad do || de bstan nas bcom ldan h̄das kyis
 deñi skad cig tsam gyi srid pa mñon par h̄grub pa yañ bsñags
 par mi mdzad do || de ciñi phyir z'e na | dge sloñ dag srid
 pa mñon par grub pa ni sdug bsñal ba ste |^o de ni de ltar
 smad la ||

= धर्मं रागो हि तदुपायस्वरूप इत्यवश्यं कर्तव्यः । पुण्यानि कर्तुं
 योग्यानि । अकृतपुण्यस्य दुःखम् । कृतपुण्यस्यास्मिन्नोक्ते परत्र चानन्दः । इति
 बुद्धेन भगवता कामिनो दुर्गतिगमनेन भयं भयभावनाऽसमर्थेभ्य उक्तम् । न
 मोक्षकामेभ्यः । तेषां धर्मकामः संसारकाराबन्धनमेव । यतो धर्मपर्यायो नौवत् ।
 सर्वज्ञैर्धर्माः ज्ञेयाः । अधर्मकाणां किमुक्तमिति कथितमिति । विमुक्ति-
 शुद्धकामस्य कश्चिदपि रागो न ज्ञायते । तद्धि निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्य-
 मिति । अजितसूत्रवत् ।^o ततस्तत्परिवारमध्ये ऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति ।
 स एमम- (१) पतिचतुर्वीपेच्छरश्चक्रवर्ती ग्रहो भवेयमिति प्रविधानय समर्थितः ।
 स भगवतैवं दुःखं वारयितव्यमिति प्रव्रज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जङ्घः
 पुण्योऽसीति निन्दितः । तद् देवयित्वा भगवांस्तस्य चक्षुःश्रवणमपि भवत्याभि-
 सिद्धिं न प्राप्स्यत् । तत् किमिति । भिक्षूणां भवाभिसिद्धिर्दुःखम् ।^o सर्व
 निन्दिता ॥१७॥

193

CV : ḥdir smras pa | gal te stoṅ pa ṅid kyis chags pa log
 pas sdug bsṅal raṅs pa ldog na de lta na ni | ḥo na sdug bsṅal
 mthaḥ dag ṅe bar good paḥi rgyu ṅid kyi phyir de kho na ṅid gcig
 bu ṅe bar bstan par byaḥo || de ni de lta ma yin te | de ni
 snod kyi khyad par la bltos paḥi phyir ro || ḥdi ltar snod ma
 yin pa la bstan paḥi phyir stoṅ pa ṅid ni bzaḥ ṅes paḥi zas dan
 skom la sogs pa ltar phuṅ paḥi rgyur ḥgyur ro || de ni lhag
 par ma mos pas bcom ldan ḥdas kyi stoṅ pa ṅid spoṅ bar ḥgyur
 ro || yaṅ na stoṅ pa ṅid kyi don ni thams cad med paḥi don
 du log par yoṅs su brtags nas log par lta bas ṅan soṅ du ḥgro bar
 ḥgyur ro || deḥi phyir |

= अत्राह । यदि शून्यतया निरस्तेन रागेण दुःखोक्तासो निवर्तते तदा
 समस्तदुःखसमुपच्छेदे हेतुत्वेनेकं तत्त्वमुपदेष्टव्यम् । तत्रैवम् । भाजनविशेष-
 स्थापिषत्वात् । तथा हि । अभाजनस्य शासनाच्छून्यता स्थापारदोषस्य पानभो-
 जनादिवदनवर्हेतुर्भवति । सोऽनधिकाधिमोक्षेण भगवतः शून्यतां त्वजेद्
 शून्यतायै सर्वाभावार्थं विपर्ययेन परीक्ष्य विपर्ययदर्शनेन दुर्गतिं वा
 गच्छेत् । तस्मात्— ।

bsod nams ḥdod pas stoṅ pa ṅid |
 kun tshe brjod par bya min te |
 gnas ma yin par sbyar baḥi sman |
 dug tu ḥgyur ba ma yin nam ||18||

In *c* for *sbyar* V has wrongly *spyar*. In *d* Vx of CSV *du*
 for *tu*.

V sarvadā naiva vaktavyā puṇyakāmena śūnyatā |
 ayogayuktaṁ bhāṣajyaṁ garalaṁ kiṁ na jāyate | 18 ||

In *c* *gnas ma* means *asthāna* and not *ayoga* as V takes it.
 I should like to modify his restoration as follows :

शून्यता पुण्यकामिण वक्तव्या नैव सर्वदा ।

औपच्यं युक्तमस्मानि गरलं ननु जायते ॥ १८ ॥

CV : ḥdir sṅid rje can bsod nams ḥdod ciṅ sems can rnam
 rjes su bzun bar ḥdod pas ni thog mar sems can yoṅs su ma

smin z'in | dge baḥi rtsa ba ma smin pa rnamṣ la stoḥ pa ñid
brjod par mi bya ste | don med paḥi phyir ro ||

—इह ज्ञापयन्ता पुण्यकामाणां सत्त्वानामनुपदेष्टव्या प्रथमं सत्त्वान-
परिपाचापक्वज्ञसमूहेभ्यः शून्यता न वक्तव्या । निरर्थकत्वात् ॥१८॥

In explaining the *kārikā* Candrakīrti quotes here the following
verse :

blun la ñe bar bstan pa ni |
hkhrug paḥi rgyu yin z'i phyir min |
lag ḥgro ḥo ma ḥthuṅs pa ni |
dug ḥphel ḥgyur ba ḥbaḥ z'ig go ||

The original Skt. is well-known :

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवधं नम् ॥

Pañcatantra, I. 389.

This stanza in the Tib. version with some different readings is
included in the *Ses rab sdon bu*, Calcutta University, 1919, p. 121,
No. 239.

194

CV : deḥi phyir sems can gyi sems kyi rgyud las su ruṅ bar
bya baḥi phyir ches thog ma kho nar ḥjig rten paḥi dños po ji
ltar gnas pa bśad par bya ste | de la de mkhas pa rnamṣ stoḥ
pa ñid la bde blag tu ḥjug paḥi phyir ro | de ñid kyi phyir |

dri bral gos la tshon bz'in du |
daṅ por sbyin sogs gtam rnamṣ kyiṣ |
sams la legs pa ñid bskyed de |
de nas chos ni bsgom par mdzad ||
ces gsuṅs so || don ḥdi bstan paḥi phyir dpe bśad pa |

—तस्मात् सत्त्वानां चित्तसन्तानकर्म कर्तुमुचितमिति प्रथमतरेव
लौकिका भावा यथावस्थिता वक्तव्याः । तत्र ते विचक्षणैः शून्यतायां सुखेन
प्रवर्तन्त इति । तत एव ।

आदौ दानादिकथया चित्तस्रोतसपाप साधुताम् ।

धर्मस्य भावनाऽगन्धर्वस्वरक्षणवत् क्षता ॥

इत्युक्तम् । एतदर्थं प्रतिपादनाद्योपमाभाह— ।

ji ltar kla klo skad gz'an gyis |
bzuñ bar mi nus de bz'in du |
h̥jig rten pa yi ma gtogs par |
h̥jig rten bzuñ bar nus ma yin || 19 ||

In *b* and *d* for *bzuñ* Vx of CŚ has *gzuñ*.

* नान्यथा भाषया क्ते च्छः शक्यो प्राडयितुं यथा ।

न लौकिकमृते लोकः शक्यो प्राडयितुं तथा ॥१८॥

CV : dper na kla klo skad gz'an mi śes pa ñid kyi phyir rañ gi
skad kho nas bstan par bya ba yin pa de¹ bz'in du h̥jig rten yañ
h̥jig rten pañi dños po rnam par bz'ag pañi sgo nas de kho na
ñid la h̥jug par nus so ||

= यथा क्ते च्छोऽन्या भाषा न जानातीति स्वभाषयैवोपदेष्टव्य एवं
लौकीऽपि लौकिकभावव्यवस्थाद्वारा तत्त्वं प्रवेष्टुं शक्नोति ।

The *kārikā* is quoted in MV, p. 370, and in the Tib. version of
MA, p. 120. Cf. Kundakundācārya's *Samayaprabhṛta* (*Samaya-
pāhuda*), Sanātana Jaina-granthamālā, 1914, I. 8 :

जह ण वि सक्कमणज्जो अणज्जभासं विणा दु गाहेदु¹ ।

तह वोहारिण विणा परमत्थुवदेसणमसक्कं² ॥

CŚV : बालदारकवत् ॥ यथा बालदारको नान्यथा भाषया शक्यते
बोद्धयितुं तथा घृयगजनो लोकः ॥१८॥

195

CŚV : अत एव लोकावतारो¹पायत्वात् सदसदादिदेशनानां भगवता—।

yod dañ med dañ yod med dañ |
gñis ka min z'es kyañ bstan te |
nad kyi dbaṅ gis thams cad kyañ |
sman z'es bya bar h̥gyur min nam || 20 ||

In *b* Vx of CŚV reads *gñi ga* for *gñis ka*, and in *c* *ni* for *kyañ*.

* सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति कथ्यते ।

ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते ॥ २० ॥

X om. it.

¹ Tib. -grabañu- (bzuñ ba) for -avatāra-(h̥jug pa).

CVS : सर्वाभावदर्शनमन्त्रालनाय भवता विनेवेभ्यः^१ सदिति कथितम् । सर्व^२भावाभिर्निवेशप्रज्ञायासदिति^३ कथितम् । उभयाकार-दर्शनत्वागाय सदसदित्वावेदितम् । सर्वाकारप्रपञ्चोच्छेदाय नोभयमिति प्रकाशितम् । अपि च त्वमेव तावद् विचारय ।

ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते ।

व्याधयः प्रतिविधातव्याः । तेषां च निदानभेदादनेकमौषधम् । नैकमेव सर्वोपयुज्यते^४ । तादृशमेतत् ॥२०॥

This *kārikā* with the same reading is quoted in MV, p. 272. There in *c* for *sarvam* the reading is *pathyam*, but in the Tib. version in all the xylographs examined by Poussin and V including our Vxx we have *thams cad* which in Skt. is *sarvam*. Accordingly Poussin reads in his edition of MV *sarvam* for *pathyam*. V, however, prefers *pathyam* and says that 'pathyam donne le sens meilleur et le plus précis.' One cannot agree with him considering what is said in the first half of the *kārikā*. The author wants to say that all the things mentioned here, viz. *sat*, *asat*, *sadasat*, and *nobhaya*, i. e. *na-sadasat*, are conducive to the good of the disciples (*vineyas*) according to their different temperaments, for every thing serves as medicine according to different kinds of disease. This is perfectly clear from the foregoing lines of Candrakīrti's commentary which supports the reading *sarvam*.

In his French translation of *c* and *d* V has upset the whole argument when he writes : 'Un médicament même n'est salubre que selon la maladie, n'est-il pas vrai ?' We are to note here specially that both in the original and the Tib. version, the predicate is *auśadha*, *śman*. According to him the translation would have been something like the following : 'selon la maladie la diète sert de la médecine.'

^१ Tib. boom ldan ḥdas kyis gdul bya rnams la ; HPS *kṣālanāya sad iti.

^२ Tib. thams cad ; HPS om. it.

^३ Tib. ḥgah z'ig tu med do = kiñcin nāstīti.

^४ For -yujyate Tib. ma kho ba ni (?).

196

CSV : चासां च सदसदादिदेयनाना¹मध्यात्मचिन्ता²प्रवृत्तत्वाद् येषां
नोभयदेयना सा³ परमार्थदेयना । तस्मिंश्च परमार्थे⁴— ।

yañ dag mthoñ na gnas mchog la |
cuñ zad mthoñ na bzañ hgro ste |
dehi phyir nañ bdag bsam pa la |
mkhas pas rtag tu blo gros bskyed || 21 ||

In *b* V wrongly has *bzad* for *bzañ*. In *c* V and *Vx* of CS *d* for *dehi*. In *d* for *pas* V with *Vx* of CS *pa*.

* सम्यग् दृष्टे परं स्थानं किञ्चिद्दृष्टे शुभा गतिः ।

तस्मादध्यात्मचिन्तायां कार्या नित्यं मतिर्बुधैः ॥२१॥

CSV : परमार्थज्ञानेन खलु सम्यग्दृष्टे परमार्थे⁵ प्राप्यते परं स्थानं
निर्वाणम् । किञ्चिद् ईषद्⁶ दृष्टे शुभा देवमनुष्यगतिर्भवति । यस्माच्च सम्पूर्ण⁷
ज्ञानदर्शने निर्वाणं प्राप्यते असमाप्ते च शुभा गतिस्तस्मादध्यात्मचिन्तायां विदुषा
नित्यमेव बुद्धिः कर्तव्येति ॥२१॥

197

CSV : एवमस्याध्यात्मचिन्तायां नियतं फलं निर्वाणं प्राप्यते । अथ
कुतश्चित् प्रत्ययवैकल्यात्— ।

de ñid śes pas gal te hdir |
mya ñan h̄das pa ma thob kyañ |
skye ba phyi mar h̄bad med par |
nes par thob h̄gyur las bz'in no || 22 ||

* इह यद्यपि तत्त्वज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति ।

प्राप्नोत्ययत्नतोऽवश्यं पुनर्जन्मनि कर्मवत् ॥२२॥

Following *skye ba phyi mar* in *c* of the Tib. version the original reading in Skt. is suggested to have been *parajanmani* and

¹ Read *la* for *las* in Tib.

² HPS °cintā°pravṛ° which is not supported by Tib.

³ Tib. *de* ; HPS *esā*.

⁴ Tib. *taśyāñ ca paramārthadeśanāyām* (*don dam pañi bstan pa de yañ*).

⁵ Tib. *ad. tasmin* (*de ñid*).

⁶ HPS *īṣat kiñcit*.

HPS *sampārpañjāna*°.

not *punarjanmani* in *d* for which after *skye ba* one may expect *slar du*; and following also the reading *gz'an du* for *phyi mar* in *c* as found in MA, p. 2, where the *kārikā* is quoted, the actual reading should have been *anyajanmani*=*parajanmani*. CSV has both *punarjanmani* (Tib. *skye ba phyi mar-parajanmani*) and *anyajanmani* (Tib. *skye ba gsz'an du*). .

The *kārikā* in its Skt. version is cited in MV, p. 378.

CSV : यद्यपीह जन्मनि तत्त्वदर्शनाभियुक्तो विरागावसानं¹ न लभते परमार्थज्ञाननिष्पन्दा²दप्रयत्नादवश्यमेव पुनर्जन्मनि स निर्वाणं प्राप्नोति कर्मवत् । यथा नामेह³ कृतस्य नियतं⁴ कर्मणः फलं यद्यप्यस्मिन् जन्मनि नास्ति⁵ तस्य त्ववश्यमेवान्मजन्मनि फलं भवति ॥२२॥

198

CSV : यद्येवं तत्त्वज्ञानमस्ति किमर्थं मुक्ता न दृश्यन्ते । दृश्यन्ते एव' च' केचित् । अपि खलु— ।

bsam bz'in pa na bya ba ni |
kun la grub pa śin tu dkon |
ḥdi naḥaṇ mya ṇan ḥdas med min |
sbyor daṇ grol rnam rñed par dkaḥ ||23 ||

In *a* V and Vx of CŚ *ni* for *na* and *na* for *ni*. In *c* Vx of CŚV omits *ṇan* after *mya*, and adds *gyi* after *min*. In *d* V wrongly reads *sbyor* for *sbyor*.

* सर्वकार्येषु निष्पत्तिश्चिन्त्यमाना सुदुर्लभा ।

न च नास्तीह निर्वाणं युक्ता मुक्ताश्च दुर्लभाः ॥२३॥

CSV : न च केवलं निर्वाणमेव दुर्लभम्⁶ । अपि खलु सर्वारम्भा

¹ Cf. MVt 287.2.

² Tib. -siddheḥ (grub pa las) for -nisyandāt.

³ Tib. mohakṛtasya (gti mug gis byas paḥi) for nāmeha kṛ°.

⁴ Tib. nes par; HPS niyateya.

⁵ Here Tib. ad. niruddhād bñād anantaram aṅkurapatrapuspaphalādivat (sa bon ḥgags ma thag tu myu gu daṇ lo ma daṇ me tog daṇ ḥbras bu la sogs pa ltar).

⁶ Tib. simply kim (ciḥi phyir).

⁷ Not supported by tib.

⁸ Tib. mya ṇan las ḥdas pa kho na dkon pa; HPS° kevalam virāga eva durlabhadarśanah.

दुरवचैयफलसारथाः । न च चिन्तैव फलसाधिका । किं तर्हि¹ । हेतुप्रत्ययसामग्री
समीहितफलसाधिका । सा²प्यतिदुर्लभा । तस्मादिह चिन्तया³ सर्वकार्येषु
सुदुर्लभा निव्यतिः । तस्मादिह सुमत⁴शासने यद्यपि निर्वाणं समीहित⁵मस्ति
तथापि कल्याणमित्रविरहाद्⁶ योनिशो मनस्कारा⁷भावाच्च युक्ताः सुदुर्लभाः ।
⁸ततो युक्ता अपि दुर्लभा भवन्ति । अस्माकं शक्यं युक्तादर्शनात् तत्त्वदर्श-
नाभावः⁹ प्रतिपत्तुम् ॥२३॥

199

CSV : केचिद् वाक्ता हीनमात्मानं मन्यमाना नीलहन्ते बुद्धत्वं¹⁰
घटयितुम् । यदि पुनर्न्यायिन घटेरन् क्षभेरन् बुद्धत्वमवश्यम् । कथं पुनरेतद-
वसातं शक्यं यदेवं चिरकालप्रवृत्तस्य क्लेशगणस्य क्षयोऽस्तीति । उच्यते— ।

lus la yon ton med thos nas |
hdod chags yun rin mi gnas te |
lam de fñid kyis thams cad kyañ |
zad par hgyur ba ma yin nam || 24 ||

In a Vx of CS has *thob* for *thos*. For *rin* in b Vx of CSV reads *rins*.

* श्रुत्वा शरीरनैर्गुण्यं क्षणं रागो न तिष्ठति ।

मातस्तेनैव मार्गेण सर्वस्यापि ननु क्षयः ॥२४॥

CSV : यद्येह चिरकालं ममत्वाभिरक्षितस्य¹¹ शरीरस्य विचित्रैर्भोगै¹²-
रुपसालितस्यापि विनाशपरिमर्शो¹³ऽल्लतप्तस्य नैर्गुण्यं श्रुत्वा पण्डितस्य तत्क्षणं
रागो न जायते तथा तेनैव मार्गेण वैराग्यजनकेन¹⁴ सुभाषितेन चिरकालप्रवृत्तस्यापि

¹ Tib. *hoñ kyañ (kintu)*.

² Tib. *de yañ* ; HPS repeats : *hetupratyayasāmagrī*.

³ Tib. *cintāyām* (*beam pa na*).

⁴ Tib. *bde bar gśeḡs pañi* ; HPS °*diha śāsano*.

⁵ Tib. *hdod pa* ; HPS °*nirvānam asti*.

⁶ For *virahāt* (Tib. *bral*) HPS *vaikalyāt*.

⁷ Tib. *yid la byed pa med las* ; HPS *vikalpābhā°*.

⁸ HPS ad. *yasmāt*.

⁹ Tib. *de kho na fñid mthoñ ba med par* ; HPS° °*darśanāt tadabdhāvah*.

¹⁰ Tib. *sañs rgyas fñid la* ; HPS *buddhatvāya*.

¹¹ X *mñon par boas* ; read *sruñs* for *boas*.

¹² Tib. ad. *ātmanā* (*bdag gis*).

¹³ Tib. *hñig pañi chos can du gyur* ; HPS *virāgadharmañśkr°*.

¹⁴ Tib. *hdod ohags dañ bral ba skyed par byed pa* ; HPS *vairāgyajanane*.

रागस्य सर्वस्ववात्सन्तशो ननु चयः प्राप्तः । ततश्च सर्वस्वैव बाह्यास्वाध्या-
मिकस्य च वस्तुनः स्वभावशून्यतयासारत्वदर्शनान् निरवशेषरागादि^१क्लेश-
बन्धनच्छेदान् मुक्तिः ॥२४॥

In *b* Skt. *kṣaṇam* supported by the commentary^२ should have been translated into Tib. by *skad cig*, and not by *yun rin* which means *ciram*. Undoubtedly the reading *kṣaṇam* is better than *ciram*.

CSV : अन्नाह । अनादिकालप्रवृत्तस्यास्य जन्मसन्तानस्य कथमन्तो
भविष्यतीति । उच्यते— ।

200

ji ltar sa bon mthaḥ mthoñ z'iñ |
de la thog ma yod min ltar |
de bz'in rgyu ni ma tshañ phyir |
skye baḥaṇ ḥbyuñ bar mi ḥgyur ro || 25 ||

rnaḥ ḥbyor spyod pa bz'i brgya ba las slob ma spyod pa ste
rab tu byed pa brgyad paḥo ||

In *a* for *mthaḥ* V wrongly has *mthar*. For *tshañ* after *ma* in *c* V and Vx of CŚ wrongly read *tshad*, while Vx of CSV has *chod* which cannot be accepted.

* यथा बीजस्य दृष्टोऽन्तो न चादिस्तस्य विद्यते ।

तथा कारणवैकल्याज्जन्मनोऽपि न सम्भवः ॥२५॥

॥ योगाचारि चतुःशतके शिष्यचर्याप्रकरणमष्टमम् ॥

CSV : यथा नाम चिरकालप्रवृत्तस्य^३ हेतुपरम्परया प्रवर्तमानस्य
बीजसन्तानस्यानादिमतोऽन्तो दृष्टोऽग्निदाहात् तथानादिकालप्रवृत्तस्य जन्म-
परम्परया हेतुतः प्रवर्तमानस्या^४नादिमतोऽपि विज्ञानबीजस्य जन्मनः^५ कारणवैक-

^१ Tib. *api* (*kyañ*) for *eva*.

^२ -*Ādikleśa*- from Tib. *la sogs paḥi fion monḥ paḥi* ; HPS^३ *rāgabandhana*^४

^३ "t a t k ṣ a p m rāgo na jāyate."

^४ HPS *ad. asya*.

^५ Tib. *skye ba* ; HPS *om. it*.

^६ Tib. *om. it*.

^७ Tib. *sa bon gyi* ; HPS *bljañmanuḥ*.

ज्यात् पुनः 'सकरो नास्ति । क्लेमापेक्षं हि कर्म जन्माद्येसु' पर्याप्तम् । क्लेमाद्य^३
जानाम्बिदहनेऽभावमुपगच्छन्ति^४ । तदसमर्थ^५ कर्म सहायाभावाज्
जन्माद्येसुम् ॥२५॥

The *kārikā* is quoted in MV, p. 220.

In the first line of the colophon in Tib. for *spyod* V wrongly reads *spyon*. The name of the chapter given in Tib. is *slob ma spyod*, *śiṣyacaryā*. The vṛtti in the Tib. version has *slob ma yon*s *su spyod*, *śiṣyapāricaryā*; while in its Skt. version it has *ācāryāryadeviye bodhisattvayogācāre catuḥśatake pārikarmika-prakaraṇam aṣṭamam*.

^३ Tib. unnecessarily ad. yid (citta.).

^४ Tib. ñon mon

s pa dag kyan; HPS to ca kleśāḥ.

^५ Tib. ye śes kyi mes berag pa la don

s po med par ñe bar ḥgro sto | HPS jñānatejaḥspar.
āśā abhāvam gatāḥ

^६ Tib. deḥi phyir^० mi nus; HPS tad ayam asamarthāḥ karmasahā^०.

CHAPTER IX

DÑOS PO RTAG PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

निव्वायप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

201

CSV : समतिक्रान्त¹प्रकरणजलधि²जलक्षोभ³आलित⁴चित्तसन्तानस्य
तत्त्वामृतदेशनापात्रस्य शिष्यस्याचार्योऽतः परमवशिष्टैः प्रकरणैर्यथावस्थित-
पदार्थतत्त्वाधिगमाय⁵ तत्त्वविनिश्चयमारब्धुकामः संस्कृतस्योदयव्ययवस्ते-
ना⁶सारतामुक्तावयवाह—।

thams cad ḥbras buḥi don skye ba |
des na rtag yod min deḥi phyir |
thub pa ma gtogs ji ltaḥi dños |
de bz'in gśegs pa yod ma yin || 1 ||

In c for *ltaḥi* Vx of CSV *lta*.

* सर्वे कार्यार्थमुत्पन्नं तेन नित्यं न विद्यते ।

तस्मान् मुनिमृते नास्ति यथा भावस्तथा नतः ॥१॥

CSV : कार्यार्था हि प्रवृत्तिर्लोके न स्वाभाविकी ।^७ संस्कृतस्य च
भूतभौतिकचित्तचैतलस्य लक्षणादेरेकस्यैकस्योदयाभावाद् यथासम्भवं कलाप-
रूपस्यैवोत्पादः । तस्य कलापस्य मिथः कार्यकारणवस्थानाद् यस्मिन्
सति यद्भवति यदभावे च यन्न भवति तत् तस्य कारणम् इतरत् कार्यमिति ।
पृथिवी^८मन्तरेण भूतत्रयस्याभावात् सत्यां च भावाद् भवति कार्यप्रयोजना
पृथिव्या उत्पत्ति^९रित्येवं सर्वमेव संस्कृतं यथावत्^{१०} कार्यार्थमुत्पन्नम् । यच्च

¹ Tib. anantarātīkrānta-(thal ma thag paḥi); HPS samanukrānta.

² Tib. rgya mtsho; HPS om. it.

³ Tib. gyo bas; HPS om. it.

⁴ HPS -prakṣā° for -kṣā°.

⁵ Tib. samastapadārthatattvayathāvadadhigamāya (dños po mthah dag gi de fid ji lta ba bz'in rtogs par bya baḥi ched du).

⁶ Tib. °hjiḡ pa ldan pa fid kyis; HPS -vyayatvenā°.

⁷ Tib. lit. yad yogyam (ci rigs).

⁸ In X for yin las med read yin la | sa med.

⁹ Tib skye ba; HPS samut°.

¹⁰ Tib. ji lta ba bz'in du; HPS yathāśvam.

कार्यार्थमुत्पन्नं न तन्नित्यम् । नित्यशब्दस्य स्वभावसत्त्वसारवस्तुद्रव्यपर्यायत्वात् । तदभावेन निःस्वभावमसत्त्वमसारमवस्तुद्रव्यं^१ संस्कृतमिति गम्यते^२ ।^३ अत एव तन्मुखा मोषधर्मकं यदेतत् संस्कृतमित्युवाच शास्ता ।^४ एतच्च^५ वक्ष्यमाण-
शुक्लपेतम् । तन्निश्चित्वाचार्यं^६ आह—

तस्मान् सुनिश्च्यते नास्ति यथा भावस्तथा गतः ॥

अशेषकायवापनोमौनयोगान् सुनिर्बुद्धो भगवान् । स एवानित्यशून्य-
लोपदेशेन यथा भावानां स्वभावस्तथा गतो बुद्धस्तथागत इत्युच्यते नान्यो
विपरीततत्त्वोपदेशेन यथास्मिततत्त्वार्थानभिसम्बोधात् । यथा चोक्तम्—

अतीता तथता यद्वत् प्रत्युत्पन्नाप्यनागता ।

सर्वधर्मास्तथा दृष्टास्तेनोक्तः स तथागतः ॥ इति ॥१॥

202

CSV : अत्राहुरेके । सत्त्वं यत् कार्यार्थमुत्पन्नं न तन् नित्यं भवतीति ।
ये तृभयाङ्गविकलाः पदार्थास्तद् यथाकाशादयो मनःपर्यन्ताः^१ । येऽपि
चैकाङ्गविकला पदार्थास्तद् यथा पृथिव्यादिपरमाणवस्ते नित्या भविष्यन्ति ।
तेषाञ्चास्तिस्वनास्तिस्त्वानवगमान् नाविपरीतदर्शी तथागत इति । तेषां
मतस्याबुद्धतासुद्धावयकाह आचार्यः —

ma brten par ni yod ñid med |
gañ z'ig gañ na nam du yañ |
des na nam yañ gañ z'ig tu |
rtag pa hgañ yañ yod ma yin || 2 ||

In *b* for *du yañ* Vx of CSV reads *gyi tshe*. In *c* V with Vx of CS has *du* for *tu*. They read *a* and *b* as *b* and *a* respectively.

^१ Tib. om. *yao ca kāryārtham utpannam* and reads simply *tasmāt* (*dehi phyir*).

^२ Tib. ad. *vañcanātmakam bālalokamohanam* (*slu bañi bdag ñid can dap byis pañi* *hjiḡ rten ñdrid pa yin no* ||).

^३ Tib. *ñdus byas*; This word is used in Tib. before *ñiḡvabhāva*^०; HPS wrongly *asam-* *skṛtam*.

^४ Tib. *rtogs so*; HPS *ganyate*.

^५ See MV, p. 42.

^६ HPS ad. *vacanam*.

^० Tib. om. *ñeārya*.

^० The reading *paryantāñ* could not be ascertained by comparing our which is very indistinct here.

* अप्रतीत्यास्त्रिता नास्ति कदाचित् कश्चित् क्वचित् ।

न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥२॥

The fragments (HPS, p. 482) contain the whole *kārikā* excepting the last word, *kvacit*, in the first half. It is fully quoted in MV, pp. 397, 505. See MK, XXIV. 19 :

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः कश्चिन् न विद्यते ॥

CSV : यथास्त्र¹ हेतुप्रत्ययोत्पन्नानां सुखादीनामस्तित्वमुपलभ्य कश्चमयमर्यापत्वाऽप्रतीत्यसमुत्पन्नानां नास्तित्वं न प्रतिपद्येत² । अहेतुत्वाय स्फुटतरं गगनोत्पन्नादीनामिवासत्त्वं प्रतिपत्तुम् । तत्रेव प्रतिपद्यते नियतमस्य तैमिरिकस्यैव समारोपकृतं दर्शनवैकल्यमभि³लक्ष्यत इत्यतः

अप्रतीत्यास्त्रिता नास्ति ।

स चैव न्यायः कालवस्तुदेशभेदभिन्ने पदार्थे सर्वत्राव्यभिचारीत्या⁴ह
कदाचित् कश्चित् क्वचित्⁵ ।

इति । यतश्चैव⁶

न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥

पूर्वाह्नेन सिद्धस्यैतन्निगमनम् ॥२॥

203

CSV : अथ स्यात् । सुखादयस्तावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नाः सन्ति । तेषां च समवायिकारणमात्मा । न चासतः समवायिकारणत्वं न्याय्यमित्यतस्तत्-कार्योपलब्धादस्ति तावदात्मा । स चैव नित्यः । सद⁷कारणत्वात् । यदस्ति न चास्य कारणमुपलभ्यते तन्नित्यम् । सति चात्मनि तज्जातीया अपि पदार्था भविष्यन्तीति । अत्रोच्यते । स्यादेव⁸ यद्यात्मैव स्यात् । न त्वस्ति⁹ । कथं ज्ञात्वा¹⁰ । एवम्¹⁰—।

1 Tib. om. -svam.

2 Tib. rtogs ; HPS pratipādyeta.

3 Tib. mñon par hgyur ro ; HPS upala°.

4 HPS om. iti.

5 Tib. gañ na ; HPS om. it.

6 Tib. yod la ; HPS sadā°.

7 Tib. de ltar hgyur ba s'ig go ; HPS syus tajjātiyāh padārthā yady°.

8 Tib. om. it.

9 Tib. om. it.

10 Tib. hdi ltar ; HPS yasmāt.

rgyu med par ni dños po med |
 rgyu ldan rtag pa yod ma yin |
 des na rgyu med las grub ni |
 de ñid mkhyen pas grub min gsuñs || 3 ||

In a Vx of CS *pa* for *par*. In b V and Vx of CS' *min pa* for *ma yin*.

* न विना हेतुना भावो हेतुमान् नास्ति शास्त्रतः ।

तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥३॥

In the fragments (HPS, p. 483) before *hetumūn nāsti śāśvataḥ* (b) the following words from the Vṛitti are carelessly added : *hīyate nityatvaṁ yasmāt*. These words with the preceding ones are to be corrected and arranged as in the commentary quoted below :

CSV : भावः स्वभाव आत्मेति^१ पर्यायाः । स विना हेतुना न सम्भवति । तथा हि । परिणैवास्याकारणत्वमभ्युपेतम् ।^२ यच्च हेतुकं तत्^३ खरविषाणवनं नास्तीति सिद्धम् । आकाशादिभिरनेकान्तिकतेति चेत् । न ।^४ तेषामपि तद्वदेवास्तित्वस्य निविध्यमानत्वात् । अथैवं^५ दोषपरिजिह्वोर्षयाभ्युपेतविरुद्धमपि हेतुमस्त्वमङ्गीक्रियते एवमप्यस्य हीयते नित्यत्वम् । यस्माद्

हेतुमान् नास्ति शास्त्रतः ।

हेतुमत्त्वात् सुखादिवदनित्यं^६ इत्यभिप्रायः । यत एतदेवं

तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥

अस्या देशनाया यद्योपवर्णितोपपत्त्यनुगमाद्^७ विपरीतार्थवित् तथागत एवेति सिद्धम् ॥३॥

204

CSV : अथ स्याद् घटसुखादेः कृतकस्वार्थस्यानित्यत्वमुपलभ्यार्थापत्त्याऽकृत-
 कस्यात्मादेर्नित्यत्वं भविष्यतीति । एतदप्ययुक्तम् । यस्मात्^८ कृतकस्य घटसुखा-

^१ After ātmā Tib. ad. nityo dhruvaḥ (rtag pa dan brtan pa).

^२ Tib. 'syākāraṇavattve'bhyupete'kāra° (rgyu dan mīldan pa ñid du khaḥ len par byed na rgyu med pa can°).

^३ Tib. gañ z'ig rgyu med pa de ni ; HPS tao ca nirhetukam kha°.

^४ Tib. ma yin te ; HPS om. it.

^५ Tib. om. evam.

^६ Tib. mī rtag pa yin no ; HPS 'nityavad ity abhi°.

^७ For anugamād Tib. lit. anusambandhāt (rjes su ḥbrel).

^८ HPS ad. evam iṣyamāṇe.

देखित्वसुप्रसन्नः^१ तद्विपर्ययेष्वर्थापत्त्याऽज्ञतकस्यात्मादेर्नास्तित्वमापन्नमिति ।
तदेव प्रतिपादयन्नाह —।

mi rtag byas par mthoñ gyur nas |
ma byas gal te rtag na ni |
byas la yod pa ñid mthoñ nas |
rtag pa yod ñid min par gyur || 4 ||

In *c* after *byas* Vx of CS reads *pa* for *la* . In *d* all *hgyur* for *gyur* .

* अनित्यं ज्ञतकं दृष्ट्वा शाश्वतोऽज्ञतको यदि ।

ज्ञतकस्यास्तित्तां दृष्ट्वा नास्ति तेनास्तु शाश्वतः ॥४॥

CSV: न चाविद्यमानस्य नित्यत्वं युज्यते^१ इति नास्त्येव नित्यस्य
वस्तुनोऽस्तित्वम् । आकाशकुसुमवत् ॥^२४॥

Here as regards the reading of *d* in the Skt. *kārikaā* V observes that it is 'incompréhensible' and then changing the reading as *nāstītaivāstu śāśvataḥ* says "je restitue d'après la version tibétaine, et le contexte la confirme". This cannot be accepted. The original reading is not incomprehensible, nor does the Tib. version mean what V thinks. Let the original reading, *nāsti tenāstu śāśvataḥ*, be construed thus: *tena śāśvato nāsti (iti) astu* and the meaning will be perfectly clear and quite in accordance with the context and the introduction of the Commentator. On the contrary, the restoration of V himself is incomprehensible. I cannot understand what he means by *nāstīta eva astu śāśvataḥ*, or how it can be construed. It is to be noted that owing to different genders *śāśvataḥ* cannot be adjective of *nāstīta* . Nor can the Tib. version mean what V says.

205

CSV: अथ स्यादकाशप्रतिसंख्याननिरोधाप्रतिसंख्याननिरोधाना^३मभि-

^१ Tib. om. tat.

^२ In X read *rīgs* for *rig*.

^३ Tib. *yod pa ma yin pa ni rtag pa ñid du rig(s) pa ma yin pas dños po rtag pa yod pa ñid ma yin pa ñid te | nam khañi me tog bz'in no ||* For *nāvidya*^० *kusumavat* HPS *na cāvidyamānasya nityatvaṁ nāpi sad evānityaṁ vastu*.

^४ HPS first *apratisaṅkhyāni*^० then *pratisaṅkhyāni*^० not supported by Tib. and other works.

धर्मशास्त्रपरिपठितानामस्तकानां^१ नित्यत्वास्तित्वेनाभ्युपगमादस्तकस्यासत्त्व-
प्रतिपादनमभ्युपेतेन बाध्यत इति । एतदपि नास्ति । यस्मात् —

mkha la sogs rnams rtag go ces |
so sohi skye bo dag gis rtog |
mkhas pa rnams kyis de dag la |
hjiḡ rten pas kyañ don mi mthon || 5 ||

In a Vx of CSV *nam mkah la sogs* for *mkhañ la sogs rnams* and *z'es* for *ces* . In b V and Vx of CS *rtogs* for *rtog* . In d for *mi* Vx of CSV *ma*, and for *mthon* Vx of CS *thon* .

* आकाशादीनि कल्पान्ते नित्यानेति पृथग्जनेः ।

लौकिकेनापि तेन्यर्थान् न पश्यन्ति विचक्षणाः ॥५॥

CSV : रूपभावमात्र एवाकाशव्यवहारान् न किञ्चनाकाशं नाम
वस्तुरूपमस्ति । रूपान्तराभावे^२ तु रूपिणामुत्पत्तिप्रतिबन्धाभावात् स एव
रूपान्तराभावो दुश्शमस्तान्तः कायन्ते भावा इत्याकाशमित्याख्यातः ।
तदस्यावस्तुसतोऽकिञ्चनस्य नामधेयमात्रोपदेशविमूढैर्यद्वस्तुत्वमारोपितं न तत्
प्रमाचमिति न तेनास्माकमभ्युपगमबाधाचोदनं न्याय्यम् ।^३ तथा हि । पदार्थ-
स्वभावापङ्किता^४ आकाशाभिधाने प्रयुज्यमाने लौकिकेनापि ज्ञानेनाभिधेयं
नाम न किञ्चित् स्वरूपमुपलभन्ते यथा पृथिव्याद्यभिधानेषु काठिन्यादिकम् ।
किमुत पदार्थस्वभावज्ञानावस्थिताः^५ सर्वं बाह्यं चाध्यात्मिकं च वक्ष्यतुपलभ-
मानास्तस्य स्वरूपमुपलस्यन्त इति । एवमप्रतिसंख्याननिरोधप्रतिसंख्या-
निरोधयोरपि^६ वक्तव्यम् ॥५॥

206

CSV : अत्राह । नित्यमेवाकाशं विभुत्वात् । यदनित्यं न तद् विभु ।

^१ Tib. om. pari-.

^२ HPS ad. satān.

^३ Tib. clearly nityatvenāstītvā ca (rtag pa ſīd dan yod pa ſīd du).

^४ Tib. °bhāvena (med pas).

^५ See AKV, 1.5; p. 15, ll. 19-20.

^६ HPS ad. abhidharmaśāstre vaibhāṣikair.

^७ Tib. om. na tenā° nyāyyam.

^८ Both HPS and Tib. °avabhāvapāṇḍitāḥ.

^९ Tib. om. it.

^{१०} Tib. dños poñi rañ br'in mkhyen pa la gñas ān; HPS °jñānāvasthāḥ.

^{११} Tib. evam anyasya nirodhad vyasyāpi (de br'in du ḥgog pa gr'an gñis la yañ).

तद्व्याघा घट इति । अत्रोच्यते । यद्यजातस्वासस्त्वप्रतिपादनेन¹ तदधिकार-
सर्वाधेयासम्भवोऽप्यर्थादुपपादितस्तथापि परमतप्रसिद्धपदार्थस्वरूपविशेषापाकरण-
मुखेन तन्मतस्यायुक्ततामुद्दिभावयितुराकाशस्य विभुत्वप्रतिषेधेन नित्यता-
मपाकर्तुंकाम आह — ।

phyogs ses bya ba phyogs can ni |
kun la gnas pa ma yin te |
dehi phyir phyogs can la phyogs ni |
gz'an yañ śin tu gsal bar yod || 6 ||

In *a* Vx of CS and V *z'es* for *ses*. In *c* Vx of CSV *de* for *dehi*.
In *d* Vx of CSV *la* for *yañ*; and Vx of CS *ba* for *bar*.

* प्रदेशिनि न सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम वर्तते ।

तस्मात् सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनि ॥६॥

CSV : आकाशस्य वेऽवयवास्तेऽस्य प्रदेशः । तेः प्रदेशाकाशम् ।²
तस्मिन् योऽन्य³संयोगो प्रदेशः स तदतिरसंयोगिनि प्रदेशे वर्तते । यदि हि
वर्तते तदा⁴ तेना⁵भिन्नदेशस्या⁶पि⁷ घटस्य सर्वगतत्वं स्यात् । न चेत्तद-
स्तौत्ययुक्तमेतत् । अपि च यदि सर्वोऽपि⁸ प्रदेशः सर्वत्र वर्तते सोऽपि व्यापित्वात्⁹
प्रदेशिवत् प्रदेशाभिधानभाग् न स्यात् । प्रदेशाभावाच्च प्रदेशिनोऽप्यभावः
स्यात् । अद्यैतद्दोषपरिजिह्वोर्षया प्रदेशिनि सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम न वर्तते
इत्यभिमतं तदावश्यं सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनीत्यभ्युपेयम् ।
ततयासर्वगतप्रदेशवत् आकाशस्य प्रदेशिनो घटादिवद् विभुत्वमवहोयेत् । न च
परस्परव्यतिभिन्न¹⁰प्रदेशमात्रव्यतिरेकेण प्रदेशो नाम कश्चिदुपलभ्यत इति
कुतोऽस्यासिद्धि¹¹सत्ताकस्य नित्यत्वमिति न नित्यमाकाशम् ॥६॥

¹ Tib. °pratipādanārtham (°bstan pañ don gyis).

² For *pradeśi* Tib. *avayavi* (cha śas can); HPS *pradeśasya*. For *ākāśasya* ye° *kāśam* Tib. *ākāśam* hy *ākāśasya* ye°*vayavās* tair *avayavir* *avayavi* (nam mkhañ ni nam mkhañi cha śas gañ dag yin pa de dag gis cha śas can du hgyur la).

³ Tib. *ghaṭa-* (bum pa) for *anya-*.

⁴ Tib. *dehi* *ched du* (X *dañ*) = *tan nimittam*; according to Skt. it would have been *dehi* *ḥtshe*.

⁵ Tib. *om. tena*.

⁶ Tib. °*deśād* (yul tha mi dad pañ phyir).

⁷ In Tib. *api* after *ghaṭya*.

⁸ Tib. *phyogs* *thams* *cad kyañ*; HPS *yadi* *pradeśo'pi sarvatra*°.

⁹ Tib. *vyāpi* *pradeśaivat* (*khyab* *pa yin pañ phyogs* *can bz'in du*).

¹⁰ Tib. *phan* *tahun* *tha dad pañ phyogs*°; HPS *parasparāvṛtyat*°.

¹¹ For *-siddha-* Tib. *-siddha-* (*grub pa*).

207

CSV : काशवादी तु मन्वते । काशकृतौ जगत्प्रवृत्त्युपसंहारावुपसभ्य
काशकृतावो¹ऽनुमीयते । तथा हि । सम्पुपि बीजादिषु² प्रत्ययेषु न
सर्वदाहारादेष्टव्य उपसभ्यते । अथ कदाचिदेवोपसभ्यते । तदवस्थानविरोधि-
काशसन्निधाने च निवर्तते । तदेवम् —

gañ z'ig yod na dños po la |
hjug dañ ldog pahañ dmigs par hgyur |
de ni gz'an gyi dbaṅ hgyur te |
des na hbras bur yañ hgyur ro || 7 ||

In c V with Vx of CS *gyur* for *hgyur*.

* यस्मिन् भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपसभ्यते ।

The second half is thus restored by V :

anyāyattaś ca so'py asti kāryam tenaiva vidyate || 7 ||

It is not clear, nor does it give the sense of the Tib. text. One may, therefore, suggest the following :

अन्वयतो भवत्वेष्ट कार्यस्तेन च जायते ॥७॥

CSV having read the first half of the *kārikā* runs :

स तथानुमितः कालो नामास्ति । तस्य च सतोऽपि कारणानुपसम्भा-
वित्वत्वमिति । ननु चेवं सति नित्यत्वात् कालस्य तदायत्तोदयानामङ्गरादीनां
सदेवात्पादः प्राप्नोति । अथ सतोऽपि³ कदाचित् कार्यक्रियासूपरत⁴व्यापारता-
स्वेति कल्पेत । एवमपि सैवास्यासत्त्वमापादयिष्यति । अथ सतोऽपि बीजादिवत्
कार्यप्रवृत्तियोपस्थात्मातिशयासम्बुद्धीभावान् नास्ति सर्वदा का⁵[र्यमिति । एवमपि

¹ Tib. -sambhavaḥ (arid par) for -sadbhāvaḥ.

² Tib. sa bon la sogs ; HPS bñjakāṭisallajvānapavanākhyeṣu.

³ HPS ad. na

⁴ For -uparata- (Tib. log, in the sense of ldog) ; HPS -upanata.

⁵ Reconstructed from Tib. : hbras bu yod pa ma yin no z'e na | de ltar na yañ sa bon la
sogs pa rnamz ltar deñi ruñ bañi bdag ñid kyi khyad par de re hgañ ba ñid yin pañi phyir mi
rtag par hgyur la | de yañ ciñi phyir thams cad kyi tahe mi ñdod | ci ste rkyen gz'an la rag
las pa de ni mi ñe na thams cad kyi tahe yod pa ma yin no sñam du seems na | de lta na yañ
rkyen yod na yod pañi phyir dañ | med na med pañi phyir dañ | byuñ nas kyañ slar med
pañi phyir nes par

de ni gz'an gyi dbaṅ hgyur te |

deñi hjug pa dañ ldog pa gañ la rag las pa de la rag las pañi phyir de gz'an la rag las

बीजादिवद् तद्योम्यात्मातिशयः स कदाचिदेव भवतीति न नित्यः । सोऽपि
 कुतः सर्वदा नश्यते । अथ प्रत्ययान्तरायत्तस्य तस्यासन्निधाने सर्वदा न भवतीति ।
 एवमपि प्रत्ययस्य भावे भावादभावे चाभावाद भूत्वा पुनर्न भवतीति नूनम्
 अन्यायत्तो भवत्येषः ।

तस्य प्रवृत्तिर्निवृत्तिश्च यदायत्ता तदायत्तत्वात् सोऽन्यायत्तो भवति ।
 तस्मादङ्कुरादिवत् कार्यत्वं नातिक्रामतीति प्रतिपादयन्
 तेन कार्यश्च जायते ॥

इत्याह । कार्यभूतस्याङ्कुरादिवदनित्य एव]⁵ ॥७॥

See Chapter XI.

208

CSV : gz'an yañ dus rgyur smra bas hgro ba hjug pa la dus
 rgyuñi dños por rtog pa na de na phyiñi hbras bu ñid du khas
 blañs par hgyur ro || ji ltar byas nas śes na | gañ gi phyir— |

= अन्यश्च । कालहेतुवादिना जगत्प्रवृत्तौ कालस्य हेतुभावकल्पनायां
 पश्चात् तस्य फलत्वमेवाभ्युपगम्येत । कथं कृत्वेति । यस्मात्— ।

hbras bu med par rgyu la ni
 rgyu ñid yod pa ma yin te |
 de yi phir na rgyu rñams kun |
 hbras bu ñid du thal bar hgyur || 8 ||

In c Vx of CSV *rgyuñi cog* (X *chog*) for *rgyu rñams kun*.

V na kāryeṇa vinā hetor hetutvaṁ yena vidyate |
 hetūnām eva sarveṣām kāryatā tat prasajyate || 8 ||

It is not idiomatic to write *kārya-hetu*. One should write
 either *kārya-kāraṇa* (see MK, XIV. 2) or *hetu-phala* (Op. cit, XX.
 2-6, 8-16). In the second half *eva* after *hetūnām* is not necessary,
 nor is it supported by any text. The following may, therefore,
 be suggested :

par hgyur ro || deñi phyir myu gu la sogs pa ltar hbras bu ñid las mi hdañho z'es btan pañi
 phyir |

des na hbras bur yañ hgyur ro |

z'es bya bar smros te | hbras bur gyur pa ni myu gu la sogs pa bz'in du mi rtag pa kho
 nar hgyur ro ||

बिना फलेन यदेतोहेतुभावो न विद्यते ।

हेतुर्ना तेन सर्वेषां फलभावः प्रसज्यते ॥८॥

CVS : ci yañ mi byed pa la rgyu ñid mi srid pañi phyir
hdir rgyu z'es bya bañi dños po rañ gz'an gyis ci yañ
yod pa ma yin pas don hbras bu hbyuñ bañi rgyu can gyi ñid du
hgyur ba na ji ltar rañ gi hbras bu¹ hbras buñi ñid du mi hgyur ||
hbras bu ñid yin na yañ myu gu la sogs pa ltar hdi rtag pa ñid
du lta ga la hgyur || deñi phyir de ltar na rgyu dañ hbras bu
dños po rnam par gnas pa med pañi phyir gñi ga yañ rañ gi ño
bos grub pas yod pa ma yin no ||

ci ste hbras bu z'es bya ba ni rgyu byuñ nas hbyuñ ba yin te
hdi ltar sa bon yod na myu gu hbyuñ gi | myu gu yod na
sa bon ni ma yin te | deñi phyir rgyu la hbras bu ñid yod pa
ma yin nam sñam na hdi yañ yod pa ma yin te | gañ gi
phyir sa bon gyi miñ can gyi dños po gañ yin pa de myu
gu skye bañi sña rol tu yons su rtog pa na rnam par rtog pa
gz'an gsum pa med pañi phyir rgyur gyur pa ham rgyu
ma yin par gyur pa z'ig rtog grañ | de la re z'ig me la sogs
pa ltar rgyu ma yin par hgyur ba las ni hdiskeye bar ma rigs so ||
rgyu ñid kyañ hbras bu skyes pas mtshon pa z'ig ste | des na
hbras bu skye bañi sña rol tu mi srid do || ci ste hbras bu skye
bañi bya bañi rjes su hgro ba med par yañ cuñ z'ig hbras bu
ñid du rtogs na ni deñi tshe thams cad thams cad kyi hbras bu
ñid du gyur na hdi ni de ltar yañ ma yin te | deñi phyir rgyu med
pa can ñid du thal bañi phyir rgyu ni hbras bu skye ba la ma
bskos pa dañ las grub pa yod pa ma yin no || deñi phyir na
rgyuho cog

hbras bu ñid du thal bar hgyur
z'es bya ba kho na ma thob med do ||

—किञ्च । अक्रियस्य हेतुत्वं न सम्भवतीतीह हेतुर्नाम न कश्चित्
पदार्थः स्वेतरोक्षीति फलार्थोदयस्य हेतुत्वं न कथं स्वस्यैव फलत्वम् ।
फलत्वे चाङ्गुरादिवदस्य नित्यत्वदृष्टिः कुतो भवेत् । तस्मादेवं हेतुफलव्यवस्था-
भावाद्वैयर्थ्यमपि स्वरूपेण न सिध्यति ।

¹ Here this hbras bu seems to be unnecessary.

अथ फलं नाम हेतुर्भूत्वा भावः । तथा हि बीजसङ्गावेऽङ्कुरो भवति । न त्वङ्कुरसङ्गावे बीजम् । तस्माच्च हेतोः फलत्वमिति । एतदपि न भवति । यस्माद् यो बीजाख्यो भावस्तस्याङ्कुरोत्पत्तेः प्राक् परिकल्पनायामन्वयस्य तृतीयस्य विकल्पस्याभावाच्चेतुभूतो वाहेतुभूतो वा कल्पेयत । तत्र तावदभ्यादिवद-हेतुभूतादस्योत्पत्तिर्न युज्यते । हेतुरेव च फलं जायत इति प्रदर्श्यते । तेन फलं प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवति । अथोत्पद्यमानस्य फलस्य विनाप्यन्वयं किञ्चित् फलत्वप्रतीतिः । तदा सर्वं सर्वस्य फलं भवेदित्वेवमपीदं न भवति । तस्माद-हेतुत्वप्राप्तेः हेतुः फलोत्पादे न स्थाप्यते न च कर्मैच्छिर्भवति । तस्माच्चेतुनां सर्वेषां

फलभावः प्रसज्यते

इति न खलु न लभ्यते ॥८॥¹

209

CSV : gal te dus smra ba rnams kyi bar (?) na dus ḥdi ḥgro ba sna tshogs kyi rgyur ḥgyur na ni deḥi tshe des ḥnes par snar gyi gnas skabs las tha dad paḥi ḥno bo can gyi rnam par ḥgyur ba ḥbras bu skye ba la phan ḥdogs pa ḥñid du ḥgyur bar bya dgos te | ḥdi ltar ḥjig rten na |

=यदि कालवादिनां...कालोऽस्य विचित्रस्य जनतः कारणं तदा तेन नियतं पूर्वावस्थातो नानारूपेण विकारेण कार्यस्योत्पत्तादुपकारः कर्तव्यः । तथा हि शोके — ।

rgyu ni rnam par ḥgyur ba na |
gz'an gyi rgyu ru ḥgyur ba ste |

¹ V says that this *kārikā* is cited in MA, p. 150. But the fact is not so. The *kārikā* quoted there from *Bz'i brgya pa* (OS) runs thus :

ḥbras bu med par rgyu yi ni |
rgyu ḥñid yod pa ma yin pa |
de yi phyir na ḥbras bu kun |
rgyu ḥñid du ni thal bar ḥgyur ||

It may be translated thus :

vinā phalena yad dhetoḥ hetubhāvo na vidyate |
phalānām tena sarveṣāṃ hetubhāvaḥ prasajyate ||

Poussin translates it (*Le Musée on*, 1910, p. 557) : "En l'absence d'effet la qualité de cause de la cause n'existe pas ; par conséquent tout effet sera nécessairement cause."

Is the *kārikā* found in our CS' changed by Candrakīrti in his MA ?

gañ la rnam par hgyur yod pa

de ni rtag ces byar yod min || 9 ||

V hetuś ced vikṛto'nyasya kāraṇaṃ jāyate nanu |

vikāro yasya bhavati śāśvataḥ sa na yuijyate || 9 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *nanu* in *b* and *yuijyate* in *d* of his restoration.

The original Skt. of *a* and *b* is found in the following line quoted in CSV, 201, and preserved in the fragments (HPS, p. 481) :

•कारणं विकृतिं गच्छन्नायतेऽयस्य कारणम् ।*¹

And *c* and *d* may be translated as follows :

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तच्च हि ॥८॥

CSV : sa bon z'es bya ba rtsa baḥi rgyu gañ yin pa de ni rañ ñid rnam par hgyur bar gyur pa na myu guḥi rgyu ñid du hgyur te | sñar gyi gnas skabs ma gtoñ² bar ni ma yin no || de ltar gal te hgro ba sna tshogs dus kyis byas par hgyur na ni deḥi tshe dus kyañ ñes par ḥbras bu bskyed pa la thag riñ gnas paḥi gnas skabs sña ma spoñ z'ñ rnam par hgyur baḥi gnas skabs ḥbras bu ḥbyuñ ba dañ mthun par hgyur bar bya dgos pa | deḥi phyir sa bon ltar mi rtag pa ñid do || z'es bśad pa ni

gañ la rnam par hgyur yod pa |

de ni rtag ces byar yod min ||

—बोजमिति यन् मूलकारणं तत् स्वयं विकृतिं गच्छदङ्गुरस्य कारणं भवति न पूर्वावस्थाया अपरित्यागे । तथा हि । यदि विचित्रं जगत् कालकृतं स्यात् तदा कालोऽपि नियतं कार्योत्पादने पूर्व्यां दूरस्था(?)मवस्थां त्यजन् विकृतावस्थाः कार्योत्पादानुरूपो भवेत् । तस्माद् बोजवदनित्य एवेत्युच्यते—

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तच्च हि ॥८॥

¹ The corresponding Tib. version as found there runs :

rgyu ni rgyu ru hgyur ba na |

gz'an gyi rgyu ru hgyur ba ste |

But it does not give the same sense as we have in the Tib. and Skt. versions. One may translate it thus :

kāraṇaṃ kāraṇaṃ syāo cej jāyate'nyasya kāraṇaṃ |

Evidently here in *a* in the Tib. text we should read rnam par for rgyu ru.

² X bñah.

210

CSV : ci ste mi ḡgyur na ni deḡi tshe ḡdiḡi rgyuḡi dḡos por
 yonḡ su rtoḡ pa don med pa ḡbaḡ z'ig tu mdzad¹ kyī | deḡi rgyu
 can du ḡdod paḡi ḡbras bu yaḡ rgyu med pa can skye bar ḡgyur
 ro || z'es bśad pa |

= अथ न भवेत् तदास्य हेतुभावपरिकल्पना केवलं निरर्थकमेव क्रियते ।

तदेतुमस्वेनेष्टं फलमप्यहेतुकं जायत इत्युच्यते —।

rtag pa gaḡ gi rgyu yin paḡi |
 dḡos de ma byuḡ ba las skye |
 raḡ ḡid ḡbyuḡ bar gyur de la |
 rgyu nī ldog par ḡgyur ba ste || 10 ||

In b V wrongly reads *med* for *de*. In c Vx of CSV *byuḡ* for *ḡbyuḡ*, and *log* for *ldog* in *d*.

V śāśvataḡ kāranaḡ yasyābhāvo'bhāvād bhaviṡyati |
 svata evodbhavas tasya hetuś caivaḡ nirthakaḡ || 10 ||

V's restoration does not seem to be right, nor is there any thing in the Tib. text for his *evam nirthakaḡ* in *d*. The following may be proposed :

प्राश्चितं कारणं यस्य भावोऽभूत्वा स जायते ।

स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते ॥१०॥

CSV having read the first two lines of the *kārikā* runs :

sa bon rnam par ḡgyur ba las skyes paḡi myu gu ni sa bon las
 gz'an ḡid du mi srid paḡi phyir daḡ | sa bon gyī rjes su byed
 paḡi phyir daḡ | lhan cig mi gnas paḡi phyir gz'an ḡid skyes
 so sḡam du....³ mi bya ste | mi ḡdra ba lhan cig gnas pa rnam
 la rgyu ḡid mi srid paḡi phyir daḡ | dus rtag paḡi phyir rgyu
 la ḡbras bu las gz'an ḡid yod do || de ḡid kyī phyir mi ḡdra ba
 daḡ lhan cig gnas pa yaḡ yod de | ḡbras bu skyes kyaḡ dus rnam
 par mi ḡgyur baḡi phyir ro || deḡi phyir ḡbras bu gaḡ z'ig
 dus las skyes pa de ni ma byuḡ ba las byuḡ ba z'ig ste | rgyu daḡ
 rkyaḡ la bltos pa med par ḡgyur z'in raḡ ḡid ḡbyuḡ no z'es

¹ X mśad or ma śad.

² It is with reference to the preceding *kārikā*.

³ Here in X four letters could not be read.

bya baḥi don to || rgyu dañ rkyen la rag las te ḥbyuñ ba ḥam
ḥbras bu ni ma byuñ ba las ḥbyuñ ño || z'es bya bar mi rigs
te || de la bdag ñid thams cad kyis¹ ma byuñ ba las byuñ ba med
paḥi phyir ro || gañ la bdag ñid thams cad kyis yod pa mi
srid pa de ni boñ buḥi rwa la sogs pa bz'in du rgyu dañ rkyen dag
gis bskyed par mñ nus so || deḥi phyir rgyuḥi chos las ḥdas
paḥi rtag pa dños po gañ gi rgyur ḥdod paḥi dños po de ma byuñ
ba las skyes pa | ḥdi ni rgyu med pa can kho nar skye ste | rañ
ñid kho na ḥbyuñ ño | z'es bya baḥi don to || de ltar yin dañ | yañ
ḥdi la rgyu yons su rtog pa don med pas ci z'ig bya z'es bśad pa |

rañ ñid byuñ bar gyur de la |

rgyu ni ldog par ḥgyur ba ste ||

ruñ ñid grub paḥi phyir ḥgro ba ḥdi la rgyu dus śes bya ba dgos
pa med par ḥgyur te | deḥi phyir rgyuḥi rgyu ñid mi ruñ ño ||

— विज्ञताद् बीजाज्जातोऽङ्गुरो बीजान्यत्वासम्भवाद् बीजानुविधायित्वात्
सङ्गानवस्थानाच्चाप्य एव जात इति न मन्तव्यम् । असदृशानां च सङ्गावस्थितानां
हेतुत्वासम्भवात् काकस्य नित्यत्वाच्च हेतोः फलादन्यत्वम् । तस्मादेवासदृशेन
सङ्गावस्थानमपि भवति । जातेऽपि फले काकस्याविकारात् । तस्माद् यत् फलं
काकाज्जातं तदभूत्वा जायते । हेतुप्रत्ययावनपेक्षमाणं स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः ।
हेतुप्रत्ययायत्त उद्भवे वा फलमभूत्वोद्भवतीति नेदं युज्यते । तत्र न सर्वा-
त्मनाभूत्वा भावोऽभावात् । यस्य सर्वात्मना भावो न सम्भवति तत् खरविषाणवद्
हेतुप्रत्ययाभ्यां जनयितुं न शक्यते । तस्माद्देतुधर्मातीतो नित्यो भावो यस्य
हेतुरिष्टः स भावोऽभूत्वा जायते । एष निहेतुको जायते । स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः ।
एवं चास्य किं निरर्थया हेतुत्वकल्पनयेत्युच्यते—

स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते ॥

स्वयमेव सिद्धेरस्य जगतो हेतुः काक इति निष्प्रयोजनम् । अतो
हेतोर्हेतुत्वमशुक्तम् ॥१०॥

211

CSV : ḥdi las kyañ mi ruñ ste | ḥdi ltar |

— इतथाशुक्तम् । तथा हि—

dños po rtag pa las skyes pa |
 ci lta bur na mi rtag ḥgyur |
 nam yañ rgyu dañ ḥbras bu gñis |
 mtshan ñid mi mthun mthoñ ma yin || 11 ||

In *b* Vx of CSV *ji* for *ci*

V bhāvaḥ śāśvatato jātaḥ so'nityo jāyaté katham |
 vailakṣanyaṁ dvayor hetuphalayor naiva dṛśyate || 11 ||

In this restoration Tib. *nam yañ*, Skt. *jātu, kadacit*, in *c* is left out untranslated. Moreover, as the word *śāśvata* for *rtag* in Tib. is used in *a* it would have been better to have used it also in *b* with the negative *a*, i.e. *aśāśvata*; or *nitya* and *anitya* respectively in those two lines. I should like to render the *kārikā* as follows :

उत्पन्नः शाश्वताद् भावात् कथमशाश्वतो भवेत् ।

वैलक्ष्ण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नैक्यते ॥११॥

CSV : ḥjig rten na ni sa bon mi rtag pa kho na la ḥbras bu myu gu z'es bya ba mi rtag pa ḥbyuñ bar grags kyī || rtag pa ḥgaḥ z'ig las mi rtag pa cuñ zad cig ḥbyuñ ño | z'es bya ba ni ma yin na | dus ni rtag la deḥi ḥbras bu ni mi rtag pas ji ltar de grub par ḥgyur || ji ltar ḥjig rten du |

nam yañ rgyu dañ ḥbras bu gñis |
 mtshan ñid mi mthun mthoñ ma yin ||

= लोके ज्ञानित्वस्यैव बौद्धस्य फलमङ्गुरो नामानित्यो जायत इति प्रसिद्धम् । कुतश्चिन्नित्वात् किञ्चिदनित्यं भवतीति न भवति चेत्तस्य नित्यस्य कासस्य फलमनित्यमिति तत् कथं सिध्येत् । यथा लोके

वैलक्ष्ण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नैक्यते ॥११॥

212

CSV : deḥi phyir de ltar dus smra ba bkag pa yin dañ | rdul phra rab smra ba ni sa la sogs paḥi rdul phra rab rtag ciñ ma mthoñ bas bskul ba yon tan dañ ldan paḥi grogs can rdul phra rab gñis pa la sogs paḥi rim gyis yan lag can gyi¹ rdzas rtsom par byed pa rnam kyis ḥgro ba sna tshogs skyed par byed do

¹ X gyis.

sñam du sems so || deñi lugs kyañ mi rigs pa ñid du brjod pañi
phyir bśad pa

—तस्मादेवं काशवादी निषिद्धः । परमाणुवादी तु मन्यते नित्यानां
दृष्टिश्चादिपरमाणूनामदृग्नेनेोपदिष्टगुणवत्संसर्गिह्यणुकादिकमिषावयविद्रव्यार-
भक्रियाभिर्विचित्रं जगज्जायत इति । तस्मत्तमपि न युज्यत एवेत्युक्तावयवाह—।

gañ gi phyogs ḡgaḥ rgyu yin z'in |
phyogs ḡgaḥ rgyu ma yin des na |
de ni sna tshogs ḡgyur na go |
sna tshogs rtag par mi rigs so || 12 ||

In *b* Vx of CSV inserts *pa* between *yin* and *des*, and reads *des* for *de* in *c*. V and Vx of CS *ga la rigs* for *mi rigs so* in *d*.

V pradeśo yasya hetuḥ syād ahetur api kaścana |
bhinnatvād bhinnadesatvaṁ nityatā yujyate katham || 12 ||

V's *bhinnatvād bhinnadesatvaṁ nityatā* cannot be defended ;
nor are here translated by him *des na* (*b*) and *de ni* (*c*). I should
like to propose the following :

हेतुः कश्चन देवः स्याद् यस्याहेतुस्य कश्चन ।

स तेन जायते नाना नाना नित्यो न युज्यते ॥१२॥

CSV : yan lag can thams cad rdul phra rab rtsam du thal
ba spañ bar ḥdod pas rgyu la yod pañi zlum pa ñid gañ yin pa de
ḥbras bu la yod pa ma yin no || z'es bya bar gdon mi za bar khas
blañ bar byaḥo || gañ gi phyir ḥdi de ltar yin pa des na rdul phra
rab rnams la bdag ñid thams cad kyī sbyor bar mi ḥthad do ||
gañ gi tshe rdul phra rab rnams la bdag ñid kyī thams cad kyī
sbyor ba yod pa ma yin pa deñi tshe deñi cha gañ gis rdul phra
rab rdul phra rab gz'an dan sbyor bañi cha de rgyu yin z'in | gañ
gis mi sbyor ba de rgyu ma yin no || de ltar na ni gañ gi¹ phyogs
ḡgaḥ rgyu yin z'in | phyogs ḡgaḥ rgyu ma yin pa de ni du mañi
no bo yin pañi phyir sna tshogs pa z'ig go || deñi phyir ri mo
bz'in rtag pa ma yin no || z'es bstan phyir bśad pa ni |

sna tshogs rtag par mi rigs so ||

z'es byaḥo ||

= सर्वस्वावयविनः परमाणुमात्रत्वप्राप्तिपरिजिज्ञेयेया हेतुवृत्ति यत् पारिमाण्वत्त्वं तत् फलवृत्ति न भवतीत्यवश्यं शङ्कम् । यस्मादेतदेवं तस्मात् परमाणुषु सर्वात्मना योगो नोपपद्यते । यदा परमाणुषु सर्वात्मना योगो न भवति तदा तस्य येनांशेन परमाचोः परमाख्यन्तरेण योगः सोऽंशो हेतुः । येन न योगः स न हेतुः । तथा सति यस्य कश्चिद्देशो हेतुः कश्चिद्देशो न हेतुः स नानास्वरूपत्वात्माना । तस्माच्चिद्वदनित्य इति प्रतिपादयन्नाह

नाना निखी न युज्यते ॥

इति ॥१२॥

213

CSV : ci ste rdul phra rab rnams la cha śas byed paḥi phyir
phyogs phyogs dañ mi sbyor ba kho na yin gyi | thams cad
bdag ñid thams cad kyis¹ sbyor bar ni ḥgyur te | deḥi phyir phrad
paḥi mtshan ñid can ldan pa yod la | phyogs dañ ldan pa ñid
kyañ ma yin no sñam na | ḥdi la bśad par bya ste |

= अथ परमाणुष्ववयवकरणात् प्रदेशस्य प्रदेशेनायोग एव । सर्वात्मना तु सर्वस्य योगः स्यात् । तस्मात्संयोगलक्षणवत्त्वमस्ति । प्रदेशवत्त्वं तु नास्तीति । पत्रोच्यते —

rgyu yi zlum po gañ yin pa |
de ni ḥbras bu la yod min |
des na bdag ñid kun sbyor ba |
rdul phran rnams la mi ḥthad do || 13 ||

In a V and Vx of CŚ *ni* for *yi*, and Vx of CŚV *bu* for *po*. In c V wrongly *spyor* for *sbyor*.

V vṛtto yo vidyate hetuḥ sa phalāya na kalpate |

añūnām tena saṁyogaḥ svasmin naivopapadyate || 13 ||

As regards the restoration one can hardly follow it. I may propose the following :

हेतोर्यत् पारिमाण्वत्त्वं फले तत्रैव विद्यते ।

योगः सर्वात्मना तस्मादणूनां नोपपद्यते ॥१३॥

CSV : rgyu dan zlum po ñid dan phyogs med pa z'es bya ba
 ni rdul phra rab rdzas kyī mtshan ñid do || gal te rdul phra
 rab bdag ñid thams cad kyis rdul phra rab gz'an dan sbyor z'in
 phyogs kyis ma yin na ni dehi tshe rgyu ste | rdul phra rab la
 yod pañi zlum po gañ yin pa de hbras bu rdul phran gñis pa la
 sog's pa la yañ thal bar hgyur te | dehi phyir yan lag can thams
 cad rdul phra rab 'tsam ñid yin pañi phyir dbañ po las h'das pa
 ñid du hgyur na | de dag ni rdul phra rab 'tsam ñid ma yin no ||
 des na rdul phra rab rnam's bdag ñid thams cad kyis sbyor mi
 h'thad do ||

— हेतुत्वं पारिमाण्यमप्रदेशत्वं चेति परमाणुद्वयस्य लक्षणम् । यदि
 परमाणुः सर्वात्मना परमाण्वन्तरि च युज्यते न प्रदेशेन तदा हेतुः । परमाणुवृत्ति
 यत् पारिमाण्यं तत् फले इरण्यकादावपि प्रसज्यते । तेन सर्वेषामवयविनां
 परमाणुमात्रत्वादतीन्द्रियत्वं भवति । न तु तेषां परमाणुमात्रत्वम् । तेन
 परमाणूनां सर्वात्मना योगो नोपपद्यते ॥१३॥

Cf. Saṅkara on the *Vedāntasūtra* II 2. 12 :

संयोगश्चाणोरखन्तरि च सर्वात्मना वा स्वादेकदेशेन वा ।

सर्वात्मना चेदुपपन्नानुपपत्तेरणुमात्रत्वप्रसङ्गो दृष्टविपर्ययश्च ।

and the widely quoted *kārikā* of Vasubandhu from his *Vimsati-
 kārikā* (ed. Lévi), 12 :

यदकेन युगपद् योगात् परमाणोः षड्यता ।

तेषामप्येकदेशत्वे पिण्डः स्वादणुमात्रकः ॥

214

CSV : yañ gañ gi tshe rdul phra rab gz'an dan bdag ñid
 thams cad kyis mi sbyor ba dehi tshe |

= अपि च यदा परमाण्वन्तरि च सर्वात्मना न योगस्तदा —।

rdul phran gcig gi gnas gañ yin |

de ni gz'an gyi yañ mi h'dod |

de phyir rgyu dan hbras bu gñis |

boñ tshod mñam par h'dod ma yin || 14 ||

In a Vx of CSV *gis* for *gi* ; and Vx of Cs *khañ* for *gañ*. In b
 Vx of CS *phyir* for *gyi*. In d V *bod tshod* for *boñ tshod*, but

the former does not give any sense, nor is it noticed by him, his restoration having omitted its meaning altogether. There are two phrases, *bon chod* and *bon tshod*, both in the same sense.

V aṇor ekasya yat sthānam tad evānyasya neṣyate |
ubhayor hetuphalyor yaugapadyam na ceṣyate || 14 ||

In the Tib. text there is nothing of *yaugapadya* in V's restoration. I may suggest the following :

अथोरेकस्य यत् स्थानं तदन्यस्यापि नेष्यते ।

तद् द्वयोर्हेतुफलयोः संस्थानं नेष्यते समम् ॥१४॥

CŚV : deḥi phyir de ltar rdul phra rab rdul phra rab gz'an
dañ bdag ñid thams cad kyis¹ sbyor ba med paḥi yan lag can gyi
rdzas rnams dbaṅ po las ḥdas pa ñid du ma gyur ro || rdul phra
rab phyogs dañ ldan pa ñid ni gyo ba med la | phyogs dañ ldan
pa ñid kyi phyir yañ ḥdi sna tshogs po ñid yin te | deḥi phyir
rtag pa ñid ma yin no | z'es bya bar gnas so ||

= तस्मादेवं परमाणूनां परमाण्वन्तरेण सर्वात्मनाऽसंयुक्तानामवयविनां
द्रव्याणां नातीन्द्रियत्वम् । अक्षोभ्यश्च प्रदेशवत्त्वं परमाणोः । प्रदेशवत्त्वाच्चास्य
नानात्वम् । तस्मान् न नित्य इति स्थितम् ॥१४॥

215

CŚV : ḥdir ḥbras buḥi rdzas rtsom² paḥi dus na ñes pa ḥdod
hgyur gyi³ | ḥbras bu rtsom² paḥi sña rol gyi gnas skabs su
rdul phra rab rnams la cha śas med paḥi phyir ji skad smras paḥi
skyon de thal ba med do | z'es bya ḥo | gnas skabs der yañ
śar la sogs paḥi phyogs cha ḥdi bya ba yod do || deḥi tshe ñes
par |

= इह फलद्रव्यारम्भाकाले दोष इष्टः । फलारम्भपूर्ववस्थायां तु परमाणूनां
निरवयवत्वाद् यथोक्तदोषप्राप्त्यभाव इति । तस्यामप्यवस्थायां पूर्वादिप्रदेशांशोऽयं
कार्यः । तदा नूनम्—

gañ la śar gyi phyogs yod pa |
de la śar gyi cha yañ yod |

¹ X kyi.

² X tsam.

³ X gye.

gañ gis rdul la phyogs yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad || 15 ||

In *c* all *gi* for *gis*. In *d* V adds *na* after *des* and omits *par* after *min*.

V pūrvo yasya pradeśaḥ syāt pūrvāṃśas tasya vidyate |
aṇor yena pradeśaḥ syāt tenāṇur anaṇur bhavet || 15 ||

V has not translated the word *bsñad* in *d*. I should like to modify his restoration as below :

यस्य पूर्वः प्रदेशोऽस्ति पूर्वोऽग्न्यस्य विद्यते ।
अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुराणुरुच्यते ॥१५॥

Here having read the first two lines of the *kārikā* the CSV runs :

dehi phyir ḥdi phyogs dañ ldan paḥi phyir bum pa la sogs pa
bz'in du rdul phra rab ṇid du mi ḥgyur ro | z'es bsad pa |
gañ gi rdul la phyos yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad ||

= तस्मादस्य प्रदेशवत्त्वेन घटादिवत् परमाणुत्वं न भवतीत्युच्यते
अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुराणुरुच्यते ॥१५॥

216

CSV : gal te rdul phra rab cha śas med par gyur na ni de la
ḥgro ba med pas rdul phra rab gz'an dañ sbyor ba med pa yin
dañ | yan lag can gyi rdzas rtsom par byed pa ṇid du mi ḥgyur
ro || ḥdi ltar ḥgro baḥi dus na lus dañ ldan paḥi don gyis |

= परमाणुत्वेनिरवयवः स्यात् तस्य गत्यभावेन परमाण्वन्तरेण संयोगो न
स्यात् । न च स्वादवयविद्रव्याश्च एव । तथा हि । गमनकाले देह्यर्थम्—।

mdun gyis len z'in rgyab kyis ni |
gtoñ bar ḥgyur na de dag gñis |
gañ la yod pa ma yin pa |
de ni ḥgro por yañ mi ḥgyur || 16 ||

In *a* V wrongly *cid*, and *Vx* of CS *cin* for *z'in*. In *b*, V and *Vx* of CS *gyur* for *ḥgyur*. *Vx* of CSV *la* for *pa* after *yin* in *c*

and *la* for *ni* in *d*. The reading *ni* is, however, supported by CSV. In the same line V wrongly *bor* for *por*.

V pūrvagrāhe'paro dūraṁ gacched yadi, taylor dvayoh |
sattā kāpi na vidyeta janmano'pi na sambhavaḥ 16 ||

As regards V's restoration I cannot follow him in any way. The whole thought of the original Tib. seems to have been changed here. The French translation is also not in accordance with his Skt. I may offer the following :

ग्रहणं पूर्वभागेऽपि पश्चाद्भागेन वर्जनम् ।

तद् इयं नैव यस्यास्ति स गन्ताऽपि न जायते ॥१६॥

CSV : lus dan ldan z'ig¹ hgro ba mñon du phyogs paḥi don
gyis phyogs kyi sñon phyogs gnon z'in | rgyab kyi phyogs kyi
rgyab phyogs gtoñ ba las hgro ba poḥi hgro ba po ñid ñe bar rtog
pa z'ig na cha med paḥi phyir rdul phra rab gañ la mdun dan
rgyab ki yan lag gis len pa dan gtoñ ba ñid med pa de ni hgro
ba por mi hgyur la | de med pas hbras bu rtsom par byed pa ñid
med paḥi phyir rdul phra rab dños po yod par smra bar mi rigs
so ||

= गमनाभिमुखदेशार्थं देशस्य पूर्वः प्रदेशः पीयते पश्चाद्देशस्य पश्चात्पश्चाद्देशस्य
त्यज्यते । तेन गन्तुर्गन्तृत्वमुपप्रेक्ष्यते । अनंशत्वाद् यस्य परमाणोरभिमुख
पश्चिमेन चावयवेन ग्रहणं वर्जनं च नास्ति स न गन्ता । तदभावात् कार्यारम्भ
एव न भवतीति परमाणुवस्त्वस्तीति वस्तु न युज्यते ॥१६॥

CSV : ḥdir smras pa | gal² te rdul phra rab med na ni ḥdi
rnal ḥbyor pa rnams kyis dmigs par mi hgyur ba z'ig na |
ḥdi ni rnal ḥbyor pa rnams kyis..mthoñ bas dmigs³ pa yañ
yin no || deḥi phyir rdul phra rab rtag pa yod do || bśad
par bya ste |

= अत्राह । यदि परमाणोरभावो नायं योगिभिर्हपक्षभ्येत । उपपन्नभ्येत
त्वं योगिभिर्दर्शनेन । तस्मात् परमाणुर्नित्यः । उच्यते —।

217

gañ la dan po yod min z'in |
gañ z'ig la dkyil yod min la |

¹ X z'in.

² The X is very indistinct here.

gañ la tha ma yod min pa |

mñon med de ni gañ gis mthoñ || 17 ||

In *b* Vx of CSV *na* for *la*. In *c* Vx of CSV *ma yin* for *min pa*.

V yasyādir naiva bhavati madhyañ yasya na vidyate |

antaś ca yasya na bhavet kenāvyaktaḥ sa drśyate || 17 ||

I should like to modify it :

आदिर्न विद्यते यस्य यस्य मध्यं न विद्यते ।

विद्यते न च यस्यान्तः सोऽव्यक्तः केन दृश्यते ॥१७॥

CSV : cha śas med paḥi rdul phra rab la mdun dañ bar dañ rgyab kyī cha yod pa ma yin te | deḥi phyir mñon par med do || mñon pa ni gsal ba dañ bzuñ bar bya ba ñid dañ blta bar bya¹ ...ces paḥi don te | de med paḥi phyir¹ mñon par med do || blta bar bya ba ma yin pa ni sus kyañ blta bar bya ba nus pa yañ ma yin pa | ḥdi rnal ḥbyor pa rnams kyis dmigs par ḥos pa ma yin no | deḥi phyir rdul phra rab rtag pa med do ||^o

—अनवयवस्य परमाणोर्नाशोः न च पश्चादंशः । तस्मादव्यक्तः । व्यक्तः
आद्यो आद्यो दृश्य इत्यर्थः । स न भवतीत्यव्यक्तः । दृश्यो न भवति केनापि
द्रष्टुं न शक्यते । योगिभिरप्युपलब्धमयमयोग्यः । तस्मात् परमाणुर्न
नित्यः ॥१७॥²

218

CSV : ḥdir smras pa | rdul phra rab rnams ni rtag pa kho na ste | rags pa ḥbyuñ³ ba la⁴ sa bon gyi ño bor ñe bar ḥgro baḥi phyir ro || gal te de rnams med na ni rags pa rnams sa bon med par ḥbyuñ bar ḥgyur ro || ḥdi ltar gañ las bskal pa dañ por rags pa rnams ḥbyuñ bar ḥgyur ba ḥjig paḥi dus na yan lag can gyi rdzas thams cad ḥthor z'ñ rdul phra rab tsam z'ig lus pa na rags pa rnams srid pa yod pa ma yin no || yañ gañ dag gal te gnas skabs der rags bz'in du rdul phra rab rnams kyañ med par ḥgyur

^{1,2} Here our X is very indistinct.

³ See MK with MV, XI. 2; M āṇ ḍ ū k y a k ā r i k ā, IV. 31; Bhāgavatapurāṇa, XI. 28-2; Yogavāsīṣṭha, III. 11. 13; Ācārāṅgasūtra, I.44 (PTS p. 20); Nyāyopadeśa, 14.

⁴ X byuñ.

⁵ X laḥ.

na ni dehi tshe rags pa rnam rgyu med par hbyun bar hgyur
ro || dehi phyir yan lag can gyi rdzas kyī rgyu rdul phra rab
rnam yod pa kho na yin la || de rnam kyañ rtag pa z'ig ste | yod
la gryu dan mi ldan pa ñid kyī phyir ro || de yañ mi rigs te gañ
gi phyir— |

= चत्वारः । परमाणवो नित्या एव । स्थूलानामुद्भवस्य बीजस्रभावानुगमात् ।
यदि ते न स्वूर्वाजमन्तरेण स्थूलानामुद्भवो भवेत् । तथा हि । कुतः प्रथमे काले
स्थूलानामुद्भवः । प्रलयकाले हि सर्वाख्यवयविद्रव्याणि विशीर्यमाणशरीराणि ।
न स्थूलानां सम्भवः । यदि तस्यामवस्थायां स्थूलवत् परमाणवोऽपि न स्वसूदा
हेतुमन्तरेण स्थूलानामुद्भवः स्यात् । तस्मादवयविद्रव्यस्य हेतुभूताः परमाणवः
सन्त्येव । ते च नित्याः । सतोऽहेतुमत्त्वात् । तदपि न युज्यते । कुतः—।

hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa |
des na rgyu ni rtag ma yin |
yañ na gañ na rgyu yod pa |
de na hbras bu yod ma yin || 18 ||

Here according to V in the Tib. text the reading in *a* begins with *hbras bu yi* (genitive). This is found also in our Vx of CS. But as the sense requires and the Vx of CSV has it and is supported by CSV itself and the Chinese the true reading must be *hbras bu yis* (instrumental). See *kārikā* 352 (=XV. 2) of which *a* is identical with *a* of the present *kārikā*, the reading of the former being : *hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa*. In the same line, i.e. *a*, V with Vxx of CS and CSV has wrongly *bsig* for *bz'ig* after *rgyu*. The same mistake occurs also in V's edition in *kārikā* 352*a*. In *d* Vx of CS has *rgyu yod pa* for *yod ma yin* while that of the CSV reads *yod ma yi*. Both of them are evidently wrong.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tena hetur na śāśvataḥ |
atha hetur bhavati yaḥ sa kāryam naiva jāyate || 18 ||

Here *gañ na* in *c* and *de na* in *d* are taken by V as nominatives, Skt. *yaḥ* and *saḥ* respectively. This cannot be done. They must be taken in the locative case, as the particle *na* in both the places clearly shows. V's translation of the second half (i.e. *c* and *d*) is also objectionable, and his two versions, Skt.

and French, do not agree with each other. The following may, therefore, be suggested :

नष्टः फलेन यदेतुस्तोन हेतुर्न ग्राह्यतः ।

यस्मिंश्च विद्यते हेतुः फलं तस्मिन् विद्यते ॥१८॥

CŚV : gal te rdul phra rab rnams rgyu ñid du gyur na sa bon gyis myu gu bz'in du de rnams rdul phra rab gñis la sogs pa yan lag can gyi rdzas kyis h̄jig par h̄gyur ro || dehi phyir h̄bras bu de la lhan cig mi gnas paḥi phyir na rdul phra rab rnams sa bon ltar mi rtag par h̄gyur ro ||° gañ gi tshe de ltar rgyu ñid mi srid pa dehi tshe rdul phra rab rtag par brtags pa don med pas ci z'ig dgos te | dehi phyir rdul phra rab rtag pa rnams med do ||

=परमाणवबोधे हेतुरेव स्वरूपेण बीजवत्^१ ते दृग्गुणादिभिरवयविद्रव्यैर्विज्ञेयः । तस्मात् तस्मिन् फले सहानवस्थानात् परमाणवो बीजवन् न नित्याः ।° यदेवं हेतुत्वं न सम्भवति तदा परमाणूनां नित्यत्वपरीक्षा निरर्थेति किं [तैः] प्रयोजनम् । तस्मात् परमाणवो न नित्याः ॥१८॥

219

CŚV : ḥdi las kyan^a rdul phra rab rnams trag pa ma yin te | gañ gi phyir |

=इतोऽपि परमाणवो न नित्याः । कुतः —।

thogs ldan dños po rtag pa ni |
gañ duḥaṇ snaṇ ba ma yin te |
des na nam yaṇ saṅs rgyas rnams |
rdul phran rtag pa ñid mi gsuṇ || 19 ||

In *b* Vx of CŚV *du* for *duḥaṇ* and V wrongly *pa* for *ba*. In *d* V *gsuṇs* for *gsuṇ*.

V saṃyogi sūśvato bhāvo yena dr̥sto na vidyate |
sāśvatatvam aṇos tena jātu buddhair na kathyate || 19 ||

In the above restoration of V *gañ duḥaṇ* in *b* is left out untranslated. I should like to modify the restoration as below:

^१ According to Tib. lit. bjenśāṅkuravat.

^a X *kyia*.

संज्ञेणो ग्राह्यतो भावो न कश्चिदपि दृश्यते ।

ग्राह्यतत्त्वमणोस्तेन जातु बुद्धेर्न वक्ष्यते ॥१८८॥

CSV : hdi na rdul phra rab la rdul phra rab gz'an gyis bdag
ñid thams cad kyis hjug pa med pañi phyir rdul phra rab thogs
pa dañ bcas pa ñid yin la thogs¹ pañi bum pa ñid la sogs pa ltar
rtarg pa ñid du yañ mi rigs te | deñi phyir rdul phra rab rtag pa
ñid med do || gañ gi phyir rtag pa ñid yod pa ma yin pa |

des na nam yañ sañs rgyas rnams |

rdul phran rtag pa ñid mi gsuñ ||°

deñi phyir ji ltar bye brag pa rnams kyis ltar bde bar gśegs pa
rnams la rdzas kyis rdul phra rab ces bya ba yod pa ma yin no ||
deñi phyir de bz'in gśegs pa rnams kyis² yañ rdul phra rab rtag
pa ñid ston par mi mdzad do || rañ ñid kyis de ltar ma gzigs pañi
phyir ro ||°

hdi ltar deñi skye ba dañ gnas pa dañ hgag pa rnams rim gyis
dañ cig car med pañi phyir mi hjug la | skye ba la sogs pa dañ
bral ba la ni yod pa ñid rigs pa yañ ma yin no ||

deñi phyir hñig rten pañi dños po rnams ni hñig rten las hñas
pa la yoñs su mthoñ bañi rnam par dpyad pa ma bcug par hñig
rten na ji ltar yin pa de ltar khas blans par bya z'in | ji ltar rnam
par śes pa hñig rten pa yin pa de ltar rdul phra rab kyañ yin pas
hñis rigs pa bcug na rdul phra rab gsal bar mi nus te | deñi rig pa
la hñig rten dañ luñ gi gnod pas gnod pañi phyir ro ||

de ltar rdul phra rub tu smra ba bkag pa dañ | °

—इह परमाणो परमाण्वन्तरं सर्वात्मना न वर्तत इति परमाणोः
संज्ञे बिले संज्ञे बिषां घटानामिव नित्यत्वमपि न युज्यते । तस्मात् परमाणोर्न
नित्यत्वम् । येन न नित्यत्वं

ग्राह्यतत्त्वमणोस्तेन जातु बुद्धेर्न वक्ष्यते ॥°

तस्माद् वैशेषिकाणामिव सीगतानां दर्शने परमाणुद्रव्यमिति नास्ति ।
तस्मात् तथागतैरपि परमाणोर्नित्यत्वप्रतिपादनं न कृतम् । स्वयमेव तथाऽदर्शनात् ।°

¹ Add here pa dañ bcas.

² X nas.

एवं तस्योत्पत्तिस्थितिनिरोधाः क्रमेण योगपद्येन च न भवन्तीति न वर्तन्ते । उत्पत्त्यादिविरहे च सत्त्वमपि न युज्यते ।

तस्मात्लौकिका भाषा लोकोत्तरपरिदर्शनविचाराप्रविष्टा लोके यथा भवन्ति तथाभ्युपगन्तव्याः । यथा विज्ञानं लौकिकं तथा परमाणुरपीति न्यायावतारेऽपि परमाणुः प्रकाशयितुं न शक्यते । तस्मा भूतस्य लोकागमविरोधेन विरुद्धत्वात् ।

एवं निषिद्धः परमाणुवादः ॥१८॥

220

CSV : kha cig dag sañs rgyas rnams rdul phra rab dag rtag pa ñid du mi gsuñ ba ḥdi ni bden mod kyi | gañ z'ig rtag pa ñid du gsuñs pa de ni rtag par gyur ciñ yod pa yin te | ji skad du bcom ldan ḥdas kyis dge sloñ dag ma skyes pa dañ | ma byuñ ba dañ | ḥdus ma byas pa de ni yod do | z'es gsuñs la || chos ḥdus ma byas pa rnams ni rtag go | z'es kyañ gsuñs so ||° dehi phyir mya ñan las ḥdus pa z'es bya ba rtag pa de yod do || gal te de yod par ma gyur na ni sdug bsñal dañ kun ḥbyuñ gi bden pañi ḥjug thogs su ḥphags pañi bden pa gsum pa z'es bya bar ston par yañ mi ḥgyur ba z'ig na | ñe bar bstan pa yañ yin te | dehi phyir de yod do || ḥdi la bsad par bya ste |

= [अत्र] केचित् । बुद्धेः परमाणूनां नित्यत्वं नोक्तम् । इदं सत्यमेव । यस्य तु नित्यत्वमुक्तं तन्नित्यमेव । यथा भगवता—अस्ति भिन्नवस्तुदजातमभूतमसंस्कृतम्¹—इत्युक्तेऽसंस्कृतधर्मा नित्या इत्यप्युक्तम् ।² तस्मान् निर्वाणं नाम तन्नित्यम् । न चेद् दुःखसत्यस्य समुदयसत्यस्य च प्रवृत्तिवैधे द्वितीयार्थसत्यस्य शासनमपि न भवतीति भवत्युपदेशः । तस्मात् तदस्ति ।³ अत्रोच्यते—

chiñ dañ beñ dañ thabs las gz'an |
thar pa gal te yod na ni |
de las ci ḥaṇ mi skye ste |
des na de thar z'es mi brjod || 20 ||

¹ See U d ā n a, VIII. 3 : atthi bhikkhavo ajātam abhūtaṃ asaṃkhatam.

² The main point is that there is nothing nitya 'permanent.' To establish this truth paramāṇus which are regarded as eternal are refuted. Here the opponent says that when one admits nirvāṇa which must be eternal one cannot hold that there is nothing eternal. The author gives his reply in the following kārīkā.

* In *a* for *bcin* found in Vx of CSV and the Vṛtti throughout Vx of CS and V *bcins*, Skt. *baddha*, supported by the Chinese reading *so chuan*. In *b* V *thar ba* for *thar pa* repeating the mistake throughout his edition. In *d* Vx of CSV omits *z'es* when the *kārikā* is quoted for the second time.

V *baddhasya bandhanopāyād nirvānaṃ yaḍi bhidyate |*
ajātaṃ tad atas tena nirvānaṃ iti nocyate || 20 ||

V himself says that his Skt. version has not given him complete satisfaction and the Chinese version is also obscure. There is much deference here between the Chinese and the Tib. versions. The only point whcih I want to note is that in *a* the reding *bcins*, *baddha*, though supported by the Chinese as said above, could not be accepted by me following the commentator, Candrakīrtti, as we shall see presently.

So far as the first half is concerned V's Skt. version does not agree even with his own French translation. Skt. *bandhanopāya* which can hardly be taken from the Tib. text, can in no way mean 'des moyens de délivrance.'

Before giving my own translation I should like to discuss a little as to how the Tib. word *thar pa* or *thar* is to be translated into Skt. V translates it (*b* and *d*) by *nirvāṇa*. This is not right. In Tib. *nirvāṇa* is invariably *mya nan las ḥdas pa*, or *mya nan ḥdas pa*, or *mya nan ḥdas*, or more shortly *myan ḥdas*; while for *mokṣa* one sees in Tib. *thar pa* or *thar*. Even in the same *kārikā* these two are distinguished. For intance, MK, XXV. II with both the versions, Skt. and Tib, may be quoted here. I cannot, therefore, agree with V in restoring also the *kārikā* 244 where in *b* he writes *nirvṛti* for *thar pa*¹. The case is the same also with his restoration of the *kārikā* 222.

I may propose the following :

उपायाद् बन्धनाद् बन्धादन्धो मोक्षो भवेद् यदि ।

न तस्माज्जायते किञ्चिन् मोक्षः स इति नोच्यते ॥२०॥

¹ For details see the *kārikā*.

CSV : de la ḥchiñ ba ni kun ḥbyuñ gi bden paḥo | ḥchiñ ḥar
 bya ba la rañ dbaṅ med par byed pas ḥchiñ bar ḥgyur ba ñid
 kyī phyir ro || bcñ ba ni sdug bsñal gyi bden pa ste | ñon moṅs
 paḥi gz'an gyi dbaṅ yin paḥi phyir ro || de ldog paḥi thabs ni
 lam gyi bden pa ste | de ñon moṅs pa ldog par byed paḥi phyir
 ro || ḥchiñ ba dañ bcñ bar bya ba med par ni ḥchiñ baḥi bya
 ba mi srid pas ḥchiñ ba dañ bcñ bar bya ba dag gi yod pa ñid ni
 de yod paḥi rgyu can yin no || de bz'in du bzlog par bya ba dañ
 zlog par byed pa med par ni zlog par yod par mi ḥgyur z'in de yod
 pa las bzlog par bya ba dañ | zlog par byed pa gñis yod pa ñid do ||
 de la bzlog par bya ba ni kun nas ñon moṅs pa yin la | zlog par
 byed pa ni lam ste | mun pa la sgron me bz'in no || ji ltar bden pa
 gsum po ḥdi kun nas ñon moṅs pa dañ de las log pa
 lam¹ dpags paḥi yod pa ñid yin pa de ltar ñon moṅs pa zad paḥi
 mtshan ñid can gyi thar pa ni ma yin te | gañ gi phyir de las cuñ
 zad kyañ ḥbyuñ ba med do || ḥchiñ ba dañ thar pa gñis char
 (?) la yañ yan lag gi ño bor ñe bar mi soñ baḥi phyir ro || gal te
 ḥdi ḥgaḥ z'ig tu ñe bar sbyor ba ñid du ḥgyur na ni deḥi tshe ḥdi
 ḥbras bu des dpags paḥi yod pa ñid du ḥgyur na | ḥdi ni de ltar
 yañ ma yin te | deḥi phyir ḥdi la yod pa ñid med do ||

ci ste thar pa ni grol baḥo sñam na | de ltar na yañ ḥdi grol
 bar gyur pa las don gz'an ma yin te | de ltar ma yin na de de dañ
 ḥbrel ba med pa ñid pa ñid dañ ci yañ mi byed pa ñid du ḥgyur
 ro || deḥi phyir ḥdi thar par brjod pa mi rigs te |

des na de thar² z'es mi brjod || °

deḥi phyir ñon moṅs pa dañ skye ba mi ḥbyuñ ba de byas so ||
 z'es bya bar brtag par mi rigs so || dños po rgyu dañ rkyen gyi
 tshogs pa las ḥbyuñ ba rnamś ni med paḥi phyir sa bon tshi gu³
 las myu gu la sogs pa ltar nam yañ skye bar mi ḥgyur te | deḥi
 phyir deḥi don du don gz'an brtag pa chos mi legs so ||

bden pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba ñid kyañ mi ḥgal
 te | ñon moṅs pa dañ skye ba gñis slar mi ḥbyuñ ba tsam z'ig bden

¹ X las.

² X adds pa after it.

³ X chig pa or tshig pa.

pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba yin paḥi phyir ro || dños po
med par gyur pa la grañs kyis yonś su bgrañ ba yod pa ma yin pa
yañ ma yin te | bcom ldan ḥdas kyis dge sloñ dag lña po ḥdi
dag ni miñ tsam ste | khas che¹ pa tsam tha sñad tsam kun
rdzob tsam ste | ḥdi lta ste | ḥdas paḥi dus dañ | ma ḥonś paḥi
dus dañ | nmkhañ dañ | mya ñan las ḥdas pa dañ | gañ zag go z'es
bya ba de lta bu la sogs pa gsuñs paḥi pahyir ro ||

= तत्र बन्धनं समुदयसत्त्वम् । बन्धस्यास्तन्वीकरणेन बन्धनं भवतीति ।
बन्धं दुःखसत्त्वम् । क्लेशस्य परतन्त्रत्वात् । तन्निवर्तकं उपायो मार्गसत्त्वम् ।
क्लेशनिवर्तकत्वात् । बन्धनं बन्धं च विना बन्धनकार्यं न सम्भाव्यत
इति बन्धबन्धनयोरस्तित्वं तदस्तित्वस्य हेतुः । तथा निवर्त्यं निवर्तकं
च विना निवृत्तिर्न भवति । तत्तत्त्वान् निवर्त्यनिवर्तकयोः सत्त्वम् ।
तत्र निवर्त्यः सङ्क्षेपः । निवर्तको मार्गः । तमसि दीपवत् । यथा सत्त्वत्रयमिदं
सङ्क्षेपतन्निवर्तकमार्गानुमित(?) सत्त्वमस्ति तथा क्लेशत्रयलक्षणो मोक्षो
नास्ति । यतस्तस्मात् किञ्चित्प्राप्तमपि न जायते । बन्धमोक्षयोरप्यवयवस्व-
भावानुपगतत्वात् । स्याच्चेदस्य कुत्रचिदुपयोगस्तदा तेन फलेनानुमित(?)
मस्य सत्त्वं स्यात् । न चेदमेवमस्ति । तस्मान्नास्य सत्त्वम् ।

अथ मोक्षो मुक्तिरिति मन्यते । तथाप्येष मुक्तिभूतत्वेन नार्थान्तरं
भवति । एवमसति तस्मिन्नेव तेन सम्बन्धः । न च किञ्चित् क्रियते । तस्मादर्थं
मोक्षो वक्तुं न युज्यते । तेन

मोक्षः स इति नोच्यते ॥°

तस्माज्जातिक्लेशयोरनुद्भवस्तत्कृत इति तैत्तत् परीक्षितुं युक्तम् ।
हेतुप्रत्ययसामग्र्याद्भवानां भावानामभावाद् बीजास्थितोऽङ्कुरादिवत् कदापि
जातिर्न भवति । तस्मात् तदर्थमर्थान्तरपरीक्षाधर्मो न ज्ञेयान् ।

तृतीयसत्त्व²वाच्यत्वमपि न विरुद्धम् । जातिक्लेशयोः पुनरनुद्भवमात्रस्य
तृतीयशब्दवाच्यत्वात् । न चाभावभूतस्य संख्यया न परिसङ्गानं भवति ।
उक्तं हि भगवता—पञ्चैमानि भिन्नानि नाममात्रं प्रतिज्ञामात्रं व्यवहारमात्रं

¹ X ḥches.

² Referring to duḥkhanirodha.

संहतिमात्रम् । तद्यथातीतोऽध्यागगतोऽध्याकाशो निर्वाणं पुद्गलचेत्यादि¹ ॥२०॥²

221

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |
yod min gañ zag srid ma yin |
gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |
ma mthon ñer myañ ḥdas gañ z'ig || 21 ||

In *c* *V* *ba* for *pa*.

skandhā na santi nirvāṇe pudgalasya bhavo na ca |
yena drṣṭam na nirvāṇam nirvāṇam tena kiṃ bhavet || 21 ||

Grammatically *gañ du* in *c* and *der* in *d* cannot be translated by *yena* and *tena* respectively, as *V* has done. He says that his Skt. rendering is determined according to the Chinese version. But I think it is not so. I should like to translate the *kārikā* as follows :

स्कन्धाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सत्त्वः ।

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ॥२१॥

CSV : gz'an yañ bcom ldan ḥdas kyis ḥdi skad du | gañ
śdug bśñal ḥdi ma lus par rab tu spañs śiñ | spañs pa bsal ba(?) |
zad pa ḥdod chags dañ bral ba ḥgag pa ñe bar z'i ba | nub pa
sdug bśñal gz'an yañ ñid mtshams mi sbyor ba dañ | ñe
bar mi len pa ḥdi ni z'i ba gya nom pa ste | ḥdi lta ste | phuñ
po kun spañs pa | srid pa zad pa ḥdod chags dañ bral ba | ḥgag
pa mya ñan las ḥdas paḥo | z'es gsuñs te | luñ ḥdi las na rnam
pa thams cad du | mya ñan ḥdas la phuñ po rnams yod min | gañ
zag srid ma yin || gal te mya ñan las ḥdas pa la phuñ po rnams yod
ciñ | gañ zag kyañ yod na ni deḥi tshe de dag yod paḥi phyir
mya ñan las ḥdas par gyur pa dmigs pa dañ mdo dañ ḥgal ba
dañ mya ñan las ḥdas pa ḥkhor ba las mi ḥdaḥ bar ḥgyur ro ||

¹ This passage is quoted by Guṇaratna in his commentary on the *Śaḍḍarśanaśāstram uccaya*, Bib. Ind., 1905, pp. 46-47 reading samjñā- for nāma-, katamāni pañcā for tad yathā, and sahetuko viśeṣaḥ for nirvāṇam.

² In explaining the *kārikā* in his note Tucci has quoted the following śloka from the LA, III, 70, p. 186 :

bandhyabandhananirmuktā upāyais ca vivarjitāḥ |
tīrthyā mokṣaṇ vikalpenti na ca mokṣo hi vidyate ||

dehi phyir mya ñan las ḥdas pa de la mya ñan las ḥdas par gyur
pa ḥgaḥ yañ ma dmigs so || dehi phyir |

gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |
ma mathoñ der myañ ḥdas gañ z'ig ||

mya ñan las ḥdas pa ni mya ñan las ḥdas pa ste | de yañ
dños poñi ño bo yin pañi phyir rten la rag las so || ḥdiñi rten
yañ mya ñan las ḥdas par gyur pa yin la || de yañ phuñ po
rnams sam | gañ zag gin na || de med pas rten med par ḥgyur
te | phyogs de las mya ñan las ḥdas pa gañ z'ig yin par ḥgyur ||
rnam pa gcig tu yañ mya ñan las ḥdas pa dños po bden par
smra bañi mya ñan las ḥdas pa rtog pa na rten du gyur pa z'ig
gam | brten par gyur pa z'ig rtog grañ || de la re z'ig rten du
gyur pa ni mi ruñ ste | ḥdi ltar |

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |
yod min gañ zag srid ma yin ||

de dag med pas gañ du mya ñan las ḥdas par ḥgyur ba ḥgaḥ z'ig
kyañ ma dmigs pa der mya ñan las ḥdas pa gañ z'ig tu ḥgyur ||
de ltar na re z'ig mya ñan las ḥdas pa rten du gyur pa ni srid
do || gañ yañ du brten¹ par gyur pa yin pa der yañ ñes pa de
ñid yin te | gañ gi phyir |

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |
yod min gañ zag srid ma yin |
gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |
ma mthoñ der myañ ḥdas gañ z'ig ||

rten med pañi brten pa mi srid pañi mya ñan las ḥdas pa
gañ z'ig ḥgyur || yod pa ma yin pa la ni rtag pa ñid rig pa ma
yin pas dños po rtag pa rnams yod pa ma yin no ||

= अन्ध । उक्तमेवं भगवता—यदुःखं निरवशेषमिदं प्रहीयम् । अयो
विरागो² निरोध उपपन्नोऽस्तदुःखमयुक्तान्यसन्धि³ निरुपादानमिदं
शान्तं प्रथीतमिति ।⁴ एवं—सर्वस्त्वप्रहाणं भवच्चयो विरागो निरोधो
निर्वाणमिति ।⁵ अस्मादागमात् सर्वथा निर्वाणे स्तन्वा न भवन्ति ।

¹ X du ma rten.

² Cf. Suttanipata, 225 : khayam virāgañ.

³ Sandhi 'joint,' cf. tisandhi of bhavacakka, Sammohavinodini, pp. 190—191.

⁴ Samyutta nikāya, I. 136 : santo pañito.

⁵ Op. cit. I. 136.

न च सम्भवति पुद्गलः । यदि निर्वाणे स्कन्धाः स्युः पुद्गलोऽपि स्यात् । तदा तेषां सत्त्वान् निर्वाणोपलब्धे सूत्रविरोधो निर्वाणं च संसारानतीतं स्यात् । तस्मात् तस्मिन् निर्वाणे निर्वाणभूतं किञ्चिदपि नोपलभ्यते । तस्माद्

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ।

निर्वाणं हि निर्मृतिः । तच्च भावरूपत्वादाधारायत्तम् । आधारस्यास्य निर्वाणभूतः । स च स्कन्धा वा पुद्गलो वा । तदभावे चाधाराभावः । तत्पक्षे निर्वाणं किं भवेत् । एकारूपेण च निर्वाणपदार्थस्य सत्यत्ववादिना परिकल्प्यमानं निर्वाणसाधारभूतमाधेयभूतं वा परिकल्प्यते । तत्र तावदाधारभूतं न युक्तम् । तत्रा हि

स्कन्धा सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः ।

तयोरभावेन यत्र निर्वाणं जायते न तु किञ्चिदुपलभ्यते किं तत्र निर्वाणं भवेत् । तत्रा च निर्वाणं तावदाधारभूतं सम्भवति । यत्र पुनराधेयभूतं तत्रापि स एव दोषः । यतः

स्कन्धाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः ।

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ॥

निराधारस्याधेयस्याभावान् निर्वाणं किं भवेत् । असति च न जायते नित्यत्वमिति न सन्ति नित्या भावाः ॥२१॥

222

CSV : grañs can pa rnams ni yon tan dañ skyes bu tha dad
par śes pa las chen po la sogs pañi hjug pañi rim pa log pas rnam
par hgyur bañi tshogs rnam pa thams cad du z'i bas thar pañi gnas
skabs na skyes bu śes pa yod pa ñid gnas pañi phyir bdag grol ba
yod pa yin dañ | ji skad brjod pañi ñes pa spañs pas thar par rtog
par byed do | de dag gi de yañ |

=साङ्ग्या हि गुणपुरुषभेदज्ञानान् मज्जदादिप्रवृत्तिविपरीतक्रमेण
विक्रतिसमूहानां सर्वथा शान्त्वा मोक्षावस्थायां पुरुषस्य ज्ञानावस्थानादात्मनो
सुक्तिर्यथोक्तदोषप्रज्ञेन च मोक्षो भवतीति कल्पयन्ति । तेषां तत्रापि—

srid dañ bral la thar pañi tshe |

śes yod yon tan ci z'ig yod |

śes med pa yi yod pa yañ |

gsal bar yod pa min dañ mtshuñs ॥ 22 ॥

In *a* *V* *baḥi* for *paḥi*. In *d* it is better to read *med* for *min*; for *dañ* *V* with *Vx* of *CS de*.

V *nirvāṇam yad bhavābhāve tadā jñānena ko guṇaḥ |*
 ajñānasya hi yo bhāvaḥ sa vyaktam nāstitāsamah || 22 ||

I should like to offer the following :

ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।

सत्त्वेऽज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितासमम् ॥ २२ ॥

As regards *V*'s rendering of *yod pa min dañ mtshuṅs* in *d* by *nāstitāsama* cf. *nāstitātulya* in the *kārikā* 242c which is rendered into Tib. by *med dañ mtshuṅs*. One may, however, use here *nirābhāsasama* agreeing with the Chinese as Tucci has shown in his Italian translation.

CSV : srid dañ bral la thar paḥi tshe |

śes yod yon tan ci z'ig yod ||

grol bar gyur paḥi skyes bu la ni thar paḥi gnas skabs na śes
 pa yod pa ñid yod par brtag par mi rigs so | de dag gi lta na blos
 lhag par z'en paḥi don la skyes bus śes par byed ciñ | śes pa yod
 pa ñid kyañ meḥi tsha ba ñid ji lta ba bz'in du deḥi rañ gi ño bo
 z'es bya bar mñon par ḥdod la | de yañ yul ji ltar bstan pa yoñs su
 gcod paḥi bdag ñid can yin no || rañ bz'in yul ñe bar loñs spyod
 paḥi ḥdod pa rig ciñ skyes bu dañ tha mi dad par rtogs nas rim
 gyis dbaṅ poḥi tshogs ḥbyuñ ba na skyes buḥi yul ñe bar loñs
 spyod paḥi rgyu yin no | gañ gi tshe yul ñe bar loñs spyod paḥi
 skyes bu ḥdod pa log pa deḥi tshe de la srid pa ldog go || srid pa ni
 ḥdod pa la ni¹ | srid pa dañ bral ba de la ni śes pa yod pa ñid kyis
 yon tan ḥgaḥ yod pa yañ ma yin no || des ni deḥi tshe don ḥgaḥ yañ
 dag par mi myoñ ste | rnam par ḥgyur baḥi tshogs rgyu dañ ḥbras
 buḥi bdag ñid can mthaḥ dag rab tu z'i bar ḥgyur baḥi phyir ro ||
 deḥi phyir grol baḥi bdag la thar pa śes pa yod pa ñid mi rigs so ||

ḥo na ni deḥi tshe skyes bu śes pa yod pa ma yin par ḥgyur
 la rig² go z'e na | de ltar na yañ |

¹ After this there is one letter more which could not be read in X.

² X rag.

śes med pa yi yod pa yañ |

gsal bar yod pa min dan mtshuñs

pa ma yin nam || śes pa yod pa las tha dad med pañi rañ gi ño bo
can gyi skyes bu la śes pa yod pa ñid med na śes pa med pa la gañ
z'ig bden pa yod par brtags pa de ni ches gsal bar yod pa ma
yin pa mo gśam gyi bu la sogs pa dan ḥdra ba z'ig go ||

= ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।

सुक्ष्मभूतस्य पुरुषस्य मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वं कल्पयितुं न युक्तम् ।
तेषां हि दर्शने पुरुषो बुद्ध्याध्यवसायार्थं जानाति । ज्ञानमप्यग्नेरुष्णत्ववत्
तत्पुरुषमित्यभौष्टम् । तदपि यद्योपदर्शितविषयपरिच्छेदस्वभावकम् ।
प्रकृतिर्हि विषयसम्भोगकामाब् ज्ञात् पुरुषादभेदेन प्रतीतिः क्रमेणेंद्रियसमूहोद्भवे
पुरुषस्य विषयोपसम्भोगहेतुर्भवति । यदा विषयोपसम्भोगकामः पुरुषस्य
निवर्तते तदा भवो निवर्तते । भव इष्टे (१) तस्य भवहीनस्य
ज्ञानसद्भावेन न कश्चिदपि गुणः । तेन तदा न कोऽप्यर्थः सम्यगनुभूयते ।
हेतुफलान्नकस्य विकारसमूहस्य सर्वतः प्रशान्तत्वात् । तस्मान् न
सुक्तास्यात्मनो मोक्षज्ञानं युज्यते ।

अथ तदा पुरुषस्य ज्ञानं नास्तीति ज्ञायते । एवमपि

सत्त्वेऽज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितासमम् ।

इतीदं किं न स्यात् । ज्ञानभावादभिन्नस्वभावस्य पुरुषस्य ज्ञाननास्तित्वेऽ-
ज्ञानस्य यत् सत्त्वं^१ कल्पते तद् व्यक्ततरं वक्ष्यापुत्रादिवक्तास्ति ॥२२॥

223

CSV : ci ste grol bañi gñas skabs can śes pa yod pa ñid kyi
nus pa yod pañi phyir bdag yod do sñam du sems na ḥdi yañ sñiñ
po med pa z'ig ste | gañ gi phyir |

= अथ मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वशक्तिसत्त्वादात्मा विद्यत इति मन्यते ।

इदमप्यसारम् । कुतः—

thar pa bdag cig yod na ni |

śes yod sa bon srid pa yod |

^१ Lit. jñānasattvam api.

^२ Tib. gives satyam (bden pa). It seems that the mistake is due either to the wrong reading -satyam for sattvam in the Skt. MS. used by the Tib. translator, or to his misreading the word.

de med na ni srid pa la |

bsam paḥaṅ yod pa ma yin no || 23 ||

In a Vx of CSV *gcig* for *cig*. In b V wrongly reads *yons po na* for *yod sa bon*. In d he has *pa ḥaṅ* for *paḥaṅ* omitting *no* at the end.

ātmaiva yadi nirvāṇam jñānam pūrṇam bhavo bhavet |

. tadabhāve hi saṁsāre bhāvanāpi na vidyate || 23 ||

V's restoration can in no way be accepted. I may offer the following :

आत्मा यदि भवेत् मोक्षे ज्ञानबीजस्य सम्भवः ।

तदभावे यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

CSV : gal te grol baḥi gnas skabs su bdag brtag par nus na ni deḥi tshe bdag yod daṅ deḥi rten can śes pa yod pa ṅid kyis nus pa yod par ḥgyur ba z'ig na | de ni śes pa yod pa ṅid kyi raṅ gi ṅo bo can yin pa ṅid kyi phyir de med par yod pa ma yin pas rten med paḥi nus pa yaṅ mi srid do ||°

gaṅ gi tshe rten med pas de dag rnam pa thams cad du yod pa ma yin pa deḥi tshe

de med na ni srid pa la |

bsam paḥaṅ yod pa ma yin no ||

= यदि सुखवस्थायामात्मा प्रत्येतुं शक्येत तदात्मनः सत्त्वेन तदाश्रित-
ज्ञानसत्त्वेन च शक्तिर्भवेत् । सा च ज्ञानादित्वस्वरूपेति तदभावे न
भवतीति निराश्रया शक्तिर्न सम्भवति ॥°

यदाश्रयाभावेन ते¹ सर्वथा न विद्येते तदा

तदभावे यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

224

CSV : myu gu la sogs paḥi nus paḥi rten sa bon tshig par gyur na myu gu la sogs paḥi rgyun mi ḥjug pa bz'in du rnam pa thams cad du bdag gi rgyun tsam z'ig kyaṅ mi ḥjug pas thar par rigs so || gaṅ gi phyir ḥdi de ltar yin pa deḥi phyir |

यद्गुरादिशक्त्याश्रये बीजे दम्बभूतेऽगुरादिसन्तानाप्रवृत्तिवहात्मनोऽपि
सन्तानमात्मस्य सर्वथाप्रवृत्त्या मोक्षो युक्तः । यस्मादेतदेवं तस्मात्—।

¹ jñānātīva and tacchakti.

sdug bsñal las thar mi rnams la |
 gz'an ni yod pa min par ñes |
 de phyir rnam pa kun tuḥaṅ bdag |
 zad pa legs z'es bya bar brjod || 24 ||

In *b* for *ni* *Vx* of *CSV las*.

V nareṣu duḥkhamukteṣu paro nāma na vidyate |
 sarvathātmākṣayas tena śreyān ityabhidhīyate || 24 ||

In *c* in Skt. *ātmākṣayas* is evidently misprint for *ātmākṣayas*.

Here Tib. *ñes* at the end of *b* is left out untranslated. It could be translated by Skt. *niscita*, *dhruva*, etc. and adverbially also by *nūnam*. The word *para* in the masculine gender in the same line is for Tib. *gz'an*. But V's own translation in French is not in accordance with it, for he takes there the word in the sense of 'rien', and in that case the word *para* should have been put in the neuter gender.

Accordingly I may change the translation as follows :

मृषु दुःखाद् विसृज्य नूनमन्यन्न विद्यते ।

श्रेयानात्मक्षयस्तस्मात्सर्वथापीति कथ्यते ॥२४॥

CSV : sdug bsñal las grol ba ni sdug bsñal yaṅ mi ḥbyuṅ ba
 yin no | sdug bsñal yaṅ skye ba daṅ ḥgag paḥi chos can gyi ḥdu
 byed las daṅ ñon moṅs pas bskyed pa rnams yin la | de rnams la
 brten nas kyaṅ gaṅ zag tu ḥdogs te | de ni bdag yin no || sdug
 bsñal ḥgags na ni de daṅ grub pa daṅ bde ba gcig paḥi ñe bar len
 pa po bdag rnam pa thams cad phyis mi ḥbyuṅ baḥi bdag ñid kyis
 zad pa gaṅ yin pa de ñid legs paḥo | z'es byaḥi grol baḥi
 bdag yod pa ni ma yin no || de ni re z'ig rgyu med pa can
 ñid kyi phyir raṅ ñid kyis yod pa ma yin te | mo gśam gyi bu bz'in
 no || deḥi raṅ gi ṅo bo yod na yaṅ de rtag pa ñid kyis rnam par mi
 ḥgyur baḥi phyir bcins pa daṅ thar pa gñis la khyad par med pas
 sña ma bz'in du | ¹

—दुःखाच्चुक्तस्य दुःखं नीलवति । दुःखानि चोत्पादनिरोधमकस्य संस्कार-
 कर्मणा क्लेशेन चोत्पाद्यन्ते । तानि च प्रतीत्य पुनरुचो बध्यते । स चात्मा । दुःखे

च निश्चे तेन सह सिद्धिसुखेकोपादातुरात्मनः सर्वथा पञ्चादभूतात्मकत्वेन यः
 ज्ञयः स एव ज्ञेयानिति नास्ति सुक्त आत्मा । स तावदकारणत्वेन न
 स्वयं विद्यते । वक्ष्यापुन्रवत् । तस्य स्वरूपसद्भावे च नित्यत्वेनाविकाराद्
 बन्धमोक्षोभयविशेषाभावेन पूर्वमिव संसारनिवृत्तिर्न स्यात् । विशेषाभ्युपगमे
 च^१ विकारसद्भावादनित्यः स्यात् । अनित्यस्य^२ च सकारणत्वं स्यात् । ततश्च दुःख-
 सन्तानः सद्दृश एव स्यात् स्रवादत्यागश्च ।^३ तस्मान्न युक्तमस्वात्मानमभ्युपेतुम् ।
 अभ्युपेत्यापि हि यत्परं प्रति प्रतिपादनासामर्थ्यादुक्तदोषाच्च परित्याज्यं किं
 तेनाभ्युपगतेन प्रयोजनमिति त्यज्यतामात्मवादः ॥२४॥

225

CSV : यद्येवं सुक्तावस्थायां सुक्तात्मनोऽप्यसद्भावः संस्काराणां चापुन-
 र्कृत्या सर्वथा^४ परिचयरूपं परमार्थसंज्ञकं निर्वाणं वर्ण्यते तदस्मिन्नेतेनैव
 परमार्थेनार्थितेनेत्यत आत्मकामस्य^५—

h̥jig rten pa h̥di ñid bla yi |
 don dam rnam kun ma yin te |
 h̥jig rten pa la cuñ zad yod |
 dam pañi don la yod ma yin || 25 ||

rnal h̥byor spyod pa bz'i brgya las dños po rtag pa dgag pa
 bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa dgu paño || 9 ||

* वरं लौकिकमेवेदं परमार्थं न सर्वथा ।

लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थे न विद्यते ॥ २५ ॥

॥'योगाचारि चतुःशतके नित्यार्थप्रतिषेधभावना^६सन्दर्शनं नवमं प्रकरणम् ॥८॥

CSV : नैव ज्ञात्मा^७कामो लोचनामयसम्प्राप्ताशङ्क्याख्योत्पाटन-
 मनुतिष्ठति करोति त्वामयोपघातमेव । तथा संसारदुःखोद्दिग्मस्य दुःखत्याग

^१ See p. 66, note 1.

^२ Tib khyad par khas len na yañ ; HPS °gamena.

^३ For anityasya Tib. tatañ (dehi phyir).

^४ Tib. ran gi rtsod pa btañ bar h̥gyur ro || After syāt HPS : evaṃ ca sati svabhāva-
 tyāgaḥ syāt.

^५ Tib. atyantam (gtan).

^६ Tib. ātmaśreyasakāma-. (bdag legs su h̥dod pa).

^७ CSV throughout ad. bodhistva- (byañ chub sems dpañi).

^८ CSV in Tib. ad. samāpatti (tiñ ñe h̥dzin) ; HPS nityārthapratishedho nāma navamam.°

^९ Tib. ad. śreyas (legs).

एव ज्ञावान् न तु सर्वाभावः । सर्वाभावे हि सति सर्वत्र सुखस्याप्युच्छिन्ना
न किञ्चिदनेनात्मन उपलब्धं भवति । ततश्च

वरं लौकिकमेवेदम् ।

लौकिके हि^१ त्वया किञ्चिदङ्गीक्रियते यत् प्रतीत्यसमुत्पन्नमुपदाय च
प्रज्ञतम् ।^२ किञ्चिदाङ्गीक्रियते यत् तीर्थिकैरभूतमारोपितं सत्त्वाभावं च
भावानाम् । अथवा यददत्त^३फलमतीतं कर्म^४ 'तत्फलञ्चा'^५नागतं प्रत्युत्पन्नञ्च
संस्कारा इत्येतत् तव लौकिके^६ऽस्ति । तदवशिष्टं नास्तीति वरमेतल्लौकिकं
यत् न सर्वाभावः । परमार्थस्तु^७ न श्रेयान् सर्वथाप्यात्मनो^८ऽप्यसम्भावात् ॥२३॥

^१ Tib. ad. asmin (lit. tasmin, der).

^२ After yat Tib. caksurādy ankurādi vā pratītyāropitaṁ ghaṭapataḥgrha...vāna-
senārāmayānanaukādi (mig la sogs pa dap | myu gu la sogs paḥam brten nas btags pa
bum pa dañ | snam bu dañ | ra sde (?) dañ | khyim dañ | ngas dañ | dmag dañ | kun dgañ
ba dap | bz'on pa dañ | gru la sogs pa rnams so ||) omitting pratītya° prajñaptam.

^३ After yat Tib. ad. kuśalākuśalādi (dge ba dañ mi dge ba la sogs pañi). For adatta
Tib. anuddhṛta (ma phyuñ ba).

^४ Tib. subha- (bde bañi) for tat.

^५ Tib. vā (ḥam) for ca.

^६ Tib. ḥiig rten pa la ; HPS laukikena.

^७ HPS. ad. sarvathā.

^८ Tib. does not support api before and after ātmano.

CHAPTER X

BDAG DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम् .

226

CSV : अत्राह । यद्यात्मा नाम कश्चित् स्वरूपतः स्वात्तस्य निर्वाधि सर्वयोष्णेददर्शनान्

नास्म्य^१हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इति परिशुद्धितस्य स्यादेवं

वरं लौकिकमीवेदं परमार्थो न सर्वथा ।

लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थे न विद्यते ॥

न चात्मा नाम कश्चित्स्वरूपतः सम्भवति । यदि हि स्यात् स नियतं स्त्रीत्वेन वा स्यात् पुरुषत्वेन वा नपुंसकत्वेन वा । ततोऽन्यस्य कल्पनान्तरस्याभावात् । द्विविधं आत्मानं वर्णयन्ति तौष्टिका यदुतान्तरात्मानं बहिरात्मानं च । तत्रान्तरात्मा नाम यः शरीरागारान्त^२र्व्यवस्थितः शरीरेन्द्रियसङ्घात^३स्तत्र तत्र प्रवर्तयितान्तर्व्यापारपुरुषो जगदङ्गारनिबन्धनः कुशलादिकर्मफलोपभोक्ता^४ प्रतितन्मन्नेकविकल्पभेदभिन्नः । बहिरात्मा तु देहेन्द्रियसङ्घातरूपोऽन्तरात्मन उपकारी^५ । तत्र यस्तावदयमन्तरात्मा स यदि स्त्रीत्वेन परि^६कल्प्येत तदा तस्याजङ्गुपत्वाज्ज्वा^७न्तरपरिवर्ते^८ऽपि लिङ्गान्तराप्रतिपत्त्या नित्यमेव स्त्रीत्वं स्यात् । न चेवं भवति^९ । व्यत्ययोपसम्बन्धः स्त्रीत्वादीनामात्मगुणत्वाभावाच्च ।^{१०} एवं स्त्रीत्वे नपुंसकत्वे च बाध्यम् । तदेवम् —

^१ HPS nāsty ahañ.

^२ Tib. om. -antar-.

^३ Tib. tadindriya° (dehi dbañ poñi).

^४ HPS °tasya tatra.

^५ Tib. kuśalākūśalanānāṅgamopadiṣṭakarmaphalabhoktā (dge ba dañ mi dge ba dañ luñ du ma bstan pañi las kyi hbras buñi za ba po).

^६ Tib. phan hdogs paño ; HPS apakāriva.

^७ Tib. om. ayam.

^८ Tib. om. pari-.

^९ Tib. tshe gt'an du rjes (=āyurantarānu-) ; the reading is incomplete.

^{१०} Tib. ma yin te ; HPS drāyate.

^{११} After this there is a long gap in HPS.

gañ tshe nañ bdag bud med min |
 skyes min ma niñ ma yin pa |
 de tshe mi śeś ḥbaḥ z'ig las |
 kyod bdag pho yo sñam du sems || 1 ||

In a Vx of CŚ *na* for *nañ*. In d V *ho* for *yo*.

* चन्द्रराज्ञां यदा न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् ।

तदा केवलमज्ञानाद् भावस्तोऽहं पुमानिति ॥१॥

CSV : पुमानित्युपलक्षणत्वादहं स्त्री नपुंसकमिति सर्वमेवाज्ञानाद् भवति । विचार्यमाणस्य वस्तुसत्त्वस्य तथासिद्धत्वादज्ञानं मुक्ता नान्यत्तथापरि-
 कल्पकारण^१ युक्तम् । रज्जुस्वरूपापरिज्ञाने सर्पाध्वारोपवदित्यभिप्रायः^२ ॥१॥

227

CSV : एवं तावदन्तरात्मनो यः स्त्रीत्वादिकल्पो नासौ वस्तुन-
 विधायीति स्थितम् । अथ मन्यसे बहिरात्मनो लिङ्गान्येतानि स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि
 तत्त्वस्यन्वादनिरात्मन्यपि परि^३कल्पन्त इति । ‘स्वादेतदेवं यदि बहिरात्मनो-
 ऽप्येतानि बुध्यन्ते ।’^४ कथं ज्ञत्वा । इहाकाशस्य तावन्महाभूतत्वायोगाच्चत्वार्थेव
 महाभूतानि । यस्यापि^५ पञ्च महाभूतानि तस्याप्याकाशस्य शरीरारम्भकत्वा-
 योगाच्चत्वार्थेव महाभूतानि कारणभावं प्रतिपद्यन्ते । तेषु च स्त्रीपुंनपुंसक-
 त्वानि स्वरूपतो न विद्यन्ते । यदि स्वस्युदा तत्सुभावानुरोधात् सर्वदेहानां
 नियतलिङ्गता स्यात् । कलनादपि च लिङ्गोपलब्धिः स्यान्न चैतदस्तौत्यतः— ।

gañ tshe ḥbyuñ ba thams cad la |
 pho mo ma niñ yod min pa |
 de tshe ci ste de dag ñid |
 brten nas pho mo ma niñ yin || 2 ||

* यदा सर्वेषु भूतेषु नास्ति स्त्रीपुंनपुंसकम् ।

तदा किं नाम तान्येव प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकम् ॥ २ ॥

CSV : किं नामाच्च कारणं यत् स्वरूपतो लिङ्गरहितानि महाभूतानि

^१ Tib. tathāparikalpanād apratitikāraṇam (de ltar yonś su brtags (X btags) pa las* ma
 ctogs pañi rgyu).

^२ Tib. ad. here something more. .

^३ Tib. om. par-.

^४ For this Tib. naivam (ñdi ni de ltar ma yin no).

^५ Tib. ad. dardane (ltar na).

प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकानि देहानां सञ्चविष्यन्ति । तदेवं बहिरात्मनोऽपि स्त्रीपुं-
नपुंसकत्वानामयोगात् केवलमज्ञानात्¹ तवायमभिप्रायः पुमानहं स्वहं²
नपुंसकमहमिति³ ॥२॥

228

CSV : इतयात्मा स्वरूपतो नास्ति । 'यदि आत्मा स्वरूपतः स्यात् स
ययैकस्याहङ्कारस्थालम्बनं तथा सर्वेषामप्यहङ्कारस्थालम्बनं स्यात्' । न हि
लोकेऽग्नेरौष्ण्यं स्वभावः कस्यचिद'नौष्ण्यं भवति । एवमात्मा यदि स्वरूपतः
स्यात् सर्वेषामात्मेति स्यादहङ्कारविषयश्च । न चैतदेवम् तथा हि—

khyod kyī bdag gañ nañi bdag min |
des de bdag min ma ñes phyir |
dnos po mi rtag pa rnams la |
rtog pa skye bar hgyur min nam || 3 ||

In *a* Vx of CSV *na* for *nañi*. In *b* Vx of CS *dag* for *bdag*. In
d Vx of CSV *skyes par* for *skye bar*.

* यस्तयात्मा समानात्मा तेनात्मा नियमात् सः ।

नन्वनित्येषु भावेषु⁴ कल्पना नाम जायते ॥३॥

CSV : यो हि तयात्मा त्वदहङ्कारविषय आत्मस्नेहविषयश्च स एव
समानात्मा भवत्यस्मादहङ्कारविषयत्वादात्मस्नेहाविषयत्वाच्च । यत एतदेवं तेन
नियमान् न सः । यश्च नियमादात्मा न भवति स स्वभावतो नास्तीति
त्यन्यतामसदर्थं आत्माधारोपः । ययात्मा नास्ति क्व ताविभावहङ्कारात्मस्नेहा-
वित्याह

नन्वनित्येषु भावेषु कल्पना नाम जायते ।

यथोपवर्णितेन न्यायेन स्वरूपसिद्धस्य स्वान्वयतिरिक्तस्यात्मनः सर्वथा-
भावान् नन्वनित्येषु रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानाख्येषु भावेष्वामेति कल्पना
अभूता⁵ र्थारोपणं क्रियत आत्मा सत्त्वो जीवो जन्तुरिति ।⁶ यथा¹⁰

¹ Tib. ma ñes pa las ; HPS marks here a lacuna.

² Tib. ad. tathā hi. (de ltar ni)

³ Tib. ad. agneñ (me).

⁴ Tib. anupalambhāt (ma dmigs pañi phyir) fer abhāvāt.

⁵ Tib. bdag ; HPS om. ahañ.

⁶ Tib. hgyur ; HPS om. it.

⁷ HPS abhāveṣu.

⁸ HPS svabhūtārthā°.

⁹ For nanv anityeṣu° jantur iti Tib. reads : anityeṣu bhāveṣu rūpādisañjñakeṣu nīhavabhā-
vegav ātmeti sattva iti jīva iti jantur iti manuḥ iti kāraka iti vedaka ityādy aham iti viparī-
takalpanā kriyate (dnos mi rtag pa gzugs la sogs pañi miñ can rañ bz'in med pa rnams la bdag
dañ | sems can dañ | srog dañ | skye ba po dañ | sed las skyes dañ | byed pa po dañ |
tshor ba pa z'es bya ba la sogs pa bdag go sñam du log par rtog par byed do ||).

¹⁰ Tib. ji ltar ; HPS yadā.

हौन्मनुपादावाग्निरेवं कन्धानुपादायात्मा प्रपद्यते^१। स च कन्धेभ्य-
स्त्वान्धत्वेन पञ्चधा च निरूप्यमाणः सभावतो नास्तीत्युपादाय प्रपत्त्या
परिकल्पयत इत्यन्तिष्वेव संस्कारे^२त्यात्मपरिकल्पना भवतीति खितम् ॥१॥

As regards the reading in *b* of the Skt. *kārikā* HPS and V take *niyamāt* and it is supported by the *Vṛtti* in both the versions, Skt. and Tib. But according to the Tib. text of the *kārikā* we must read *anīyamāt* (*ma nes phyir*), as Poussin has done in MV, P. 199, where the *kārika* is quoted by Candrakīrti.

Now, with reference to the Tib. text some divergencies have already been noted. There is some thing more. Poussin (*loc. cit.*) has quoted there the Tib. original found in his text. For *b* it has *des bdag nes med de phyir bed*. Here after *des bdag*, as Poussin has rightly suggested, one should read *nes med phyir de med*. In *d* it has *rtog pa z'es kyan ñe bar skye*, which can literally be translated by *kalpanā nāmāpy upajāyate*, or in metre *kalpanety upajāyate*. This differs from our text as we have it both in the fragments and in the MV. According to the reading found in Vxx of CS and CSV as well as in V's edition the lit. Skt. is *kalpnā nanu jāyate*, there being nothing for *nāma* in the Skt. text.

229

CSV : चक्षाद्^३। चक्ष्वेवात्मा स्वभावतः। प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणत्वात्।
यथात्मा न स्यात् कः शुभमशुभं वा^४ कर्म कृत्वा तत्फलं संवेदयेत्। स हि
शुभमशुभं वा^५ कर्म कृत्वा जातिगतियोन्वादिभेदभिन्ने त्रैधातुके कर्मानुरूपं जन्म-
प्रबन्धमनन्तं^६ सुखदुःखदुःखफलोपभोगनिबन्धनमासादयति। स ज्ञातिसंस्कर्ता च
प्रत्यनुभविता च। स हन्ते चाधर्मेण सृज्यते मुच्यते च।^७ तस्मादस्ति स्वरूपत
चाप्नोति। किं पुनरयमात्मा^८ जन्मान्तरपरिवर्तेषु^९ देहभेदविकारमनुबध्यतेऽथ

^१ Tib. *bdogs* = *badhyate*.

^२ Tib. *hdu byed*; HPS *sarhaṣreṣu*.

^३ Tib. om. *āha*.

^४ Tib. *ad. acaḥ* or *dhruvaka* (*mi gyo ba*).

^५ Tib. simply *mtshah yas*; HPS *anantaprabhedam*.

^६ For *adharmepa* *sprāyate* Tib. *bādhyate sprāyate badhyate* (*gnod pa dan reg pa dan boñ ba*).

^७ Tib. om. *ayam ātmā* and reads *idānim* (*hdi tsho*).

^८ Tib. simply *janmāntareṣu* (*rabs gs'an du*).

न। यदि तावन्¹ नानुबध्यते तदा किमनेनाकिञ्चित्केशात्मपरिकल्पनेन।²
अनानुबध्यते। तदा नियतं तव —।

skye dañ skye bar skyes bu ni |
lus bz'in rnam par hgyur bar hgyur |
khyod kyī de la lus las gz'an |
ñid dañ rtag ñid mi rigs so || 4 ||

In *a* before *dañ* Vx of CSV *skyes* for *skye*.

* देहवह्निकृतिं याति पुमाश्चानि जन्मनि ।

देहात्तवान्यता तस्य नित्यता च न युज्यते ॥४॥

In *c* of the Skt. text HPS, p. 487, wrongly reads *dehāntena* for *dehāt tava* supported by Tib., and V has followed him.

CSV : नासौ देहादन्यो देहविकारानुविधायित्वाद् देहैकदेशवत् ।
नापि नित्यो देहादन्यत्वात् । तस्मादयुक्त³ आत्माधारोपः⁴ ॥४॥

230

CSV : hdir smras pa | gal te bdag rañ gi ño bos grub par
mi hgyur na ni dehi tshe lus kyī gyo ba bskums⁵ padañ rkyoñ ba
la sogs pa rnam kyī hjug pa por gañ z'ig hgyur | skul ba po med
pañi śiñ rta ni rgyu ba yañ ma yin te | dehi phyir gdon mi za bar
śiñ rtañi skul ba po lha sbyin ltar lus kyī gyo bañi rgyu nañ gi
byed pañi skyes bu hgañ z'ig khas blañs par byaño || hdi yañ mi
rigs so | z'es bstan pañi phyir bśad pa |

= अत्राह । यथात्मा न स्वरूपेण सिद्ध्यदा देहस्य चेष्टासङ्कोचनप्रसारणा-
दीनां कः प्रवर्तयिता । न ह्यचालको रथचलति । तस्मादवश्यमेव रथचालक-
देवदत्तवहेहचेष्टाहेतुः कश्चिदन्तःकरण⁶पुरुषोऽभ्युपेतव्यः । इदमपि न
युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह —।

reg dañ mi ldan dños po la |
bskul ba z'es bya mi skye ste |

¹ Tib. om. it.

² After ātma- (badg tu) Tib. btags for brtags. In Tib. pari. of parikalpanena is omitted.

³ Tib. dehi phyir. Before ayukta HPS dehas tv ātmavd iti.

⁴ In X read agro btags for agro hdaga.

⁵ X bskum.

⁶ For -karapa- one may also read vyāpāra-.

de phyir lus kyi gyo ba la |

srog ni byed pa por mi hgyur || 5 ||

In a Vx of CSV *las* for *la*. In b V wrongly *bsgul* for *bskul*.
In c Vx of CSV *dbye* for *gyo*.

V asparśavatsu bhāveṣu ceṣṭā nāma na jāyate |

tasmac charitreceṣṭāyā jivaḥ kartā na jāyate || 5 ||

I think *bskul* *ba* in *b* means *preraṇā*, *cālanā*, and not *ceṣṭā* as V writes. I should like to modify his restoration as below :

भावस्य नास्मर्गवतः प्रेरणा नाम जायते ।

तस्मादेहस्य चेष्टायाः कर्ता जिवो न जायते ॥५॥

CSV : śiñ rta ni reg pa dañ mi ldan paḥi don ḥgas kyañ
bskul bar mi nus te || reg pa dañ ldan pa kḥo nas de bskul baḥi
phyir || khyod cag gis yoñs su brtags paḥi bdag kyañ reg pa dañ
mi ldan pa z'ig ste | dus ltar lus med paḥi phyir ci la yañ mi reg
ciñ don ḥgaḥ z'ig gis reg pa yañ ma yin no || gañ gi tshe ḥdi de ltar
yin pa deḥi tshe gañ las lus kyi gyo baḥi rgyu ñid kyis ḥdi yod pa
ñid rjes su dpog par hgyur ba reg pa dañ mi ldan paḥi dños po
ḥdi las bskul ba ste | spoñ (?) ba ḥbyuñ bar ji ltar hgyur || gz'an
yañ bdag ḥdi ni phyogs med paḥi phyir reg pa dañ mi ldan no ||
gañ z'ig phyogs mi ldan pa de la ni sbyor ba yod ma yin no ||
sbyor ba dañ bral ba la ni bskul ba yod pa ma yin pas bya ba dañ
ldan pa ñid kyis de yod pa ñid du khas blañ bar mi rigs so ॥°

= रजो हि केनचिदस्मर्गवत पदार्थेन प्रेरयितुं न शक्यते । स्मर्गवतो
हि सा प्रेरणा । भवद्भिः परीक्षित आत्मापि न स्मर्गवान् काश्चदेहाभावात् ।
काश्चाप्यस्मर्गवता केनचित्पदार्थेन स्मर्गो न भवति ।¹ यदैतदेव तदा कुतो
देहचेष्टाहेतुत्वेनास्य सद्भावानुमानमस्मर्गवतोऽप्याज्ञावात् प्रेरणा च ।...अन्धकार-
मात्मा प्रदेशाभावाच्च स्मर्गवान् । योऽप्रदेशो न तस्य संयोगः । संयोगविरहि-
तस्य च प्रेरणा न भवतीति न क्षियावस्थेन तत्सद्भावोऽभ्युपगन्तुं युज्यते ॥°५॥

231

CSV : yañ gal te bdag ḥdi rtag par hgyur na ni | de yoñs su mi²
bsruñ bar bya baḥi phyir mi ḥtshe baḥi bdag ñid can gyi chos

¹ See kārika 333.

² Not in X.

ñe bar bstan par mi hgyur te | nam mkhañ bz'in no | mtshon
rnon po dan me dan dug dan thog babs pa rnam kyis ni deñi
spu yañ hgul bar mi nus so || de ñid kyi phyir bsad pa |

— अपि च । यद्ययमात्मा नित्यः स्वात्तस्यापरिरक्षणीयत्वादहिंसाक-
र्म्मोपदेशो न स्यादाज्ञायवत् । असिसाधाराग्निविषाग्निपातादिभिरस्य रोमापि
कम्पयितुं न शक्यते । तस्मादेवोच्यते— ।

mi ñtshe ba dan bdag rtag pa |
ñdi la rgyu ni ci yod sñam |
rnam pa kun tu śin srin las |
rdo rje bsrūñ byar mi hgyur ro || 6 ||

In c Vx of CŚV *tuñan* for *tu* adding *so* after *las* and *añ* before *rdo* in *d*.

V śāśvatasyāmarasyāsyātmano hetur hi ko matañ |
sarvathā kīṭakād vajrabhakṣaṇaṁ naiva jāyate ||

V takes *mi ñtshe ba* (a) to mean *amara*, but literally it does not give the sense. For Skt. *amara* we have Tib. *ñchi ba med*. V seems to have confounded *ñtshe* with *ñchi*. The former means in Skt. *himsā*, *upadrava*, *kṣaya*, *kṣati*. V translates *s'in srin* (c) by *kīṭaka*. This is also not quite right. *Srin* is to be taken for *srin bu*, Skt. *kṛmi* or *kīṭa*. But what is the meaning of *s'in* used before it? V has ignored it. It means a *taru* 'tree', as well as *kāṣṭha* 'wood'. Here the latter is meant. So *s'in srin* literally means *kāṣṭha-kṛmi* or *-kīṭa*, i.e. *ghuṇa* 'wood-eating worm'. The full Tib. form is *s'in gi srin bu*. V's another mistake in this *kārikā* lies in his rendering *bsrūñ* (d) by *bhakṣaṇa*, the word actually meaning *rakṣaṇa*. The following translation may, therefore, be offered :

अहिंसा नित्य आत्मा च को हेतुरिह मन्यते ।

सर्वथा चक्षतो वक्ष्यो रक्षणीयो न जायते ॥६॥

CŚV : gnod par dogs pa med pañi rdo rje ni śin gi śrin bu
las yonś su bsrūñ bar mi rtsom mo || de bz'in du bdag rtag par yod
na ni mi ñtshe bañi bdag ñid can gyi chos mi rigs na | mi tshe
bañi bdag ñid can gyi chos mi rigs na mi tshe 'bañi bdag ñid

can gyi chos ḥdi ni yod pa yañ yin te | dehi phyir rtag paḥi
bdag khas mi blañ ba ḥam | yañ na rgyu gz'añ z'ig brjod par
bya dogs na | de yañ ma brjod pas ḥdi ni mi rigs so ||

=अनपकाराय ह्यस्य वज्रस्य सुषात्परिरक्षणं नारभ्यते । तच्चात्मा
नित्यचेदहिंसात्मको धर्मो न युज्यते । विद्यत एव चायमहिंसात्मको धर्मः ।
तस्मादात्मा वा नित्यो नाभ्युपगन्तव्यः कारणात्तरं वा वक्तव्यम् । तच्च
नोच्यत इति न तद्युक्तम् ॥६॥

232

CSV : ḥdir smras pa | bdag ni rtag pa kho na ste | skye ba
dran pa yod paḥi phyir ro || ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig
paḥi ṇaṇ can rnam la ni tshe rabs gz'an dran par mi rigs so ||
skye ba gz'an gyi ḥdu byed rnam ni gañ du skyes pa [de] ṇid du
ḥjig la | ḥdir ni gz'an dag cig kho na skye ba yin no || dehi phyir
bdag ḥdas paḥi dus na skye ba ḥdi lta bu dañ ḥdi lta bu z'ig tu
gyur to sñam du skye ba dran par mi rigs so || bdag rtag pa yod
na ni de ṇid tshe rabs gz'an du rgyu baḥi phyir rjes su dran par
rigs so || ḥdi yañ ma ṇes pa ṇid du brjod paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । नित्य एवात्मा जातिस्मरणसङ्गावात् । उत्पत्तेषु संस्कारि-
जनन्तरभङ्गशीलेषु जात्यन्तरस्मरणं न युज्यते । जन्मान्तरसंस्कारा हि यत्रोत्पत्त्याः
[तत्र] एव नञ्जन्ति । इहान्य उत्पद्यन्ते । तस्मादात्मातीते काल एवमेवमभूदिति
स्मृतिर्न युज्यते । स्याच्चेदात्मा नित्यस्तदेव जात्यन्तरचारित्वेनानुस्मृतिर्युज्यते ।
अस्माद्व्यनैकान्तिकत्वमुक्तावयवाह— ।

skye ba dran pa yod paḥi phyir |
gal te khyod kyi bdag rtag na |
sñon byas pa yi rma mthoñ nas |
khyod kyi bdag go ces mi rtag || 7 ||

In d Vx of CSV *lus ko* for *bdag go*.

V smṛtisantānasiddhyartham ātmā nityo matas tava |
dṛṣṭvā bhāgyakṣayaṁ tasya so'nityaḥ kiṁ na te mataḥ || 7 ||

I cannot understand how Tib. a could be translated by V's

Skt. *a*. Nor is acceptable his rendering of *c* and *d*. I should like to translate the *karika* as given below :

जातिस्वरसंज्ञावादात्मा ते यदि श्राव्यतः ।

चतं पूर्वज्ञतं दृष्ट्वा तवात्मा किमश्राव्यतः ॥ ७ ॥

So far as the above reading of *d* in Tib. is concerned. But, as has already been pointed out, Vx of CSV reads here *lus*, *kāya*, 'body' for *bdag*, *ātman*, which is supported not only by CSV itself but also by the Chinese version reading *shén*, *kāya*, 'body'. Accordingly the whole *kārikā* in Skt. should read as follows :

जातिस्वरसंज्ञावादात्मा ते यदि श्राव्यतः ।

चतं पूर्वज्ञतं दृष्ट्वा कायस्ते किमश्राव्यतः ॥ ७ ॥

CSV : hdi ni tshe rabs gz'an dag tu mtshon cha la sogs pas bsnun pa las byun baḥi rmaḥi srol (?) rnams de lta bus ñe bar mtshan¹ paḥi lus can la la dag rnam par ḥjig ciñ | de ltar mñon par mtshan paḥi lus dañ ldan pa kho nar ḥgyur te | skye ba dañ rjes su dran pa ni² ji ltar ñams su myoñ ba ltar tshe rabs gz'an gyis byun mthaḥ ston par lhur byed pa dmigs so || deḥi phyir skye ba dran pa yod pas byas paḥi bdag rtag pa ñid du yoñs su rtog³ pa ltar de dag gi lus rtag pa ñid du brtog par bya dogs na ḥdi ni de ltar yañ ma yin pas de yod pa ma yin no ||^o

deḥi phyir skye ba dran pa yod pa ḥdi las bdag rtag pa ñid du mi rigs te | lus kyañ rtag pa ñid du thal bar ḥgyur baḥi phyir ro ||

= इह जात्यन्तरेषु श्रुत्याद्याद्यतोद्भूतानि चतानि भवन्ति । तद्योप-
संहितकायाः केचिदङ्गिनश्चन्ति । तथाभिसंहितकायाश्चैव जायन्ते । ज्ञानानुस्मरणं
च यज्ञानुभवं काले जात्यन्तरजातावसानप्रकाशतत्परमुपसंभ्यते । तस्माज्जाति-
स्वरसंज्ञावज्ञतात्मनित्वपरिवाक्यनावृत्तेषां कायनित्वत्वं कल्पयितव्यं
चेदेवमपीदं न भवतीति न तन्नवति ।^o

तस्माज्जातिस्वरसंज्ञावादेतस्मादात्मा नित्यो न युज्यते कायस्यापि
नित्यत्वप्रसङ्गात् ॥ ७ ॥

233

CSV : yañ ji ltar bdag ḥdis skye ba dran no | z'es bya bar
rtog | gal te rañ gi ño bo kho nas yin na ni de mi rigs te |
de ni mi rtog paḥi rañ gi ño bo yin paḥi phyir ro || ci ste sems pa
can dan ldan pa las yin no sñam du rtog pa na de yañ mi rigs
te | rañ gi ño bo btañ bar thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || de ñid
bstan paḥi phyir bsād pa |

—अपि च । कथमयमात्मा ज्ञप्स्यतेति कल्प्यते । यदि सभावा-
देवेति । न तद् युज्यते । तस्मात्कल्पकसंभावत्वात् । अथ सचित्तत्वादिति
कल्प्यते । तदपि न युज्यते । संभावत्वागप्रसङ्गात् । तदेव प्रतिपादय-
माह —।

sems pa can dan ldan bdag kyañ |
gal te śes po ñid yin na |
de yis sems pa can sems pa |
min z'iñ skyes bu rtag mi ḥgyur || 8 ||

In *b* Vx of CSV *pa* for *po* ; and *no* for *na* . In *d* V with Vx of
of CS *z'es* for *z'iñ*.

V ātmanaś cec ciattavato jñātṛtavn jāyate tadā |
nāsti cittam ca caittam ca pumān nityo na jāyate ||

I cannot agree with V in rendering *sems pa can dan ldan* in *a*
by *caittavat*. There is nothing of *caitta* either in *a* or in *c* in the
Tib. text. The Tib. word for *caitta* is *sems las byuñ ba*. *Sems pa*
means *citta* or *cetanā*¹ both of which are synonymous in such
cases. My translation of the *kārikā* will be as follows :

आत्मनश्चेक्षितस्य ज्ञातृत्वं जायते ततः ।

सचित्तस्य न चित्तं स्मादुदयो न च शाश्वतः ॥ ८ ॥

CSV : gal te blo la sogz pa rnamz ni bdag gi yon ton yin z'iñ
de rnamz dan ldan pas bdag yon tan gyi rjes su mthun par ḥjug
cin | dños po rnamz kyañ rañ bz'ip mi ḥdor ba yin la | de
rnamz don gz'an pa dan ḥbrel ba las bya baḥi khyad par
dan ldan par gyur na ni ḥo na de rnamz la khyad par sñar
yod pa ma yin par rnam par ḥgyur ro | rnam par ḥgyur ba dan

¹ See MK, XVII, 2-4. For *caitanya* we have *śes yod* (*kārikās* 235, 236, 238, 240).

ldan pa 'rnams la ni rañ gi ño bo yod pa yañ ma yin pas
khyod kyi bdag rañ bz'in med de | ri mo la sogs pa bz'in du rnam
par hgyur ba dañ ldan pañi phyir ro ||

gz'an yañ ji ltar sems pa can ñid dañ ldan pas bdag sems pa
can du hgyur ba de bz'in du sems pa can ma yin pañi bdag dañ
ldan pa sems pa can yañ sems pa can ma yin par ciñi phyir
mi hgyur ||

deñi phyir ñdi la skye ba dran pa ñid mi rigs pa hbañ z'ig tu
ma zad kyi sems pa can ñid kyañ mi rigs pañi phyir rtag pañan
ma yin pas bdag la rtag pa ñid yod pa ma yin no ||

=यदि बुद्धादय आत्मनो गुणास्तथोपनिष्ठा गुणानुरूपं प्रवर्तते ।
भावा अपि प्रकृतिं न त्यजन्ति । ते चेदर्थान्तरसम्बन्धात् क्रियाविशेषवन्तस्तदा
तेषां विशेषस्य पूर्वमभावेन विकारत्वम् । विकारवतां च स्वरूपं नास्तीति
नास्ति तवात्मनः स्वरूपम् । चित्तादिबद्ध विकारवत्त्वात् ।

अथ च । यथा चित्तवत्त्वेनात्मा चित्तवांस्तथाचित्तात्मकत्वेन चित्तवानपि
किमचित्तवान् स्यात् ।

तस्मादिह न केवलं जातिस्वरूपमिवायुक्तमन्वयेन संचित्तत्वंमपि न
युक्तमिति नित्यत्वमपि न भवतीति नास्मात्मनो नित्यत्वम् ॥ ८ ॥

234

CSV : gz'an yañ bdag ñdi ji ltar sems dpah can ñid dañ ldan
pas sems pa de bz'in du bde ba dañ sdug bsñal la sogs pa dañ ldan
pas sñar gyi rañ gi ño bo ñams pañi phyir khyad par de dañ
deñi hthob par hgyur te | deñi phyir ñdi mi rtag pa ñid du hgyur
z'es bstan pañi phyir bsad pa |

=अथ च । यथायमात्मा सत्त्ववत्त्वेन चेतयति तथा बुद्धेर्बुद्धीदिमत्त्वेन
पूर्वस्वरूपविनाशात् तं तं विशेषं प्राप्नोति । तस्मादयमनित्य एव जायत इति
प्रतिपादयन्नाह —।

bde ba la sogs dañ ldan srog |
bde sogs bz'in du sna tshogs mthon |
de phyir bde la sogs bz'in te |
rtag pa ñid duñan mi ruñ ño || 9 ||

V jivah sukhādimān dr̥ṣṭo vibhinnah sa sukhādivat |
tasmāt sukhādivat tasya nityatāpi na yujyate ||

I shall accept it modifying the first half :

जीवः सुखादिमात्राणा दृश्यते यक्षुखादिवत् ।

तस्मात्सुखादिवत्तस्य नित्यत्वापि न युज्यते ॥ ८ ॥

CSV : gal te bde ba dañ sdug bñal gyi gnas skbas dag tu
ḥdi la khyad par ḥgaḥ yañ med na ni de dag phan tshun tha dad
par mi ḥgyur te | deḥi phyir bdag gi yon tan ḥdi rnamss tha
dad par mi ḥgyur ro || deḥi phyir gdon mi za bar bdag ḥdis bde
ba la sogs pa sna tshogs paḥi rjes su byed par bya dgos la |
deḥi rjes su byed pa ñid kyañ bde ba la sogs pa kho na ltar ḥdi
rtag pa ñid du yañ mi rigs so ||°

= यदि सुखदुःखावस्थास्य न कश्चिदपि विशेषः स्यात् स्वा-
त्तासामन्वोन्मं भेदः । ततश्चैवामात्मगुणानां भेदो न स्यात् । अतोऽवश्यमनेना-
त्मना विविधं सुखाद्यनुविधातव्यम् । तदनुविधाने च सुखादिवदेवास्व नित्यत्वं
न युक्तम् ॥° ८ ॥

235

CSV : yañ gz'an dag ni gañ gi ltar na skyes bu sems pa can
ma yin pa de la ñes pa ḥdir ḥgyur gyi kho bo cag gi ltar na ni
skyes bu śes pa yod paḥi rañ bz'in yin paḥi phyir mi ḥdod pa ni
yañ med do | z'es smraḥo || deḥi lugs¹ kyañ mi rigs pa ñid du
brjod paḥi phyir bśad pa |

=अपि चान्ध पादुः । यस्य दर्शने पुरुषो न सचित्तस्तस्येह दोषः ।
अस्माकं तु दर्शने पुरुषश्चैतन्यस्वरूप इति नानिष्टं भवतीति । तेषां
मतमप्यनुक्तमित्युद्वायकाह —।

gal te śes pa yod rtag na |
byed pa log par ḥgyur ba ste |
gal te me ni rtag ḥgyur na |
bud śin gis don yod mi ḥgyur || 10 ||

In d Vx of CS ma for mi.

* कश्चिन् जायते मिथ्या चेतन्यं शाश्वतं यदि ।

The second half is lost and V reconstructs :

° X lug.

nityo yadi bhaved agnir indhanam niṣprayojanam || 10 ||

I shall change it a little :

शाश्वतचेन्नवेदमिरित्यभं स्वागिर्यकम् ॥१०॥

CSV : ḥdi gaṇ gi tshe mig la sogs pa byed par gyur pa rnams
kyi ḥjug pa dag gzugs la sogs paḥi don rnams la ḥbab pa deḥi
tshe gzugs la sogs paḥi blo gzugs la sogs paḥi rnam pas rjes su
bsgyur ba rnams ṇe bar skye z'īn blos z'en par byas paḥi don de
yaṇ skyes bus sems par byed do || śes pa yod pa ṇid kyaṇ yul
rtog paḥi raṇ gi ṇo bo yin la skyes bu de yaṇ de las tha mi dad
paḥi raṇ gi ṇo bo daṇ rtag pa yaṇ yin te | rtag tu ṇe baḥi phyir
ro || skyes buḥi raṇ gi ṇo bo las tha mi dad par gnas paḥi phyir
śes pa yod pa ṇid kyaṇ rtag tu ṇe ba yin no || deḥi phyir ḥdi la
mig la sogs paḥi byed pa dogs pa med paḥi phyir don med par
ḥgyur ro ||°

gaṇ gi ltar na bud śīn med par me mi ḥbyuṇ z'īn yod na ni
ḥbyuṇ ba deḥi ltar na ni bud ś'īn tshol bar rigs na | gaṇ gi
ltar na me rtag pa yod do | z'es bya ba khas len pa de lta na bud
ś'īn ṇe bar sogs dogs pa med pa kho na ste | ḥdi ni de daṇ ḥdraḥo ||°

=इह यदा करबभूतानां चक्षुरादीनां प्रवृत्तयो रूपाद्यर्थेषु पतन्ति तदा
रूपादिबुद्ध्यो रूपादिप्रकारेणानुपरिषममाना उपजायन्ते । तं च बुद्धिब्यवसाय-
स्तमर्थं पुरुषचेतयते । चैतन्यं च विषयकल्पनास्वरूपम् । स च पुरुषस्तस्माद-
भिन्नस्वरूपो नित्यश्च । सर्वदा सन्निधानात् । पुरुषस्वरूपादभेदेनावस्थिते-
चैतन्यं च सर्वदा सन्निहितम् । तस्मादस्य चक्षुरादिकरणं निष्प्रयोजनत्वा-
च्चिर्यकम् ।°

यस्य दर्शन इन्धनस्वाभावेऽग्निर्न भवति भावे च भवति तस्य दर्शन
इन्धनव्यायो युक्तः । यस्य तु दर्शनेऽग्निर्नित्य इत्यभ्युपगमस्तस्य^१ निष्प्रयोजन-
मेवेत्यनोपार्जनम् । तद्वदेतत् । ततश्चास्य महदादेर्विकारधामस्य विफलेव
प्रवृत्तिरिति व्यर्थ एवास्य शास्त्रे प्रक्रियाप्रवचनत्रयो कल्पते ॥१०॥

236

CSV : अथ स्वाचेतन्यशक्तिरूपः पुरुषः । तस्य चक्षुरादिकरबभूतापरः

¹ The following portion (°mas tasya 'laksyate) is found in the fragments. HPS, p. 488.

² Tib. om. tasya adding tathā sati (de lta na).

निबन्धनद्वयमभिव्यक्तेचेतन्यवृत्त^१भिव्यक्तिः^२ । उपभोक्ता हि पुरुषः । स
विषयोपभुक्तिक्रियाभिनिवृत्त्या^३ विषयं चेतयते । सा ह्यस्य विषयोपभुक्तिचेतन्य-
वृत्त्यात्मिका क्रिया । सा च न विना चक्षुरादिना कारणग्रामिण भवतीति कुतोऽस्य
विकारग्रामस्य वृत्तात्वमिति । उच्यते । यदि चैतन्यं^४ चैतन्यवृत्तिस्वरूपं^५ सा च
क्रियात्मिका तदास्य क्रियाया^६ धर्मानतिक्रमेण भवितव्यम् । कथं क्रियाणां
धर्मः । द्रव्यान्वयत्वं चलत्वं च । तथा हि —

rdzas ni bya ba ji bz'in du |
hjiḡ paḥi bar du gyo ba med |
des na skyes bu yod śes pa |
yod pa med ces byar mi rigs || 11 ||

In c Vx of CŚV wrongly *ces* for *s'es* ; and *bya bar* for *byar* in *d*
adding *so* after *rigs*.

* सा विनाशाच्चलं नाम द्रव्यं नास्ति क्रिया यथा ।

पुरुषोऽस्ति न चैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥ ११ ॥

CŚV द्रव्यव्यापाररूपा हि क्रिया । सा चोदयात्प्रभृत्या विनाशाच्चला ।
तथा हि । वृक्षादयः पवनान्भ्युपनिपातमन्तरिणा^७नारब्धक्रिया उदयात् प्रभृत्या
विनाशात्^८ तिष्ठन्व्यविचलाः । कम्पनक्रिया त्वेषां^९ पवनादिप्रत्ययसम्पातादुप-
जायमाना साविनाश^{१०} चलतां नातिवर्तते । यस्मादेतदेवं

पुरुषोऽस्ति न चैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥

यथा वृक्षादयश्चलनक्रियाप्रारम्भात् प्रागवस्थायां वृक्षाद्यात्मना द्रव्यरूपेणो-
पलभ्यन्ते तेषां पुरुषः । स हि चैतन्यरूपमात्रत्वाच्च तद्व्यतिरिक्तः । द्रव्यरूप-
त्वाभावाच्च^{११} चैतन्यरहितेनाप्यात्मनास्तोति न शक्यते कल्पयितुम् । ततश्च पुरुषो

^१ According to Tib. the compound here is with -vrityā (hjug pas) and not -vrīteḥ.

^२ HPS °vyakteḥ.

^३ Tib. mñon par grub pas ; HPS °nivrtyā.

^४ Tib. śes pa yod pa ; HPS om. it.

^५ Tib. de yañ bya baḥi rañ bz'in can yin na ; HPS om. sā° °tmikā.

^६ Tib. bya baḥi ; HPS kriyayā.

^७ Tib. om. -abhi-.

^८ Tib. mi rñom ; HPS °ntareṇa nārabdha°.

^९ Tib. skyes nas hjiḡ paḥi bar ni ; HPS om. udayāt° °śāt.

^{१०} Tib. ḥdi mñams kyi ; HPS eśā.

^{११} In X we should read hjiḡ bar du for ma z'ig bar du.

^{१२} For sa hi° dravyarūpa tvābhāvāc ca Tib. Sa hi caitanyarūpamātrtvāt tadvyati-
riktadravyarūpatvābhāvāc ca (de ni śes pa yod pa fiid kyañ rañ bz'im yin paḥi phyir
dañ | de las tha dad paḥi rdzas kyi rañ bz'in med paḥi phyir).

विद्यते^१ न चेतन्यमिति न युज्यते । यच्च^२ चैतन्यशक्तिसद्भावात्^३ पुरुषस्यास्तित्वं
कल्प्यते^४ तदप्ययुक्तम् । निराधारायाः शक्तेरसद्भावात् ॥११॥

237

CSV : अपि चायं पुरुषो यदि चैतन्यव्यक्तेः पूर्व^५ चैतन्यशक्तिरूपः
स्यात् तदा —।

gz'an du śes pa yod pañi khams |
mthoñ z'in gz'an du śes yod de |
lcags kyi z'u ñid bz'in deñi phyir |
skyes bu rnam par hgyur bar hgyur || 12 ||

In c Vx of CSV adds *na* after *bz'in*.

* चेतनाधातुरन्यत्र दृश्यतेऽन्यत्र चेतना ।

द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥१२॥

CSV : चैतन्यस्य हेतुप्यकल्पनायामन्यत्र पृथक्चेन चेतनायाश्चेतनाधातु-
श्चेतनावीजं चेतनाशक्तिर्दृश्यते त्वया चेतनाशक्तेश्चान्यत्र पृथक् चेतना । तस्मा-
श्चेतनाधातोश्चेतना प्रवर्तमाना चेतना^७धातुसमानदेशा प्रवर्तते । दृष्टान्तमाह ।
द्रवत्वमिव लोहस्येति । इह^८ यथा लोहं द्रवत्वमापद्यमानं लोहदेशाभिप्रेक्ष्य
भवति तद्वत् । बीजाङ्कुरयोर्द्याविर्भावतिरोभावदर्शनाच्च समानदेशता । न च
पुरुषस्याविर्भावतिरोभावाविति समानदेशत्व^९मस्ति । अत एवाचार्यो^{१०}
द्रवत्वमिव लोहस्येति^{११} लोहस्य द्रवतादृष्टान्तमाह । न च चैतन्यशक्तिरूपात्
पृथक् पुरुषो^{१२}ऽस्ति व्यक्तः । ततोऽनन्यत्वात् । तदयं शक्तिरूपापन्नो व्यक्तिरूपता-
मापद्यमानो

द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥

विक्रियमाद्यत्वाच्च लोहवदेव नास्यात्मनो नित्यत्वमिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

^१ Tib yod ; HPS samvidyate.

^२ Tib. gañ yañ ; HPS yac caitanya*.

^३ Tib. ad. tadā (deñi tahe).

^४ Tib rtog pa ; HPS kalpyeta.

^५ Tib. jñānaśāśya pūrvam (śes pa hdiñi sñā rol na).

^६ Tib. śes pa yod pa mthoñ ste | deñi phyir ; HPS om. cetanā | tasmāt.

^७ Tib. om. cetanā.

^८ Tib. hdir ; HPS om. it.

^९ HPS -deśam asti.

^{१०} Tib. om. śācāryaḥ.

^{११} lcags kyi z'u ñid bz'in z'es ; HPS om. drava* syeti.

^{१२} Tib. puruṣaśaktir vyaktāsti (skyes buñi nus pa gsal bar yod pa).

238

CSV : अन्ये पुनराहुः । न ज्ञानाकं चेतस्वरूपः पुमान् । किं तर्हि —।

śes yod yid tsaṃ z'ig la ste |
 skyes bu nam mkhaḥ bz'in du che |
 deḥi phyir de yi ṅo bo ni | |
 śes pa yod ṅid min ltar mthoṅ || 12 ||

In a Vx of CSV s'ed for *ses*. In c V and Vx of CS *de* for *dehi*; and V *na* for *ni*. In d Vx of CSV adds *pa* after *yod*.

* चेतन्यं च मनोमात्रे महांश्चाकाशवत्प्रमाणम् ।

अचैतन्यं ततस्तस्य स्वरूपमिव दृश्यते ॥१३॥

CSV : आत्मा हि प्रतिशरीरे सर्वप्राणधृतामाकाशवद् विभुः । तस्य च मनोमात्रसंयुक्ता चेतना न सर्वव्यापिनी । मनश्चात्मनः परमाणुमात्रदेश-संयुक्ताम् । तेन मनसा संयुज्य पुरुषस्तदभिजदेष्टुं चैतन्यमुत्पादयति । ततश्च यद्वोक्तोद्गोचानवसरोऽप्यत्यक्ष^१ इति । उच्यते । यत एव आत्माशब्दवदति-^२ मज्जतोऽस्य^३ पुरुषस्य मनोमात्रे चैतन्यमभ्युपेयते^४ त्वया

अचेतन्यं ततस्तस्या स्वरूपमिव दृश्यते ।

एवं सत्यचेतन एव पुरुषः प्राप्नोति । न हि परमाणुमात्रप्रदेशचेतना-
सम्बन्धेन सचेतनः पुरुष इति शक्यं वक्तुम् । न हि सवर्णपरमाणुमात्रसम्बन्धाद्
गङ्गानदी^१जलं सवर्णमिति शक्यं सन्भावयितुम् । तद्वदेतत् । द्रव्यं चात्मा चैतन्यं
च शुद्धरूपम् । तयोः परस्परभेदादचेतनस्वरूप एव पुमान् । न चास्माज्चेतनस्य
वृत्त्येवात्मत्वं कल्पयितं व्याख्यमिति न युक्तं चात्मा ॥१३॥

239

CSV : यदि चायमात्मा प्रतिसत्त्वं सर्वगतः स्यात् तदा —।

gal te kun la bdag yod na |
gz'an gyis de cis nar mi rtogs |
de ñid kyis ni de ñid la |
sgrib ces bya bar mi hthad do || 14 ||

¹ It is locative in Tlb. ; HPS nominative clearly reading -paksah.

* Tib. *sin tu che ba*; HPS *iti for ati*.

* Tib. *hdihi*; HPS om it.

⁸ Tib. nus pa ; HPS yuktam.

* HPS ad. nanu not supported by Tib.

* Tib. klub ; HPS -brada-,

In a Vx of CSV *bdag kun la* for *kun la bdag*. In b V *ces* for *cis*; Vx of CSV *der nar cis* for *de cis nar*; and V with Vx of CS *rtog* for *rtogs*. In c V and Vx of CS *na* for *ni*.

* परस्फर्केति किं नाहमहं सर्वगतो यदि ।

तेनेवावरणं नाम न तस्मैवोपपद्यते ॥१४॥

In a of the Skt text after *paras* I have proposed to read *tarketi*, a form in Buddhist Skt., the classical one being *tarkayati*. This reading is clearly suggested by *trogs* in b as shown above. The reading given by HPS, *taveti*, can not be accepted; nor can we follow V's amended reading, *tasyeti*, for it cannot be construed, nor is supported by Tib. For the use of Buddhist Skt. by Āryadeva see the word *duṣyati* from *śdviṣ*, XVIII. 2 (= 177).

CSV : यदि ताविकाया^१ कल्पनया^२हं सर्वगतः सर्वव्यापी स्वामाकाशवत् तदा सत्त्वान्तरेऽपि^३ मदात्मनः सद्भावात् किमिति तस्य तस्मिन् ममेवाहङ्कारो नोत्पद्येत । एवं ह्यस्य सर्वगतत्वं युज्यते यदिह ममेव परस्वापि मदात्मनि स्वादहङ्कारः । न च परात्मनास्य मदात्मनः परस्मिन्नेरे बुद्धमावरणम् । न हि परात्मदेशे 'मदात्मनोऽसद्भावः सर्वात्मनां व्यापित्वाभ्युपगमात् । यदा च समान-देशता तदा न तेन तस्यावरणं शक्यं कर्तुमिति प्रतिपादयन्नाह

तेनेवावरणं नाम न तस्मैवोपपद्यते ।

समानदेशत्वात् स्वात्मस्वरूपस्यैव स्वात्मना नास्मावरणमित्यहङ्कार-विषयत्वं परात्मनोऽपि प्रसज्यते । न त्वेवं^४ भवतीति न सर्वगत आत्मा ॥१४॥

240

CSV : एवं तावदुभयमतेऽप्यात्मनोऽस्तित्वमयुक्तमिति प्रतिपाद्य गुणानामपि सकलजगत्कर्तृत्वासम्भवेनायुक्ततां^५ प्रतिपादयन्नाह —।

^१ Tib. khyod kyi; HPS bhāvikayā which has no sence here.

^२ For kalpanā Tib. lugs, lit. mata, nyāya.

^३ Read yañ for yon which looks also to be yod in X.

^४ HPS asmad, but Tib does not support it.

^५ Tib. de ltar yañ ma; HPS tenaivam for na tvevam.

^६ Tib. ma rigs pa ſid du; HPS -nāyuktārūpatām.

^७ Tib. udbhāṣayan (brjod pañi phyir) for prati°.

gañ gi yon tan byed po dañ |
 rnam kun śes yod ma yin pa |
 de dag dañ ni smyon pa la |
 khyad par ci yañ yod ma yin || 15 ||

* येषां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं च स^१म् ।

तेषामुत्पत्तिकानां च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम् ॥१५॥

CSV : सत्त्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः । तेषां साम्यावस्था^१ प्रधानम् ।

प्रसवावस्था प्रकृतिः । वेदानां त्रिगुणान्निका प्रकृतिरचेतनापि सती पुरुषस्य
 विदितविषयोप^२भोगौक्ष्ण्यत् पुरुषेणाभेद^३ प्रतिपद्य सकलं विकारधामं प्रसूते ।
 तत्रायं क्रमः । प्रकृतेर्महान् । महानिति बुद्धेः पर्यायः । महतोऽहङ्कारः^४
 एवं येषां वादिनां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं चेत्यभिप्रायो वस्तुतस्त्वविचक्षणः ।

तेषामुत्पत्तिकानाञ्च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम्

इति पश्यन्ति । सत्त्वसत्त्वो हि नाम विपर्यस्तविज्ञानसन्ततिः । स हि
 विपर्यस्तेन विज्ञानेन यद्यर्थं न प्रतिपद्यते विपरीतं चावधारयत्यसदर्थं च
 प्रकल्पति । तथा चायमपि साङ्ख्यः ॥^० १५ ॥

241

CSV : अपि चास्मायं पुरुषो विकारधामस्याकर्ता च भोक्ता च ।
 गुणास्तु कर्तारो न तु भोक्ताः । तदयं कर्तृत्वमभोक्तृत्वं च निरूपयत्तुं
 गुणानामवेदयत्त्वन्तायुक्ततामिवात्मनः प्रकटयतीति प्रतिपादयन्नाह —

yon tan rnam kyis rnam kun tu |
 khyim la sogs dag byed śes kyī |
 za ba rnam par mi śes pa |
 hdi las mi rigs gz'an ci yod || 16 ||

In a V wrongly *kyi* for *kyis* ; Vx of CSV *du* for *tu*

* कर्तुं नाम विजानन्ति गृह्णादीन् सर्वथा गुणाः ।

भोक्तुं च न विजानन्ति किमयुक्तमतः परम् ॥१६॥

CSV : बुद्धिविरहत्वात्तत्तत्कासत्त्वतत्वाच्चास्य मतस्य नातः परमयुक्ततर^४-
 मस्यौत्थमिप्राय इति ॥१६॥

^१ Tib. lit. samāśāśvasthā (cha mñam pañi gnas skabs ni).

^२ In X read ñe bar for ce bar.

^३ Tib. tha mi dad par ; HPS abhedyam.

^४ Tib. om. -tara-

242

CSV : एवं तावद्बुधानां कर्तृत्वमयुक्तम् । यस्याप्यात्मैव कर्ता
धर्माधर्मयोः फलस्य चोपभोक्तेति मतं^१ तस्याप्यात्मनो नित्यत्वमयुक्तम् ।
[तथा हि^२ —] ।

bya ba dañ ldan rtag pa med |
kun tu soñ la bya ba med |
bya ba med pa med dañ mtshuñs |
bdag med la khyod cis mi dgañ || 17 ||

In *a* Vx of CSV *rtags* for *rtag*. In *b* MV, p. 116, note 3, *hgro* for *soñ*.

* क्रियावाञ्छाश्रितो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया ।

निष्क्रियो नास्ति तातुखो नैरात्मा किं न ते प्रियम् ॥ १७ ॥

CSV : इह करोतीति कर्ता । तस्य क्रियानिबन्धनं कर्तृत्वम् । न
क्षकिञ्चित् कुर्वाणो निहंतुकः कश्चित् कर्तेति युज्यते । सति च क्रियावत्त्वे
नियतं तु^४ क्रियाप्रागव^५स्वाविशेषोऽप्युपगन्तव्यः । पूर्वापरावत्त्वयोर्निर्विशेष-

^१ Tib. ad. darśane (itar na) before ātmā.

^२ Tib. ḥdod pa ; HPS mahat.

^३ Tib. de itar.

^४ Tib. does not support tu and ad. kriyārambhakāle'sya tat. (bya ba rtsom pañi dus na ḥdi la bya ba deñi).

^५ Tib. gnas skabs khyad par khas blañ bar byaño || sñā phyiñi gnas skabs dag tu khyad par med pañi bdag ni sñar gyi gnas skabs bz'in du bya ba dañ ldan pa ñid du mi hgyur ro || reg^१ pa me dañ rluñ la sogs pa bya ba dañ ldan pa rnams la ni rtag pa ñid yañ ma yin te | de bz'in du ḥdi la yañ yod par mi hgyur ro || gz'an yañ bdag ḥdiñi bya ba dañ ldan pa ñid mi rigs te | thams cad na yod pa ñid du khas blañs pañi phyir ro || bya ba z'es bya ba ni byed pa po brten pañam las la brten par hgyur ba z'ig go || de ḥaṅ rnam pa gñis te | byed pañi ño bo dañ | dños pañi ño boño || de la byed pa po la brten pa byed pañi ño bo ni ḥdi lta ste hgro bañi bya baño de ni hgro ba po lhas sbyin la gnas te | de dañ ḥbrel ba las lhas sbyin hgro z'es bya bar brjod do de ni thams cad du soñ ba ma yin pañi phyir rkañ pa ḥdegs pa dañ ḥjog pañi mteñan ñid can gyi bya bas yul sñā phyi gñis gtoñ ba dañ len pañi phyir bya ba dañ boas pa rigs so || gal te ḥdi thams cad du soñ ba ñid du rtoñ na deñi tše gañ du hgro bar hgyur ba ḥdi ñe bar mi gnas pa gañ z'ig na yod | gañ gi phyir ḥdi de ltar yin pa deñi phyir

kun tu soñ la bya ba med |

* de bz'in du las la gnas pañi bya ba hgyul bañi bdag ñid can sbyar la sogs pa nas phyi bañi^२ ño bo gañ yin pa dañ ḥchod pa la sogs pañi mi hgyul bañi bdag ñid can gañ yin pa de yañ byed pa po la gnas pañi byed pa dañ dños po gñis dañ mteñuñs par rig par byaño || deñi phyir de ltar na

आत्मनः पूर्वावस्थावत् क्रियावत्त्वं नास्ति । न च सर्वगतं (?) क्रियावत्तां
वाताम्नादीनां नित्यत्वम् । तद्वदस्यापि न सङ्गावः । अपि चात्मात्मनः
क्रियावत्त्वं न युक्तम् । सर्वगतत्वाभ्युपगमात् । क्रिया हि कर्तृश्रिता वा
कर्माश्रिता वा । सा च द्विविधा । व्यापाररूपा भावरूपा च । तत्र कर्तृश्रिता
व्यापाररूपा । तद्यथा गमनक्रिया । सा हि गन्तृदेवदत्तस्या । तत्सम्बन्धाद्
देवदत्तो गच्छतीत्युच्यते । स च सर्वगतो न भवतीति पादोत्प्रेषणावप्रेषण-
सामर्थ्या क्रियया पूर्वापरदेयत्वानग्रहणाभ्यां क्रियावान् युज्यते । अयं तु यदि
सर्वगतः कस्येति तदा क्वायं गच्छेदनुपस्थितश्च क्व भवेत् । यस्मादेतदेवं तस्मात्
नास्ति सर्वगते क्रिया ।

तथा कर्मस्यापि क्रिया या कर्म्यात्मिका संयोगादितो वाच्यरूपा (?) ।
या च पाकादिरकर्म्यात्मिका । सापि कर्तृत्वेन व्यापारिण भावेन च द्वाभ्यां
सम्प्रयुक्ता ज्ञेया । तस्मादेवं

क्रियावाच्छाश्वतो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया ।

इति स्मितम् । अथात्मा क्रियारहित इति । एवमपि ननु

निष्क्रियो नास्तितातुषः ।

निष्क्रियो हि भाव आकाशकुसुमसमो न सन् ।^१ आत्मनश्च निष्क्रियत्वात्
सर्ववासङ्गावेन

नैरात्म्यं किं न ते प्रियम् ।

यदि नित्य आत्मा नास्ति केन हेतुना नैरात्म्यं ते न प्रियम् । सकलासङ्गि-
निवृत्तिहेतुतः प्रियमवश्यमेव स्यात् ॥ १७ ॥]

bya ba dañ ldan rtag pa med |

kun tu soñ la bya ba med |

ces bya ba gnas pa yin no || ho na ni bdag bya ba dañ bral bar hgyur ro z'e na |
de ltar na yañ |

bya ba med pa med dañ mtshuñs |

ma yin nam | dños po bya ba med pa ni yod pa ma yin pa nam mkhañ me tog la
sogs pa dañ mtshuñs par hgyur ro ||^१ bdag kyañ bya ba med pañi phyir rnam pa thams
eod du yod pa ma yin pas

bdag med la khyod cis mi dgah |

gal te bdag rtag pa yod pa ma yin na rgyu gañ gis khyod bdag med pa la mi dgah.
ste | dam pa ma yin pañi lta ba mthañ dag ldog pañi rgyu yin pañi phir dagh ba kho
nar hgyur dgos so ||

^१ Here the first letter of the word is illegible. It can be read either d or r. Thus the reading
is either dag, suddha, or reg, sparśa, used in the sense of reg pa dañ ldan, sparśavat.

^२ The reading seems to be defective.

The *kārikā* is cited entirely in MV, p. 116, while in the fragments (HPS, p. 490) there is only *a*.

243

CSV : yañ gal te bdag ces bya ba ḥdi ḥgaḥ z'ig meḥi tsha ba ṇid ltar rañ gi ño bos yod na ni deḥi tshe de rañ gi ño bo des yod paḥi phyir ñes par dmigs pa z'ig na de ltar yañ ma yin no ṇ ḥdi ltar de ni rgol ba dag gis |

= अपि च । यथाश्लेष्यं कश्चिदग्नेरीणावत् स्वरूपेण स्यात् तदा स तेन स्वरूपेण सत्त्वावित्तयतमुपलभ्येत । न त्वेवमस्ति । तथा हि स वादिभिः— ।

la lar kun tu soñ bar mthon |

la lar skyes bu lus tsam z'ig |

la lar rdul tsam z'ig mthon ste |

śes rab can gyis med ces mthon || 18 ||

In *b* Vx of CSV once *las* for *lar*. As regards the reading in *c* V's text (noir et rouge) has *la lar skyes bu rdul tsam z'ig* which is found also in our Vx. He has, however, changed it as follows observing that it is according to the Tib. commentary : *la lar mthon ste rdul tsam z'ig*. But the actual wording or the order of the words is different there as I have given above. There is no reason for his making the change which is worse. In *d* Vxx of CS and CSV *gyi* for *gyis* ; and V with Vx of CS *par* for *ces*.

V sarvagaḥ kenacid drṣṭo dehamātras tu kenacit |

drṣṭo'ṇumātraḥ kenāpi prāññenāsan sa drśyate || 18 ||

V has here ignored Tib. *skyes bu*, Skt. *puruṣa* or *pumas*, leaving it untranslated. I may offer the following

इक्षते सर्वगः केचित्केचित्कायमितः पुमान् ।

इक्षतेऽणमितः केचित्प्राज्ञेर्नास्तीति इक्षते । १८ ॥

CSV de la kha cig dag gis ni lus re re z'ig¹ tha mī dad paḥi bdag thams cad du soñ bar rtogs so || gz'an dag gis ni ḥgre ba mthaḥ dag gi bdag zla ba ltar gcig kho nar rtogs so || deḥi tha dad pa ni lus tha dad pa las btags pa po ste | ḥbru mar dañ chu la sogs paḥi snod tha dad pas zla ba ḥi gzugs brñan tha dad pa bz'in no ṇ de yañ thams cad du soñ ba z'ig ste | de ltar

¹ X s'la.

la lar kun tu soñ bar mthon
ño ||

la lar¹ skyes bu lus stam z'ig

ste | ḥdi ltar la la dag gis ni sbran bu mchu riñs dan grog ma dan
glañ po che la sogs pa rnams la bdag lus stam z'ig yin
paḥi phyir z'um pa dan rgyas pa ñid du rtogs so || gz'an dag
gis ni ḥdi z'um pa dan rgyas paḥi chos ñid du mi bzod pa na bdag
rdul phra rab tsam z'ig tu rtogs so || de bz'in gśeegs paḥi gsuñ
la brten te yañ dag paḥi śes pa skye z'in rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
baḥi chos ñid mñon par śes pa śes rab can dag gis ni yod pa ma
yin pa kho nar dmigs so ||

gal te de rañ gi ño bos yod na ni deḥi tshe ñes par dños poḥi de
kho na ñid phyin ci ma log par mthon baḥi sañs rgyas pa dag gis
bdag ñid des dmigs par ḥgyur z'in | mu stegs can rnams la yañ
de ltar lta ba tha dad par mī ḥgyur ba z'ig na ḥdi thams cad yod
pa yañ yin pas bdag rañ gi dños po ño bos yod pa ma yin no ||

= तत्र केचित्प्रतिशरीरमभिन्नं सर्वगतमात्मनं प्रतिपद्यन्ते । अन्ये सकल-
जगदात्मानं चन्द्रवदेकमेव प्रतिपद्यन्ते । तस्य च भेदो देहभेदादौपचारिकः ।
तैश्चतुर्जगदादिपात्रभेदेन चन्द्रप्रतिबिम्बभेदवत् । स च सर्वगतः । एवं

दृश्यते सर्वगः केचित्कैश्चित्कायमितः पुमान् ।

एवं केचिद् भ्रमरसारसपिपौलिकाहस्तादौनामात्मा कायमात्र इति
[तस्य] सङ्कोचं विस्तारं च प्रतिपद्यन्ते । अन्येऽस्य सङ्कोचविस्तारधर्म-
मसङ्गमाणा आत्मा परमाणुमात्र इति प्रतिपद्यन्ते । तथागतोक्तिमात्रित्व
जातसम्बन्धज्ञानाः प्रतीत्यसमुत्पादधर्माभिज्ञानप्रज्ञावन्तस्तु [स] नाख्येवेत्यु-
पसभन्ते ।

यदि स स्वरूपेण स्यात् तदा नियतं स खलु भावोऽविपरीतदर्शनैर्बुद्धैरात्म-
त्वेनोपसभ्येत । तीर्थिकानां चैवं नाना दर्शनं न स्यात् । अस्ति चेत् सर्वमिति
नास्त्यात्मा स्वभावरूपेण ॥ १८ ॥

244

CSV : yañ gal te bdag rañ gi ño bos yod na ni deḥi tshe de
rnam par mi ḥgyur ba ñid kyi phyir grol bar mi ḥgyur ro || ñe

bar ḥtshe ba dañ bcas śig de la rgyab kyis phyogs paḥi skyes
bu la ni de ldog pa bde bar ḥgyur srid kyī | bdag rtag paḥi ñe
bar ḥtshe ba med pa la ni ma yin no ||

— अपि च । यद्यात्मा स्वरूपेण स्यात् तदा निर्विकारत्वेन मुक्तिर्न स्यात् ।
सोपद्रवस्य हि तत्र पराङ्मुखस्य पुरुषस्य ततो निवृत्त्या कुशलं सम्भवति न
त्वात्मनो नित्यस्य निरुपद्रवस्य ।

rtag la gnod pa ga la yod |
gnod med thar pa ga la yod |
des na gañ gi bdag rtag pa |
de yi thar pa mi rigs so || 19 ||

In *a* V and Vx of CŚV *z'ig* for *yod*. See *kārikā* 267. In *b*
V *ba* for *pa*. In *d* Vx of CŚV *la* for *yi*.

V nityasya kasyacid duḥkham aduḥkhasyāsti nirvṛtiḥ |
nityo yasya bhaved ātmā tasya mokṣo na yuyjate || 19 ||

Here *ga la* in *a* and *b* means Skt. *kutaḥ* or *katham*, as V himself,
too, has taken elsewhere (*kārikā* 351). It cannot mean *kasyacid*
as he writes here. He seems to have confounded it with *gañ*
la. In the same line *gnod* should not have been translated
by *duḥkṣa* for which in Tib. generally we have *sdug bsñal*. I should
like to use here *bādhā* (See AKB, Tib., p. 23, ll. 15-16 ; AKV
p. 35, ll. 9, 12).

As regards the translation of *thar pa* by *nirvṛti*, as he has done,
see my note on the *kārikā* 220 where I have fully discussed it. I
would translate the *kārikā* as follows :

शाश्वतस्य कुतो बाधा मोक्षो बाधां विना कुतः ।

तेनात्मा शाश्वतो यस्य तस्य मोक्षो न युज्यते ॥ १८ ॥

CŚV : phan pa dañ gnod pa dag las khyad par med paḥi
phyir na gañ z'ig thar paḥi gnas skabs su yod par ḥgyur ba | ḥdi
la de ltar med pa ni ci z'ig yod || deḥi phyir rnam pa thams cad
du khyad par med paḥi phyir bdag rtag par smra ba la thar
pa mi rigs so ||°

— उपकारापकारार्था निर्विशेषात् का स्वात्मोच्चावस्था । निश्चाया एवमभावे ।
तस्मात्तर्वादा निर्विशेषादात्मनित्यत्ववादिनो मोक्षो न युज्यते ॥° १८ ॥

245

CSV : gz'an yañ ya mtshan cau thams cad kyis bdag tu
 ʔdzin pa dañ | bdag gir¹ ʔdzin pa rnam pa thams cad zad par
 bya baʔi phyir grol ba khas blañs te | deʔi phyir de dag la grol
 baʔi gnas skabs na |

= चण्ड । सर्वैः पापशुद्धैरात्मयाहात्म्यवाहवोः सर्वथा चपरीयत्वान्
 सुत्तिरभ्युगता । तस्मात्तेषां सुत्तववस्थायाम्— ।

gal te bdag ces bya yod na |
 bdag med sñam pa mi rigs śiñ |
 de fiid rig pa ñes pa las |
 mya ñan ʔdas ʔgyur z'es byaʔañ brdzun || 20 ||

In *a* Vx of CSV wrongly adds *ba* after *bya*. In *b* after *sñam* Vx of CS *par* for *pa*, while that of CSV *ste* for it. In *c* V with Vx of CS *rigs* for *rig*; and for *ñes* which is supported by Vxx of CS and CSV V reads *des* which does not give here any sense. It seems, however, that he was aware of that reading (*ñes*), for he gives its Skt. equivalent, *nūnam* (*a*), though wrongly construed. In *d* V and Vx of CSV *gyur* for *ʔgyur*.

V nūnam ātmā yadi bhaven nairātmyaṁ naiva bhāvyate |
 suyuktito'pi nirvāṇaṁ vitathaṁ tasya jāyate || 20 ||

I cannot follow V specially with regard to the second half of his restoration. Nor is there anything in the Tib. text for his *su* in *suyuktito* (*c*) and *tasya* (*d*). I may offer the following :

भवेदात्मैति चेन्नेव युक्तं नैरात्म्यचिन्तनम् ।
 तत्त्वज्ञानेन नियतं निर्वाचमिति चानृतम् ॥ २० ॥

CSV : gal te bdag rañ gi ño bos yod na ni deʔi tshe rañ gi
 ño bo la ldog pa med paʔi phyir thar paʔi gnas skabs na yañ yod
 pa fiid du ʔgyur ro || deʔi phyir thar paʔi gnas skabs na² bdag tu
 ʔdzin paʔi rgyu gegs dbyuñ med paʔi bdag yod paʔi phyir
 bdag med do | z'es de ltar bdag tu ʔdzin pa spañs pa mi rigs so ||
 deʔi phyir bdag gi de kho na fiid rig pa ñes pas bdag tu ʔdzin pa

spaṅs pa las mya ṇan las ḥdah bar ḥgyur ro | z'es bya ba yaṅ
brdzun te | der yaṅ ṇar ḥdzin pa yod paḥi phyir ro ||°

—यथात्मा स्वरूपेण स्वात्तदा स्वरूपनिवृत्त्यभावाच्चावस्थायामपि
[तस्य] सद्भावः स्यात् । तस्माच्चावस्थायामनपनीतात्मघातहेतुप्रतिबन्धस्यात्मनः
सद्भावादात्मा नास्तीत्येवमात्मघातप्रहाणं न युक्तम् । तस्मादात्मतत्त्वज्ञानेन
नियतमात्मघातप्रहाणाभिर्वाणं भवतीत्यप्यनृतम् । . तत्राप्यात्मघात-
सद्भावात् ||° २० ॥

246

CSV : ci ste bdag yod na thar paḥi gnas skabs na bdag tu
ḥdzin pa ḥjug par thal bas ḥjigs nas grol baḥi gnas skabs na
bdag yod pa ṇid du khas mi len na | de ltar yin daṅ¹ ma
yin nam ||

—यथात्मसद्भावे मोक्षावस्थायामात्मघातप्रवृत्तिप्राप्त्या भयान्तर-
वस्थायामात्मनोऽस्तित्वं नाभ्युपगम्यते । नन्वेवमपि¹ भवति— ।

gal te grol ba med ṇid na |
de ni sṇar yaṅ med pa ṇid |
mi ldan pa la gaṅ mthoṅ ba |
de ni raṅ bz'in z'es byar bśad || 21 ||

In a Vx of CSV [*yod* for *med*, and *med* for *ṇid* after *pa* in
b. V wrongly *pa* for *ba* after *mthoṅ* in c, and *bar* for *byar* in d.

V yadi nāsty eva nirvāṇaṁ tat prāg api na vidyate |
dṛṣṭaṁ yaṁ mānuṣe nāma sattvaṁ tasyaiva bhāṣyate ||21||

I am unable to accept it. In c the Tib. text *mi ldan pa*
does not mean *mānuṣa* as V thinks. I may translate the *kārikā*
as follows :

सुखो यदि भवत्येव भवेत्प्रागपि नैव सः ।
असंयुक्ते हि यदृष्टं स स्वभाव इतीर्यते ॥ २१ ॥

CSV : ḥbrel ba can gyi chos daṅ mi ldan z'in khyad par raṅ

¹ Here comes the *kārikā*.

gi ño bo tsam la gnas pañi dños po tsam la cha ji tsam z'ig dmigs pa
de ni deñi rañ bz'in no | z'es bya bar rnam par bz'ag ste | de las
gz'an pañi chos dañ ma hñres pañi phyir ro || dper na zad mi śes
pañi gser gyi de las gz'an pañi hñrel ba can lcags yonś su zad
pa las rnam par byañ bañi gnas skabs gañ yin pa de deñi rañ bz'in
du rnam par bz'ag pa de bz'in du grol bañi bdag gi śes pa rnam
par byañ bañi gnas skabs su śes pañi khyad par gyi ño bo gañ¹
hñdra ba z'ig snañ ba de yañ deñi rañ bz'in yin no || z'es bya bar
rigs na² cuñ zad cig snañ ba yañ ma yin te | bdag tu hñzin pa hñjug
par thal bar hñgyur bañi phyir ro || deñi phyir thar pañi sna rol gyi
gnas skabs na yañ deñi rañ bz'in de kho na yin par rigs so ||^o

deñi phyir bdag rañ gi ño bos grub pa yod pa ma yin no |
z'es bya par gnasso ||

= सम्बन्धिधर्मासंयुक्तस्य स्वरूपविशेषमात्रावस्थितस्य भावमात्रस्य
यावानंश उपलभ्यते स तस्य स्वभाव इति व्यवस्था । धर्मान्तरामित्रत्वात् ।
यथाज्ञातव्यस्य सुवर्णस्य तदन्वयस्य सम्बन्धिनो लोहस्य परिचयाद् या विशुद्धावस्था
[स] तस्य स्वभावो व्यवस्थाप्यते तथा मुक्तस्यात्मनो विशुद्धज्ञानावस्थायां ज्ञानस्य
यः स्वरूपविशेषो दृश्यते तत्तस्य स्वरूपमिति युक्तिर्नेषदपि दृश्यते ।
अद्वैतारप्रवृत्तिप्रसङ्गात् । तस्मान्मोक्षस्य पूर्वावस्थायामपि स तस्य स्वभावो
भवत्येवेति युक्तम् ।^o

तस्मादात्मा स्वरूपेण न सिध्यतीति स्थितम् ॥२॥

247

CSV : hñdir smras pa | gal te bdag med na deñi tshe skad cig
re re la hñjig pañi ñañ can gyi hñdu byed rnams skyes ma thag tu
hñjig pañi phyir chad par lta bar hñgyur la || dños po skad cig mañi
rten bdag skad cig ma ma yin pa yod pas rnam par thams cad du
med par khas ma blañś pa las chad par lta ba yod pa ma yin no ||
bśad par bya ste |

= चत्वारः । यथात्मा न स्वात्तदा प्रतिक्षणविनाशश्रौतानां संस्काराणा-
मुत्पत्त्यनन्तरं भङ्गादुच्छेददृष्टिः । वैनाशिकानां भावानामाश्रय आत्मा
त्ववैनाशिक इति सर्वबाभावानभ्युपगमाच्च उच्छेददृष्टिः । उच्यते —

¹ X oi for gañ.

² Read ni.

gal te mi rtag chad yin na |
 da duñ rṭsa sogs r̄nams cis yod |
 ḥdi ni gal te bden ḥgyur na |
 su laḥaṇ gti mug kyaṇ mi ḥbyuṇ || 22 ||

In *a* V and Vx of CSV *na ni* for *yin na*. In *b* V *rṭsha* (evidently for *rṭsa ba*) for *rṭsa*, and with Vx of CS *ci ste yod* for *r̄nams cis yod*. In *d* V *ḥgyur* for *ḥbyuṇ*.

V ucchedo yady anityasya tṛṇādeḥ sambhavaḥ katham |
 sad idam cet tadā kasyāpy avidyaiva na jāyate || 22 ||

In the Tib. text there is nothing for V's *tṛṇādi* in *b*, *rṭsa logs* meaning *mulādi*. Evidently he has confounded *rṭsa* with *rṭswa* which means *tṛṇa*. The word *bden* in *c* should be translated by *satya* and not by *sat* as he has done. In his restoration he has ignored *da duñ* 'still', Skt. *adyāpi* (*b*). In *d* *gti mug* should be rendered into Skt. by *moha* and not by *avidyā*. Accordingly I may suggest the following :

उच्छेदश्चेदित्यस्य मूलाद्यद्यापि किं भवेत् ।

यदि सत्यं भवेदेतन्न मोहः कस्यचिद्भवेत् ॥२२॥

CSV : ḥjig rten na ni mi rtag paḥi don chad pas rtog pa yod
 pa ma yin te | ḥdi lṭar skal pa daṇ po nas bz'ag¹ pa rṭsa daṇ lcug^a
 ma daṇ ljon śiṇ la sogs pa r̄nams rgyu daṇ ḥbras buḥi ḥbrel ba
 ḥjug paḥi rim pa rnam par chad pa med par da duñ yaṇ ḥbyuṇ
 bar dmigs so || yaṇ gal te mi rtag pa chad par ḥgyur na ni deḥi
 tshe^a rgyun mi ḥjug paḥi mtsan ṇid can gyi ḥjig par ḥgyur te |
 deḥi phyir ji lṭar rṭsa la sogs pa ḥdi r̄nams da duñ duḥaṇ dmigs
 par ḥgyur | dmigs pa las ni mi rtag pa la chad pa yod pa ma yin
 no | z'es bya bar rtogs so || ḥdi ni gdon mi za bar ḍe lṭar khas blaṇ
 bar byaḥo | de lta ma yin te | mi rtag pa chad do | z'es bya baḥi
 lta ba ḥdi gal te ji lta baḥi don can du ḥgyur na ni deḥi tshe
 ṇes par sems can gaṇ la yaṇ gti mug kyaṇ mi ḥbyuṇ no ||°

mi rtag pa yaṇ chad pa yin pas ṇes par chad pa ṇid kyi phyir
 ma rig pas ḥjug par mi bya ba z'ig go || deḥi phyir ḥkhor ba ldog
 paḥi sgrib pa med par bsgrub par bya bar ḥgyur la || ḥjig rten

¹ X z'ags.

^a X lcuga.

[°] Not in X.

thams cad kyi ma rig pa spaṅs pas ḡgaḥ yaṅ de kho na ṅid ma
mthoṅ ba ṅid du mi ḡgyur ba z'ig na | ḡdi ni de ltar yaṅ ma yin
pas mi rtag pa la chad pa med do ||

— लोके हि नानित्वाद्योच्छेदेन कल्पना । तथा हि । प्रथमकल्पात् स्थितानां
मूलमूलाद्वरद्वमादीनां हेतुफलसम्बन्धप्रवृत्तिक्रमोऽविच्छेदेनाद्याप्युपलभ्यते ।
अपि च । यद्यनित्यस्योच्छेदस्तदा सन्तानाप्रवृत्तिरूपो विनाशः । ततश्च
कथमेतानि मूलादीन्व्याप्युपलभ्यन्ते । उपलब्धाश्च नानित्यस्योच्छेद इत्यवगम्यत
इत्यवश्यमेवेवमभ्युपगम्यन् । न चेवम् । यद्यनित्यस्योच्छेद इतीयं दृष्टिर्यथायां
तदा नियतं न कस्यापि सत्त्वस्य मोहः ।^१

अनित्यस्योच्छेद इति च नियमिनोच्छेदादविद्यया प्रवृत्तिर्न
स्यात् । तस्मात्संसारविपर्ययावरणं विनैव साध्यं स्यात् क्वचन च लोकस्या-
विद्याप्रज्ञावाकिञ्चिदपि तत्त्वं नादृष्टमित्येवमपि न भवतीति नानित्य-
स्योच्छेदः ॥२२॥

248

CSV : ci ste dños po mthaḥ dag ḡbyuṅ baḡi rgyu bdag rtag
pa ṅid yod pas rgyu des ḡjug pa rtsa la sogs pa rnam la chad par
lta ba yod pa ma yin no sñam na | de yaṅ yod pa ma yin te | dños
po rtag pa rgyu daṅ rkyen la rag ma las par ḡbyuṅ ba ḡgaḥ la
yaṅ yod pa ṅid med do | z'es sñar bstan te | yod pa ma yin
paḡi boṅ bu rwa ltar ḡgro ba ḡjug paḡi rgyu ṅid du mi rigs pas de
yod paḡi rgyu can ḡgro baḡi ḡjug pa yod pa ma¹ yin no || yaṅ na
bdag yod du chud mod ḡdiḡi ḡgro ba ḡjug paḡi rgyu ṅid ni mi
rigs so || ḡdi ltar |

— अथ सकलभावोद्भवहेतोरान्नो नित्यत्वमिति न तेन हेतुना
प्रवृत्तमूलादीनामुच्छेददृष्टिरिति । तदपि न भवति । न हि ज्ञापि
हेतुप्रत्ययानाद्यतोद्भवो नित्यो भावो विद्यत इति प्राक् प्रतिपादितम् । असत्तच्च
कारविद्यारवज्जगत्प्रवृत्तिहेतुत्वं न युक्तमिति नास्ति तत्संज्ञावनिवन्धना
जगत्प्रवृत्तिः । अथवा यथात्मसंज्ञायां निवेक्ष्यते अवततोऽस्य प्रवृत्तिहेतुरेव न
युक्तो भवेत् । तथा हि —

bdag ni yod par gyur naḡaṅ gzugs |
gḡ'an las ḡbyuṅ bar snaḡ gyur la |

gz'an las gnas par snañ gyur z'in |
gz'an las rnam par hjig par snañ || 23 ||

In *d* Vx of CS with X of V *hjigs pa snañ gyur snañ* for *rnam par hjig par snañ*.

V sttāyām ātmano rūpam anyodbhūtaṃ hi dṛśyate |
dṛṣṭvaiva sthitim anyasya vināśo'nyasya dṛśyate || 23 ||

Here in Tib. *gz'an las* used thrice (*b*, *c*, and *d*) is evidently ablative, but V has taken it twice (*c* and *d*) as genitive without authority. Consequently the thought is upset. I may suggest the following :

सङ्गावेऽप्यात्मनो रूपस्योद्भवो दृश्यतेऽन्यतः ।

दृश्यते स्थितिरन्यस्यादिनाशो दृश्यतेऽन्यतः ॥२३॥

CSV : gal te dños po rnam s bdag gi rgyu can du hgyur na
ni de rnam s bdag las gz'an du gyur pañi dños po gz'an las hbyuñ
bar mi hgyur ba z'ig na | nor bu dañ bud śiñ dañ ñi
ma phrad pa las me hbyuñ ba dañ | zla ba dañ phrad na
nor bu chu śel las chu hdzag pa dañ | sa bon la sogs pa dag las
myu gu la sogs pa rnam s hjug¹ pa dañ nur nur po la sogs
pañi hbyuñ ba chen po dag las ji ltar goñ bu² mer
mer po dañ | gor gor po dañ | mkhrañ gyur dañ |
rkañ lag hgyur³ ba dañ | ñiñ lag hgyur³ ba rnam s dañ | de las mig
la sogs pa rnam s dmigs pa yañ yin no || de ltar na gzugs ni gz'an
las hbyuñ bar dmigs so || yañ gal te hdi dag thams cad bdag gi byed
pa po can ñid yin na ni gzugs hdi hjug pa de kho na las yin par rig
yod⁴ | rgyu gz'an brtags pas ci z'ig bya ||° deñi phyir rgyu kho
na las hgro ba hjug par hgyur bas bdag rgyu ñid du brtag pa
don med pa hdis ci bya ||°

ji ltar gzugs gz'an las hbyuñ ba mthoñ na de bz'in du gnas pa
yañ gz'an las yin par snañ ste | rgyu bud śiñ dañ sbyor⁵ ba la sogs
pa las me la sogs pañi don gnas par mthoñ bañi phyir ro ||
gz'an las rnam par hjig par snañ |

¹ X hdzug.

² X du. See note 1, p. 98.

³ X hgyus. See MVP. (Bib. Ind.), XXXVIII. 5, p. 42, where we have rkañ lag hgyur ba.

⁴ X rag mod.

⁵ X sbor.

ste | bud śiñ ma tshañ ba la sogs pañ rgyu las so ||° deñi phyir
bdag rañ gi ño bos yod pa ma yin no ||

=यदि भावा आत्महेतुकास्त आत्मनः पृथग्भूतान्नात्मैरान्
मोक्षवेदुः । मणौन्मनसूर्यसंयोगादग्निद्ववति । चन्द्रसमागमि चन्द्रकान्त-
मणितः सलिलं स्रवति । बीजादिभ्योऽङ्कुरादयः प्रवर्तन्ते । कल्लादिभ्यो
महाभूतेभ्यो यथा पिण्डादुर्बुदादनात्⁰¹ प्रशाखायाः प्रत्यङ्गेभ्यश्च तेभ्यश्चक्षुरादी-
भ्युपसंभ्यन्ते । एवं सति रूपमन्यस्मादुद्भवतीत्युपलभ्यते । अपि च यद्येतत्
सर्वमात्मकत्वं कमेव स्याद्रूपस्यास्य प्रवृत्तिस्तस्मादेवेत्युपलभ्येतेव । किं हेत्वन्तर-
परीक्षया ।° ततश्च हेतुत एव जगत्प्रवृत्तिरिति किमनया निरर्थयात्मकत्वं कत्व-
परीक्षया ।°

यथा रूपस्यान्यस्मादुद्भवो दृश्यते स्थितिरप्येवमन्यस्मादुद्भवते । इन्मन-
संयोगादेर्हेतोरन्मनाद्यर्थसिद्धेर्दर्शनात् ।

विनाशो दृश्यतेऽन्यतः ।

इन्मनवैकल्यादेर्हेतोः ।° तस्माच्चास्तगामा स्वरूपेण ॥२३॥

249

CSV : gañ gi tshe rtag pa las skye ba med pa deñi tshe hñig
rten na |

=यदा न नित्याज्जातिस्तदा लोके—।

ji ltar sa bon byas pa las |

myu gu byas pa skye hñgyur ba |

de bz'in mi rtag thams cad ni |

mi rtag dag las hñbyuñ bar hñgyur || 24 ||

V yathaiva kṛtakād bijād aṅkuraḥ kṛtako bhavet |

anityebhyas tathā sarvam anityaṁ kila jāyate || 24 ||

I may slightly modify it :

यथा हि कृतकादौजाज्जायते कृतकोऽङ्कुरः ।°

अनित्येभ्यस्तथा सर्वमनित्यमेव जायते ॥ २४ ॥

¹ Here I could not translate the Tib. word mkhrañ gyur which according to Jachke means the fourth stage of the development of the foetus. The Skt. words in this connection are the following: kalala, nur nur po (In the MVp. loc. cit. read nur for chur); ghana, gor gor po; piñda, goñ bu (Accordingly I read bu for du, p. 97, note 2); arbuda, mer mer po; peñi, nar nar po (We have not it in our text); praśākhā, rkañ lag hñgyur ba ('hands and feet'). See A ṣ ṭ ā ṅ g a h ṛ d a y a, Śārirasthāna, 1. 55; C a r a k a, Śārirasthāna, 4. 8; Ś u ś r u t a, Śārirasthāna, 3. 18.

² Cf. MKā, IV. 59 :

yathā māyāmayād bijā j jāyate tanmayo 'ṅkurāḥ.

CŚV : ji ltar rgyu dañ rkyen gz'an la rag las te hbyuñ bañi
sa bon byas pa rañ bz'in gyis ma grub'cin rten cin h̄brel bar h̄byuñ
ba las myu gu byas pa ste | rañ ñid kyis rnam par gnas pa ma yin
pa rañ bz'in med cin rañ bz'in gyis stoñ pa ste | de bz'in du mkhas
pas dpe h̄di dños po gz'an rgyu dañ h̄bras buñi gnas skabs mi
snañ ba chod pa dañ phra ba rnams dañ | tshor ba la sogs pa
gzugs can ma yin pa rnams dañ | rgyu las dañ ñon moñs pa las
h̄das pa h̄du byed zag pa med pa rnams kyañ rañ bz'in med
pañi rgyu las rañ bz'in med pa h̄byuñ ba yin no | z'es bya bar ñes
par byaño ||

= यथा हेतुप्रत्ययान्तरायत्तोद्भवात् स्वभावसिद्धात् प्रतीत्य-
समुत्पादादङ्कुरः कृतकः स्वयमव्यवस्थितो निःस्वभावः प्रकृतिशून्यस्या
पण्डितेनानेन दृष्टान्तेन भावान्तराणामप्रकाशादुताः सूक्ष्मा हेतुफलवत्त्वा
परुषिणो वेदनादयो हेतुकर्मक्षेत्रातीता अनासवाः संस्काराश्च (?) निःस्वभावाद्
हेतोर्निःस्वभावा जायन्त इति निर्णयम् ॥ २४ ॥

250

CŚV : de ltar yin dañ gañ du h̄du byed rnams la rtag pa dañ
chad¹ pañi rdo rjeñi thog h̄jig rten pa dañ h̄jig rten las h̄das pañi
rgyu dañ h̄bras buñi h̄brel ba rab tū h̄joms pa h̄bab pa de yañ
mkhas pas rten cin h̄brel bar h̄byuñ bañi rig sñags kyis ches rgyad
riñ por bzlog pa yin no | z'es bstan pañi phyir bśad pa |

= एवं च यत्र संस्काराणां शाश्वतोच्छेदवज्जाग्रतिर्लौकिकलोकोत्तर-
हेतुफलसम्बन्धप्रोन्मुखः पतति [तत्र] तमपि पण्डितः प्रतीत्यसमुत्पादज्ञान-
प्रब्रंसयातिदूराद् वारयतीति प्रतिपादयन्नाह— ।

gañ phyir dños po h̄jug h̄gyur ba |
des na chad par mi h̄gyur z'in |
gañ phyir dños po ldog h̄gyur ba |
des na rtag par mi h̄gyur ro ॥ 25 ॥

rnal h̄byor spyod pa bz'i brgya las bdag dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa bcu paño ||

In b Vx of CŚV de nas for des na.

यस्मात्प्रवर्तते भावस्तेनोच्छेदो न जायते ।

यस्माच्चिवर्तते भावस्तेन निश्चो न जायते । २५ ॥

—योगाचारि चतुःशतके आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्भेन^१ दशमं प्रकरणम् ॥१०॥

CSV : dños po ni hbyuñ bañi chos can te hbras bu myu gu la sogs paño || gañ gi phyir rgyu sa bon z'es bya ba las hbras bu myu gu hbyuñ ba deñi phyir sa bon z'es bya ba chad par mi hgyur ro || gal te myu gu la sogs pañi rgyun ma skyed par me dañ phrad pa las yin pa ltar sa bon hgag par hgyur na ni deñi tshe chad pa lta bar hgyur na myu gu la sogs pa hjug pa yod par mthoñ ba las ni sa bon chad^१ par lta mi srid do ||

tshig leñur byas pañi dños poñi sgra gñis pa ni rgyu rjod par byed pa ste | hdi las hbras bu hbyuñ ba z'es byas nas so || yañ gal te myu gu z'es bya bañi hbras bu z'ugs kyañ rañ gi ño bos gnas pas sa bon mi ldog na deñi tshe sa bon rnam par mi hbyuñ ba mathoñ bañi phyir rtag par lta bar hgyur na | hdi ni de ltar yañ ma yin te | sa bon ldog^२ par mathoñ bañi phyir ro || gal te ldog par mi hgyur na ni deñi tshe de^३ las myu gu gz'an yañ hbyuñ bar hgyur ba z'ig na hdir ni de yañ ma yin pas |

gañ phyir dños po ldog hgyur ba |

des na rtag par mi hgyur ro ||

de yañ rañ gi ño bos ma grub pas sa bon dañ myu gu gñis de ñid rañ gz'an ñid du rtog pa dag mi srid pa las hgrub pas dños po rnams rañ bz'in med par ches gsal bar grub bo ||

—भावो भवनधर्मी फलमङ्कुरादिः । यस्माद्बोजास्माच्चेतोः फलमङ्कुरो भवति तस्माद्बोजं नामानुच्छेदम् । यद्यङ्कुरादिसन्तानमनुत्पादयदन्विसं-योगादिव बोजं निवर्धते तदोच्छेददृष्टिः । अङ्कुरादिप्रवृत्तिसङ्भावदर्शनात्तु बोजस्योच्छेददृष्टिर्न सम्भवति ।

कारिकायां कृतो द्वितीयो भावशब्दो हेतुवाचकः फलमस्माद्भवतीति क्त्वा । अपि च । यद्यङ्कुराख्ये फले प्रवृत्तेऽपि स्वभावावस्थित्वा बोजं न निवर्तते तदा बोजस्याविकारदर्शनाच्छाश्वतदृष्टिः । न त्वेददेवं भवति ।

^१ X tshad

^२ X log.

^३ Not in X.

बौद्धनिष्ठतिदर्शनात् । यदि न निवर्त्तते तदा तस्मादहुराप्तरमपि भवेत् ।
न चेह तद्भवतीति

यस्माच्चिवर्तते भावस्येन निखी न जायते ।

सोऽपि स्वभावेनासिद्ध इति बीजाहुरी द्वावपि तस्मान्मत्वकल्पनासम्भवाद्-
सिद्धाविति भावानां निःस्वभावत्वमतिव्यक्तं सिद्धम् ॥२५॥

The Skt. kārikā is cited in MV, p. 367.

— — — —

CHAPTER XI

DUS DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

काव्यप्रतिषेधभावनासन्दर्भम्

251

CSV : hdir dus smra ba ni gzugs la sogs pa rnams gaz'an las
hbyun ba mthoñ bañi phyir dan | hjig rten gyi mñon sum ma
yin pañi phyir dan | hbras bu hgañ mad ma mthoñ ba rjes
su dpag las go bar bya ba ma yin pa ñid kyī phyir na bdag
yod pa ma yin no || z'es gañ smras pa yin gyi | rnam pa
thams cad du dños po rtag pa rnams med pa ni ma yin te | dus
yod pañi phyir ro || hdi na sa dan chu dan me dan rlun dan nam
mkhañ dan sa bon la sogs pa rnams yod kyañ res hgañ myu gu
dan me tog la sogs pa rnams kyī skye ba dan hjig pa dag med
pañi phyir la | ci ste res hgañ yod pañi phyir dus z'es bya ba
hbras bu de mthoñ ba las dpag pa yod do || de ni skad cig dan
thañ cig dan yud tsam la sogs pa gsal bar bya z'in | hdaś'pa dan
ma hoñs pa dan da ltar byun ba ste dus gsum na ranm par gnas
pañi dños po las tha dad pa rtag pa z'ig go | z'es smraho ||

hdi la brjod par bya ste | gal te dus śes bya ba dños po las
tha dad ciñ bar(?) śes¹ grub pa yod par hgyur na ni de skye ba
dan hjig pañi rgyu ñid du hgyur na | de ltar yañ ma yin te |
dños po las tha dad par hdzin par thal bar hgyur bañi phyir ro ||

gañ z'ig yod na² dños po la |
hjug dan ldog pañan dmigs hgyur ba |
de ni gz'an gyi dbañ hgyur te |
des ni hbras bur yañ hgyur ro ||

z'es bya ba la sogs pas dgag z'in pañi phyir yañ rañ gi mtshan
ñid kyis grub pañi dus la hjug pa dan ldog pañi rgyu ñid yod pa
ma yin no ||

gz'an yañ dus gsum pa gañ dag dus kyī khyad par gyi ño bor
rnam par bz'ag pa de dag kyañ lus can ma yin pa ñid kyis rañ

bz'in las ñes par mi nus pañi phyir rañ gi ño bos rnam par bz'ag par mi nus kyi de dag gi bñad par bya bañi dños poñi khyad par bum pa la sogs pañi sgo nas ni rnam par bz'ag par nus so || de dag ni dños po las tha dad pañi rañ bz'in yin z'in tshor ba la sogs pa ltar ñams su myoñ bañi rnam pa ma yin la | gzugs dañ sgra la sogs pa bz'in dbañ poñi sgo nas yoñs su gcod par bya ba yañ ma yin no || deñi phyir bum pa la sogs pañi sgo kho na nas de dag gi khyad par yoñs su gcod pañi phyir deñi sgo nas dus gsum bkag pas dus dgag par mdzad par bz'ed pas bñad pa |

= अत्राह कालवादी । रूपादीनामन्वयादुद्भवदर्शनाज्ञोक्तस्याप्रत्यक्ष-
त्वात्कस्यचित्सत्यस्य फलस्यादर्शनेनानुमानागम्यत्वाच्च नास्त्वामेति यदुक्तं न
[तेन] सर्वथा नित्यानां भावानामभावः । कालसङ्गात्वात् । इह चित्सल्लिख-
ज्वलनपवनाकाशबीजादिसङ्गावेऽपि कदाचित्सुसमाहुरादीनामुत्पादभङ्गयोर-
मावादय कदाचिद्भावात्कालो नाम तत्फलदर्शनाभ्यानम् । स च क्षणपल-
सुहृत्तादिव्यञ्जनीयोऽतौतोऽनागतोः प्रत्युत्पन्नश्च कालत्रयव्यवस्थिताङ्गावाङ्मनो
नित्य इति ।

प्रतीच्यते । यदि कालो नाम भावाङ्मनो ज्ञानसिद्धो भवेद्भवेत्
उत्पादभङ्गहेतुः । न त्वेवमस्ति । भावाङ्मनत्वेन ग्रहणप्रसङ्गात् ।

यस्मिन्भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपलभ्यते ।

अन्यायस्यो भवत्येष कार्यस्येन च जायते ॥

इत्यादिना (207 = IX. 7) प्रतिषिद्धत्वादपि स्वलक्षणसिद्धस्य कालस्य न
प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतुत्वम् ।

अन्यच्च । ये त्रयः कालाः कालस्य स्वभावविशेषणावस्थितास्तेऽप्यमूर्त-
त्वेन स्वरूपेण निर्णेतुमशक्यत्वाच्च शक्यन्ते स्वभावेन व्यवस्थापयितुम् ।
तेषामाख्यातव्यस्य भावस्य विशेषो घटादिद्वारा शक्यो व्यवस्थापयितुम् । ते तु
भावभिन्नस्वरूपा वेदनादिवदनुभवाकारा न रूपशब्दादिवदिन्द्रियद्वारा परि-
च्छेत्तव्याः । तस्माद्घटादिद्वारैव तेषां विशेषः परिच्छिद्यत इति तद्वारा
कालत्रयनिषेधेन कालप्रतिषेधं कर्तुंकाम आह— ।

ma hoñs bum la da ltar bañi |
bum yod ma yin ñdas pa med |

gañ phyir de gñis ma ḥoṅs pa |
de phyir ma ḥoṅs yod ma yin || 1 ||

In *a* V and Vx of CSV *pa* for *la*. In *c* Vx of CSV *pas* for *pa*.

V nānāgato vartamāno ghaṭo'tito na vidyate |
anāgatam dvayam yena tena na syād anāgataḥ || 1 ||

According to the reading adopted by him V's French translation is right, but his Skt. is defective as it can not give that sense, nor does it include the meaning of *de* of *de gñis* in *c*. Following the commentary given below I should like to translate thus :

अनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च नो घटः ।

यस्मादनागतो तो द्वौ नास्ति तस्मादनागतः ॥ १ ॥

CSV : ma ḥoṅs paḥi dus ñe bar mtshon par bya baḥi don du ma ḥoṅs paḥi bum pa ñe bar bkod la || de bz'in du ḥdas pa dañ da ltar byuñ baḥi dus ñe bar mtshon paḥi don du ḥdas pa dañ da ltar byuñ baḥi bum pa ñe bar bkod do || de la ma ḥoṅs pa ni da ltar byuñ baḥi dus su ma phyin paḥo || ḥdas pa ni de ñid las ḥdas paḥo || da ltar byuñ ba ni skyes la ma ḥgags paḥo ||°

dus gsum po de dag kyañ phan tshun bltos pa ñid du gnas te | gñis gñis la ma bltos par re re med paḥi phyir ro ||°

de ma ḥoṅs paḥi bum pa gañ yin pa de la da ltar baḥi bum pa yod pa ma yin la ḥdas pa yañ ma yin te | mtshan ñid tha dad paḥi phyir dañ | gcig la gcig mi srid paḥi phyir ro || gañ gi tshe de ltar ma ḥoṅs paḥi bum pa la da ltar ba dañ ḥdas pa gñis yod pa ma yin pa deḥi tshe da lta ba dañ ḥdas pa gñis kyañ ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pas de gñis kyañ ma ḥoṅs par ḥgyur ro || ji ltar ma ḥoṅs pa da ltar du ma ḥoṅs pa las ma ḥoṅs pa yin pa de bz'in du da ltar dañ ḥdas pa gñis kyañ ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pas ma ḥoṅs par ḥgyur ro || gal te da ltar du ma ḥoṅs pa las ma ḥoṅs pa yin gyi ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pa las ni ma yin no | z'e na | ḥdi ni de ltar ma yin te | ma ḥoṅs pa grub pa yod na ni da ltar dañ ḥdas pa gñis ḥgrub na gañ gi tshe ma ḥoṅs pa ñid med pa deḥi tshe ji ltar ḥdas pa ḥam da ltar byuñ bar ḥgyur | ḥdi la dgoṅs nas slob dpon ma ḥoṅs pa med par bstan pa bz'ed de | de ñid kyi phyir |

gañ phyir de gñis ma hoñs pa |
de phyir ma hoñs yod ma yin ||

z'es bśad de | gañ gi phyir gñi ga yañ ma hoñs pa yin pa dehi tshe
gsum car yañ ma hoñs pa ñid du hgyur la | gsum car ma hoñs
pa ñid yin na yañ da ltar byuñ ba dañ h̄das pa gñis mi srid pañi
phyir gañ du ma hoñs pa las ma hoñs par rnam par bz'ag || dehi
phyir ma hoñs pañi dus yod pa ma yin no || •

= अनागतः काल उपव्याख्यातव्य इति तदर्थमनागतो घट उपन्यस्तः ।

तथातीतप्रत्युत्पन्नकालोपव्याख्यानार्थमतीतप्रत्युत्पन्नघटोपन्यासः । तत्रानागतो न
प्रत्युत्पन्नं कालं प्राप्तः । अतीतस्ततः एवातीतः । प्रत्युत्पन्नो जातोऽनिरुद्धः ।

ते च त्रयः कालाः परस्परापेक्षयैव स्थिताः । द्वौ हावनपेक्ष्यैकौ न
भवतीति ।°

यः सोऽनागतो घटो न तस्मिन्वर्तमानो घटो नाप्यतीतः । लक्षण-
भेदादितरेतरासम्भवाच्च । यदैवमनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च हावपि न विद्येते
तदा वर्तमानोऽतीतश्च हावप्यनागतावनागतत्वेनानागतौ । यथानागतो
वर्तमानोऽनागतत्वेनानागतस्तथा वर्तमानोऽतीतश्च हावप्यनागतावनागतत्वे-
नानागतौ । यदि वर्तमानोऽनागतत्वेनानागतो नानागतोऽनागतत्वेनेति ।
नैतदेवम् । अनागतसिद्धौ वर्तमानस्यातीतस्य च द्वयोः सिद्धिः । यदि त्वनागत
एव नास्ति तदा कुतोऽतीतः प्रत्युत्पन्नो वा भवेत् । इदमभिप्रेत्याचार्योऽ-
नागतस्याभावं प्रतिपादयितुकामस्तत एव

यस्मादनागतौ तौ द्वौ नास्ति तस्मादनागतः ।

इत्याह । यस्मादुभावप्यनागतौ तदा त्रयोऽप्यनागता एव । त्रयाणामनागतत्वे
चातीतप्रत्युत्पन्नयोरसम्भवात्कुतोऽनागतत्वेनानागतो व्यवस्थाप्यते । तस्मान्नास्त्य-
नागतः कालः ॥ १ ॥

252

CSV : ci ste ma hoñs pañi bum pa rnam pa thams cad du med
pa ñid ma yin gyi | ma hoñs pañi ño bor ma hoñs pañi bum pa la
yod pa yin te | dehi phyir ma yoñs pa la yod pas h̄das pa tha
dad par grub pa yod na yañ ma hoñs pa yod pa kho naño sñam
du sems na | de lta na yañ |

= अथ मन्यते । अनागतो घटः सर्वथा नास्तीति न । अनागतत्व

स्वभावोऽनागतं घटे विद्यते । तस्मादनागतस्य सद्भावेन पृथगतोतस्यापि सिद्धिसद्भावे
विद्यत एवानागत इति । एवमपि — ।

gal te z'ig pa ma ḥoṅs paḥi |
ño bo ma ḥoṅs la yod na |
ma ḥoṅs bdag ñid du yod gaṅ |
de ni ji ltar ḥdas par ḥgyur || 2 ||

In *b* V and Vx of CŚ *bor* for *bo*.

V anāgatasya naṣṭasya svabhāvaś ced anāgate |
anāgataḥ svato yaḥ syāt so'tīto jāyate katham || 2 ||

In *a* of the Tib. text *z'ig pa* means *naṣṭa* as V says, and here *naṣṭa* is used in the sense of *atīta* as clear from the commentary and supported by Chinese. In order to make the sense clear I should, therefore, like to use the word *atīta* slightly modifying the restoration of V as follows :

यद्यतीतानागतयोः स्वभावः स्यादनागतः ।

अनागतः स्वयं यः स्यादतीतः स कथं भवेत् ॥ २ ॥

CŚV : gñi ga gal te ḥdas pa ma ḥoṅs pa ñid du ma ḥoṅs paḥi
bum pa la yod do sñam du sems na ni deḥi tshe ḥdas pa ñid du mi
rigs te | khyod kyi lugs kyis ma ḥoṅs pa la yod paḥi phyir te |
ma ḥoṅs pa raṅ gi bdag ñid bz'in no || deḥi phyir ñes pa de ñid
du ḥgyur ro ||

= यद्युभयमतीत्वमनागतत्वं चानागते घटे विद्यत इति मन्यते तदातीतत्वं
न युक्तम् । त्वद्यतीतानागतत्वस्य सद्भावात् । अनागतस्वभाववत् । तस्मात्
स एव दोषः ॥ २ ॥

253

CŚV : yaṅ ma ḥoṅs paḥi dños po gaṅ yin pa de ci khyod la yod
dam ḥon te med | smras pa ma ḥoṅs paḥi ño bor yod pas ma
ḥoṅs pa yod ces bya bar rnam par ḥjog go || de ltar yin na ni ḥdi
ma ḥoṅs pa ñid du mi ḥgyur ro || gaṅ las śes na |

= अपि च । योऽनागतो भावः स ते किं सद्भाहोस्त्रिदसन् । उक्तमना-
गतस्वभावसद्भावेनानागतः सन्निति व्यवस्थापितम् । तथा सत्यज्ञानागतत्वं न
भवति । कस्मादिति — ।

gañ gi phyir na ma ñons dños |
 ma ñons bdag tu gnas hgyur ba |
 de yi phyir na da ltar bar
 hgyur te ma ñons ñid mi srid || 3 ||

In b V wrongly *du* for *tu*.

V anāgato yato bhāvaḥ svatas tiṣṭhaty anāgataḥ |
 anāgatatvaṃ na tato vartamānasya jāyate || 3 ||

I do not like it and may offer the following :

यस्मादनागतो भावः स्वयं तिष्ठत्यनागतः ।

वर्तमानो भवेत्तस्मात् सन्भवत्यनागतः ॥ ३ ॥

CSV : gañ z'ig la da ltar yod pa ñid yod pa de ni da ltar ba ñid
 du hgyur te | da ltar yod paḥi phyir da ltar baḥi rañ gi bdag ñid
 bz'in no || ci ste de ni da ltar baḥi bdag ñid du yod pa ma yin gyi |
 ñon kyañ ma ñons paḥi bdag ñid du ste | deḥi phyir da ltar bar
 yod pa med paḥi phyir ḥdi la ma ñons pa ñid yod pa kho naḥo
 sñam du sems na brjod par bya ste | gañ z'ig gi rañ bz'in gañ yin
 pa [de] bdag ñid der yod par gyur dañ da ltar bar hgyur ro ||
 ḥdi ltar sñon po sñon poḥi bdag ñid kyi yod pa da ltar bar
 hgyur kyi de ser poḥi bdag ñid kyis ma yin pa | de bz'in du ma
 ñons pa yañ ma ñons paḥi bdag ñid du yod pa na da ltar ba ñid
 du hgyur bas ḥdi la ma ñons pa ñid du srid par bya ba mi
 nus so || gañ gi tshe de ltar ma ñons pa mi srid pa deḥi tshe gañ
 z'ig ḥdas paḥam da ltar bar hgyur bar bsam par byaḥo || deḥi
 phyir dus gsum yod pa ma yin no ||

= यस्येदानीमस्तित्वं तस्य वर्तमानत्वमिदानीं सद्भावावर्तमान-
 स्वभाववत् । अथ न तस्य वर्तमानात्मकत्वमपित्वनागतात्मकत्वं तस्मात्
 वर्तमानो भवतीत्यस्यैवास्यानागतत्वमिति मन्यते । उच्यते । यस्य यः स्वभावस्तत्तत्र
 तदात्मकं वर्तमानं च । तथा हि । नीलं नौलात्मकत्वसद्भावेन वर्तमानं न तत्
 पीतात्मकत्वेन । तथा नागतोऽप्यनागतात्मकत्वभावेन वर्तमान एव भवतीत्यस्मा-
 नागतत्वं सद्भावयितुं न शक्यते । यदैवमनागतो न सन्भवति तदा कोऽतौतो
 वर्तमानो वेति चिन्त्यम् । तस्मात् कालत्रयसद्भावः ॥ ३ ॥

CSV : rañ gi sde pa gañ dag dños po rnam la rañ gi mtshan ñid

khas blaṅs nas de dus gsum kar yod paḥi phyir raṅ bz'in mi ḥdod
paḥi dños po kho na rgyu daṅ rkyen gyi tshogs pas gnas skabs
de daṅ der ḥgyur ro | z'es smras pa de dag la brjod par bya ste |

=थे [तु] खयूथा आहुर्भावानां खलञ्चत्वाभ्युपगमात्ते कालत्रये
भवन्तीत्यनिष्टस्वभावा भावा एव हेतुप्रत्ययसामग्र्या तस्यां तस्यामवस्थायां
भवन्तीति । तान् प्रति वक्तव्यम्— ।

ma ḥoṅs pa yod ḥdas pa yod |
da ltar ba yod ci z'ig med |
gaṅ gi dus kun yod pa ṅid |
de yi mi rtag ṅid ga las || 4 ||

In c Vx of CŚ and V ṅid pa for pa ṅid.

V anāgato'sty atito'sti vartamāno'sti, nāsti kaḥ |
anītyatā kutas tasya yasya sattaiva sarvadā || 4 ||

I accept the first half the second half being changed as
below :

अनागतोऽस्त्यतीतोऽस्ति वर्तमानोऽस्ति नास्ति कः ।

सर्वकालास्तिता यस्य तस्यास्त्यनित्यता कुतः ॥ ४ ॥

CŚV : gaṅ gis dños po da ltar bar ḥgyur ba | ḥdihi raṅ gi no
bo gaṅ z'ig blo la snaṅ baḥi raṅ gi no bo de ṅid ma ḥoṅs paḥi gnas
skabs daṅ ḥdas paḥi gnas skabs su ḥaṅ khas blaṅs paḥi rgol ba
de la mi rtag pa lta ga la yod | deḥi phyir na dños po rnams raṅ
bzi'n gyis rtag pa ṅid kyis rtag pa kho nar ḥgyur ro || de ltar
yin daṅ de la luṅ daṅ ḥgal bar yaṅ ḥgyur te | bcom ldan ḥdas
kyis

kye ma ḥdu byed rnams mi rtag |
skye z'in ḥjig paḥi chos can yin |
skyes nas ḥjig par ḥgyur ba ste |
de dag ṅe bar z'i ba bde ||

z'es gsuṅs so ||

=येन भावो वर्तमानो भवत्यस्य यः स्वभावो बुद्धिदृश्यः स्वभावः
स एवानागतावस्थातीतावस्थयोरपीत्यभ्युपगमवादः । तत्र कुतस्तस्यानित्यता-
दृष्टिः । तस्माद्भावाः स्वभावास्तित्वेन नित्या एव । एवं च तस्यागमविरोधः ।
उक्तं हि भगवता—

अनिखा वत संस्कारा उत्पादव्ययधर्मिणः ।

उत्पद्य [ते] निदध्यन्ते तेषामुपगमः सुखः ॥¹

इति ॥ ४ ॥

255

CSV : ji ltar ma ḥoṅs pa la ma ḥoṅs pa ṇid mi srid pas ma
ḥoṅs pa ṇid med pa de bz'in du ḥdas pa la' yaṅ ḥdas pa ṇid mi
srid pa ṇid med par bstan paḥi phyir bśad pa |

= यथानागतस्यानागतत्वासम्भवेनानागतत्वं नास्ति तथातीतस्याप्यतीतत्वा-
सम्भवादेवाभावं प्रतिपादयन्नाह— ।

ḥdas pa las ni ḥdas ḥgyur ba |
ci yi phyir na ḥdas par ḥgyur |
ḥdas pa las ni ma ḥdas pa |
ci yi phyir na ḥdas par ḥgyur || 5 ||

In a Vx of CSV *la* for *las* ; V with Vx of CS *gyur* for *ḥgyur* ;
and Vx of CS *pa* for *ba*.

V atitāḥ jāyate'titāḥ so'tito jāyate katham |
anatitaś ced atitāt so'tito jāyate katham || 5 ||

I may offer the following :

स्यादतीतादतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ।

अतीतादनतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ॥ ५ ॥

CSV : ḥdas paḥi dus gaṅ yin pa de ci ḥdas paḥi raṅ gi ṇo bo
las ḥdas sam ḥon te ma ḥdas | re z'ig gal te ḥdas pa las ḥdas na
ni de ḥdas pa z'es bya bar mi rigs so || ḥdas pa z'es bya ba ni
thal zin pa la bya ste | gaṅ z'ig da lta de las ḥdas śiṅ brgal ba de
ji ltar ḥdas par ḥgyur || ḥo maḥi dṇos po las ḥdas paḥi z'o la
ḥo ma z'es bya ba daṅ byis paḥi dṇos po las ḥdas paḥi laṅ tsho la
bab pa la byis pa z'es bya bar brjod pa ma yin no || de ltar na
ḥdas pa las ḥdas pa ni ḥdas paḥo | z'es bya bar mi ruṅ ṇo ||

ci ste ḥdas pa ni ḥdas pa las ma ḥdas pa kho naḥo sṇam du

¹ Its Pali version is found in the *S a m y u t t a n i k ā y a*, II, 193 :

anicoṣa vata saṃkhārā uppādayyadhammino |
uppajjitvā nirujjhantā te saṃ vūpasamo sukho ||

As regards c there is entire agreement between Tib. and Pali ; but in Skt there is one syllable wanting and in the above restoration it is supplied by [te]. Tib. does not give the reading *vyupaśamaḥ* as in Pali (*vūpasama*).

sems na de ltar na yañ ḥdas pa las ni ma ḥdas pa ste ḥdas pa las
mi ḥdaḥ ba ḥdas paḥi bya bas mi stoṅ ba ciḥi phyir na ḥdas par
ḥgyur ba || de las ḥdas pa ṇid mi srid pa kho naḥo sñam du dgoṅs
so || deḥi phyir de ltar na ḥdas pa las ma ḥdas par yañ ḥdas par
mi rigs so ||°

deḥi phyir ḥdas paḥi dus rañ gi ño bos yod pa ma yin no ||
ḥdas pa med na yañ de la mi bltos paḥi ḥdas pa ma yin pa yañ
mi srid pas dus gsum char yañ ño bo ṇid kyis yod pa ma yin no ||

=योऽतीतः कालः स किमतीतस्वरूपादतीत आहोस्त्रिदन्तीतः । यदि
तावदतीतादतीतः । सोऽतीत इति न युज्यते । अतीतत्वं नामातिक्रान्तस्य
व्यापारः । य इदानीं तस्मादतीतोऽतिक्रान्तः कथं सोऽतीतः । दुग्धभावादतीतं
दधि दुग्धमिति बालभावादतीतस्य प्राप्तयौवनस्य बाल इति चाभिधानं न भवति ।
एवमतीतादतीतोऽतीत इति न युज्यते ।

अथ मतमतीतोऽतीतादनतीत एवेति । एवमप्यतीतादनतीतोऽतीतं
नाल्लेख्यतीतव्यापारिणाशून्यः कस्मादतीतः । तस्मादतीतत्वासम्भव एवेत्यभिप्रायः ।
तस्मादेवमतीतादनतीतोऽप्यतीतो न युज्यते ।°

तस्मात्काल्यतीतः कालः स्वरूपेण । अतीताभावे च तदनपेक्षितोऽनतीतोऽपि
न सम्भवतीति न कालत्रयं स्वरूपेण विद्यते ॥ ५ ॥

256

CSV : bye brag tu smra ba gañ z'ig dus thams cad yod pa ṇid
du smra baḥi phyir thams cad yod par smra ba ṇid bsnags par
byed pa de la slar yañ brgal z'in brtag par bya ste | gañ ma
ḥons par don yod pa ṇid du rtog pa de skyes pa ḥam ma skyes
pa z'ig la rtog grañ | de la re z'ig |

=यो वैभाषिकः सर्वकालसङ्ग्राहं वक्तुं सर्वोक्तिवाद्भवेव प्रशंसति तस्य
पुनर्विवादः परीक्षिततथ्यः । यस्यानागतस्यार्थस्यास्तित्वं कल्प्यते स जातोऽजातो
वा कल्प्यते । तत्र तावत्— ।

gal te ma ḥons skyes yod na |
ci ltar da lta bar mi ḥgyur |
ci ste de la skyes med na |
ma ḥons rtag par ḥgyur ram ci || 6 ||

In *b Vx* of *CS ji* for *ci* ; *V* wrongly *de* for *da* ; *V* with *Vx* of *CSV* *ltar* for *lta*.

V anāgataś ced utpanno vartamānaḥ katham na saḥ |
athānutpāda evāsya nityam kiṃ vāsty anāgataḥ || 6 ||

I should like to translate differently :

भवेज्जातोऽनागतश्चेद्वर्तमानो भवेन्न किम् ।

अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ॥ ६ ॥

CSV having read the first half of the *kārikā* runs :

gal te ma ḥons paḥi dños po skyes par ḥgyur te yod do |
z'es bya ba yoṅs su rtog na ni de skyes pa ṇid du gyur pas yod pa
ṇid kyi phyir da ltar bar ḥgyur gyi ma ḥons par mi ḥgyur ro ||
ci ste ma skyes par gyur pa de la yod pa ṇid du rtog na de ltar
na yaṅ

ci ste de la skyes med na |

ma ḥons rtag par ḥgyur ram ci ||

gaṅ z'ig ma skyes par gyur daṅ yod pa de ni mya ṇan las ḥdas
pa bz'in du rtag pa kho nar ḥgyur te | deḥi phyir mya ṇan las
ḥdas pa kho na ltar deḥi ma ḥons pa ṇid ṇams par ḥgyur ro ||

==यद्यनागतो भावो जात इति परिकल्प्यते । स जात एवेति वर्तमानो

भवेन्नानागतः । अथाजातस्य तस्यास्तित्वं कल्प्यते । एवमपि

अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ।

यदजातं विद्यमानं च तन्निर्वाणवन्नित्यमेव । तस्मान्निर्वाणवदेव तस्यानागतो
मन्तव्यः ॥ ६ ॥

257

CS'V : [अथानागतो यद्यप्यजातस्तथापि सोऽसंस्कृतवन्नाविनाशी ।]¹

तथा हि । हेतुप्रत्ययैस्तस्यानागतभावविनाशेन² वर्तमानता भवति । न
चेवमसंस्कृतं स्वरूपात्प्रच्यवत³ इति नास्यासंस्कृतवन्नित्यत्वमिति । एवमपि
कल्प्यमाने⁴— ।

¹ Tib. ci ste ma ḥons pa ma skyes pa yin mod kyi | de ltar na yaṅ de ni ḥdus ma byas
ltar mi ḥjiig pa ma yin no ||

² Tib. rgyu daṅ rkyen mams kyis deḥi ma ḥons paḥi dños po ṇams pas |
HPS tasyānāgatabhāvavyutpā[da] hetupratyayair.

³ Tib. om. pra.

⁴ Tib. kalpīte (brtags na).

skye ba med kyañ h̄jig pa las |
gal te ma hoñs mi rtag na |
h̄das la h̄jig pa yod min te |
de ni rtag par cis mi rtog || 7 ||

In c V with Vx of CŚ pa for la. In d Vx of CŚV rtogs for rtog.

* विनापि जन्मना भङ्गादनित्यो यद्यनागतः ।

अतीतस्य न भङ्गोऽस्ति स नित्यः किं न कल्पयति ॥ ७ ॥

CŚV : यदि स्वरूपप्रच्युतिसङ्गादानागतागतस्य नित्यत्वं [नेत्यते भावस्या-]¹
तीतस्य तर्हि स्वरूपप्रच्युतिर्नास्त्येति स नित्य इति कल्पयताम् ॥ 7 ॥

258

CŚV : 'कस्य वा पदार्थस्य शक्यमनित्यत्वं' कल्पयितुम् । यदा च न
शक्यते तदा सर्वपदार्थानामनित्यत्वस्यासम्भवान्नित्यतेव सम्भाव्यते ।⁴ तत्र तावत्—।

h̄das pa dañ ni da ltar ba |
h̄di ni mi rtag h̄gyur min la |
de dag las gz'an rnam pa ni |
gsum pañan de la yod ma yin || 8 ||

* अनित्यो वर्तमानोऽयमतीतस्य न जायते ।

ताभ्यामन्या द्वितीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥ ८ ॥

CŚV : यस्तावदयं वर्तमानः पदार्थस्तस्य तावद⁵नित्यत्वं नास्ति ।
स हि वर्तमानत्वात्सम्भवाच्च्युतेवर्तमान इति व्यपदिश्यते । यस्य चानित्यत्वं
स वर्तमान एव न भवत्यभावेनाभिसम्बन्धात् । भावाभावयोश्च युगपदसम्भवाद⁶
वर्तमानस्यानित्यत्वं न सम्भवति । तथा'तीतस्याप्यनित्यत्वं न सम्भवति ।
विनष्टो ह्यतीत उच्यते । न च विनष्टस्य पुनरपि विनाशो न्याय्यो निष्प्रयोजन-
त्वादाश्रयाभावादनवस्थाप्रसङ्गाच्च । एवं तावद्

अनित्यो वर्तमानोऽयमतीतस्य न जायते ।

न च वर्तमानातीतो मुक्ता तस्यानित्यत्वस्य⁸ द्वितीयोऽवकाशो युज्यत इत्याह—

ताभ्यामन्या द्वितीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥

¹ Tib. mi h̄dod na ni | ho na dños po.

² Tib. om. pra-.

³ Tib. begins the sentence with atha vā (yañ na) omitting vā after kasya.

⁴ Tib. bhavati (hgyur ro).

⁵ For tāvat read in X tsam or sñod after ji.

⁶ HPS °sambhavāt. varta.°

⁷ Tib. de bz'in du ; HPS om. it.

⁸ In X read mi rtag pa ñid de la for mi° de las.

उत्पन्नस्य यदानित्यता^१ त्रयस्यानित्यत्वमसम्भाव्यं तदोत्पत्तिमूल्यानागतस्या-
कायादेरिव तत्स्यादित्यन्तमसङ्गतम्^२ । न चानित्यतारहितस्याकायादेरध्वत्रय-
कल्पना युक्ति^३मती । तद्वत्सत्त्वभावभाववादिनो न युक्तमध्वत्रयम् ॥ क ॥

259

CSV : अत्राह । अस्थेवानागतो भावस्तस्य सन्तु प्रत्ययेषु जन्म-
दर्शनात् । न ह्यसतः पूर्व^४ पञ्चाज्जन्म युज्यते वन्ध्यापुत्रादेरिव । ततश्च जन्म-
दर्शनादस्थेवानागतो भाव इति । एवमपि कल्पमाने— ।

dños po gañ z'ig phyis skye ba |
de ni gal te śnar yod na |
de yi phyir na phyā smra ba |
rnams kyī phyogs ni log mi ḥgyur || 9 ||

In c Vx of CSV throughout *phyug* for *phyā*. In d V with Vx of CS *kyis* for *kyi*.

* यः पञ्चाज्जायते भावः स पूर्वं विद्यते यदि ।

न मिथ्या जायते पञ्चस्तस्मान्नियतिवादिनाम् ॥ ८ ॥

In d of the Skt. text for *tasmāt* suggested by Tib. *de yi phyir* HPS *tesām* which is here superfluous and not supported by CSV.

CSV : य उत्पादात्प्रागवस्थो भावो हेतुप्रत्ययेः पञ्चाज्जायते^५ स
यद्युत्पादात्पूर्वं स्वरूपतोऽस्तीति कल्पयत एवं सति नियतिवादिनां^६ प्रति-
नियतत्वभावं निर्हेतुकं पुरुषकारशून्यमुपपत्तिविषयं जगद्वर्णयतां नाभ्युपगमो
मिथ्या स्यात् । न च न मिथ्या तेषां वादः । तत्पक्षस्य दृष्टादृष्टविरोधात् ।
पुरुषकारामपेक्षत्वात्तेषां जगतः^७ प्रतीत्यसमुत्पादाभावः । तदभावाच्च
स्वरविषयावत्त्वं जगदग्राह्यं स्यादित्युक्तो नियति^८वादः । यदि चायमनागत-
सङ्गाववादो^९ न्यायः स्यात्तदा नियतिवादिनामपि^{१०}वादो न्यायः
स्यादित्युक्तो^{११} जगतार्थसङ्गाववादः ॥ ८ ॥

^१ Tib. *mi rtag paḥi* ; HPS *nityatā*°.

^२ Tib. lit. *asambaddham* (*ma ḥbrel ba*).

^३ In X read *rīgs* for *rig*.

^४ Construe : *pūrvam asataḥ* as in Tib (*śnar med pa*).

^५ Tib. *gal te gañ z'ig skye baḥi śna rol na dños po med cin ḥo bo med paḥi phyir rgyu dañ* rkyen rnams kyis bskyed pa=yo bhāva utpādāt prāk svarūpābhāvaṇ nāsti [paścāt] *hetupratyair utpādyaṭe*.

^६ Tib. *niyatīvādāḥ* (*phyā smra ba ste* ; X *phyug* for *phyā*), and the sentence ends here.

^७ HPS *°virodhāt puruṣakārā*°. After *tesām* Tib. *ad. darśane* (*lta na*). Both HPS and Tib simply *jagat* (*ḥgro*), but the latter indicates that it should be in the genitive case.

^८ For *niyatī* Tib. curiously *gnam gyis bskos pa*. The phrase is the title by which the Chinese emperor is addressed in Tibet. Figuratively it means *cakravartīrāja*.

^९ Tib. *smra ba ḥdi* ; HPS *asya* and *-vādino* for *ayam* and *-vādo* respectively.

^{१०} Tib. *api* after *vādo* (*smra ba yañ*).

^{११} HPS *°yukto nāgatārtha*°.

260

CSV : इतद्यायुक्तो यतः— ।

gañ z'ig hbyuñ bar byed pa de |
 snar yod ces byar mi rigs te |
 gal te yod pa skye hgyur na |
 skyes.zin pa yañ hbyuñ bar hgyur || 10 ||

In a Vx of CSV *ni* for *de*.

* सम्भवः क्रियते यस्य प्राक्सोऽस्तीति न युज्यते ।

सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेज्जन्म ॥ १० ॥

CSV : यस्यार्थस्य हेतुप्रत्ययेः सम्भव उत्पादनं¹ क्रियते स जन्मनः पूर्वमस्तीति न युज्यते । यदि हि तस्या²स्त्वि³त् स्यात्तदा सतो विद्यमानस्य पुनरपि⁴ जन्म स्यात् । न च सतः पुनरपि⁴ जन्म न्यार्थं निष्प्रयोजनत्वात् ।⁵ इति न युक्तोऽनागतपदार्थसम्भाववादः ॥ १० ॥⁶

261

CSV : अत्राह । यद्यनागतं न स्याददेतदनागताद्योलम्बनं योगिनां प्रणिधिज्ञानं [तद्] यथार्थं न स्यात् । अस्ति चैतद्यथार्थं योगिनां ज्ञानम् । यथार्थानागतव्याकरणात्⁷ । तस्य च तथैव भावात् । न ह्यससु वन्ध्यापुत्रादि-
 ज्वेतस्सम्भवति । तस्मादस्यैवानागत इति ।⁷ उच्यते । ताविकया⁸ कल्पनया⁹— ।

ma hoñs pa yi dños mthoñ na |
 dños po med pa cis mi mthoñ |
 gañ la ma hoñs yod hgyur ba |
 de la rin ba yod ma yin || 11 ||

¹ Tib. hbyuñ ba ste skyed par ; HPS utpādanam sambhavaḥ.² Tib. om. tasya.³ For sato^orapi Tib. sadātmakasaṃyāpi (yod cin bdag pa yañ).⁴ Tib. om. punar.⁵ See MV, p. 15 : na ca vidyamānasya punar utpattau prayajanam paśyāmaḥ ; p. 13, MA, VI, 3 : tasmad dhi tasya bhavane na guṇo'sti kaścij, jātasya janma punar eva ca naiva yuktam ; p. 14, AKV : utpannasya punar utpattau kalpyamānāyām anavasthā-prasaṅgaḥ ; S i k ṣ ā s a m u c c a y a , p. 282, from B h a g a v a t I (=A ṣ ṭ a s ā h a s r i k ā P r a j ñ ā p ā r ā m a t ā) : kiṃ punaḥ subhūte utpanno dharma utpateyata utā-nutpannaḥ. subhūtir āha. nāhaṃ sārīputra utpannasya dharmas-yotpattim icchāmi na cānutpannasyed.⁶ After atrāha Tib. runs : astyevānāgatas tadāmbanād yogiprañidhijñānād yathārthā-nāgata-vyākaraṇāt tasya ca tathāiva bhāvāt (ma hoñs pa ni yod pa ſid de | de la dmigs pa mal hbyor pañi smon lam (X nas) ſes pa yod pañi phyir dan | don ji lta ba bz'in du ma hoñs pa luñ betan pañi phyir dan | de yañ de kho na ltar yod pañi phyir ro ||).⁷ Tib. om. here this sentence being put at the beginning only omitting tasmāt.⁸ Tib. khyod kyi ; HPS tāttvikaya. See note 9.⁹ In Tib. both the words are locative.

In *c* V and Vx of CS *gyur* for *hgyur* ; Vx of CS *pa* and Vx of CSV *la* for *ba*.

* दृश्यतेऽनागतो भावः केनाभावो न दृश्यते ।

विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ॥ ११ ॥

CSV : उत्पादात्प्रागवस्थायामनागतो भावो नास्ति स्वरूपत इति प्रतिपादितम् । यदि चाविद्यमानः पदार्थो योगिभिर्दृश्येत वन्ध्यापुत्रादयोऽपि दृश्येरन् । इयोरपि तुल्यं स्वभावासत्त्वम् । तत्रैको दृश्यते नापर इति न युज्यते ।° अपि च यस्याऽनागतोऽर्थः स्वरूपतोऽस्ति तस्य न तद् दूरं^२ स्यात् । अस्ति चास्य दूरत्वम् । दूरा^३ धर्माः कतमे । अतीतानागताः । अन्तिका^४ धर्माः कतमे । प्रत्युत्पन्नाः । इत्यभ्युपगमात् । एवमनागतमस्य^५ दूरम्^६ । तच्चास्य दूरत्वमयुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—

विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ।

वर्तमानस्य विद्यमानत्वादित्यभिप्रायः ॥ ११ ॥

262

CSV : यच्चानेन कल्याणमित्रसम्पर्केण धर्मश्रवणद्वारे^७न्द्रियपरिपाकादि-काद^८ भाविनः प्रत्यया^{१०}दानशीलाद्यात्मकः कर्तव्यो^{११} धर्मः सोऽप्यनागतार्थसद्भाव-वादित्वात्तस्या^{१२}स्येवेति । तदा— ।

gal te byas pa med kyañ chos |
yod na ñes sdom don med hgyur |
ci ste cuñ zad byed na yañ |
ñbras bu yod pa mi srid do || 12 ||

* धर्मो यद्यज्ञतकोऽप्यस्ति नियमो जायते इत्या ।

अथ स्वस्योऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

CSV : यदर्थमस्य कायवाक्चनसां संयमः स धर्मोऽस्याज्ञत एवास्तीति तदुपार्जनाय नियमश्चमोऽस्य इत्या । तेन^{१३} विनापि तस्य सम्भवात् ।^{१४} अथास्य

^१ After *yaśya* Tib. ad. *darśane* (ltar na).

^२ Tib. does not support *dūre* as in HPS.

^३ HPS *dūram* not supported by Tib.

^४ HPS *āntikam* not supported by Tib.

^५ Tib. de ltar na ; HPS om. it.

^६ Tib. om. it.

^७ HPS *dūre*.

^८ Tib. phrad pas chos mñan pañi sgo nas ; HPS °mitrasamparkadharmasāraṇedriya°.

^९ Tib. °pākād (smin pa la3).

^{१०} Tib. bhūtena pratyayena (byuñ bañi rkyen gyis).

^{११} Tib. bya dgos pa ; HPS om. it.

^{१२} Tib. de la ; HPS om. tasya.

^{१३} Tib. om. it.

^{१४} Tib. med kyañ de yod pañi phyir ro | HPS tena vinipātasyāsambhavāt,

तेन नियमेन तस्य धर्मस्य कश्चिद्विशेषो निबध्नायते स एव विशेषः पूर्वमसन्
पञ्चाक्षर्यत इति व्याख्यायतेऽस्या¹ नागतार्थ² सङ्गाववादित्वमिति प्रतिपादयन्नाह
अथ स्वस्योऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

263

CSV : अद्योदयात्पूर्वापरयोरप्यवस्ययोरस्यास्तित्वं स्वाप्तदास्य[नित्यत्वम्]³
आपद्यते । अद्यानेनानित्यत्वमङ्गीक्रियते तदास्य— ।

mi rtag yin na ci lta bur |
ḥbras bu yod ces bya bar ḥgyur |
gañ la thog ma mthaḥ yod pa |
de ni ḥjig rten mi rtag brjod || 13 ||

In a Vx of CSV *ji* for *ci* ; V *ltar* for *lta* ; Vx of CSV *bu* for *bur*.
In d Vx of CSV *la* for *ni* ; Vx of CSV *bśad* for *brjod*.

V anitye sati satkāryaṃ kathaṃ nāmāśya jāyate |
ādyantau yasya lokasya so'nitya iti bhāṣyate || 13 ||

The first half of the original *kārikā* excepting the word *bhavi-*
syati (see below) is found in the fragments (HPS, p. 493). V's
restoration of the second half is objectionable. The Tib. text
does not say here that the *loka* is *anitya*, as he thinks. It means
that it is said in the *loka* (or the *loka* says) that a thing which has
ādi and *anta* is *anitya*. I may offer the following translation :

• अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम* भविष्यति ।

आद्यन्तौ यस्य विद्येते तत्तत्तत्केऽनित्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV :

mi rtag yin na ji lta bu |
ḥbras bu yod ces bya bar ḥgyur |
ḥdi gñis ni phan tshun ḥgal baḥi phyir ro z'es bya bar dogs⁴
so || ḥdi ltar
gañ la thog ma mthaḥ yod pa |
de la ḥjig rten mi rtag bśad |
gañ gi śha rol du dños po gz'an med pa de ni ḥjig rten na thog

¹ HPS ad. tarhi after asya.

² Tib. ma ḥoṣa paḥi don=anāgātārtha ; HPS om. it.

³ Tib. rtag pa ḥid ; HPS marks here a lacuna reading cāpa* for following āpa*.

⁴ X dogs.

ma z'es bya la | gañ gi hog rol du dños po gz'an med pa de ni
mthañ z'es brjod la || don gañ la thog ma dañ tha ma yod pa de
ni mi rtag pañ | z'es hñig rten mñon pa hdod do ||° deñi phyir
thog ma dañ tha ma yañ yod pas rtag par smra ba med dañ |
deñi hbras bu yod par smra ba mi rigs so ||

=अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम भविष्यति ।

इयोरप्यनयोरन्योन्यविरोधादित्याशङ्क । एवम्

आद्यन्तो यस्य विद्येते तत्तोकेऽनित्यमुच्यते ॥

यस्य पूर्वं भावान्तरं नास्ति स लोक आदिर्नाम । यस्य पश्चाद्भावान्तरं
नास्ति सोऽन्त इत्युच्यते । यस्यार्थस्यादिरन्तस्य सोऽनित्य इति लोकोऽभौषति ।°
तस्मादाद्यन्तसद्भावाच्च नित्य उच्यते । न च तस्य सत्कार्यवादो युज्यते ॥ १३ ॥

264

CSV : gañ z'ig hbras bu yod par smra ba la skyon mthon bas
ma hoñs pa med de | z'es bya bar rtogs pa deñi ltar na yañ |

=यस्य सत्कार्यवादे दोषदर्शनेनानागतं नास्तीति सन्निस्तस्य दर्शनेऽपि—।

sgrim pa med par thar hgyur te |

grol la ma hoñs yod ma yin |

de ltar yin na chags med par |

hdod chags kyañ ni hbyuñ bar hgyur || 14 ||

In *a* for *sgrim* V with Vx of CS *bsgrim*. For the last two lines
Vx of CSV reads :

chags med par yañ hdod chags ni |

de lta yin na hbyuñ bar hgyur ||

V *ayatnataś cen nirvāṇaṃ tasya na syād anāgatam |*

vināpi rāgaṃ rakto'pi nanv evaṃ sati jāyate || 14 ||

V wrongly translates *thar* in *a* by *nirvāṇa* and leaves out *grol*
in *b* untranslated. He adds *tasya* for which there is nothing in
Tib. Apparently he refers by it to *thar*, *mokṣa*, his *nirvāṇa*,
taking *grol* in the same sense. The extract given below from the
CSV will, however, show that *grol* here does not mean *mukti* (or
mokṣa), but *mukta*.

I may translate the *kārikā* as follows :

अप्रयत्नेन मोक्षः स्वाच्छुक्तानां नास्त्वनागतम् ।

तथा सति विना रागं स्वाद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥ १४ ॥

For *hdod chags* in the sense of *rakta* in *d* see MK, XIV. 2 ; and for *sambhava* 200.⁴

CSV : ma hoṅs paḥi ñon moṅs pa dañ skye ba dag med pas sgrim pa med par te.ḥphags paḥi lam bskyed pa med par yañ ḥdi grol bar ḥgyur ro || grol ba rnamś la ni ḥphags paḥi lam gyi stobs kyis ma hoṅs paḥi ñon moṅs pa dañ skye ba gñis mi skye baḥi phyir ma hoṅs pa yod pa ma yin no || ji ltar grol ba rnamś la ma hoṅs pa med par sgrim par sgrub par byed pa yin te | de rnamś bz'in du ḥbras bu ma hoṅs pa med par smra ba ḥdi yañ sgrim pa med par thar par ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yañ ma yin pas ḥbras bu med par smra bar mi rigs so || thar par thal bar ḥgyur ba ḥbaḥ z'ig tu ma zad kyī | ḥdiḥi phyir na rgyu med pa can du skye (?) bar yañ ḥgyur ro || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

chags med par yañ ḥdod chags ni |

de lta yin na ḥbyuñ bar ḥgyur ||°

de chags pa med par ḥdod na rgyu med pa can ñid du ḥgyur na | rgyu med pa can ni srid pa yañ ma yin te | dgra bcom pa la yañ ḥdod chags yod par thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || deḥi phyir rgyu med pa can gyi skye ba med do || gañ gi tshe skye ba rgyu med pa can mi srid pa deḥi tshe ma hoṅs pa med pa ñid du mi rigs so ||

= अनागतयोः क्लेशजनोरभादप्रयत्नेनार्यमार्गोत्पादनं विनाप्यस्य सुक्लिर्भवेत् । सुक्तानामार्यमार्गफलानागतयोः क्लेशजनोर्दयोरनुत्पादादनागतं नास्ति । यथा सुक्तानामनागतं विना प्रयत्नः साध्यते [तथा] तेषामिवनागतफलाभाववादेऽप्यस्मिन् विना प्रयत्नं मोक्षो भवेच्चेदेवमपीदं न भवतीत्यसत्कार्यवादो न युज्यते । न केवलं मोक्षप्रसङ्ग एव क्षतिरपित्वत्वाद्देहेतुक उत्पादोऽपि भवेदिति प्रतिपादयन्नाह—

तथा सति विना रागं स्वाद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥°

विना रागं स इत्यते चेदहेतुक एव स्यात् । अहेतुकस्य च न सम्भावना । अर्हतोऽपि रागप्रसङ्गात् । तस्मात्तत्त्वहेतुक उत्पादः । यदाहेतुक उत्पादो न सम्भवति तदनागतं नास्त्येवेति न युज्यते ॥ १४ ॥

265

CSV : de ni ḥbras bu yod pa dañ med par smra ba gñi gaḥi ltar na yañ rgyus ḥbras bu sgrub par mi nus pa mñon par gsal bar bya baḥi phyir bśad pa |

= तत्र सत्कार्यसत्कार्यवादिनोदभयोरपि दर्शने हेतुना फलसिद्धि-
रशक्यत्वमित्युक्त्याह— ।

ḥbras bu yod ñid gañ ḥdod dañ |
ḥbras bu med ñid gañ ḥdod la |
khyim gyi don du ka ba la |
sogs paḥi rgyan ni don med ḥgyur || 15 ||

In *b* Vx of CS *ciñ* for *ñid*. In *c* Vx of CSV *las* for *la* ; and in *d* *rgyun* for *rgyan*.

* स्वभादीनामलङ्कारो गृहस्थार्थे निरर्थकः ।

सत्कार्यमेव यस्येष्टं यस्यासत्कार्यमेव च ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 393, and CSV, XIV. 21=346 (HPS, p. 511).

CSV : grañs can dañ bye brag tu smra ba dag ni ḥbras bu yod par smra ba ñid do || grañs can paḥi ltar na ni gañ z'ig yod pa de kho na yin la | gañ z'ig yod pa ma yin pa de med pa kho na ste | med pa la skye ba med ciñ yod pa la ḥjig pa med do | z'es khas len te | de ni med pa mi byed paḥi phyir dañ | ñe bar len pa ḥdzin paḥi phyir dañ | nus pas nus pa byed paḥi phyir dañ z'es bya ba la sogs pas ḥbras bu yod pa ñid skye ste | ḥbras bu med par smra ba yin na ni thams cad las [thams cad]¹ ḥbyuñ bar ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yañ ma yin no || deḥi phyir yod pa kho na ḥbras bur ḥgyur ro sñam du sems so || bye brag tu smra ba po yañ rañ bz'in ma byuñ ba las ḥbyuñ bar thal bas ḥjigs pas dus gsum char du yañ yod pa²ñid du rtog ciñ | °

bye brag pa dañ mdo sde pa dañ rnam par śes par smra ba dag ni ḥbras bu med pa smra ba ste | de dag gis ni ḥbras bu yod pa skye ba don med par sems śin ḥbras bu med pa kho na skyeho || z'es bya bar rtogs so ||°

¹ See sarvataḥ sarvasambhavaḥ, CSV, XIV. 21=364 (HPS, p. 511) ; p. 120, note 2.

dehi phyir rgol ba gñis po ḥdi dag las re z'ig ḥbras bu yod par smra ba la khyim gyi don du ka ba dañ sgo sgegs (?)¹ la sogs pa rnam ki rgyan pa tra dañ bya la sogs pa bkod paḥi khyad par spras paḥi bdag ñid can gañ yin pa de ni mi ruñ ste | dehi ḥbras bu khyim yod paḥi phyir dañ | rnam pa gz'an du bsgrub par bya ba ñid du khas len na yañ ḥbras bu med par smra bar thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || gañ z'ig ḥbras bu med par smra ba dehi ltar na yañ ka ba la sogs paḥi rgyan ji skad bśad par dgos pa med pa ñid du ḥgyur te | dehi ḥbras bu med paḥi phyir ro || mo gśam gyi bu yod pa ma yin pa ni sus kyañ sgrub par nus pa ma yin te | de bz'in du ḥbras bu med pa smra ba la yañ ḥbras bu khyim ḥgrub par mi ḥgyur ro ||°

—साङ्ख्यवैभाषिकौ सत्कार्यवादिनावेव । साङ्ख्यदर्शने यत्सत्तदेवास्ति यच्च सत्तत्काश्चैव । असतोऽनुत्पत्तिः सतश्चाविनाश इत्यभ्युपगमः । तत्रासद-
करणादुपादानप्रवृत्त्याश्चेत्तस्य शक्यकरणाच्चेत्यादिना^a सदेव कार्यं जायते ।
असत्कार्यवादश्चेत्सर्वतः [सर्व]सम्भवः स्यात् । न चेदमेवमस्ति । तस्मात्सदेव
कार्यं जायत इति । वैभाषिकोऽपि स्वभावानुद्धूतादुद्भवप्राप्तिभिर्या कालत्रयेऽपि
सदेव कल्पयति ।°

वैशेषिकसौत्रान्तिकविज्ञानवादिनोऽसत्कार्यवादिनः । ते हि सतः
कार्यस्योत्पत्तिर्निरर्थेत्यसदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतीयन्ति ।°

तस्मादनयोर्द्वयोर्वादिनोः सत्कार्यवादिनस्तावद्दृष्टार्थं यः स्तम्भहार-
कवाटादीनामलङ्कारो मकंठविहङ्गादिविन्धासविशेषखचितस्वरूपः स न
युज्यते । तस्य कार्यस्य गृहस्य सत्त्वात् । प्रकारान्तरसाध्यत्वाभ्युपगमे
चासत्कार्यवादप्रसङ्गात् । यस्यासत्कार्यवादस्तस्यापि दर्शने स्तम्भायलङ्कारस्य
यद्योक्तप्रयोजनाभाव एव । तस्य कार्यस्यासत्त्वात् । असन्नि वन्ध्यापुत्रो
न शक्यः केनापि निष्पादयितुम् । एवमसत्कार्यवादेऽपि कार्यं गृहं न
सिध्यति ॥° १५ ॥

CSV : ḥdir smras pa | khyod kyis ḥdas pa dañ ma ḥons paḥi
dus dag bkag mod kyī | de ltar na yañ re z'ig da lta ba ni yod pa
yin te | de yod pas ma ḥons pa yañ yod par ḥgyur ro || ma ḥons

¹ X akyas.² See Sāṅkhyakārikā, 9.

paḥi gnas skabs kyi dños po ni yoṅs su ḥgyur bas da ltar ba ṅid du ḥgyur ro || gal te mi ḥgyur na ni gaṅ z'ig yoṅs su ḥgyur bas da ltar bar ḥgyur || deḥi phyir da ltar yod pas ma ḥoṅs pa yod do ||

béad par bya ste | gal te yoṅs su ḥgyur ba ṅid yod na ni de ltar ḥgyur ba z'ig na | de ni srid pa ma yin te | ci ste z'e na | ḥdi na yoṅs su ḥgyur ba ḥdi ma ḥoṅs paḥi don la rtog pa na raṅ gi ṅo bo ṅams pas rtog gam gnas pas rtog graṅ na | gal te re z'ig raṅ gi ṅo bo ṅams pas yin na ni deḥi tshe gcig ḥjig ciṅ gz'an skye ba yoṅs su ḥgyur ba yin pas skye ba daṅ ḥjig pa dag kho na la yoṅs su ḥgyur ba z'es bya bar ḥgyur gyi || gnas paḥi rdzas kyi chos gz'an la gnas chos gz'an ḥbyuṅ ba ni yoṅs su ḥgyur ba ma yin no || ci ste kho bo cag gi yoṅs su ḥgyur ba ni ḥdi ḥdra ba kho na yin te | ḥdi ltar dper na ba laṅ gi khu bcud kyi rdzas gnas paḥi chos gz'an ḥo maḥi dños po log daṅ chos gz'an z'oḥi dños po ḥbyuṅ ba yoṅs su ḥgyur ba yin pa de bz'in du yon tan gsum po rdul daṅ mun pa daṅ sñiṅ stobs rnam kyis¹ ma ḥoṅs paḥi gnas skabs log daṅ da ltar baḥi gnas skabs ḥbyuṅ ba yoṅs su ḥgyur baḥo sñam du sems na | yoṅs su ḥgyur ba ḥdi yod pa ṅid du bz'ag par mi nus te | ḥjig rten gyis ni ma ḥoṅs paḥi yon tan gsum po ḥdi dag yod pa ṅid du dmigs nas de dag gi yoṅs su ḥgyur bar dmigs pa med pa ṅid do || z'o ḥo maḥi rnam par ḥgyur ba yin par rnam par bz'ag par nus pa yaṅ ma yin te | ḥo maḥi gnas skabs ṅid du ni ḥo ma la ḥo ma z'es bya la || ḥo maḥi gnas skabs kho nar gnas paḥi ḥo ma la z'oḥi dños po yod par yaṅ ma yin no || gal te yod par ḥgyur na ni ḥo ma kho na la z'o z'es bya bar ḥgyur na ḥdi ni rigs pa yaṅ ma yin te || deḥi phyir ḥo ma la ni z'oḥi dños po yod pa ma yin no || gaṅ gi tshe ḥo ma la z'oḥi dños po yod pa deḥi tshe gz'an gaṅ z'ig la srid par ḥgyur || deḥi phyir yoṅs su ḥgyur ba med do || ḥo ma daṅ z'oḥi gnas skabs las tha dad par ba laṅ gi khu baḥi rdzas z'es pa cuṅ zad cig dmigs pa yaṅ ma yin no || de ltar na |

—अत्राह । यद्यपि त्वयातीतानागतौ कालौ निषिद्धौ तथापि वर्तमान-
स्तावदस्ति । तत्सङ्गावेनानागतोऽप्यस्ति । अनागतावस्थो भावः परिणामिन
वर्तमानो भवति । यदि न भवेत्कस्य परिणामिन वर्तमानो भवेत् । तच्चाह
वर्तमानसङ्गावेनानागतोऽस्ति ।

¹ X kyis.

उच्यते । आदेवं यदि परिणाम एव स्यात् । न तु स सम्भवति ।
 किमिति । इहानागतस्वार्थस्य परिणामोऽस्मिन् कल्प्यमाने स्वरूपस्य विनाशेन वा
 कल्प्यते स्थित्या वा कल्प्यते । यदि तावत्स्वरूपविनाशेन तदेकं विनश्यत्यन्य-
 दुत्पद्यत इति परिणामेन विनाशोत्पादयोरेव परिणाम इति भवेत् । स्थिते द्रव्यस्य
 धर्मान्तरे [तद्]वृत्तिधर्मान्तरोद्भवो न परिणामः । अथास्माकं परिणाम ईदृश
 एव । तथा हि । यथा गोरसद्रव्यवृत्तेर्धर्मान्तरस्य दुग्धभावस्य निवृत्तिधर्मान्तरस्य
 दधिभावस्योद्भवस्य परिणामस्तथा रजस्तमःसत्वानां त्रयाणां गुणानामनागता-
 वस्थानिवृत्तिवर्तमानावस्योद्भवस्य परिणाम इति मतम् । नास्य परिणामस्यास्तित्वं
 स्थापयितुं शक्यते । लोकस्यैवामनागतानां गुणत्रयाणामस्तित्वोपलब्धात्तेषां
 परिणामो नोपलभ्यत एव । न च दधि दुग्धस्य विकार इति शक्यं व्यवस्थापयितुम् ।
 दुग्धावस्थायामेव दुग्धस्य दुग्धत्वमिति । न च दुग्धावस्थायामेव वर्तमानस्य दुग्धस्य
 दधिभावः । यदि भवेद्दुग्ध एव दधीति भवेत् । न चेदं युज्यते । तस्माच्च
 दुग्धस्य दधिभावः । यदा दुग्धस्य दधिभावः स्यात्तदान्यस्यापि कस्यचित्स्यात् ।
 तस्माच्चास्ति परिणामः । न च दधिदुग्धावस्थातो भिन्नं गोरसद्रव्यमात्रं
 किमप्युपलभ्यते । तथा च —

dnos rnams yoñs su ḥgyur ba yañ |
 yid kyis kyañ ni ḥdzin mi ḥgyur |
 de ltar na yañ da ltar ba |
 yod par mi mkhas rnams kyis rtog || 16 ||

In *c* for *de ltar* V with Vx of CŚ *de lta*. In *d* Vx of CŚV *rtogs*
 for *rtog*.

V manasāpi na gr̥hyante bhāvā hi pariṇāminah |
 vartamānasya tat sattāp kalpayanty avicakṣaṇāḥ || 16 ||

The defect of this reconstruction is clear from the CŚV quoted
 above. I would change it as follows :

भावानां परिणामोऽपि मनसापि न गृह्यते ।

तथापि वर्तमानोऽस्ति कल्पयन्वविचक्षणः ॥ १६ ॥

CŚV : dnos po rnams kyī yoñs su ḥgyur ba ni mig la sogs paḥi
 dbaṅ po rag las¹ pa mthoṅ ba lñas mi ḥdzin pa ḥbaḥ z'ig tu ma
 z'ad kyī | chod pa daṅ phra ba daṅ gzugs can ma yin paḥi don

¹ Or rag lus ; X rag.

yoñs su gcod par nus pañi yid kyis kyañ mi ḥdzin no ||° de ltar
skye bo blun po la bltos nas da ltar ba z'es bya bar rañ gi ño bos
yoñs su brtag par nus pa yañ ma yin pas dus gsum med do || 16 ||

= भावानां परिणामो हि न केवलं चक्षुरादौन्द्रियायत्तदर्शनपञ्चकेन
न गृह्यते सूक्ष्मावतारूपार्थपरिच्छेदसमर्थेन मनसापि न गृह्यते।° एवं
जङ्गनानपेक्ष्य वर्तमानो नाम स्वरूपेण परोक्षितुं न शक्यत इति नास्तीति नास्ति
कालत्रयम् ॥ १६ ॥

267

CSV : ḥdir smras pa || dus rnamz ni yod pa kho na ste | deñi
rgyu dños po yod pañi phyir ro || dus de ni rañ ñid kyis lus can ma
yin pañi phyir dños po kho na ñe bar bzuñ nas yoñs su gcod par
nus kyī | rañ ñid kyis ni ma yin no || deñi phyir dus mñon par
gsal bañi rgyu mtshan yod pas dus yod do ||

bśad par bya ste | gal te deñi rgyu dños po ñid yod na ni dus
ḥdi yod par ḥgyur ba z'ig na srid pa yañ ma yin no || ji ltar mi
srid pa de ltar bstan pañi phyir bśad pa |

= अत्राह । सन्त्येव कालास्तद्देतोर्भावं सत्यात् । ते हि स्वयम-
सूर्तत्वाज्ञावमेवोपादाय परिच्छेत्तुं शक्यन्ते न स्वयमेव । तस्मात्कालाभिष्यन्ति-
निमित्तसङ्गावादस्ति कालः ।

उच्यते । स्यात्कालस्यास्य सत्त्वं यदि तद्देतुर्भावं एव स्यात् । न तु
[स] सम्भवति । यथा च न सम्भवति तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

gnas med dños po ga la yod |
mi rtag pas gnas ga la yod |
gal te dañ por gnas ḥgyur na |
tha mar rñiñs par mi ḥgyur ro || 17 ||

In *a* V and Vx of CS (with CSV, 271) *z'ig* for *yod*. For *pas*
in *b* see CSV on 271*b*. In *c* for *por* V and Vx of CS *po*, and for
ḥgyur V *gyur*. In *d* for *rñiñs par* in accordance with CSV, V with
Vx of CS *sñiñ por*, and that of CSV *sñiñs par*.

V asthiraḥ kasyacid bhāvo'nityatvāt kasyacit sthiraḥ |
ādau yadi sthīro bhāvas tasyānyatvāt na jāyate || 17. ||

It is not possible to follow V. For his translation of *ga la* in *a*

and *b* see *kārika* 244 with my note thereon. He takes *tha mar* in *d*, Skt. *ante*, to mean *anyatru*. This can hardly be supported. Undoubtedly the mistake is due to his taking the word *itara* given in a dictionary as one of the Skt. equivalents of *tha ma*, in the sense of *anya* 'other,' not thinking that the word is used there to mean *nīca* 'low,' 'vile,' 'inferior.' He has, however, taken the word in its right sense in *kārikā* 355. The other defect in V's translation is that he has entirely avoided the meaning of *rñins par* (his *sñin por*). I may suggest the following :

स्थितिं विना कुतो भावोऽनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जोष्यताम् ॥ १७ ॥

CSV : gnas med dños po ga la yod |

hdi na dños po skad cig re re la skye ba dañ hjiḡ pa dañ ldan
pa rnams la gnas pa rnam pa thams cad du yod pa ma yin la |
gnas pa med pas dus kyī rgyu dños po yod pa ma yin no || gnas med
pa ñid bstan paḥi phyir bśad pa |

mi rtag pas gnas ga la yad |

mi rtag pa ñid kyis zos (?) paḥi dños po la gnas pa mi srid do ||
gal te gnas pa yod na ni gnas pa dañ ldan paḥi dños po slar rga
ba dañ ḥbrel bar mi ḥgyur te | rga ba ni gnas pa dañ ḥgal baḥi
phyi ro || gz'an ḥaṇ |

gal te dañ por gnas ḥgyur na |

tha mar rñins par mi ḥgyur ro ||

phyi ma rñins pa med par thal bar ḥgyur baḥi phyir snar ñid
nas gnas pa med par rtogs par gyis śig ||

= स्थितिं विना कुतो भावः ।

इहैकेकस्मिन् चण उत्पादभङ्गवतां भावानां सर्वथापि स्थितिर्नास्ति । स्थित्यभावेन
काश्चस्व हेतुर्भावो नास्ति । स्थित्यभावमेव प्रतिपादयन्नाह

अनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

अनित्यत्वेन भुक्तस्य (?) भावस्य स्थितिर्न सम्भवति । यदि स्थितिः स्यात्
स्थितिमान् भावः पुनर्जोषी न स्यात् । जरायाः स्थितिविरुद्धत्वात् । अन्यच्च

स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जोष्यताम् । १७

आयत्नामजोष्यत्वप्रसङ्गात्पुरस्तादेव स्थित्यभावः प्रतीयताम् ॥ १७ ॥

268

CSV : ḥdi las kyañ gnas pa med do || ḥdi ltar |

= इतश्च स्थितिर्नास्ति । तथा हि ।

ji ltar rnam śes gcig gis ni |
don gñis rnam par mi śes pa |
de bz'in rnam par śes gñis kyis |
don gcig rnam par mi śes so || 18 ||

For a Vx of CSV *rnam śes gcig gis ji lta bur*. In c V and Vx of CS omit *par* adding *ni* after *kyis*.

V vijānāti yathā naikam vijñānam vastuyugmalam |
vijānāti tathā naikam vastu vijñānayugmalam || 18 ||

I may suggest the following :

विजानाति यथा नार्थद्वयं विज्ञानमेककम् ।

विज्ञानद्वयमेव न विजानात्यर्थमेककम् ॥ १८ ॥

CSV : gal te dños po la gnas pa z'es bya ba z'ig yod na ni deḥi tshe rim gyis rnam par z'es pa du maḥi śes byar ḥgyur ro ||° ḥdi ni srid pa yañ ma yin te | śes pa dañ śes bya gñis skad cig ma ñid yin paḥi phyir ro || gañ gcig gis bzuñ ba de gz'an gyis bzuñ bar nus pa yañ ma yin te | deḥi phyir gnas pa med do ||° gnas pa med pa las kyañ dños po med pa yin dañ dus kyañ med do || z'es bya bar grub bo ||

= यदि भावस्य स्थितिर्नाम भवेत्तदा[ज्य] क्रमेणानेकविज्ञानज्ञेयो भवेत् ।° नास्य सम्भावनापि । ज्ञानज्ञेययोर्द्वयोः क्षणिकत्वात् । यदेकेन गृह्यते न तदन्येन ग्रह्येतुं शक्यते । तस्मान्नास्ति स्थितिः ।° स्थितेरभावाच्च न भावो नापि काल इति सिद्धम् ।

269

CSV : ḥdir smras pa | gnas pa ni yod pa ñid de | da¹ ltar baḥi dus kyī mtshan ñid yin paḥi phyir ro || gnas pas ni da¹ ltar baḥi dus mtshon par byed de | gnas pa dañ bral baḥi da ltar ba ñid mi srid paḥi phyir ro || ḥdi la brjod par bya ste |

= अत्रापि । अस्त्येव स्थितिः । वर्तमानकालसंक्षयत्वात् । स्थित्वा हि

वर्तमानः कालो ज्ञायते । स्थित्या विरहितस्य वर्तमानत्वासम्भवात् ।
प्रबोध्यते— ।

gal te dus la gnas yod na |
gnas pa dus su mi hgyur ro |
ci ste gnas med na gnas pa |
med par mthaḥ yañ yod ma yin || 19 ||

In a Vx of CSV ōnce *pa yod* for *yod na*.

V sthiraṭā yadi kālasya sthiraḥ kālo na jāyate |
asthiraś cet katham tiṣṭhed asann ante na vidyate ||

This cannot be accepted. See the commentary. I shall translate it differently :

स्थितिर्यदि भवेत्काले स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

अथ स्थितिर्न विद्येत नान्तोऽपि स्याद्विना स्थितिम् ॥ १९ ॥

As regards *b* CSV seems to take it differently as shows the following extract :

CSV : de la

gal te dus la gnas pa yod¹
do sñam du sems na ni ḥo na ni
gnas pa dus su mi hgyur ro ||
dper na rten dañ rten pa dag tha dad paḥi phyir khyim na yod
paḥi lha sbyin khyim ñid du mi hgyur ba de bz'in du
gnas pa dus su mi hgyur te |
dus la yod paḥi phyir ro || deḥi phyir dus kyi rañ bz'in ma yin pas
de dus kyi mtshan ñid ma yin no || ci ste gnas pa med na ni gnas
pa dañ bral baḥi dus la mthaḥ yonś su ḥjig pa yañ yod par mi
hgyur ro || deḥi phyir da ltar byuñ baḥi dus yun du gnas pa hgyur
la || dus de rtag paḥi phyir da ltar byuñ baḥi dños po yañ rtag par
hgyur na | ḥdi ni de ltar yañ ma yin te | deḥi phyir gnas pa med
do ||

= तत्र

स्थितिर्यदि भवेत्काले

इति मन्वते तदा

स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

यथाधाराधेययोर्भेदाद्देवि विद्यमानो देवदत्तो गृहमेव न भवत्येव

स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

काले सङ्गावात् । तस्मात्कालस्य स्वभावो नास्तीति न सा कालस्य सत्त्वम् ।
अथ स्थितिर्न स्यात् । स्थित्या रहितस्यान्तः परिचयोऽपि न स्यात् । ततः
प्रत्युत्पन्नः काल आयात्यां तिष्ठेत् । तस्य कालस्य नित्यत्वात् प्रत्युत्पन्नो भावोऽपि
नित्यो भवेत् । एवमपीदं न भवति । तस्मान्नास्ति स्थितिः ॥ १८ ॥

270

CSV : ḥdir smras pa | gnas pa de ni yod pa ṇid de | de dañ
ldan paḥi dños po la mi rtag pa ṇid yod paḥi phyir ro || gnas pa
dañ bral baḥi dños po yod pa ma yin paḥi phyir rten med paḥi
mi rtag pa ṇid mi srid pa z'ig na | dños po la mi rtag pa ṇid yod
paḥaṇ yin te | deḥi phyir de yod pas gnas pa yaṇ yod par ḥgyur
ro ||

ḥdi la bśad par bya ste | gal te mi rtag pa ṇid ces bya ba ḥgaḥ
z'ig yod par ḥgyur na ni de dños po las gz'an ṇid dam gcig ṇid
du ḥgyur graṇ na | gñi ga ltar yaṇ mi ḥthad do || z'es bstan paḥi
phyir bśad pa |

= अत्राह । अस्त्येव सा स्थितिः । तदतो भावस्यानित्यत्वात् । स्थिति-
रहितस्य भावस्यासत्त्वादान्तर्यस्यानित्यत्वस्यासम्भवे भावेऽनित्यत्वस्यापि सत्त्वम् ।
तस्मात्तत्त्वत्वेन स्थितेरपि सत्त्वम् ॥

अत्रोच्यते । यद्यनित्यत्वं नाम किञ्चित्स्यात्तद्भावादन्त्यदेव वेकमेव वा
स्यात् । उभयस्यापि नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te mi rtag dños gz'an na |
dños po mi rtag par mi ḥgyur |
gcig na mi rtag ṇid gaṇ yin |
de ṇid dños po ga la gnas || 20 ||

In c Vx of CSV *ga* for *gaṇ* and *de* for *po* in *d*.

V bhāvāntaram anityam ced bhāvo'nityo na vidyate |
ekasyānityatā yasya katham bhāvaḥ sa tiṣṭhati || 20 ||

It cannot be accepted. I may offer the following :

भिन्ने भावादित्यत्वे भावोऽनित्यो न जायते ।

एकत्वे यदनित्यत्वं स हि भावः स्थितिः कुतः ॥ २१ ॥

* CŚV : gal te mi rtag pa ñid dños po las gz'an ñid du hgyur na ni dehi tshe mi rtag pa ñid mtshan ñid tha dad paḥi phyir dños po rtag par hgyur na dños po ni rtag pa yañ ma yin pas mi rtag pa ñid la gz'an ñid yod pa ma yin no || ci ste gcig ñid ḥdod na de lta na yañ de las tha dad paḥi dños po mi srid paḥi phyir mi rtag pa ñid gañ yin pa de ñid dños po yin pas dños po mi rtag pa ñid kyi bdag ñid can yin paḥi phyir gnaṣ pa gtan mi srid pa kho na ste | dehi phyir gnaṣ pa med do || gnaṣ pa med pas ni mi rtag pa ñid kyañ yod pa ma yin z'in | gnaṣ pa dañ mi rtag pa gñis med pas kyañ dños po med la | de med paḥi phyir na dus kyañ yod pa ma yin ro || z'es bya ba grub bo || 21 ||

= अनित्यत्वं चेद्भावादन्यदेव तदानित्यत्वलक्षणमेदाज्ञावो नित्यो भवति ।

न च भावो नित्य इति नानित्यत्वस्यान्यत्वम् । अथैकत्वमिच्छते तथापि भावस्तस्मात्पृथग् न सम्भवतीति यदनित्यत्वं स एव भाव इति भावस्यानित्यत्वात्मकत्वात्स्थितिः सर्वथैव न सम्भवति । तस्मान्नास्ति स्थितिः । स्थित्यभावेनानित्यत्वमपि नास्तीति स्थित्यनित्यत्वयोर्द्वयोरभावेन नास्ति भावः । तदभावेन कालोऽपि नास्तीति सिद्धम् ॥ २० ॥

271

CŚV : gañ śnar

gnaṣ med dños po ga la z'ig¹ |

mi rtag pas² gnaṣ ga la yod ||

ces brjod pa de la smras pa | mi rtag pa ñid yod kyañ gnaṣ pa yod pa kho naḥo || ji ltar byas nas še na | gnaṣ paḥi dus na ni gnaṣ pa ches stobs dañ ldan gyi mi rtag pa ñid ni ma yin la || stobs chuñ bas stobs dañ ldan pa ḥjoms par nus pa yañ ma yin no || ḥdi yañ mi rigs so || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= यत्पूर्वं (267 a-b)

स्थितिं विना कुतो भावो-

ऽनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

¹ See 267a .

² X paḥi, but see 267b .

इत्युक्तं तत्राह । अनित्यत्वे विद्यमानेऽपि विद्यत एव स्थितिः । कार्यं ज्ञत्वेति ।
स्थितिकाले स्थितिर्बलवत्तरा नानित्यत्वम् । न च दुर्बलो बलवन्तं विनाशयितुं
शक्नोतीति । इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह— । *

mi rtag ñid gar stobs chuñ der |
gnas pa stobs chuñ ma yin na |
phyi nas de dag ñes par go |
bzlog par ci yis mthon bar hgyur || 21 ||

In a Vx of CSV *gñi* for *ñid* ; Vx of CS *gañ* for *gar* ; and with
V *des* for *der*.

V anityam durbalam yena durbalam san na jāyate |
tatsthitir niyatam paścān nivṛttiḥ kena dṛśyate || 21 ||

This can hardly be accepted. I may suggest the following :

दुर्बलानित्यता यत्र स्थितिस्तत्र न दुर्बला ।

किं पञ्चान्नियमाद्दृष्टस्तयोः पदविपर्ययः ॥ २१ ॥

CSV : gal te gnas pañi dus na mi rtag pa ñid stobs chuñ na gañ
gis na phyi chos mthun par gnas pa de hjom̐s par hgyur ba phyi
nas de stobs dañ ldan pa ñid cis yin | deñi phyir sñā rol ñid du
de ches stobs dañ ldan pa ma yin pa ñid yin pa ham | yañ na ya
nas¹ ches stobs² dañ ldan pa ma yin pa ñid du hgyur ro || deñi
phyir dños po rtag pañam gnas pa med par hgyur na hdi ni rigs
pa yañ ma yin no || deñi phyir de yod pa ma yin no ||

= यदि स्थितिकालेऽनित्यत्वं दुर्बलं केन पञ्चादमसाम्ये सा स्थिति-
र्ज्ञानियते । केन तस्य पञ्चादबलवत्त्वम् । तस्मात्तत्पूर्वमेव वा पञ्चादेव (?) वा न
बलवत्तरम् । तस्मान्नावो नित्यो वा स्थितिहीनो वा स्यात् । न चेदं युक्तम् ।
तस्मान्न सा विद्यते ॥ २१ ॥

272

CSV : gz'an yañ |

= अन्त्यश्च ।

gal te mi rtag stobs chuñ min |
dños po kun la yod na ni |

¹ The context requires that we should read here *phyi nas* as above for *ya nas* which
does not give here any suitable sense.

² X chos.

kun la gnas pa med pa dañ |

yañ na thams cad mi rtag min || 22 ||

The last two lines are not quoted in CSV. V has unnecessarily taken liberty to change *min* in *a* and *d* to *yin*, and translated the *kārikā* accordingly.

V anityaṃ durbalaṃ yena sarvabhāveṣu vidyate |

sadasattvaṃ ca sarvasminn atha sarvaṃ aśāśvatam || 22 ||

I think none can concur here with V in regard to his translation or the changing of the reading. He himself says that in all the Tib. versions (including, I may add, Vxx of CS and CSV) the reading is *min* in *a* and *d*. But why has he emended it? He says: "le verse reste incompréhensible avec la négation. C'est pourquoi j'ai pris une liberté avec notre texte. La version chinoise toutefois confirme notre lecture." As the following extract of CSV will show the *kārikā* is not incomprehensible with the readings, nor confirms the Chinese version his emendation. Tucci writes in his Italian translation from Chinese: "Il Vaidya non intende bene, ed ha torto di sostituire al *min* di *a* e *d*: *yin*." In showing the corresponding Skt. of Tib. Tucci has evidently left out the Skt. word for *min* in *a*, *alpa* being the meaning of *chuñ* and not of *chuñ min*. V's restoration, specially of *c*, is also objectionable. The following may, however, be suggested:

भवेत्तर्केषु भावेष्टनित्यत्वं दुर्बलं न चेत् ।

स्थितिर्भवेन्न सर्वत्र न वा सर्वमशाश्वतम् ॥ २२ ॥

CSV: gal te mi rtag pa ñid stobs chuñ ba ma yin pas stobs
dañ ldan par ḥgyur te | dños po kun la gnas śin || gal te dños po
mthañ dag¹ la khyab pas gnas na ni deñi tshe thams cad la yañ
gnas pa med do || ci ste kun la mi gnas na ni deñi tshe chos thams
cad mi rtag pa ma yin gyi || deñi tshe ḥgañ z'ig ni rtag par ḥgyur
te gañ na gnas pa ches stobs dañ ldan paḥo || Cha ḥgañ z'ig ni
mi rtag par ḥgyur te gañ na mi rtag pa ñid ches stobs dañ ldan
paḥo || de lta na thams cad mi rtag pa ma yin paḥam yañ na
gnas pa med par ḥgyur ro ||

¹ Should we read *oig* ?

= दशमित्यत्वं दुर्बलं न भवेद्वचनसर्वेष्वपि च भावेऽपि तिष्ठेत् । यदि भावानामेकमन्तं (?) व्याप्य तिष्ठेत्तदा सर्वेष्वपि न तिष्ठेत् । अथ सर्वेषु न तिष्ठेत्तदा न सर्वे धर्मा अनित्याः स्युः । तदा कश्चिद् [चंशो] नित्यो यत्र स्थितिर्बलवत्तरा । कश्चिदंशोऽनित्यो यत्रानित्यत्वं बलवत्तरम् । एवं सति न सर्वेऽनित्याः । न वा [सर्वे] स्थिताः ॥ २२ ॥

273

CSV : gz'an yañ mi rtag pa ñid ñdi mtshan gz'i dañ lhan cig
hbyuñ ba ham dus phyis hbyuñ ba z'ig tu hgyur grañ na | de la |

=अन्यच्च । अनित्यत्वमिदं लक्षणेन सह वा जायते पश्चात्काले वा । तत्र—

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min |
yañ na rtag par gyur zin nas |
phyi nas mi rtag par hgyur ro || 23 ||

V nitye'nityam yadi bhaven nityam sattā na jāyate |
nitye kṣiṇe'tha tat paścād anityam kila jāyate || 23 ||

I think it cannot be accepted. See the commentary quoted below. I may suggest the following :

यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि ।

नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥ २३ ॥

CSV :

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min ||
mtshan ñid mtshan gz'i la mi hkhrol bañi phyir ro || gal te mi
rtag pa ñid rtag tu rjes su hñrel na ni deñi tshe gnas pa rtag tu
yod pa ma yin te | mi rtag pa dañ rjes su hñrel bañi phyir ro ||
yañ na rtag par hgyur zin nas |
phyi nas mi rtag par hgyur ro ||
gal le ji skad bsad pañi skyon spañ bar hñod nas phyi nas dños
po mi rtag par hñod na ni deñi tshe dños po de sñar gnas pa dañ
ldan pas lhag par hgyur nas phyis mi rtag pa ñid dañ ldan pas
mi rtag par hgyur ro || z'es bya bar hgyur na | gañ dños po gcig
rtag pa yañ yin la mi rtag pa yañ yin no || z'es bya ba de yañ
rigs pa yañ ma yin no ||

= यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि ।

संस्कृतलक्षणानामन्योन्यमर्थभिचारात् । यस्यनित्यत्वं नित्यमनुबद्धं न तदा स्थितिनित्यम् ।
अनित्यत्वानुबन्धात् ।

नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥

यदि यथोक्तदोषजिहासया पश्चाद्भावोऽनित्य इष्टस्तदा स भावः पूर्वं स्थिति-
मानित्यतिरिक्तो भूत्वा पश्चादनित्यत्वंवानित्यनित्य इत्येको भावो नित्योऽपि
भवन्ननित्योऽपि भवतीति यत्तदपि न युक्तम् ॥ २३ ॥

274

CSV : yañ ḥdus byas kyi mtshan ñid rnams phan tshun mi
ḥkhrul baḥi phyir |

= अपि च । संस्कृतलक्षणानामन्योन्यमर्थभिचारात्—

gal te gnas pa mi rtag dañ |
lhan cig dños po la yod na |
mi rtag log par ḥgyur ba ḥam |
yañ na gnas pa brdzun par ḥgyur || 24 ||

In c V wrongly *pa* for *ba*.

V anityena yadā sārdham sattā bhāveṣu vidyate |
anityam jāyate mithyā mithyā sattāpi jāyate || 24 ||

I should like to change it as follows :

अनित्यत्वेन सहिता स्थितिर्भावे भवेद्यदि ।

मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्याद्विधाय वा ॥२४॥

CSV :

gal te gnas pa mi rtag dañ |
lhan cig dños po la yod na |

de ltar na yañ |

mi rtag log par ḥgyur ba ḥam |
yañ na gnas pa brdzun par ḥgyur ||

gal te dños po de gnas pa deḥi tshe deḥi mi rtag pa ñid log par
ḥgyur ro || ci ste ḥjig na ni deḥi tshe gnas pa brdzun par ḥgyur
bas gnas pa mi rigs so || gnas pa de med pas kyañ dños po med
pa la dños po yod pa ma yin na yañ deḥi rten can gyi dus med
pas dus rañ bz'in med par grub po ||

— अनित्यत्वेन सहिता स्थितेर्भावे भवेद्यदि ।

तथापि

मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्यादित्यत्र वा ॥

यदि स भावस्तिष्ठति तदा तस्यानित्यत्वं मिथ्या । अथ नश्यति । स्थिति-
वितर्धेति स्थितिर्न युक्ता । स्थितेश्च तस्या अभावेन भावो नास्ति । भावस्य चाभावे
तदान्वयिणः कालस्याभावात्कालस्वभावो न सिध्यति ॥ २४ ॥

275

CSV : ḥdir smras pa | dños poḥi rgyu can gyi dus ni yod pa
ñid do || ḥdi ltar ḥdu byed ḥdas paḥi rten can ḥdas paḥi dus ni
yod do || gal te dños po ḥdas pa med na ni bdag ḥdas paḥi dus
na ḥdi lta bu dañ ḥdi lta bu z'ig tu gyur to sñam du ḥdas pa la
dmigs pa dran pa ciḥi yul can z'ig tu ḥgyur | deḥi phyir deḥi yul
can gyi dran pa yod pas dños poḥi rgyu can gyi dus yod pa ñid
do || z'es brjod do || ḥdir dran pa ḥdi ñams su myoñ bar gyur
paḥi yul kho na la ḥjug ste | da ltar¹ baḥi yul rnam par śes pas
dños su dmigs bz'in pa la ni dran pas dgos pa ci yañ med do ||^o
deḥi phyir gañ la dmigs paḥi dran pa dmigs paḥi dños po de
yod pa yin no || de yañ sñiñ po med do || z'es bstan paḥi phyir
bśad pa |

— अत्राह । अस्त्येव भावहेतुकः कालः । तथा हि । अस्यतीतसंस्कारा-
श्रयः कालः । यद्यतीतो भावो न स्यात्समातीते काल एवमेवमभूदिति
मननेऽतीतालम्बना स्मृतिः किंविषया स्यात् । तस्मात्तद्विषयकस्मृतिसङ्गावा-
दस्येव भावहेतुकः काल इत्युच्यते । अत्र स्मृतिरियमनुभूत एव विषये
प्रवर्तते । वर्तमानविषयविज्ञानेन वस्तुत उपलभ्यमानस्य स्मृत्या न किमपि
प्रयोजनम्^o तस्माद्यदालम्बना स्मृतिरालम्बनभूतः स भावो विद्यते । तदप्यसार-
मिति प्रतिपादयन्नाह—

mthoñ zin dños po mi snañ z'in |
slar yañ sems skye min des na |
dran pa z'es bya log pa yi |
don la log pa kho na ḥbyuñ || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dus dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gcig paḥo || 11 ||

In *b* V and Vx of CŚ *kyi* for *skye*, and *yi*s for *yi* in *c*.

V yo bhāvaś cetasā dṛṣṭaḥ so'dṛṣṭo na punar bhavet |
smṛtir nāma bhaven mithyā mithyā bhāvo'pi jāyate || 25 ||

Probably it is by mistake that this *kārikā* is printed in Romans instead of Italics in V's text showing thereby that it is preserved in the fragments (HPS) or elsewhere, but as it is found nowhere, so far as I know, and does not correspond to the Tib. text I take it to be his own restoration.

It seems to me that there are some mistakes in the restoration as will be evident from the commentary quoted below, and as such it cannot be accepted. I may offer the following :

न दृष्टो दृश्यते भावचित्तं न जायते पुनः ।

तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते ॥ २५ ॥

= इति योगाचारि चतुःशतके कालप्रतिषेधभावनासम्बन्धनिकादयं
प्रकरणम् ॥ ११ ॥

CŚV : da ltar baḥi gnas skabs kyī dños po deḥi raṅ gi ño bo
dños su byed paḥi śes pa da ltar bas mthoṅ bas gaṅ yin pa de ni
slar mi snaṅ ño || don gcig rnam par śes pa gñis kyis yons su
bcad par bya ba ñid yin pa ni goṅ du bkag zin te | tshul de ñid
kyis¹ mthoṅ zin paḥi dños po mi snaṅ ño || gaṅ gi tshe mi snaṅ
ba deḥi tshe deḥi yul can gyi sems slar yaṅ mi skyeḥo ||^o

deḥi phyir dran paḥi dmigs paḥi ḥdas paḥi dños po yin no ||
gal te de raṅ gi ño bos yod na ni deḥi tshe dran pa de yod paḥi
don la dmigs paḥi phyir raṅ gi ño bos grub pa z'ig na | gaṅ gi tshe
ḥdas paḥi dños po de raṅ bz'in med pa deḥi tshe de la dmigs paḥi
dran pa yaṅ raṅ bz'in med pa yin te | deḥi phyir log pa yin no ||
z'es bya bar grub po || log pa z'es bya ba ni raṅ bz'in med pa daṅ |
rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ ba z'es bya ba daṅ | don gz'an ma yin
pa ste | dños po med paḥi don ni log paḥi don ma yin no || ḥdas
paḥi dños po rnam pa thams cad med pa ni ma yin te | dran par
bya ba yin paḥi phyir daṅ | deḥi ḥbras bu mthoṅ baḥi phyir ro ||

¹ After this in X there seems to be a letter which could not be read.

rañ gi ño bos yod pa yañ ma yin te | rtag pa ñid du thal bañi
phyir dañ | dños su ñdzin par thal bar hgyur bañi phyir ro ||
rnam pa de lta buñi dños po las skye ba na dran pa yañ rnam pa
de lta bu yin pas |

des na |

dran pa z'es bya log pa yi |

don la log pa kho na lbyun ||

z'es bya ba grub ste | sad pañi gnas skabs su rmi lam gyi gnas
skabs kyi ñams su myoñs pañi yul dran pa bz'in no ||

==वर्तमानावस्थस्य तस्य भावस्य यत्स्वरूपं साक्षात्कर्तुं वर्तमानेन ज्ञानेन
दर्शनादस्ति न तत्पुनर्दृश्यते। एकस्य छर्तस्य विज्ञानद्वयेन परिच्छेद्यत्वं
पूर्वमेव निषिद्धम्।¹ तेनैव न्यायेन दृष्टो भावो न दृश्यते। यदा न दृश्यते तदा
तद्विषयकं चित्तं पुनर्न जायते।¹⁰

तस्मात्स्मृतेरात्मस्वनमतीतो भावः। यदि स स्वरूपेण स्यात्तदा सा
स्मृतिः सतीऽर्थस्यावलम्बनात्स्वरूपेण सिध्येत्। यदा तु सोऽतीतो भावः स्वरूपेण
नास्ति तदा तदालम्बना स्मृतिरपि नास्ति। तस्मान्मिथ्येति सिद्धम्। मिथ्येति
स्वभावेनाभावः प्रतीत्यसमुत्पादश्च नार्थान्तरम्। भावाभावार्थो हि न मिथ्यार्थः।
नातीतार्थः सर्वथा न भवति। स्मरणीयत्वात्तत्फलदर्शनाच्च। स्वरूपेण सन्नपि
च न भवति। नित्यत्वप्रसङ्गाद्भस्तुतो ग्रहणप्रसङ्गाच्च। तादृशाज्ञावाक्यायते चेत्
स्मृतिरपि तादृशी भवति।

तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते ॥

इति सिद्धम्। जाग्रदवस्थायां स्वप्नदर्शनावस्थानुभवविषयकस्मृतिवत् ॥ २५ ॥

¹ 268 (= XI. 18)

CHAPTER XII

LTA BU DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

दृष्टिप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

276

CŚV : ḥdir smras pa | khyod kyis bdag med pa ḥdi chos
bsal z'in rgyas par bstan la | de bz'in gśegs pa yañ ḥdi thugs
su chud pa po dañ | ñe^a bar ḥdoms pa po yin na | de ciḥi
phyir chos ḥdi la ḥjig rten phal cher ḥjug par mi ḥgyur ||
gañ gi phyir chos ḥdi ni mdzad pa po dañ rnam par ḥchad
pa po dañ chos kyī che baḥi bdag ṇid rnam kyis ches dkar
ba z'ig ste | deḥi phyir thar pa ḥdod pa thams cad kyis ḥdi
la ḥjug par rigs ni | lugs kyī khyad par ñe bar bśad pa gz'an
rnam ci ste ḥbyuñ ||

bśad par bya ste | chos ḥdi la rab tu gsuñ ba po dañ rnam
par ḥchad pa po dañ | chos kyī rañ gi ño boḥi bdag ṇid chen
po dag yod mod kyī | de lta na yañ ṇan pa poḥi che baḥi
bdag ṇid śin tu rñed par dkaḥo || ḥdi ltar |

= चत्वारः । त्वया खल्वेष नैरात्मधर्मी व्यक्तं विस्तरयः प्रदर्शितः ।
तथागतोऽप्ययमवबोधकश्चोपदेशकश्च । तत्किमित्यस्मिन् धर्मे लोको भूयसा न
प्रवर्तते । यस्मादयं धर्मः कर्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च माहारम्येन शुक्लतर
स्तस्मात्सर्वेषां मोक्षकामाणां युक्तेह प्रवृत्तिः । किं विचारविशेषोप-
देशान्तरेः ।

उच्यते । यद्यपि धर्मस्यास्य प्रवक्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च स्वभावेन माहारम्यमस्ति
तथापि त्रीतुर्माहारम्यमतिदुर्लभम् । तथा हि— ।

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |
ñan po snod ces bya bar bśad |
smra po yon tan rnam gz'an du |
mi ḥgyur ṇan pa po laḥaṇ min || 1 ||

In c V and Vx of CŚ *por* for *po*, and V wrongly *rnam* for
rnam. In dV Vx of CŚV *po la yañ* for *pa po laḥaṇ*.

V sākṣi dhīmān arthapatih śrotā draṣṭeti bhāṣyate |
vaktur guṇā na cānyasya nāpi śrotur bhavanti te || 1 ||

None can accept it. I may offer the following:

यकुष्ठो बुद्धिमानर्थी श्रोता पात्रमितीर्यते ।

अन्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ॥ १ ॥

In Tib. *gzur* or *gzu ba* means 'a post,' *śaṅku*, and *gnas* 'standing' or 'position,' *sthāna*, *sthiti*. Hence the literal meaning of *gzur gnas* is 'one standing on a post' implying thereby one who being firmly fixed in a position does not move in the least not inclining to any side. This idea has, as seems to me, found its full expression in the word *śaṅkuṣṭha* (Pāṇini, VIII. 3,97) which closely correspond to Tib. *gzur gnas*. As the following extract from the CSV will show, it means an impartial person (*apakṣapatita*). Accordingly taking the figurative sense one may employ *niṣpakṣaḥ* or *nyāyastha* for *śaṅkuṣṭhaḥ* in the restored karikā.

For *gzur gnas* V uses *sākṣin* which is not appropriate, nor is supported by CSV. S.C. Das has given the meaning ('witness'), no doubt, but he has also given the synonym *gzu bo* which means 'upright' 'honest.' And undoubtedly the Tib. phrase is used here in the second sense.

In a V translates *don gñer ba* by *arthapati* by which he wants to mean "le maître des objects des sens." I think it has no authority. I translate it by *arthin*. See CSV, 184 (HPS, p. 476) where *niṣvṛttyarthī* is translated by *zlog pa don du gñer ba*.

For his *draṣṭā* in *b* there is nothing in Tib. Possibly he takes it for Tib. *snod* which actually means in Skt. *bhājana* or *pātra*, and not *draṣṭr*.

The second half of his *kārikā* is also objectionable.

CSV:

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |

ñan po snod ces bya bar bśad |

de la gzu bor gnas pa ni gaṇ phyogs su ma lhuṇ baḥo || phyogs su
ma lhuṇ ba yaṇ gaṇ z'ig ce na | gaṇ z'ig raṇ daṇ gz'an gyi

phyogs dag la rjes su chags pa dañ rgyab kyis phyogs pa dañ
 bral baḥo de ni de ltar sems kyī rgyud ma ñon moṇs¹ paḥi
 phyir legs par bśad pa rin po cheḥi khyad par tshul² ba lhur
 byed pa kho na yin pas kun nas ñon moṇs paḥi phyogs ḥdor
 baḥi rtsa ba ni gzu bor gnas pa ñid yin no || deḥi phyir de
 ltar na ñan pa po gzu bor gnas pa ni dam paḥi chos kyī
 bdud rtsi phul du byuñ baḥi snod yin no || gzu bor gnas par
 gyur kyañ gal te blo dañ ldan par ḥgyur na ste | legs par bśad
 pa dañ ñes par bśad pa dag gi sñiñ po dañ sñiñ po med par
 rnam par dpyod pa³ la mkhas paḥo⁴ || de ni blo dañ ldan pa
 ñid kyis sñiñ po med pa btañ nas sñiñ po len no || de ltar gal
 te ñan pa po blo dañ ldan par gyur na ni de de ltar snod du
 ḥgyur ro || de ltar gzu bor gnas sñiñ blo dañ ldan par gyur kyañ
 legs par bśad pa ñan pa don du gñer bar ḥgyur z'iñ ri moḥi
 skyes buḥi rnam pa ltar mi brtson pa ma yin te | de ltar na |

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |

ñan po snod ces bya bar bśad

do || ñan pa po rnam de lta bu yin na ni ñes par |

smra po yon tan rnam gz'an du |

mi ḥgyur ñan pa po laḥañ min||

de la smra ba poḥi yon tan dag ni zur dod pa dañ phyin ci
 ma log pa dañ | gsal ba dañ | ma ḥkhrugs par brjod pa dañ |
 ñan pa poḥi lhag paḥi bsam pa khoñ du chud pa dañ | sems
 la zañ ziñ med pa ñid de | de lta bu la sogs pa dag go || ñan
 pa po yañ chos dañ chos smra ba po gñis la gus pa dañ |
 yid gtod pa ñid dañ | gzu bor gnas pa ñid dañ | blo dañ ldan
 pa ñid dañ | don du gñer ba ñid do || deḥi don du gñer ba
 ñid ni chos dañ chos smra ba dag la gus par byed pa dañ yid
 gtod pa ñid la sogs pa dag gis rtogs par byed do || de ltar yin
 dañ smra ba po la yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur la ||
 ñan pa po laḥañ yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur ro || ñan
 pa po rnam pa de lta bu yod na ni smra ba po la yon tan
 skyon gyi ño bor mi ḥgyur ro || ñan pa poḥi skyon las ni yon
 tan yañ skyon gyi ño bor rnam par ḥgyur la || skyon yañ yon

¹ X ñon ma moṇs.

² X tshol.

³ X dbye ba.

⁴ X naḥo.

tan gyi ño bor rnam par hgyur gyi || bśad zin pañi mtshan ñid
can gyi ñan pa po thos pa las byuñ ba la sogs pañi yon tan
phyin ci ma log pañi tshogs kyi gz'ir gyur pa yod na ni |
smra ba po la yon tan rnam pa 'gz'an du mi hgyur la | ñan
pa po la yon tan skyon gyi ño bor mi hgyur ro ||

CSV : blun po bdag la bstan¹ pa na ci bdag cag la ées rab
med dam ci z'ig bya | rtogs² par byed pa po med de | z'es
de skad du gañ smra ba po ma yin no || hdi ni *lhag pañi bsam pa*
bskul bañi mdo las rtogs² par byaho ||

= तत्र शङ्खः यः पद्मेऽपतितः । कः पुनः पद्मेऽपतितः । यः स्वपद्मे परपद्मे
चानुरागेण प्रतिवेन च पञ्चरहितः । स ह्येवं चित्तसन्तानाङ्गे शान्ताभाषितरत्न-
विशेषयुक्तितत्परो भवतीति संक्षेपपद्मेऽपमूले शङ्खो तिष्ठति । तस्मादेवं
सति शङ्खः श्रोतोत्तमस्य सङ्गमोत्तमस्य भाजनम् । शङ्खभूतोऽपि यदि प्राज्ञः
स्यात् स्यात्तुभाषितदुर्भाषितसारसारविचारपटुः । स हि प्राज्ञत्वेनासारं त्यक्त्वा
सारं गृह्णाति । श्रोता चेदेवं प्राज्ञो भवेत्त भाजनं भवेत् । एवं शङ्खः
प्राज्ञभूतस्य सुभाषितश्रवणार्थी संक्षिप्तगुण इव न वीर्यहीनो भवति । एवं

शङ्खो बुद्धिमान्धी श्रोता पात्रमितीर्यते ।

श्रोतुषु च तादृशेषु नूनं

नान्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ।

तत्र वक्तुर्गुणा अपचपातित्वमवैपरीत्यं स्पष्टत्वमकीपवक्तृत्वं श्रोत्रधा-
मयावगन्तृत्वं निरामिषचित्तत्वञ्चेत्वेवमादयः । श्रोतुरपि धर्मे धर्मवादिनि
च ह्योः अद्या मनोनिवेशः शङ्खत्वं बुद्धिमत्त्वमर्थित्वं च ।
तस्यार्थित्वं च धर्मे धर्मवादिनि च अद्या मनोनिवेशादिना च प्रतीयते ।
एवं च सति वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते । श्रोतुरपि गुणो नान्यथा जायते ।
श्रोतरि हि तादृशे वक्तुर्गुणो दीवरूपो न भवति । श्रोतुर्दीपावुषोऽपि
दीवरूपेण विक्रियते दोषोऽपि च गुणरूपेण विक्रियते । उक्तस्यचक्षुस्तु श्रोता
श्रवणावुषूताविपरीतगुणगणानामाधारो भवति । वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते ।
न च श्रोतुर्गुणो दीवरूपो भवति ।

नास्त्वस्माकं जङ्गलानां देशनायां कापि प्रज्ञा किमपि कर्तव्यं वा । नास्ति
प्रतिपत्तेत्वेन न कोऽपि वक्ता । प्रत्येत्यमेतद् च भि प्रा यो प दे श ख ले ॥१॥

¹ X batod (pradāpā).

² X rtog.

277

CŚV : de ŋīd kyī phyir bcom ldan ḥdas kyis |

= तस्मादेव भगवता — ।

srid dañ srid thabs z'i ba yi |
thabs dañ de bz'in z'i gsuñs te |
h̄jig rten yoñs su mi śes gañ |
de ni thub pañi lta bur¹ mñon || 2 ||

In *d* V *na* for *ni*.

V ukto bhavo bhavopāyaḥ śivopāyas tathā śivam |
yal lokenāpariñātam dṛṣṭam tan munisannibham || 2 ||

V's reconstruction of *d*, *dṛṣṭam tan munisannibham*, is not intelligible to me, nor is it followed by his own translation.²

It seems to me that in *d* the reading *lta bur* does not give here any appropriate sense, and as such may be changed to *lta bar*, though the former is found in all the xylographs concerned including CŚV. As regards the last two lines of the *kārikā* the following may be gathered here from the *vṛtti*: The teaching of Buddha regarding the four things, *srid* 'bhava' etc., produces its effect only on those who have proper *thos pa* 'śravaṇa,' *bsam pa* 'manana,' and *sgom pa* 'bhāvanā.' But those who do not practise them and consequently are not competent (*snod* 'bhājana' or 'pātra') may complain saying "Why are the things not explained perfectly? We cannot understand them exactly." But this is their mistake (*khṛul ba* 'bhrānti'). Only for this the Buddha, the Blessed One, cannot be blamed, because he has taught the four Noble Truths, and this being so where is the fault of the speaker? It is not the fault of the sun that a born-blind (*dmus loñ* 'jātyandha') does not see the light. The

¹ Read bar.

² "On trouve chez le sage (Bouddha) tout ce que le monde ne connaît pas parfaitement. (Les autres précepteurs sont inférieurs au Bouddha, qui, seul, connaît la vérité du saupère et du nirvāṇa.)"

Chinese translation is here too free. I may propose the following accepting the first half as reconstructed by V :

उक्तो भवो भवोपायः शिवोपायस्तथा शिवम् ।

यत्तोके न परिज्ञातं व्यक्तं तदर्थेने मुनेः ॥ २ ॥

CSV : de la srid pa ni hbras bur gyur pa¹ ñe bar len pa¹ phuñ po lñaḥo || srid pa¹ thabs ni rgyur gyur pa¹ hdu byed rnams so || z'i ba ni mya ñan las ḥdas pa ste | ñe bar ḥtshe ba thams cad log pa¹ rañ bz'in yin pa¹ phyir ro || z'i ba¹ thabs ni hphags pa¹ lam yan lag brgyad do || de ltar bcom ldan ḥdas kyis thar pa ḥdod pa rnams la hphags pa¹ bden pa bz'i ñe bar bstan te | blañ bar bya ba dañ dor bar bya ba¹ hbras bu dañ bcas pa dag ñe bar bstan pa¹ phyir ro || de la thos pa dañ bsam pa dañ sgom pa dañ ldan z'in yañ dag pa ji lta ba so so rañ gis khoñ du chud pa rnams kyi rgyud la ni bcom ldan ḥdas kyis ñe bar bstan pa don ji lta ba bz'in kho na yin gyi | thos pa dañ bsam pa dañ sgom pa la mñon par brtson pa la dor²(?) ba rnams ni bdag ñid snod ma yin par ma hphags³ pa ni gañ gi phyir kho bo cag gis don ji lta ba bz'in mi rtogs pas ñes par ḥdi yañ dag par ma bsad do || z'es ḥkhrul pa de thub pa¹ yin pa ltar ñes par byed do || de tsam gyis ni sañs rgyas bcom ldan ḥdas noñs pa dañ ldan pa yañ ma yin no || hphags pa¹ bden pa bz'i ston par mdzad pa ñid kyis skyes bu¹ don ma lus pa ñe bar ston pa¹ mdzad pa po yin pa¹ phyir smra ba po¹ skyon ga la yod || de¹ phyir na thub pa¹ lta bar⁴ z'es bsad de || kha cig dag gis des ñe bar bstan pa¹ dños po¹ de kho na ñid ji lta ba bz'in ñes par ma zin pa¹ phyir ro || dmus loñ gis ma mthoñ ba ni snañ bz'in pa¹ ñi ma¹ skyon ma yin te | ma loñ ba rnams kyis de mthoñ ba¹ phyir ro ||

= तत्र भवः फलभूतमुपादानस्तत्त्वपञ्चकम् । भवोपाया हेतुभूताः संस्काराः । शिवं निर्वाचम् । सर्वोपद्रवनिवृत्तिस्त्रिभावत्वात् । शिवोपाय चार्य चाष्टाङ्गिको मार्गः । एवं भगवता मोक्षकामेभ्य चार्यसत्त्वचतुष्टयमुपदिष्टम् ।

¹ X hgyur ba¹.

² Here two letters could not be read in X; the first of them seems to be b.

³ X hphrags.

⁴ X bur.

सकलवीर्योपादेयव्योषपदेयात् । तत्र श्रवणमननभावनावर्ता सम्प्रदायवत्
प्रत्यात्ममननच्छतां परम्परायां भगवतोपदिष्टोऽर्थो यथावदेव भवति । तत्र (१)-
श्रवणमननभावनाभ्युद्यमास्तु स्वयमभाजनभूता जनार्त्ता नास्माभिरर्थी यथाव-
त्प्रतीयत इति नूनमयं न सम्यग्भाषित इति सा भ्रान्तिर्मुनेरिति निश्चिन्वन्ति ।
न तावता कुतो भगवानपराध्वति । आर्यसत्त्वचतुष्टयसंप्रकाशकत्वेन निरवशेष-
पुरुषार्यसंप्रकाशकत्वादिति कुतो वस्तुर्दीपः । तस्मात्मुनेर्दर्शन इत्युच्यते । वैशित्त-
दुपदिष्टं वस्तुतत्त्वं यथावत् निश्चितमिति । न हि जात्यन्वेनादृष्टालोकस्य सूर्यस्य
दोषो भवत्स्वगन्धेस्तस्य दर्शनात् ॥ २ ॥

278

CSV : ḥdir smras pa | de bz'in gśegs deḥi mñon par mtho
baḥi gtaṃ thams cad ni ches don gsal ba yin na | ñes par legs
paḥi gtaṃ ni dños po thams cad med par ston pa lhur len pa
ñid kyis kho bo cag lta bu rnams kyis rtogs par mi nus te | ḥdi
ltar bcom ldan ḥdas dños po thams cad kyī rañ gi ño bo sun
ḥbyin par z'ugs paḥi phyir kho bo cag gi yid ngu bar mi
mdzad de || bśād par bya ste |

= चत्वारः । तस्य तद्यागतस्याभ्युद्यतासु सर्वासु कथासत्त्वर्थं व्यक्तासु [अपि]
सर्वभावाभावप्रदर्शनपरत्वेन न निःश्रेयसकथास्मादृशेरवगन्तुं शक्यते । एवं च
भगवान् सर्वभावस्वरूपदूषणप्रवृत्तत्वास्माकं मनः सन्तोषयति । उच्यते—

thams cad btañ bas mya ñan las |
ḥdaḥ bar ya mtshan can kun ḥdod |
kun sun ḥbyin la de dag ni |
mi dgar ḥgyur baḥi rgyu ci z'ig || 3 ||

In *d* V *dkah* for *dgar*; Tucci reads *dgah* which is not sup-
ported by any X examined by V and myself.

V sarvatyāgena nirvāṇaṃ sarvapāṣaṇḍinām matam |

na teṣāṃ dūṣaṇaiḥ sarvaiḥ kiñcid vaimukhyakāraṇam || 3 ||¹

This is reconstructed by V according to the fragments of the
commentary in which most of the words occur. See below. I
would accept it making a slight modification :

¹ According to the reading adopted by V in *d*, as shown above, it should read in Skt.:
kiñcid kṛochrasya kāraṇam.

सर्वस्वागेन निर्वाचं सर्वपाषण्डिनां मतम् ।

न सर्वदूषणे तेषां किञ्चिदेसुखकारणम् ॥

CSV: [साङ्ख्यवैशेषिकादीनां सर्वपाषण्डिनां निश्चितसुखदुःखादिभावसंज्ञे-
यनि-¹]ब्रह्मा मोक्षावाप्तिरिति निश्चयः² । यदा चैवं सर्वस्वागेन सर्वपाषण्डिनां
निर्वाचनमिमत् तदा न किञ्चिन्³ मया⁴त्रापूर्वमुक्तं⁵ यद्देसुखकारणं भवेत् ।
पाषण्डिकैर्येषामिव हि पदार्थानां निर्वाचे पुनरप्रब्रह्मा निर्वृतिरभिसमीहिता⁶
तेषामिव मया⁷ नैऋताभाव्यप्रतिपादनपरेण शास्त्रेणास¹⁰द्दर्शनकण्ट¹¹[¹²कोटरणा-
न्मकेन¹³] निर्वाचनमरगामिभार्गपरिशोधनमनुष्ठितम् । तत्किमिति ब्रुहि¹⁴
भयमसत्त्वाद्यित्वा¹⁵ भवान् विमेति । आक्षेप्यता¹⁶ मनःपरितोषः क्रियतामा-
त्मसादयं धर्मो निवेष्ट्यतां चेतसि¹⁷ सांज्ञेयिकवस्तु¹⁸निवारणकथा ॥⁰ ३ ॥¹⁹

279

CSV: ननु च यदि सर्व¹⁹पाषण्डिनामप्ययमेवाभिप्रायो यदुत सर्वस्वागेन
निर्वाचनमिति कः पुनर्भवतस्तीर्थिकानाञ्च विशेषः । अयं विशेषो यत्तीर्थिकानां
सर्वस्वागभिप्रायमात्रं न²⁰ पुनः सर्वस्वागोपायाख्यानम् । अनुपदिष्टे च सर्व-
स्वागोपाये— ।

gañ z'ig gtoñ thabs mi šes de |
ci z'ig gtoñ bar byed par hgyur |
des na ñes par thub pa yis |
gz'an du z'i ba med ces gsuñs || 4 ||

^{1,2} Tib. gañs can pa dañ bye brag pa la sogs pa ya mtshan can thams cad kyis bde ba dañ adug beñal ba la sogs pa dños po kun nas ñon moñs pa mthañ dag log pas.

³ Tib. abhyupagamañ (khas blañs).

⁴ Tib. ad. api (yañ).

⁵ Tib. om. it.

⁶ HPS upacaritam for uktañ in Tib. (gsuñs pa).

⁷ Tib. ya mtshan can rñams kyis; HPS om. it.

⁸ Tib. mya ñan las bñas bar; HPS nirvṛtti.

⁹ Tib. lit. istā (ñdod).

¹⁰ Read in Tib. bdag gis for *gi.

¹¹ Here before asad- two or three letters in Tib. could not be read, but they seem to be yod pa.

¹² HPS *darśanakañ followed by marks of a gap.

^{13,14} Tib. tñher ma bñyin pañi bdag ñid can gyi. Here in X tñher ma is conjectured only tñhe being legible.

¹⁵ The Tib. equivalent could not be read in X being very indistinct.

¹⁶ Tib. brñas nas; HPS ālikhya.

¹⁷ Tib. bekyed pa, lit. utpādyatām.

¹⁸ Tib. bdag ñid la, lit. ātmani.

¹⁹ Tib. *kṣarvavastuśokanivā° (*ñon moñs pañi doñs po thams cad mya ñan las).

²⁰ After this there is a long passage in the Tib. version which is omitted in the fragments.

²¹ Tib. om. sarva-

²² HPS ad. tu.

In c Vx of CSV wrongly *yi* for *gis*.

* किं करिष्यति स त्वाम् त्वागोपायं न वेति यः ।

शिवमन्त्रं नास्तीति नूनं तेनोक्तवाङ्मुनिः ॥ ४ ॥

CSV: सर्वत्वागाशब्देऽपि स्थिते¹ तोयिकमतावकम्बो त्वागोपायानभिज्ञः
किं त्वायं करिष्यति । यत्न जानाति सर्वधर्मस्वभावशून्यतास्य सर्वत्वागोपायं
परमार्थसत्यम् । अत एव

शिवमन्त्रं नास्तीति नूनं तेनोक्तवाङ्मुनिः ॥² ४ ॥

280

CSV: ननु च तवाप्यपर्यन्तत्वाद् भेदस्यातीन्द्रियैर्बोधैर्पदिष्टेष्व-
समस्तत्वात् तेषां संशय एव जायते किमसावर्थो यद्योपदिष्टस्तथैवास्ति-
दम्येति । न हि तद्विषयं निश्चयकारणमस्तीति । तत्राप्युच्यते—

saṃs rgyas kyis gsuṃs lkog gyur la |
gaṃ z'ig the tshom sbye hgyur ba |
de yis stoṅ pa ṇid bsten te |
ḥdi ṇid kho nar yid ches bya || 5 ||

In c Vn of CSV *brten* for *bsten*.

* बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु जायते यस्य संशयः ।

इद्वै प्रत्ययस्तेन कर्तव्यः शून्यतां प्रति ॥ ५ ॥

CSV: न हि सर्वे भावाः प्रत्यक्षज्ञानगम्या अनुमानगम्या अपि विद्यन्ते ।
शक्यं चात्रानुमानं कर्तुं दृष्टान्तसद्भावात् । इह सर्वं त्वागोपायः सर्वधर्मस्वभाव-
शून्यता । सा चाशक्या केनचिदन्यथात्मसादयितुम् । सूक्ष्मशायमर्थो नित्य-
सन्निहितोऽपि सर्वजनासमस्तत्वात् । तस्य चोपपत्त्या सर्वधर्मस्वभावघाह-
विनिवारणसुखेनोपपादिता यथावत्ता । अत्रैव तावदास्तीयतां निश्चयः । अथात्र³
किमेवमेवेतदुताहो अन्यथेत्यस्ति किञ्चिदनिश्चयकारणं तदुपदिष्टतां यदि तत्र
निराकृतमुक्तवक्ष्यमात्रप्रकरणप्रतिपादितनिश्चयेन । न च शक्यमनेन स्वल्पमप्य-
निश्चयकारणं किञ्चिदभिधातुमिति सिद्ध एवायं दृष्टान्तः । ततश्चान्वदप्य-
समस्यार्थप्रतिपादकवचनं भगवतो यथार्थमिति प्रतीयतां स्मरन्नेव
तद्यागतोपदिष्टत्वात्स्वभावशून्यतार्थाभिधायकवचनवदिति कुतो बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु
संशयावकाशः ॥⁴ ५ ॥

¹ Tib. gnaṣ kyaṃ; HPS sthita tīrthika°.

² In the following line in CSV read śramapa (dge shyon) and not sravapa as reads HPS.

³ Tib. ad. darśane (khyod kyi lter na).

⁴ Tib. paryantatvād (mthah yas).

⁵ Tib. thams cad; HPS om. it.

⁶ Tib. ci ste ḥdi la; HPS reads it just before asti which follows.

⁷ Here follows in Tib. a passage containing two śloka, but it is omitted in the fragments.

281

CSV: न च तद्यागतवत्तोर्थिकानामपि शक्यमविपरीतार्थाभिधायित्व-
मवसातुं तेषां दृष्टधर्म एव विपर्यस्तत्वात् । तथा ह्यस्य लोकस्य तैर्नित्यकारण-
पूर्विका प्रवृत्तिरूपदिश्यते । सा चाशक्यप्रतिपादना^१ दृष्टविरुद्धा चोपपत्तिविरुद्धा
च । एवम्— ।

gañ gis h̄jig rten h̄di mthoñ dkaḥ |
de ni gz'an la blun pa ñid |
gañ dag de rjes h̄gro' de dag |
śin tu yun riñ bslus par h̄gyur || 6 ||

In b V wrongly *ba* for *pa*.

* लोकोऽयं येन दुर्दृष्टो मूढ एव परत्र सः ।

वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥ ६ ॥

CSV: न हि सम्पूर्णे^२ चन्द्रमसि व्याहृतदर्शनसामर्थ्यो 'ध्रुवमरुन्धतीं वा
पश्यतीति सम्भाव्यम्' । तद्वदयं तीर्थिको लोकस्य सत्त्वभाजनाख्यस्य हेतुफलव्या-
मूढत्वात् स्थूलमेवार्थं तावद्यदा न सम्यगोक्षते तदा कथमयमतिस्वप्नं विदूर-
देशकालव्यवहितं सप्रभेदमर्थं ज्ञास्यतीति^३ सम्भावयितुं शक्यम् । तदिमं तीर्थिकं
स्वयमत्यन्तविपर्यसितदर्शनं मृगदृष्ट्याजलवदनुपासनीयं तत्त्वदर्शनामलजल-
पिपासवः संसाराध्वपरित्रमक्लमापनोदनाय

वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥

अपर्यवसानापरकोटिके^४ संसारे ते वत वञ्चिता भविष्यन्ति ये यथार्थ-
शास्त्रारं बुद्धं भगवन्तमवधूय^५ दृष्टादृष्टपदार्थस्वभावश्चामूढं मोक्षकामतया
तीर्थिकमनुगच्छन्ति ॥ ६ ॥

282

CSV: कस्मात्पुनरेते मोक्षकामा^{१०} विपर्यस्तदर्शनं तीर्थिकमनुगच्छन्ति ।

स्वभावशून्यताधर्मोपदेशश्रवणभयात् । तद्वयं

^१ Tib. om. artha-.

^२ Tib. bstan par mi nus so, and thus does not support °pratipādyā of HPS.

^३ Tib. lit. pūrṇimā- (ña ba).

^४ Tib. ad. kaścid (hgaḥ z'ig gis).

^५ Tib. om. iti sambhāvyam.

^६ Tib. om. vi-.

^७ Tib. om. iti sam°.

^८ For this Tib. phyi mañi mur (?) gtugs pa med pa can. Should we read mthaḥ for mur?

^९ For yathārtha° avadhūya Tib. budhena bhagavatā yathāvad upadiṣṭam artham anupāśya (sañs rgyas bcom ldan ḥdas kye don ji lta ba bz'in ston pa la mi bsten par).

^{१०} HPS ad. [sta-] mevam which is not supported by Tib.

नास्य¹ हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इत्यासन्नो² दासात् । दासश्चायं³ सुचिरमहङ्गारममकाराभ्यासात् । अत एव कस्यापि तत्र परिग्रहात् सुचिराभ्यस्तमपि भावस्वभावाभिनिवेशमन्त्रं⁴ त्यक्त्वा — ।

mya nan ḥdas par rañ ḥgro gañ |
de ni.śin tu bya dkaḥ byed |
hdren slad bz'in duhañ dam pa ni |
ma yin yid ḥgror spro ma yin || 7 ||

In a V misprint *das ḥpar* for *ḥdas par*. In c V and Vx of CŚ *paḥi slad bz'in* for *slad bz'in duhañ*.

* स्वयं ये यान्ति निर्वाणं ते कुर्वन्ति सुदुष्करम् ।

गन्तुं नोक्तहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥ ७ ॥

CŚV: बुद्धो भगवान् स्वयं भूत्वा स्वयमेव निर्वाणपुरमुपयातः⁵ ।

तस्ये⁶ रथं दुष्करकारिणो महाकारुणिकस्य⁷

गन्तुं नोक्तहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥

न केवलमसतोऽहङ्गारममकारव्यवस्थितस्य⁸ स्वयमेव निर्वाणं गन्तुं मनो नोक्तहते । अपि खलु दुष्करकारिणो⁹ नेतुः पृष्ठतोऽप्य¹⁰ सतो निर्वाणं गन्तुं मनो नोक्तहते¹¹ ॥ ७ ॥

283

CŚV: कस्मात्पुनरस्य¹² नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतः पुद्गलस्य निर्वाणं गन्तुं

मनो नोक्तहते । शून्यतायां दासात् । कस्य पुनरस्यां दासो भवतीति । यस्य भवति तं प्रति¹³ प्रतिपादयन्नाह — ।

¹ See HPS. p. 69 where the same line is quoted with the same reading, i.e. *asti* for *asmi*. It is quoted also in the *Bodhicaryāvatāra pañjikā*, p. 449, reading *asti* and not *as ni*. The second half of the *kārikā* as found in the above work is as follows:

iti bāḥasya saṃtrāṣaḥ paṇḍitaśya bhavakṣayaḥ ||

² Tib. *brtags nas* which means here *kalpayitvā*; but the actual reading in Tib. seems to be according to Skt. *brten nas*.

³ Tib. *skrag pa de yañ*; HPS *tatrāyam*.

⁴ Tib. *mñan par z'en paḥi dri ma dor nas*; HPS *°vośaṃ malavat*.

⁵ Tib. *ñe bar gśogs te*; HPS *yāti*.

⁶ Tib. om. *tasya*.

⁷ *thugs rje chen po mñah ba*; HPS om. *it*.

⁸ HPS plural number, while Tib. singular.

⁹ Tib. *mdzad dkaḥ ba mdzad paḥi*; HPS *yathopavarṇitasya*.

¹⁰ HPS *ad. asya* after *api*.

¹¹ Tib. *mi sproḥo*; for *notesahate* HPS *notesāham pravedayate*.

¹² Tib. *deḥi, lit. tasya*; HPS *anyasya*. For *rjes bz'in du* in Tib. one may read *slad*.

¹³ *prati* is not supported by Tib.

ma mthoñ skrag par mi rtsom ste |
 mthoñ na rnam kun de bzlog hgyur |
 des na ñes par cuñ zad cig |
 śes la skrag par bsgrub par bya || 8 ||

For *bzlog* in *b* Vx of CSV once *ldog*. In *d* Vx of CSV once *brjad* for *bsgrub*.

* त्रासो नारभ्यतेऽदृष्टे दृष्टेऽपैति स सर्वशः ।*

नियमेनैव किञ्चिज्ज्ञे तेन त्रासो विधीयते ॥ ८ ॥

According to the reading *brjad par bya* in *d* in Vx of CSV one should read here *abhidhīyate* for *vidhīyate*.

CSV: अत्युत्पन्नशस्त्रसङ्केता हि गोपालादयः । शतशोऽप्युपदिश्य-
 मानायां शून्यतायां सर्वथा¹नुप्रवेशाभावेना²दृष्टत्वाच्चून्यतार्थस्य तेषां त्रासो
 नोत्पद्यते तस्मिन् ।⁰

दृष्टेऽपैति³ स⁴ सर्वशः ।

दृष्टे हि शून्यताख्ये धर्मे स⁵ 'त्रासस्तत्पण्डितानां सर्वथापेति⁶ भवनिमित्तात्मात्मी-
 याभिनिवेशविगमात् । रज्ज्वां जात'सर्पविपर्यासस्य रज्जुदर्शने सति सर्पभय-
 विगमवत् । यस्तु किञ्चिज्जानाति⁷ तस्य नियमेनावश्यम्भावितया त्रासो
 विधीयते ॥⁰ ८ ॥

284

CSV: किमर्थं पुनरमी किञ्चिज्ज्ञा उत्तरं पदं न पर्येषन्ते⁸ यावते⁹वां
 ज्ञातव्यपरिसमाप्तिर्भवतीति ।¹¹ उच्यते । त्रासात् । किं पुनस्त्रासस्य कारणम् ।
 आह । अनभ्यासः । तस्य पुनः किं कारणम् । विपरीताभ्यासः । तदेव
 प्रतिपादयन्नाह— ।

byis rnams ñes pa kho nar ni |
 hjug byed chos la goms pa ste |
 de dag goms pa med pa yis |
 ldog byed chos la hñigs par hgyur || 9 ||

¹ HPS sarvathā tadānu°.

² Tib. rjes su z'uḡs pa med pas; HPS °praveśābhavo sati.

³ Tib. ldog and not bzlog.

⁴ Tib. de; HPS om. it.

⁵ Tib. om. it

⁶ Tib. skrag par; HPS santrāsa°.

⁷ Tib. skyes pañi; HPS upayāta°.

⁸ Tib. ad. kiñcin na jñāti (cuñ zad cig mi śes pa).

⁹ In X read htshol for tshol.

¹⁰ Tib. om yāvātā.

¹¹ For bhavātīti X reads ma gyur gyi bar du go which does not give here any sense.

In a Vx of CSV na for ni.

* एकान्तेनैव बालानां धर्मेऽभ्यासः प्रवर्तके ।

धर्मान्निवर्तकात्तेषामनभ्यासतया भयम् ॥ ८ ॥

CSV: संसारप्रवृत्त्यनुकूलो हि धर्मः प्रवर्तकः । पृथग्जनपर्यापकायां च भूमी स्थितानां सत्त्वानां¹ प्रवर्तक² एव धर्मेऽभ्यासः । भावानां³ स्वभावशून्यता हि निवर्तको धर्मः संसारनिवृत्त्यनुकूलत्वात् । [तदभ्यास⁴]स्य परिपन्थ्यात्मकज्ञः । तदनुगतचित्तसन्तानत्वात्पृथग्जनास्तद्व्यावर्तकाद्धर्माक्षुतरां बिभ्यति ।⁵ स्वभाव-शून्यतां प्रपातमिव मन्यमाना न तां यथावदतिपत्तुमुत्सहन्ते ॥ ८ ॥

285

CSV: तदेवमविद्यासान्द्रान्धकारप्रच्छादितपदार्थतत्त्वेऽनुपलभ्यमानापर-कोटिके⁶ संसारमहा⁷टवीकान्तारे प्रनष्टसन्मार्गस्य कस्यचिन्नाम⁸ पुद्गलस्य भवति स्वभावशून्यताकथायां चेन्नक्तिः स⁹ तदनुकूलप्रत्ययोप[सिद्धि-दारेण यथोप-¹⁰]चीयमानप्रसादः शून्यतायां भवति तथा कार्यं कर्तृणावता¹¹ कृतजन¹² च भगवति तथागते सद्धर्मान्तरायनिर्मितं कर्मात्मनो¹³ महाप्रपात-हेतुं परिजिहीर्षुणा¹⁴ सङ्घटमप्यवगाच्छ दुर्देयमपि दत्त्वा संग्रहवस्तुचतुष्टयेन संगृह्य सद्धर्मोऽय¹⁵ सद्धर्मभाजनेभ्य¹⁶ 17उपदेष्टव्यः । यस्तु न केवलं यथोपदिष्टं न बह्व मन्यते अपि तु — ।

¹ Tib. sems can; HPS r̥thagjanānām.

² For pravartaka and nivartaka dharma or karman cf. Y o g i y ā j ñ a v a l k y a, I. 23:

nivartakam hi puruṣam nivartayati janmataḥ |
pravartakam hi sarvatra punarāvṛt̥tihotukam ||

³ Tib. dños po rnams kyi; HPS om.it.

⁴ Supplied from Tib. de la goms paḥi.

⁵ bhāvānām svabhāvaśūnyatā⁶ sūtārām bibhyati; this is found differently in Tib. as follows: nivartako hi dharmas tadabhyāsa-paripanthini bhāvānām svabhāvaśūnyatā saṃsārānivr̥t̥tyanukūlatvāt || ātmasnehānugatacittasantānatvāt⁷ bibhyati (ldog par byed paḥi chos ni de la goms paḥi gegs dños po rnams kyi rañ bz'in stoñ pa fid de ḥkhor ba ldog paḥi rjes su mthun paḥi phyir ro || so sḥi sbye bo rnams ni sems kyi rgyud bdag la chags pa dañ rjes su ḥbrel baḥi phyir de ldog par byed paḥi chos la ches ān tu bjigs la ||

⁶ Tib. anādyante (thog ma dañ tha ma dañ mi ldan paḥi) for ann⁸koṭike.

⁷ Tib. om. mahā.

⁸ Tib. om. nāma.

⁹ Tib. om. it.

¹⁰ Tib. bsgrebs paḥi sgo nas ji ltar ḥphel bar.

¹¹ Tib. mahākārupikena (sñiñ rje che ba).

¹² In X kṛta-, byas, is quite clear but not -jñena, śes pa, being illegible.

¹³ Tib. om. karma. For kṛis read kyi in bdag fid kṛis.

¹⁴ Tib. yonś su spañ bar ḥdod pas; HPS parijihīṛṣa [adbhyaḥ].

¹⁵ Tib. ad. sarvaprayatnena (ḥbad pa thams cad kṛis).

¹⁶ Tib. -bhājanabhūtebhyaḥ (snod du gyur pa la).

¹⁷ Tib. ad. janebhyaḥ (skye bo).

gañ z'ig gti mug hgañ z'ig gis |
 bsgribs śin de ñid gegs byed pa |
 de la dge legs hgro ba yañ |
 med na thar pa smos ci dgos || 10 ||

In *d V ba* for *pa*.

* विघ्नं तत्त्वस्य यः कुर्याद्भूतो मोहेन केनचित् ।

कल्याणाधिगतिस्तस्य नास्ति मोचे तु कां कथा ॥ १० ॥

CSV: मोहेन केनचदितोर्थाभास्यर्थासौख्यभयश्रोत्रविद्वेषादिना
 तत्त्वोपदेशभाजने जने यस्तत्त्वदेशनश्रवणादिविघातं¹ करोति तस्य सुगतेरपि
 तावद्देव²मनुष्यात्मिकाया नास्ति सम्भवो नियतं [दुर्ग-]तिगमनात्³ किमुतास्य
 मोक्षकथावकाशः स्यात् ॥⁴१०॥

286

CSV: एव⁵ परात्मनोरत्यन्ता⁶पकारितां पश्यतां भगवता तथागते-
 नोक्तम्— ।

tshul khrims las ni ñams bla yi |
 lta las cis kyañ ma yin no |
 tshul khrims kyis ni mtho ris hgro |
 lta bas go hphañ mehog thob hgyur || 11 ||

In *c Vx* of CSV *bde hgror* (= *sugati*) for *mtho ris* (= *svarga*).
 In *d V du*, and *Vx* of CS *tu* for *thob*.

* शीलादपि वरं संसो न तु दृष्टेः कथञ्चन ।

शीलेन गम्यते स्वर्गो दृष्ट्या याति परं पदम् ॥ ११ ॥

CSV: सूत्र उक्तं । वरं शीलविपक्षो न तु दृष्टिविपक्ष इति⁷ ॥ ११ ॥

287

CSV: एवमतिमहार्थता⁸मस्य तत्त्वदर्शनस्यावेत्येतद्विघाताय विदुषा
 यतितथ्यम् । न चानेन तद्विघातभयदर्शिना सता सर्वत्रैवानवधार्य पात्रविशेष-
 तत्त्रैवात्म्यदर्शनमुपदेष्टव्यमपात्रेषु । अपात्रे⁹ हि तदुपदेशोऽनर्थायैव¹⁰ स्यात् ।

[¹¹उक्तं च

¹ Tib. gegs; HPS vighātakaṃ.

² Tib. ñan hgror hgro bas; HPS apā- for durgati-.

³ Tib. om. atyanta.

⁴ Tib. dṛṣṭvā (gzigs nas).

⁵ Tib. lha dan; HPS om. it.

⁶ HPS ad. eva.

⁷ Tib. om. tathāgatean;

⁸ Tib. śin tu don che ba ñid du; HPS mahārgatāṃ.

⁹ Tib. om. it.

¹⁰ Tib. lit. anarthahetur eva (don ma yin pañi rgyu kho nar).

¹¹ Supplied from Tib:

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।

पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ (See p. 23.)

इति । भगवताप्युक्तम्—वरं खलु काश्यप पुत्रलट्टिः सुमेरुमात्रा न
त्वेवाभिमानिकस्य शून्यतादृष्टिः । तत्कस्माच्चेतोः । सर्वदृष्टिगतानां शून्यता
निःसरणम् यस्य खलु शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकित्सायाम् [इति वदामि]
इति ।¹¹] अत एव

dam pa min la bdag ḥdzin mchog |

bdag med ston pa ma yin te |

gcig ni nan ḥgror ṅid ḥgro ba |

tha mal ma yin śi ṅid duḥo || 12 ||

In a Vx of CSV *yin* for *min*, and *la* for *ba* in *c*.

* अहङ्कारोऽसतः श्रेयान्न तु नैराकारदर्शनम् ।

अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ॥ १२ ॥

CSV: नैराकारधर्माधिभुक्तिविरहितो ह्यात्मपाहाभिनिविष्टोऽसद्वर्त्मसमा-
श्रयादृष्टिगहनानुचारी नरोऽसन्नित्युच्यते । तस्यासतो वरमात्मदेशना दुश्चरित-
निवृत्त्यनुकूलत्वात् तस्याः । तथा ह्यसावात्मच्छेदानुगमना^१द्वित^२मात्मनो^३-
भिवाञ्छन् दुश्चरितनिवृत्तिं बहु मन्यते । निवृत्तपापस्य चास्य सुगतिगमनं
भवति सुलभम् । नैराकारोपदेशस्तस्य प्रतिषेधविपर्ययासबोधाभ्यां कायचित्त-
सन्तानं नियतमुपहन्ति । तदेवम्

अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ।

नैराकारदर्शनविप्रतिपक्षो ह्यविद्वानपायमेव याति न शिवम् । यस्तु नेतरः स
शिवमेव याति नापायम् । इतरशब्दोऽयमनुकृष्टवाचो । कश्चानुकृष्टः । यः^४
शून्यतार्थं विपरीत^५मधिगच्छति प्रतिक्षिपति वा । तत्प्रतिषेधेन नेतरः ।
नेतर इत्युक्तं इत्यर्थः । यत एव शून्यतोपदेशादितरोऽपायनिष्ठ^६स्तत एव

blun la ŋie bar bstan pa ni |

ḥkhrug° ḥbaḥ z'ig go || (p. 23)

z'es kyañ béd do || beom klan ḥdas kyis kyañ ḥod sruñs gañ zag tu lta ba ri rab
team ni blaḥi mān pañi ṅa rgyal can stoñ pa ṅid du lta ba ni ma yin no || de ciḥi
phyir z'e na | ḥod sruñs lta bar gyur pa ṭhams cad la ṅes par ḥbyuñ ba ni stoñ
pa ṅid yin na | gañ stoñ pa ṅid du lta ba de ni gsor mi ruñ ṅo [z'es ṅas béd do]
z'es sruñs so ||

This quotation is from the *Kāśyapa-parivarta*, §§ 64-65 (*varaṃ khalu° kasmādhetoḥ* in § 64, and *śravadṛṣṭi° vadāmi* in § 65) with some unimportant variations in both Skt. and Tib.

¹ Tib. mi; HPS om. it.

² Tib. -anubandhād (rjes su ḥbrel bas) for -anugamanād.

³ Tib. hitam sukhām ca (phan pa dañ bde ba).

⁴ Tib. bdag ṅid la; HPS ātmanā.

⁵ Tib. ad. -dharma- (chos) after nairātmya-.

⁶ Tib. gañ z'ig; HPS om. it.

⁷ stoñ pa ṅid kyī don phyin ci log tu; HPS viparītam śūnyatārtham.

⁸ Tib. mthar thug; HPS °niviṣṭa°.

शून्यतोपदेशाच्चेतरो निर्वाणनिष्ठो जायते । शून्यतादर्शनप्रत्ययेन¹ सर्वत्र सङ्ग-
परित्यागाभिहितकेशकर्मगणो नियतं निर्वृतिपद²मुपयाति । [³अथवा
योऽसत्त्वैरात्मधर्मं शृणोति स प्रतिक्षेपविपर्ययबोधाभ्यामपायमेव याति । यो न
शृणोति स पुण्यकर्मप्रत्ययेन स्वर्गमेव ॥³] १२ ॥

288

CSV: किं पुनरिदं नैरात्म्यं नाम यदसत्त्वं नोपदेष्टव्यं सत्त्वं चोपदेष्टव्य-
मिति तत्रतिपादयन्नाह— ।

z'i sgo gñis pa med pa dan |
lta ba ñan rnams hñigs byed ciñ |
sañs rgyas kun gyi yul hgyur ba |
bdag med ces ni bya bar brjod || 13 ||

In *b* Vxx of CS and CSV *hñig* for *hñigs*. In *c* Vx of CSV
gyur for *hgyur*, and Vxx of CS and CSV *la* for *ba*.

* अद्वितीयं शिवद्वारं कुट्टीनां भयङ्करम् ।

विषयः सर्वबुद्धानामिति नैरात्म्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV: यदद्वितीयं शिवद्वारं तन्नैरात्म्यम् । यत्कुट्टीनां भयङ्करं
तन्नैरात्म्यम् । यो विषयः सर्वबुद्धानां तन्नैरात्म्यमुच्यते⁵ । तत्रा⁶त्मा नाम
योऽपरायत्तस्वरूपः⁸ स्वभावः । ⁹[तदभावो नैरात्म्यम् ।]⁹ तच्च धर्मपुद्गलभेदाद्वैतं
प्रतिपद्यते । धर्मनैरात्म्यं पुद्गलनैरात्म्यं चेति । तत्र पुद्गलो नाम यः¹⁰ स्कन्धानु-
पादाय प्रज्ञप्यते¹¹ । स च स्कन्धेषु पञ्चधा नृग्यमाणो न सम्भवति । धर्मास्तु
स्कन्धायतन¹²धातुसंशब्दिताः पदार्थाः । तदेषां धर्माणां पुद्गलस्य च यथास्वं
हेतुप्रत्ययाधीनजन्मत्वादुपादाय प्रज्ञप्यमानत्वाच्च स्वायत्तमपरायत्तं निजम-

¹ Tib. rkyen gyis ; HPS *pratyayaḥ* (yam).

² Tib. mya ñan las hñas pañi go hñan du ; HPS *nirvṛttimupa*°.

^{3,4} Tib. yah na dam pa ma yin gañ z'ig bdag med pañi chos ñan pa de ni spañs pa
dañ phyin ci log tu rtog pas ñan hñro kho nar hñro la || gañ z'ig mi ñan pa de ni bzod
nams kyi las kyi rkyen gyis bde hñro ñid duho ||

⁵ Lit. *sugati*° (bde hñro).

⁶ Tib. om. *ucyate*.

⁷ Tib. de la°, HPS *taccā*°.

⁸ HPS *yad for yaḥ*. Before *aparāya*° Tib. ad. *bhāvānām* (dhos po rñams kyi).

⁹ HPS *avarūpasvabhāvaḥ*.

¹⁰ Tib. de med pa ni bdag med pañi ; HPS om. it.

¹¹ HPS ad. *skandhapañcākasyopādānākhyasyopādātā*.

¹² Tib. lit. *pratiyate* (brtags).

¹³ Tib. *skye mched* = *āyatana* ; HPS *skandhā ghanadhātu*°.

कृतकं^१ रूपं नास्तीति पुनस्तस्य धर्माणां च नैःस्वाभाव्यं व्यवस्थाप्यते । यस्य चार्थस्य स्वरूपसिद्धिर्नास्ति तस्य केनान्येनात्मनास्तु सिद्धिरिति । तस्मात्सर्वथाविद-
 खच्छणा^२ एव^३ पदार्था मूर्खजनस्य^४ विसंवादकेनात्मना प्रतीत्य वोपादाय वा
 वर्तमाना मूढधियां सङ्कासदं भवन्ति^५ । यथास्वभावं तु सम्यग्दर्शनैः प्रति-
 भाव्यमाना धर्मपुद्गलयोः [सङ्गपरिचयवाहका भवन्ति ।]^६ सङ्गपरिचयश्च
 निर्वाणावाप्तिकारणम् ।^७ विदितनैरात्म्यस्य हि सर्वेषु^८ भावेषु परिच्छीण^९ सङ्गस्य
 न क्वचित्काचित्पार्थना कुतो वा निमित्तोपलम्भ इत्यद्वितीयमेव शिवहारमेतन्
 नैरात्म्यम् ।^{१०} तच्चैतत्कुट्टष्टीनां भयङ्करम् ।^{११} नैरात्म्ये हि वस्तुनः सर्वथानु-
 पलम्भात्कुट्टष्टीनां वस्तुस्वरूपपरिकल्पसमाश्रयणाद^{१२}त्यन्तविनाशदर्शनाद्भयङ्कर-
 मेतन्नैरात्म्यम् । विषयः सर्वबुद्धानां नैरात्म्यम् । सर्वबुद्धानामिति आवक-
 प्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्सम्बुद्धानाम् । ज्ञानविशेषविषयत्वेनावस्थानाद्विषयः
 सर्वबुद्धानामित्युच्यते । धर्मशरीराव्यतिरेकवर्तितां वा सर्वेषां सम्यक्सम्बुद्धाना-
 मावैदयत्वाच्च विषयः सर्वबुद्धानामिति । विशेषणमालया^{१३} सर्वधर्म^{१४}नैरात्म्य-
 मुक्तमाचार्येण ॥ १३ ॥

289

CSV: एतच्च नैरात्म्यं सता मन्दधियो जनस्य^{१५} नोपदेष्टव्यम् ।

यस्मात् — ।

chos ḥdi yi ni miñ las kyañ |
 dam pa min pa ḥjigs pa skye |
 gz'an la ḥjigs pa mi skyed paḥi |
 stoabs ldan z'es bya gañ z'ig mthon ॥ 14 ॥

In c V and Vx of CS *bskyed* for *skyed*.

* यस्य धर्मस्य नास्तीति भयमुत्पद्यतेऽततः ।

बलवानाम को दृष्टः परस्य न भयङ्करः ॥ १४ ॥

^१ Tib. om. akṛtakarḥ; HPS °kṛtakarūpaḥ.

^२ Tib. deḥi phyir; HPS om. it.

^३ Tib. svalakṣaṇāsiddhā (rañ gi mtshan ſid kyis ma grub pa).

^४ Tib. om. it.

^५ Tib. om. it.

^६ Tib. om. it; HPS ca for vā.

^७ Tib. ḥgyur la; HPS sambhavanti.

^८ Tib. chags pa yonḥ su zad pa ḥdren par ḥgyur ro |

^९ Tib. thams cad; HPS om. it.

^{१०} Tib. kṣipāśeṣa° (chags pa ma lus pa zad pa la).

^{११} HPS om. here a few lines.

^{१२} Tib. parikalpanāśrayipām (yonḥ su brtags paḥi rten can).

^{१३} Tib. phreñ gi ni; HPS- mālaya-.

^{१४} Tib. chos thams cad; HPS om. it.

^{१५} Tib. skye bo; HPS om. it.

CSV: वसवजेरात्मादर्थं सर्वसहर्षं नोभूतनसमर्पत्वात् । दुर्बलम-
सहर्षं न भूतनोपत्वात् । नियतं चेतस्य दुर्बलः^१ सबलादिमेतीति । तस्मात्
दुर्बलस्य हृदयनिनाम्नीकृतचित्तसन्तानस्वायं धर्म उपदेष्टव्यो भयहेतुरिति
कत्वा ॥ १८ ॥

290

CSV: ननु चोपदेष्टव्य एवायं धर्मः सकलहृदयनप्रमाचित्वात् । तथा
ह्रस्वस्य परप्रवादिनः सह धर्मेण^२ निपहीतव्याः । ततश्च वादार्थिना सता
परमतविजिगीषुषा धर्मोऽयमपात्रेऽप्युपदेष्टव्य इति । उच्यते । नैतदेवम् ।
यस्मात्— ।

chos ḥdi de bz'in gśegs rnam̐s kyis |
rtsod paḥi ched du ma gsuṅs so |
de ltaḥaṅ ḥdis ni gz'an smra rnam̐s |
bsregs te me yis bud śiṅ bz'in ||15||

In *b* V and Vx of CS *te* for *so*, and *ḥdi* for *ḥdis* in *c*. In *d*
V wrongly *gsregs* for *bsregs* and V and Vx of CS *yi* for *yis*.

* वादस्य हि कृते धर्मो नायमुक्तस्तथागतैः ।*

परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥ १५ ॥

In *a* for *hi kṛte* suggested by me HPS reads *kṛtaśaḥ* which
does not give any sense. In order to avoid this difficulty V
emends the reading *vādasya kṛtaśaḥ* as given by HPS by
vivādasya kṛte. But it is to be noted that CSV frequently reads
vāda and not *vivāda*. V reconstructs the second half as follows :

tathāyam anyaśabadānām dāhako'gnir yathendhanam ||

It cannot be accepted. The word *agnih* cannot be construed
here with *indhanam*.

CSV: यदि चायं धर्मो वादस्य कृते [उपदिष्टः]^३ स्यात् स्यादेतदेवम् ।
न त्वयं वादार्थमुपदिष्टो विमोक्षमुखेनोपदेयात् । यथाप्येष^४

^५[परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥

^१ Tib. stobs chuṅ ba ; HPS abalaṅvān.

^२ Tib. chos daṅ anthun par. It means 'agreeing with dharma'.

^३ For apātreṣv api Tib. pātreṣu (snod dag la) which cannot be accepted.

^४ Tib. tathā hi (ḥdi ltaṅ).

^५ Tib. betan par hgyur.

^६ Tib. 'ched du ; HPS 'dārtha npe°.

^७ de ltaḥaṅ ḥdis ni gz'an smra rnam̐s |
bsregs te me yis bud śiṅ bz'in ||

वादायैमनुपदिष्टोऽप्ययं धर्मः परवादं निराकरोत्येव । शोचनमिदं वाच्यं सुपा-
दन्तोऽस्मिर्यस्यपि दाहाद्यर्थो न भवति तथापि दहनसमावेनेष्टं कार्त्तमनुपदिष्टम-
न्यथमपि दहति ॥ १५ ॥

291

CSV : yañ ji ltar chos ḥdi dad pa can gyi rgyud la ñe bar
skye ba na pha rol pohi smra ba dag sreg par ḥgyur z'e na |
bśad pa |

= कथं पुनरेव धर्मः अदावतः सन्तान उपजातः परवादाम्बहति ।
उच्यते— ।

chos ḥdi gañ gis śes gyur pa |
de ni gz'an la mi dgaḥ ste |
des na bdag la chos ḥdi ni |
ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ || 16 ||

In a V *ba* for *pa*, and *dkaḥ* for *dgaḥ* in *b* ; both the readings
of V are wrong.

V dharmo'yam yena vijñāto bhavet so'nyasya na priyaḥ |
vināśadvāravat tena dṛṣṭo dharmo'yam ātmanaḥ || 16 ||

V's reconstruction of *b* is defective. See the commentary
quoted below. I would translate the *kārikā* as follows :

जानाति य इमं धर्मं प्रीतिरन्वत् तस्य न ।

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नागद्वारमिवेक्षते ॥ १६ ॥

CSV : dam paḥi chos kyi de kho na ñid mthon baḥi bdud
rtsi myaṅs pa ni de las gz'an paḥi lta baḥi ro la mnog med
par byed paḥi phyir de las gz'an paḥi lta ba thams cad la de
mi dgaḥo || slob dpon dam paḥi chos kyi bdud rtsiḥi ro myaṅs
pa lta bur gyur pa skye bo blo dañ ldan paḥi yid tshim par
byed paḥi tshig gsuñ ba |

des na bdag la chos ḥdi ni |

ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ ||

slar mi skye bas ḥjig pa mthon baḥi phyir chos ḥdi ni bdag
med paḥi chos rtogs paḥi rgyud la dam pa ma yin paḥi lta ba

rtseod paḥi don du ma bstan yañ chos ḥdi ni pha rol pohi smra ba sel bar byed pa kho
naḥo || me ñe bar len pa ni bśao ba la sogs paḥi bya baḥi don du yin la bud śin baregs
paḥi don du ma yin mod kyi de lta na yañ sreg par byed paḥi rañ bz'in yin pas ḥdod
paḥi bya ba rjes su sgrub ciā bud śin yañ sreg par byed do ||

वादार्षमनुपदिष्टोऽप्ययं धर्मः परवादं निराकरोत्वेव । शोधनादिकार्यार्धमुपा-
दत्तोऽग्निर्यद्यपि दाहाद्यर्थो न भवति तथापि दहनस्वभावेनेष्टं कार्यमनुविदधान
इत्थनमपि दहति ॥ १५ ॥

291.

CSV : yañ ji ltar chos ḥdi dad pa can gyi rgyud la ñe bar
skye ba na pha rol poḥi smra ba dag sreg par ḥgyur z'e na |
bśad pa |

= कथं पुनरेष धर्मः अद्वावतः सन्तान उपजातः परवादान्दहति ।
उच्यते— ।

chos ḥdi gañ gis śes gyur pa |
de ni gz'an la mi dgaḥ ste |
des na bdag la chos ḥdi ni |
ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ ||16||

In *a* *V* *ba* for *pa*, and *dkaḥ* for *dgaḥ* in *b* ; both the readings
of *V* are wrong.

V dharmo'yam yena vijñāto bhavet so'nyasya na priyaḥ |
vināśadvāravat tena dṛṣṭo dharmo'yam ātmanaḥ || 16 ||

V's reconstruction of *b* is defective. See the commentary
quoted below. I would translate the *kārikā* as follows :

जानाति य इमं धर्मं प्रीतिरन्वयत तस्य न ।

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशहारमिवेक्ष्यते ॥ १६ ॥

CSV : dam paḥi chos kyi de kho na ñid mthoñ baḥi bdud
rtsi myaṅs pa ni de las gz'an paḥi lta baḥi ro la mnog med
par byed paḥi phyir de las gz'an paḥi lta ba thams cad la de
mi dgaḥo || slob dpon dam paḥi chos kyi bdud ṛtsiḥi ro myaṅs
pa lta bur gyur pa skye bo blo dañ ldan paḥi yid tshim par
byed paḥi tshig gsuñ ba |

des na bdag la chos ḥdi ni |

ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ ||

slar mi skye bas ḥjig pa mthoñ baḥi phyir chos ḥdi ni bdag
med paḥi chos rtogs paḥi rgyud la dam pa ma yin paḥi lta ba

rtsod paḥi don du ma bstan yañ chos ḥdi ni pha rol poḥi smra ba sel bar byed pa kho
naḥo || me ñe bar len pa ni btsa ba la sogs paḥi bya baḥi don du yin la bud śin bregs
paḥi don du ma yin mod kyi de lta na yañ sreg par byed paḥi rañ bz'in yin pas ḥdod
paḥi bya ba rjes su sgrub ciñ bud śin yañ sreg par byed do ||

thams cad h̄jig paḥi rgyu yin no sñam du slob dpon la
 snañ ño || hdi ni mi dmigs paḥi bdag ñid can yin paḥi
 phyir h̄gaḥ z'ig yañ h̄jig paḥi rgyu ma yin pas h̄jig paḥi sgo
 dañ ḥdra bar z'es bśad do || yañ na bstan paḥi chos la
 dgoñs nas h̄jig paḥi sgo dañ ḥdra bar zes' bśad do || mya ñan
 las ḥdas pa ni gtan du baḥi h̄jig pa yin la || der rjes su h̄jug paḥi
 sgo ni rnam par thar paḥi sgo stoñ pa ñid rtogs paḥi bdag ñid
 can yin la | bstan paḥi chos kyañ slob dpon la de dañ ḥdra bar
 snañ ste | ji ltar h̄phags paḥi chos kyi rañ bz'in thugs su chud
 par śes nas dad pa dañ ldan pa lta ba gz'an mñon par mi ḥdod pa
 de bz'in du luñ gi chos rtogs pa yañ gz'an la mi dgaḥ sñam du
 dgoñs so ||

=सर्वमर्तस्त्वदर्शनामृतरसास्त्रादनेन हि दर्शनान्तररसस्यासन्तोषकरत्वात्
 स तदन्येषु सर्वेषु दर्शनेषु प्रीयते। आचार्य आस्त्रादितसर्वमर्तमृतरसस्यैव
 बुद्धिमतो जनस्य मनःसन्तोषकरं वचनमाह—

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशङ्कारमिवेक्ष्यते ॥

पुनरनुत्पादेन विनाशदर्शनाद्धर्मोऽयं नैरात्मधर्मावगन्तुसन्ताने
 सर्वासहर्शनविनाशहेतुरित्याचार्यस्य दृश्यते। अयमनुपलम्भात्मक इति न
 कस्यचिदपि विनाशहेतुरिति नाशङ्कारमिवेक्ष्यते। अथ बोपदिष्टधर्माभिप्राया-
 नाशङ्कारमिवेक्ष्यते। निर्वाणं ह्यात्यन्तिको विनाशः। तदनुसारि द्वारं
 विमोक्षद्वारं शून्यतावगमात्मकम्। उपदिष्टोऽपि धर्म आचार्यस्य तादृशो
 दृश्यते। यथार्थधर्मस्वभावावगमेन ज्ञानाच्छृङ्खलतो दर्शनान्तरे नाभिरुचिरेव-
 मागमधर्मावगमे नागम्यत्र प्रीतिरित्यभिप्रायः ॥ १६ ॥

292.

CSV : ci ste h̄phags pa rnams la yañ ciḥi phyir ḥdi skrag paḥi
 rgyur mi h̄gyur z'e na || bdag la chags pa log paḥi phyir ro || gañ
 la bdag la chags pa yod pa de ni de dañ rjes su mthun paḥi dños
 poḥi lta ba ḥdod kyi de dañ mi mthun paḥi¹ bdag med par lta ba
 ni ma yin no ||

=अथार्थावगमपि किमेष उत्सासहेतुर्न भवतीति चेत्। आत्मस्त्रेहनिवृत्तेः।
 यस्यात्मस्त्रेहस्तस्य तदनुकूला वस्तुदृष्टिरिष्टा न तदननुकूला नैरात्मदृष्टिः।

de ñid du bdag med sñam du |
 de ltar gañ la dgoñs gnas pa |
 de ni yod pas ga la dgañ |
 med pas hñigs par ga la hgyur || 17 ||

In c V and Vx of CŚ *gañ* for *ga*; the former is, however, supported by CŚV in the course of explanation. V wrongly *dkah* for *dgañ* in the same line.

V anātmacintā tattvena tasmād yasya matā bhavet |
 satā kasya bhavet prītir asatā cā bhayaṁ katham || 17 ||

I would suggest the following :

तत्त्वतो नैरात्म्यमिति यत्त्वेन वर्तते मतिः ।

तस्य भावात्कृतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥ १७ ॥

CŚV : de ñid du bdag med sñam du |
 de ltar gañ la dgoñs gnas pa |

hphags pa

de ni yod pas ga la dgañ |
 med pas hñigs par ga la hgyur

gañ z'ig la phyi dañ nañ gi dños poñi rañ gi ño bo yoñs
 su mi rtog pañi phyir z'es bya bañi dños po hgañ yañ rañ bz'in gyis
 yod pa ma yin no | smra bar dgoñs pa rnam par gnas pa de ni gañ
 med par mthon ba las de bdag med pa las hñigs par hgyur ba yod
 par lta ba yod pas yoñs su tshim par ga la hgyur || de ñid kyi phyir
 de dag gi rjes su chags pa dañ khoñ khro ba dañ bral baño z'es
 bya ste | yod par lta ba la rjes su chags pa med pañi phyir la ||
 bdag med par lta ba la yañ khoñ khro ba med pañi phyir ro ||
 deñi phyir gñis la mi spyod ciñ rtshod pa med pa hdi ni mya ñan
 las hñas pañi groñ khyer du bde blag tu hgro ste | deñi phyir mya
 ñan las hñas pa dam pañi gnas yin pañi phyir na bdag med pa
 de deñi hñigs pañi rgyu ma yin no ||

तत्त्वतो नैरात्म्यमिति यत्त्वेन वर्तते मतिः ।

चार्यस्य

तस्य भावात्कृतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥

यस्य बाह्यस्मान्नरस्य च भावस्य स्वरूपापरिकल्पनया न कश्चिद्भावः

अभावेनास्तौत्वमिमायो वर्तते कुत्र तस्मात्भावदर्शनेन तस्माच्चैरास्मा[दर्शना]द् भयं
 कुतो [वा] भावदर्शनात्परिसन्तोषः । तस्मादेव तद्योरनुरागस्य प्रतिषेधस्य
 चाभाव इति । भावदर्शनेऽनुरागाभावाच्चैरास्मादर्शनेऽपि प्रतिषेधाभावात् ।
 तस्मादुभयमनाचरन् निर्विवादोऽयं निर्वाणनगरीं सुखेन गच्छति । तस्मान्
 निर्वाणं परमं स्थानमिति तच्चैरास्मात् न तस्य भयहेतुमवति ॥ १७ ॥

293.

CSV : dños por lta ba la mñon par z'en pañi mu stegs can mya
 ñan las ḥdas pa la gyañ sar ḥdu śes pa rnams ni mya ñan las ḥdas
 pa las ḥjig rten good par byed ciñ skye bo sdug bsñal mthaḥ yas
 pañi rgyu dños por lta ba la sbyor ba na ḥgro ba rnams kyi sdug
 bsñal mu mthaḥ med pañi sa bon du gyur pa yin no ॥ deñi phyir |

= भावदर्शनाभिनिविष्टास्तौर्थिका निर्वाणे प्रपातसंज्ञिनो निर्वाणा-
 ष्ठीकस्त्वोच्छेदं कुर्वन्तोऽनन्तदुःखहेतुभावदर्शनयोगगतानां जनानामपर्यन्तदुःख-
 बोजभूता भवन्ति । तस्मात्— ।

don min sa bon gyur pa yi |
 mu stegs can mañ mthoñ nas ni
 chos ḥdod pa yi skye bo la |
 su z'ig sñiñ brtse skye mi ḥgyur ॥ 18 ॥

In *b* Vx of CSV *mdo* for *man*. In *d* Vx of CSV *mi brtse bar*
 for *brtse skye mi*.

V anarthabījabhūtāms tāms tām dṛṣṭvā tīrthikān bahūn |
 dharmakāme jane kasya kṛpā nāma na jāyate ॥ 18 ॥

There is nothing in the Tib. text for V's *tāms tām* in *a* and *b*.
 I may suggest the following :

बोजभूताननर्थस्य विद्योक्त्य तौर्थिकान् वदन् ।
 धर्मकामे जने कस्य कृपा नैव जायते ॥ १८ ॥

294

CSV : yañ ciñi phyir sems can rnams dge bañi bar bsams pa can
 yin yañ phal cher mu stegs can rnams kyi lugs dañ rjes su ḥbrel
 gyi bde bar gśegs pa poñi dañ ma yin z'e na | de ni phra bañi
 phyir ro ॥° ji ltar bde bar gśegs pa po rnams kyi chos ḥdi phra ba

ñid dañ | de las gz'an pa rnams kyi rigs pa ñid [ma]yin pa de
l̥tar bstan pañi phyir bsád pa |

= कक्षात्पुनः सत्त्वाः कुमन्तान्तरायया अपि भूयसा तौर्ध्वानां
मतमनुव्रजन्ति न तु सौगतानामिति ।° तस्य सूक्ष्मत्वात् । यथा च सौगताता-
मयं धर्मः सूक्ष्म एव तदन्येषां चायुक्त एव तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

śā kya gos med bram z'e ste |
gsum rnams kyi yañ chos yid dañ |
mig dañ rna ba yis ḥdzin pa |
deñi phyir thub pañi gz'un lugs phra || 19 ||

In *b* Vx of CSV *pa rnams kyiñan* for *rnams kyi yan*. In *d* V
and Vx of CS *de* for *deñi*, and *smra* for *phra* supported by both
the commentary and the Chinese version.

V śākyena cetasā dharmo nagnakena tu cakṣuṣā |
śrutyā gr̥hīto vipreṇa muniproktas tataḥ śivaḥ || 19 ||

So far as the first three lines, *a*, *b*, and *c*, are concerned V's Skt.
is good. But I wish he had kept the order of the words in the
Tib. text. With regard to the last line, *d*, his rendering
can hardly be defended. Apparently he has confounded *gz'un*
in the text with *gsun* when he writes for the former *prokta* (in
muni-prokta). The word *gz'un* with *lugs* makes a phrase *gz'un-*
lugs meaning *samaya* 'comprehension', 'doctrine'. And, again,
in writing *śiva* undoubtedly for *lugs* he seems to have confounded
the latter with *legs* 'good'. Besides, he has taken the wrong
reading *smra* for *phra* 'sūksma'.

I may give the following :

शाक्यैरचेतनैर्विप्रेस्त्रिभिस्त्रितेन चक्षुषा ।

कर्णेन गृह्यते धर्मः सूक्ष्मस्तत्तमयो मुनिः ॥१७॥

CSV : bram ze rnams ni ḥdon pa sñin por byed pa ste | de
rnams kyi de ni rna bañi yul lo || gcer bu pa dag ni gtsaṅ sprar'
spyod pa dañ bral bañi phyir lus dri ña bañi ḥdam ḥphel bz'in pas
gos śiñ khru ras dañ bral ba grañ ba dañ rluñ dañ ñi ma dañ skra
ḥbal ba la sogs pañi sdug bñal gyi gz'ir gyur pa rnams te | de

rnam s kyi lugs de ni mthoñ bas go bar bya ba yin te | dehi phyir de rnam s kyi chos ni mig gi¹ rnam par śes par bya ba yin no || śā kya dños po thams cad rañ bz'in med par lta bañi ñi mas sams kyi rgyud snañ bar byas śiñ dam pa ma yin pañi lta ba ma lus pas hñigs śiñ tshañ tshiñ du gyur pañi ma rig pañi mun pa bcom pa | hñus byas rmi lam dañ mig hphrul dañ sgyu mañi na chuñ [ma] dañ gzugs brñan dañ sprul pa dañ mtshuñs pañ mthoñ ba ñon moñs pañi dri ma ma lus pa bsal bas sams kyi rgyud dri ma med par gyur pa rnam s ni de ltar mñam par bz'ag² pa dag kho nas ñes par bya ba yin te | dehi phyir de dag gi dge bañi bsam pa ni yid kyi rnam par śes pas go bar bya ba yin pas thub pañi gz'uñ lugs phra ba yin no || dehi phyir ma ñes pas bsod nam s hñod kyañ skye bo bde bar gśegs pa poñi chos la mi hñug go ||

=विप्रा हि पाठं सारं कुर्वन्ति । स तेषां कर्णविषयः । अचेलका हि शौचाचाररहितत्वाद्दर्शमानदेहदुर्गन्धपङ्काशेलखानशाटिकारहिता हिमवात-सूर्यकेशशुष्कनादिदुःखाधारभूताः । तेषां स आचारो दर्शनेनावगन्तव्यः । तस्मात्तेषां धर्मश्चक्षुषा विज्ञेयः । शाब्दास्तु सर्वभावनिःस्वभावत्वदर्शनसूर्योद्भासितचित्तसन्तानाः समस्तासद्दर्शनभोता उन्मूलितगहनाविद्यातिमिराः संस्कृतं स्वप्नेन्द्र-जालमायायुवति³प्रतिबिम्बनिर्माणसमं पश्यन्तो निखिलक्लेशमलापोकरणेन निर्मलभूतचित्तसन्तानाः समाहिताश्चैव निर्णेतव्याः । तस्मात्तेषां कुशलभावना मनोविज्ञानेनावगन्तव्येति मुनेः समयः सूक्ष्मः । तस्मादनिश्चयेन पुष्पकामोऽपि जनो न सौगते धर्मे प्रवर्तते ॥ १८ ॥

295

OSV : hñir smras pa | gal te blo rags pañi phyir hñig rten phyi rol pa la bsten na⁴ hñug na ho na hñir yañ de ltar rjes su sgrub par gyis śig | phyi rol pañi bya ba rjes su mi hñrub ste | hdi ltar |

=अत्राह । यदि स्फुल्लबुद्धित्वाज्ञोको बाह्योपासने प्रवर्तते अथेहाप्येव-मनुविधीयताम् । न बाह्यं कार्यमनुविधीयते । तथा हि—

ji ltar bram ze rnam s la chos |
phal cher phyi hñchos brjod pa ltar

¹ X gi.² X gz'ag.³ See MV, pp. 45, 46, 463; BO, IX. 31.⁴ X nas.

de bz'in gcer bu rnams la chos |
phal cher blun pa brjöd pa yin || 20||

V brāhmaṇānām yathā dharmāḥ kriyāprāyaḥ prakīrtitaḥ |
nirgranthānaṁ tathā dharmo·jadaprayaḥ prakīrtiḥ || 20 ||

I do not think Tib. *phyi ḥchos* in *b* can be translated by *kriyā-* as V has done. The *kārikā* may be translated thus :

ब्राह्मणानां यथा धर्मः प्रायेण बाह्य उच्यते ।

नग्नकानां तथा धर्मः प्रायेण जड उच्यते ॥२०॥

OSV : bram ze rnams ni bzlas brjod dan sbyin bsreg dan bkra
śis dan ḥgyod tshañs la sogs paḥi bya ba dag gis gz'an dag
las rñed pa dan bkur sti la sogs pa ḥdod pas phyi ḥchos par ḥdod
do || de dag gi chos ni phal cher phyir ḥchos pa z'ig ste | phyir
ḥchos gtso bo yin no | z'es bya baḥi don to || chos ḥdi ni thar pa ḥdod
pa rnams la ḥgag pa¹ yin te | ḥkhor baḥi rjes su mthun paḥi
phyir la ||° ji ltar thar paḥi bar du gcod par byed paḥi phyir
bram ze rnams kyi chos phyi ḥchos phal che ba thar pa ḥdod pa
rnams kyis spyod par bya ba ma yin pa de bz'in du gcer bu rnams
kyi chos sems blun pa ñid du byed paḥi rgyu yañ blun pa phal
che baḥi phyir spyod par bya ba ma yin pas de ltar ñe bar
bstan pa rjes su mi sgrub bo ||

= ब्राह्मणा मन्त्रजपदानदीममङ्गलप्रायश्चित्तादिभिः कार्यैरन्येभ्यो लाभ-
सत्कारादीच्छया बाह्यमिच्छन्ति । तेषां धर्मः प्रायेण बाह्यः । बाह्यप्रधान
इत्यर्थः । अयं धर्मो मोक्षकामाणां निषिद्धः । संसारानुकूलत्वात् ।° यथा
मोक्षपर्यन्तोच्छेदकत्वेन ब्राह्मणानां प्रायेण बाह्यो धर्मो मोक्षकामैर्नाचरितव्यस्तथा
नग्नकानामपि धर्मश्चित्तजायकारणहेतुजडप्राय इति नाचरितव्यः । अत एव-
मुपदेशो नानुविधीयते ॥२०॥

296

CSV : gañ gi phyir bram ze ḥdi rnams kyi chos phyi ḥchos
phal che ba de ñid kyi phyir ḥjig rten phal cher |

= यस्मादेषां ब्राह्मणानां धर्मो बाह्यप्रायस्तस्मात्तौकस्य प्रायेण—।

¹ X ḥgag ba.

ji ltar rig pa blaṅs pa las |
 bram ze gus pa skye ba ltar |
 de bz'in ſion moṅs blaṅs pa las |
 gcer bu pa la brtse bar hgyur || 22 ||

In a Vx of CSV *rigs* for *rig*.

V yathaiva vedagrahaṇe bhaktir viprasya jāyate |
 nirgranthasya tathā kleśagrahaṇe jāyate matiḥ || 23 ||

V takes *rigs pa* in a to mean 'Veda', but in Tib. the actual word for it is *rig byed*. In the Tib. text there is nothing for his *mati* in d. In accordance with the Vṛtti quoted below and the Chinese version one may suggest the following restoration :

विद्याग्रहणतः अद्या विप्रेषु जायते यथा ।

क्षया क्लेशग्रहणतो नग्नेषु जायते तथा ॥२१॥

CSV : ji ltar ḥlon par byed pa tsam gyis sems raṅs par gyur paḥi ḥjig rten ni rig¹ pa blaṅs pa las bram ze rnam la gus pa skye ba de bz'in du ſion moṅs pa blaṅs pa las mgo skyes² ḥbal ba la sogs pa lus yoṅs su dub pa las gos med pa rnam la brtse ba skyeho ||

=यथा पाठक्रियामात्रेणोक्तचित्तस्य लोकस्य विद्याग्रहणाद्वाङ्मयेषु
 अद्या जायते तथा क्लेशग्रहणात्क्लेशलुब्धनादिदेहपरिखेदादचेतकेषु क्षया
 जायते ॥२१॥

297

CSV : ḥdi rnam kyi lus yoṅs su ſion moṅs paḥi sdug bsṅal ṅams su myoṅ ba ni chos kyi ched du hgyur ba ḥdi ni mi srid de ṅes pa spyod paḥi ḥbras bu yin paḥi phyir ro || z'es bstan paḥi phyir ro ||

=एषां शरीरपरिक्लेशदुःखानुभवो धर्मनिमित्तं भवतीति । नेदं सञ्चयति ।
 दुश्चरितफलादिति प्रतिपादनात् ।

sdug bsṅal las kyi rnam smin phyir |
 ji ltar chos su mi hgyur ba |
 de bz'in skye ba las kyi ni |
 rnam smin yin phyir chos ma yin || 22 ||

¹ X rigs.

² X te mgo. mgo skyes-mūrdhaja, śīroruḥa, keśa.

In *d* Vx of CSV *rnams* for *nam*; and omits *yin* adding *na* after *phyir*.

V kleśakarmavipākena yathā dharmo na jāyate |
janmakarmavipākena tathā dharmo na jāyate || 22 ||

I think a slight modification, such as follows, is here necessary.

क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।

जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥२२॥

CSV :

sdug bsñal las kyi rnam smin phyir |

ji ltar chos su mi hgyur ba |

z'es bya ba smos so || ji ltar sgren mos rgyu ba rnams kyi hdi
paḥi sdug bsñal gyi ñams su myoñ ba yañ dmyal baḥi sdug
bsñal gyi ñams su myoñ ba bz'in chos kyi ched du mi hgyur ba
ltar bram ze rnams kyi yañ |

de bz'in skye ba las kyi ni |

rnam smin phyir na chos ma yin ||

= क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।

इत्याह । यथा नन्मचारिणमिह दुःखानुभवो नरकदुःखानुभववद्वर्मनिमित्तं न
भवति ब्राह्मणानामपि

जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥ २२ ॥

298

CSV : gal te las kyi rnam par smin pa yin paḥi phyir mig la
sogs pa tar sdug bsñal dañ skye ba chos su mi hgyur na ḥo na
chos gañ z'ig yin z'e na | bśad par bya ste |

= यदि कर्मविपाकाच्चक्षुरादिवदुःखं जन्म च न धर्मस्तर्हि को धर्म इति ।

उच्यते—।

chos ni mdor na mi ḥtshe bar |

de bz'in gśegs pa rnams kyis gsuñs |

stoñ ñid mya ñan ḥdas par te |

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ z'ig go || 23 ||

In *a* V wrongly *ḥtsi* for *ḥtshe*. In *c* V and Vx of CS *ste* for *te*.
In *d* V *na* for *ni*.

* धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ॥ २३ ॥

The Skt. original is quoted in MV, p. 352.

CSV :

chos ni mdor na mi hṭshe bar |

de bz'in g̣ṣegs pa ṛnams kyis gsuñs |

hṭshe ba ni gz'an la gnod par z'ugs paḥi phyir sems can
la gnod paḥi bsam pa dañ | des kun nas bslañ baḥi lus dañ ñag
gi las yin la || mi hṭshe ba ni de las bzlog paḥi sgo nas dge ba bcuḥi
las lam mo || gañ yañ cuñ zad gz'an la phan ḥdogs pa de thams
cad kyañ mi hṭshe baḥi khoñs su ḥdu ba yin no || de bz'in g̣ṣegs
pa ṛnams kyis chos ni mdor bsdu na mi hṭshe ba de ñid yin no
z'es bstan to ||

stoñ ñid mya ñan ḥdas par te |

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ zig go ||

rañ bz'in stoñ pa ñid du gañ bśad pa de ñid sañs rgyas bcom
ldan ḥdas ṛnams kyis¹ mya ñan las ḥdas par gsuñs so ||^o
mi hṭshe ba dañ stoñ pa ñid ces paḥi chos de gñis ni mtho ris dañ
byañ grol thob par byed pa ste | deḥi phyir

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ z'ig go ||

ḥbaḥ z'ig ces bya ba ni yoñs su dag pa ste | de bz'in g̣ṣegs paḥi
bstan pa ḥdi kho nar ḥdi gñis chos yoñs su dag par dmigs kyi
gz'an du ni ma yin no || z'es rañ dañ gz'an gyi bdag ñid la mtho
ris dañ byañ grol gyi bde ba yañ dag par bskyed par ḥdod pas
rtog par byaḥo ||

= धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।

हिंसा परापकारापक्त्वात्स्वस्वापकारचिन्ता तन्मुत्तिष्ठत् कायकर्म वाक्कर्म च ।
अहिंसा तद्विपरीतमुखेन दश कुशलकर्मपथाः । यदीषदपि परोपकारकं
तत्त्वैर्मप्यहिंसान्तःसंगृहीतम् । तथागता हि धर्मं समासतः संक्षेपतः सैवाहिंसेति
प्रतिपादयन्ति ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ।

या स्वभावशून्यतोच्यते तदेव बुद्धा भगवन्तो निर्वाणं वर्णयन्ति । अहिंसा शून्यता
चेति तद्धर्मद्वयं स्वर्गविमुक्तिप्रापकम् । तस्मात्

केवलं तदिहोभयम् ।

केवलमिति परिशुद्धम् । तथागतप्रतिपादितेऽस्मिन्नेव धर्मद्वयमिदं परिशुद्धमुपलभ्यते
नान्यत्रेति स्वपरात्मनोः स्वर्गस्य विमुक्तेश्च सुखं सम्यगुत्पादयितुं कामेन
प्रत्येतव्यम् ॥ २१ ॥

299

CSV : yañ cihi phyir phyi rol pa ḥdi dag bde bar gśegs paḥi
bstan pa ḥdi mthon bz'in du yañ chos gñis po ḥdi la mi gus śe na |
rañ gi phyogs la chags paḥi phyir ro|| ḥdi ltar |

= कस्मात्पुनरेषां बाह्यानां सुगतशासनमिदं पश्यतामपि धर्मद्वयेऽस्मिन्नादर
इति । स्वपञ्चरागात् । तथा हि— ।

rañ phyogs ḥjig rten thams cad la |
skyes sa bz'in du sdug ḥgyur na |
deḥi ldog par byed paḥi rgyu |
khyod la gan gis sdug par ḥgyur || 24 ||

In b Vx of CSV *pa* for *sa*. In d V and Vx of CS *bsñal* for *par*.

V svapakṣaḥ sarvalokasya priyaḥ syāj janmabhūmivat |
nivṛttihetus te tasya yena duḥkhāya jāyate || 24 ||

I may suggest the following :

स्वपञ्चः सर्वलोकस्य जन्मभूमिरिव प्रियः ।

तन्निवृत्तिकरो हेतुर्भवेत्केन तव प्रियः ॥ २४ ॥

CSV : rañ gi phyogs la chags pa ni ḥkhor ba thog ma med pa
nas goms pa z'ig ste | rañ gi skye baḥi gnas ltar ḥjig rten gyi de
yons su btañ bar mi nus te | deḥi phyir rañ gi lta ba la mñon
par z'en pas byis pa rnams de bz'in gśegs paḥi chos ḥdi la mi ḥjug
go|| mkhas pas rañ skye baḥi sa yin yañ rgud paḥi rgyur gyur
pa la re ba spañs nas ḥbyor ba byañ baḥi yul la brten par rigs la||
ḥdi ji ltar yin pa de latr rañ gi phyogs la chags pa spañs nas
gz'an gyi phyogs yin yañ yon tan dañ ldan pa la yid gz'ug par
bya ḥo||

= स्वपञ्चरागोऽनादिसंसारदभ्यस्तः । स च स्वजन्मस्थानवज्जोकेन

परित्यक्तुं न शक्नोते । तस्मात्पुनरेव नाभिनिवर्त्तनेन बालास्तथागतधर्मेऽस्मिन्
प्रवर्तन्ते । पण्डितास्तु स्वजन्मभूमिरपि व्यसनहेतुभूताया आयां प्रहाय

विशुद्धवेभवं देशमाश्रयितुमर्हन्ति । यथेदं तथा स्वपक्षरागं प्रहाय पश्चान्तरैऽपि
गुणवति मनः प्रवर्तयितव्यम् ॥ २४ ॥

300

CSV : dehi phyir de ltar phyogs su lhuñ ba med par gyur pas |
=तस्मादेवमपक्षपातिना— ।

rigs pañi don ni gz'an las kyañ |

blo ldan legs pa hdod pas blañ |

ñi mas steñ mig ldan pa la |

kun gyi spyi thun ma yin nam || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las lta ba dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gñis paño||

In *b* V *pas* for *pa* ; Vx of CSV *blañs* for *blañ*. In *c* Vx of CS
ma sa for *mas* ; Vx of CSV adds *sa* after *mas* omitting *pa* and reads
steñ for *steñ*.

V parasmād api yuktārtham dhīman abhisamīpsate |

arkbimbam hi sāmānyam sarvasyākṣimato na kim || 25 ||

In this restoration Tib. *legs* in *b* and *steñ* in *c* are left out
untranslated, and *-bimba* in *c* is added though there is nothing
of it in the Tib. text. Here *arkabimba* may have been taken by
V from the Chinese version which reads for it *jih lun* 'sun's disc.'
He should have written *-ipsati* for *-ipsate*. The following transla-
tion may be suggested :

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्त्वामेन धीमता ।

अर्धमर्का नैववतां सर्वसाधारणो ननु^१ ॥ २६ ॥

॥ योगाचारे चतुःशतके दृष्टिविप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं द्वादशं
प्रकरणम् ॥ १२ ॥

CSV : blo gros dañ ldan pa bdag ñid kyi yin pa lta bur sems
pas gañ la lar legs par bsad pa dmigs pa de de las blañ bar byaño||
chos ñdi hgañ z'ig du phrag dog gis gnas pa ni ma yin te | thams
cad du ño bo mtshuñs pañi phyir ro|| dper na thams cad la rjes
su chags pa dañ khoñ khro ba dañ bral bañi phyir ñi ma snañ bañi
bya ba la^२ mig dan ldan pa thams cad la thun moñ ba^३ yin pa de

^१ For *nanu* for *ma yin nam* (= *min nam*) see 193, 195, 199 (= VIII. 18, 20, 24).

^२ Read *ni* (?).

^३ X moñs pa.

bz'in du chos hdi yañ gal te bsgrubs pas rdzogs par hgyur na | rañ
gi sde pa dañ gz'an gyi sde pa thams cad la phan hdogs pa yin no||
dehi phyir de ltar rig par byas nas gus pa dañ ldan pas chos hdi
bdag tu bya bar rigs so||

=बुद्धिमान् ज्ञात्मीयमिव चेतसा यत्र क्वापि सुभाषितमुपलभेत तत्
तस्मादादद्यात्। न क्वापीह धर्मो मात्सर्यं वर्तते। सर्वत्र समरूपत्वात्। यथा
सर्वत्रानुरागप्रतिविरहितत्वाद्दृग्नीयः सूर्यः सर्वेषां चक्षुष्मतां साधारणस्तथायमपि
धर्मो यदि सिद्ध्या समाप्यते स्ववर्गस्य परवर्गस्य च सर्वस्यैवोपकारकः। तस्मादेवं
विदित्वा अज्ञावतायं धर्मं ज्ञात्मीयः कर्तुं युक्तः ॥२५॥

CHAPTER XIII

DBAÑ PO DAÑ DON DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

इन्द्रियार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

CŠV : ḥdir

rigs paḥi don ni gz'an las kyañ |

blo ldan legs par ḥdod pas blañ |

z'es gañ smras na gañ z'ig blo dañ ldan pas blañ bar bya ba rigs
paḥi don de yañ gan z'ig yin z'es ḥdzer to | bśad par bya ba ste |
phyi nañ gi dños po thams cad rañ bz'in gyis bdag med par mthoñ
baḥo || gal te dños po thams cad rañ bz'in med pa z'es bya ba ḥdi
ñid rtogs par mi nus te | yod pa ma yin paḥi boñ buḥi rwa la
sogs pa la ni mñon sum ñid yod pa ma yin no || bum pa la sogs pa
rnams dañ sñon po la sogs pa rnams ni mñon sum yod pa
ñid yin no || deḥi phyir bum pa la sogs paḥi dños po thams cad
rañ bz'in dañ beas par yod pa kho naḥo z'e na | ḥdi ni mi rigs
te | ḥdi ltar |

= इह

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्कामेन धीमता ।

इति (XII. 25) यदुक्तं तत्र यो धीमता ग्राह्यो युक्तोऽर्थः स पुनः क इति
कथ्यताम् । उच्यते । बाह्याध्यात्मिकाः सर्वे भावाः स्वभावेन निरात्मका दृश्यन्ते ।
यदि सर्वेषां भावानां स्वभावेनाभाव इति । नेदं प्रत्येतुं शक्यते । नास्त्यसतां
खरविषाणादीनां प्रत्यक्षत्वं घटादीनां नीलादीनाञ्च प्रत्यक्षत्वमस्त्येवेति ।
तस्माद्घटादयः सर्वे भावाः सस्वभावा एवेति । नेतद्युज्यते । तथा हि— ।

gzugs mthoñ tshe na bum pa ni |

thams cad kho na mthoñ mi ḥgyur |

bum pa mñon sum z'es bya baḥaṇ |

de ñid rig pa su z'ig smra || 1 ||

In a CŠV *che* for *tshe*. MV *bya ḥaṇ* for *bya baḥaṇ* in *c* and
rigs for *rig* in *d*.

* सर्व एव घटोऽदृष्टो रूपे दृष्टे हि जायते ।

ब्रूयात्कस्तत्त्वविज्ञानं घटः प्रत्यक्ष इत्यपि ॥१॥

This kārikā is cited in MV, p. 71.

CSV : aṅ gi sgras ni deḥi ñe bar len pa sñon po la sogs pa dag
kyañ mñon sum yin no | z'es de kho na ñid śes pa su z'ig smra
bar ḥgyur | ° bum pa rdzas brgyad kyī bdag ñid can yin paḥi
phyir ro || mig gis ni gzugs gcig pu mthoñ gi | dri la sogs pa dag
ni ma yin te | yul tha dad paḥi phyir ro || deḥi phyir bum pa
thams cad mig gis mi mthoñ baḥi phyir° ||

= अपि शब्दे न तदुपादाननीलादिरपि प्रत्यक्ष इति कस्तत्त्वज्ञी ब्रूयात् । °
घटस्य द्रव्याष्टकत्वात् ।¹ चक्षुषा ह्येकं रूपं दृश्यते न गन्धादि । विषयभेदात् ।
तस्माच्च सर्वो घटश्चक्षुषा दृष्ट इति °॥१॥

302

CSV : ji ltar ji skad bśad paḥi tshul gyis² bum pa la sogs pa
rnams mñon sum ñid yin par mi rigs pa de ltar de las gz'an paḥi
dbañ pos yoñs su bcad par bya ba brten nas gdags pa bsnams
par bya ba dañ myañ bar bya ba dañ reg par bya ba rnams mñon
sum ñid yin pa bsal baḥi phyir bśad pa |

= यथा यथोक्तेन न्यायेन घटादीनां प्रत्यक्षत्वं न युज्यते एवमिन्द्रियान्तरेण
परिच्छेद्यानां प्रतीत्य प्रज्ञापयितव्यानां (?) घ्रातव्यानां स्वादयितव्यानां स्मृष्टव्यानां
च प्रत्यक्षत्वं निराकर्तुमाह— ।

rnām par dpyad pa ḥdi ñid kyis |
blo mchog ldan paṣ dri z'im dañ |
mañar dañ ḥjam pa thams cad dag |
so sor dgag par bya ba yin || 2 ||

In a V wrongly *dbyad* for *dpyad*.

* एतेनैव विचारेण सुगन्धि मधुरं स्मृदु ।

प्रतिषेधयितव्यानि सर्वाण्युत्तमबुद्धिना ॥ २ ॥

CSV : dri z'im z'es bya ba ḥdis ni snas yoñs su bcad par bya
ba sna maḥi me tog dañ pa dma dañ ut pal dañ tsan dan la sogs
pa snaḥi dbañ poḥi yul mthaḥ dag ñe bar mtshon par byed do ||
gz'ugs la sogs pa mthoñ ba med par mun khuñ du yod dri tsam
ḥdzin paḥi phyir ro || de bz'in du mñar dañ z'es bya ba ḥdis kyañ

¹ Dravyāṣṭakam = catvāri mahābhūtāni, catvāri ca upādāya-rūpāni (ḥbyun chen po bz'i
dañ ggyur byas paḥi gz'ugs bz'i ste | CSV). ² X gyi.

bu ram dañ lan tshw dañ nim pa la sogs pa lcehi dbaṅ poḥi yul
thams cad ñe bar mtshon par byed do || ḥjam pa z'es bya
ba ḥdis ni śiṅ bal dañ bye ma dañ rdo ba la sogs pa lus kyī
dbaṅ poḥi yul thams cad ñe bar mtshon par byed do || de
dag kyaṅ rdzas brgyad kyī ñe bar len pa can yin pas bdag
ñid ji lta baḥi dbaṅ po dag gis yul re re ḥdzin pa yin dañ
rnam pa thams cad mi ḥdzin paḥi phyir sna maḥi me tog
dañ bu ram dañ śiṅ bal la sogs pa dag bdag gi mñon sum
yin no | z'es de kḥo na ñid śes pa su z'ig smra || sgra dgag
pa ni phyis rgyas par ḥchad do ||

= सुगन्धीतीदं नासिकापरिच्छेद्यं जातिकुसुमपद्मोत्पलचन्दनादिं निखिलं
नासिकेन्द्रियविषयमुपलक्षयति । रूपादिदर्शनं विना कारागारगतगन्धमात्र-
ग्रहणात् । एवं मधुरमितीदं शर्करालवणनिम्बादिं सर्वं रसनेन्द्रियविषयमुप-
लक्षयति । सृष्टितीदं दारु(?)कम्बलसिकतापाषाणादिं सर्वं कायेन्द्रियविषयमुप-
लक्षयति । तेषां द्रव्याष्टकोपादाना इति यथास्वमिन्द्रियैरेकैकविषयतया गृह्यन्ते
न सर्वथेति जातिकुसुमशर्करादारु(?)कम्बलादीन्यात्मनः प्रत्यक्षाणीति कास्तत्त्वज्ञो
ब्रूयात् । शब्दप्रतिषेधः पश्चाद् (XIII. 18-20) विस्तरशो व्याख्यास्यते ॥२॥

303

CSV : ci ste bum pa gzugs las tha dad pa med mod kyī gzugs
kyis de khyab par byas nas ni gnas pas gz'ugs mthoṅ bas bum pa
thams cad mthoṅ bar ḥgyur ro z'e na | ḥdi yaṅ sñiṅ po med do
z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अथ यदि घटो रूपादभिन्नो रूपं तं व्याप्य वर्तत इति रूपदर्शनेन
सर्वो घटो दृश्येतेति चेत् । इदमप्यसारमिति प्रतिपादयन्नाह — ।

gal te gzugs mthoṅ ba yis de |
thams cad mthoṅ bar ḥgyur na ni |
ma mthoṅ ba yi gzugs mthoṅ ba |
mthoṅ ba min par cis mi ḥgyur || 3 ||

. V rūpe drṣṭe yataḥ sarvam etad drṣṭaṃ bhaviṣyati |
rūpe'drṣṭe kuto drṣṭaṃ adrṣṭaṃ naiva jāyate || 3 ||

V's yataḥ sarvam etad in a-b cannot be supported. I
may offer the following :

यदि दृष्टेन रूपेण दृष्टः सर्वः स जायते ।

दृष्टमदृष्टरूपेण किमदृष्टं न जायते ॥३॥

CSV : gal te gzugs tsam z'ig mthoñ bas ma mthoñ yañ bum pa thams cad kho na mthoñ bar hgyur na ni bum pa ma mthoñ bas mthoñ ba gzugs mthoñ ba ma yin par cihi phyir mi hgyur || yañ na hdi ni don gz'an yin te | bum pa rdzas brgyad kyī ñe bar len pa can yin yañ gal te rdzas gcig gzugs mthoñ bas ril mthoñ bar rtog¹ na ni re z'ig de dag dan so sor mi gnas pañi gzugs de ñid de² las gz'an rdzas bdun ma mthoñ bas na mia mthoñ ba yin no z'es cihi phyir mi rtog ||^o

dehi phyir gzugs ñid mñon sum ma yin pañi phyir bum pa yañ mñon sum ñid du mi rigs so ||

= यदि दृष्टेन रूपमात्रेणादृष्टोऽपि सर्व एव घटो दृश्येतादृष्टेन घटेन दृष्टं रूपं किमदृष्टं न जायते । अथ वेदमर्थान्तरम् । घटो द्रव्याष्टकोपादानकोऽपि यद्येकेन द्रव्येण रूपेण दृष्टेन क्लृप्तो दृष्टः कल्पते तैस्त्वावदपृथगवस्थितं तदेव रूपं तदन्वेनादृष्टेन द्रव्यसप्तकेनादृष्टमिति किं न कल्पते ।^o

तस्माद्रूपमेव न प्रत्यक्षमिति घटस्यापि प्रत्यक्षत्वं न युक्तम् ॥ ३ ॥

304

CSV : ci ste ji skad bsad pañi rnam par dpyad pas bum pa la mñon sum ñid mi srid mod | bum pañi gzugs ni re z'ig mñon sum yin te | dehi phyir rgyud nas bum pa yañ mñon sum ñid du hgyur ro sñam du sems na hdi ni yod pa ma yin no || gzugs la mñon sum ñid yod na ni hdi de skad du brjod par hgyur ba z'ig na | gzugs la mñon sum ñid srid pa ni ma yin no z'es bstan pañi phyir bsad pa |

= अथ मन्यते यदि यथोक्तेन विचारेण घटस्य प्रत्यक्षत्वं न सम्भवति घटरूपं तु तावत्प्रत्यक्षं । तस्मात्परम्परया घटोऽपि प्रत्यक्ष एव जायत इति । नेदं भवति । रूपस्य प्रत्यक्षत्वे तत्तथोच्येत । न तु रूपस्य प्रत्यक्षत्वं सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह — ।

gzugs ni hbañ z'ig kho na la |
mñon sum ñid ni srid ma yin |

gañ phyir de la pha rol gyi |

cha dañ tshu rol dbus yod phyir || 4 ||

In *a* V *hgaḥ* for *hbaḥ*. In *c* Vx of CSV *laḥaṇ* for *la*.

V rūpasya kevalasyaiva pratyakṣatvaṃ na jāyate |

kutas tasya bahirbhāgaḥ kuto madhyam kuto'ntaram || 4 ||

The second half is objectionable. The following may be suggested :

रूपस्यैव केवलस्य प्रत्यक्षत्वं न विद्यते ।

अंशः परापरस्य मध्यमस्यास्ति तस्य यत् ॥ ४ ॥

CSV : dri la sogs pa dañ ḥbrel ba brjod par mi ḥdod paḥi gzugs ḥbaḥ z'ig la yañ rna bar¹ du tshu rol dañ dkyil dañ pha rol gyi cha rnam mthon baḥi phyir mñon sum ñid mi rīgs so || tshu rol dañ pha rol dañ dbus kyī cha de dag la yañ slar tshu rol dañ pha rol dañ dbus kyī cha gz'an dag yin la | de dag la yañ gz'an yin z'in de dag la yañ gz'an yin no || z'es de ltar rna bar²phyi gzugs² te rdul phra rab kyī mthar thug nas gnas so ||

= अनौप्सितगन्वादिसम्बन्धाभिधानस्य केवलस्य रूपस्यापि कर्णे परापर-
मध्यांशानां दर्शनाप्यत्यक्षत्वं न युज्यते । तेषामपि परापरमध्यांशानां
पुनरन्ये परापरमध्यांशाः । तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्येवं कर्णे पञ्चाद्रूपमा
परमाख्यन्तादहर्तते ॥ ४ ॥

305

CSV : brtags³ bz'in paḥi |

= कल्पमानस्य — ।

rdul la cha śas yod med ces |

dpyad pa der yañ ḥjug par ḥgyur |

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do || 5 ||

In *b* V wrongly *dbyad* as in 302ª for *dpyad*. (In the vocabulary, p. 173, he writes the same word as *dbyaṇ*). In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*, and V wrongly *bsgrug* for *bsgrub*.

V. aṇor aṃśo'sti nāstīti vicāras tatra vartate |

tasmāt sādhyena sādhyasya siddhir naivopapadyate || 5 ||

¹ X is not here clear.

^{2,2} X indistinct.

³ X brtoga.

Here in *b* the Tib. word *yañ* which is an important one is left out untranslated. I should, therefore, like to modify the restoration slightly as below :

अणोरंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥५॥

CSV : rdul de la yañ mdun dañ rgyab kyi phyogs kyi chaḥi dbye ba dañ | tshu rol dañ dbus dañ pha rol gyi chaḥi dbye ba las

cha śas¹ yod med ces |

dpyad pa der yañ ḥjug par ḥgyur |

gal te de la mdun dañ rgyab kyi chaḥi dbye ba dag yod na ni deḥi tshe bum pa ltar deḥi rdul phra rab ṇid ṇams par ḥgyur ro || ci ste med na de ltar na yañ gsal byed med ciñ ma bzuñ baḥi ño bo can de la yod pa ṇid med do || deḥi phyir de mñon sum ṇid srid par ga la ḥgyur ||

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do ||

deḥi phyir de ltar na mñon sum ṇid ma grub par mi ḥthad do || deḥi phyir de ltar na mñon sum ṇid ma grub ciñ bsgrub bar bya bar gyur pas bsgrub par bya ba ste | dños po rñams rañ bz'in dañ bcas pa ṇid du gz'an gyi khas blañs grub pa | mi ḥthad do ||

= अणोरपि तस्य पुरःपक्षाद्दिगंशभेदात्परापरमध्यांशभेदाच्च

अंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

यदि तत्र पुरःपक्षादंशभेदः स्यात्तदा घटवत्तस्य परमाणुत्वहानिः । अथ न स्यादेवमप्यप्रकाशस्यागृहीतरूपस्य तस्य नास्त्यस्तित्वम् । अतः कुतस्तस्य प्रत्यक्षत्वसम्भवः ।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

तस्मादेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं नोपपद्यते ॥ तदेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं साध्यभूतमिति साध्यम् । भावानां सत्त्वभावत्वं त्वन्याभ्युपगमसिद्धं नोपपद्यते ॥ ५ ॥

306

CSV : gz'an yañ dbaṅ po gzugs can gyis bzun bar bya baḥi
don yonṣ su brtags pa na |

= अन्वयः । रूपवदिन्द्रियग्राह्येण परिकल्पिते— ।

kun kyañ yan lag tu gyur nas |
slar yañ yan lag can du ḥgyur |
deḥi phyir yi ge brjod pa yañ |
ḥdi na yod pa ma yin no || 6 ||

In a Vx of CSV *na* for *nas*. In c V and Vx of CSV *de* for *deḥi*.
In d V *ni* for *na*.

V sarvebhyo'vayavebhyo hi jāyate'vayavī punaḥ |
uktānām api varṇānāṃ satteyaṃ tan na vidyate || 6 ||

It cannot be accepted. The following may, however, be suggested :

सर्वोऽप्यवयवो भूत्वा जायतेऽवयवो पुनः ।
तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥६॥

CSV : bum pa ni yan lag gyo mo la bltos nas yan lag can
yin la || gyo mo¹ dag kyañ rañ gi yan lag la bltos nas yan lag can
du ḥgyur ro || de bz'in du rdul phra rab kyī bar du sbyar bar byaḥo ||
de yañ rdzas brgyad la bltos nas sam mdun dañ rgyab dañ dbus
kyi cha la bltos nas slar yañ yan lag can yin pas ḥgaḥ la yañ rañ
gi ño bos yan lag ñid dañ yan lag can ñid yod pa ma yin te | deḥi
phyir bum pa la sogs pa rnam la mñon sum ñid med do || ji ltar
rdul phra rab la rnam par dpyad pa de bz'in du miñ mi mthar
gnas paḥi yi ge la yañ ste | rdul phra rab ltar ma grub paḥi phyir
ro ||

deḥi phyir yi ge brjod pa yañ |
ḥdi na yod pa ma yin no ||

yi ge brjod pa yañ mi srid do sñam du dgoṅs so || rnam pa gcig
tu na bum pa la sogs pa med na deḥi brjod par byed pa yi ge yañ
mi srid de | don med na śes pa dañ brjod pa dag ḥjug pa mi srid paḥi
phyir

¹ X mod.

yi ge brjod pa yañ |
ḥdi na yod pa ma yin no ||

= घटः खल्ववयवं कपालमपेक्ष्यावयवी । कपालावप्यात्मनोऽवयवम-
पेक्ष्यावयविनौ । एवं परमाणुपर्यन्तं योजनीयम् । सोऽपि द्रव्याष्टकमपेक्ष्य
पुरः पञ्चाङ्गध्वजेर्त्यग्रान् वापेक्ष्य पुनरवयवीति कुत्रापि स्वरूपेणावयवत्व-
मवयवित्वं वा नास्ति । तस्मान्न घटादीनां प्रत्यक्षत्वम् । यथा परमाणोर्विचार-
स्तथानन्तनामगतस्य वर्णस्यापि । परमाणुवदसिद्धेः ।

तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥

वर्णस्य वचनमपि न सम्भवतीत्यभिप्रायः । एकप्रकारेण घटादीनामभावे
तेषां वाचको वर्णोऽपि न सम्भवति । अर्थाभावे ज्ञानवाचकयोः प्रवृत्त्यसम्भवाद्
वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥ ६ ॥

307

CSV: gañ dag gzugs kyi skye mched kha dog dañ dbyibs
kyi bdag ñid rnam pa gñis su rnam par bz'ag ste deḥi sgo nas bum
pa mñon sum ñid du rtog par byed pa de dag la brjod par byed
pa ste | ḥdir dbyibs ḥdi rtog pa ni¹ kha dog las gz'an ñid dañ |
gz'an ma yin pa ñid du rtog grañ na || de la re z'ig |

= ये तु रूपायतनं वर्णसंस्थानात्मना द्विधा व्यवस्थाप्य² तद्वारा घटस्य
प्रत्यक्षत्वं कल्पयन्ति ताग्रति वक्तव्यम् । इह संस्थानमिदं कल्पमानं
वर्णादन्यत्वेनान्यत्वेन वा कल्पते । तत्र तावद्—

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
ji lta bur na dbyibs ḥdzin ḥgyur |
ḥon te gz'an min na lus kyi |
mdog kyañ ci ste mi ḥdzin ḥgyur || 7 ||

In *b* Vx of CS *lta* for *lta*. In *d* CSV *ci ste* for *ci ste*; and Vx
of CS *ḥdzin mi* for *mi ḥdzin*.

V samsthānam varṇato bhinnam tad varṇagrahaṇam katham |
athābhinnam śārīreṇa varṇasyāgrahaṇam katham || 7 ||

In *b* V wrongly translates *dbyibs ḥdzin* by *varṇagrahaṇam*, *dbyibs*

¹ X na.

² AK I. 10: rūpaṁ dvidhā; B h ā ṣ ya: rūpaṁ dvidhā varṇaḥ samsthānaṁ ca (gzugs
rnam gñis dañ | kha dog dañ dbyibs so ||). See MVt 101; DSñ 617.

meaning *samsthāna* or *ākṛti* and not *varṇa* as he has done. I may suggest the following :

वर्षादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।

अनन्यदथ कायेन वर्षोऽपि किं न गृह्यते ॥७॥

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
ji lta bur na dbyibs ḥdzin ḥgyur ||

sñon po la sogs paḥi kha dog ni mig gi dbaṅ poḥi yul yin na || gal te de las dbyibs [gz'an] par gyur na kha dog las tha dad paḥi phyir sgra la sogs pa ltar mig gi gzuñ byar mi ḥgyur ba z'ig na || kha dog ltar mig gis ḥdzin pa yañ yin pas de las gaz'an ma yin no || ji ltar sñon po dañ ser po la sogs pa tha dad pa rnama las gañ yañ ruñ ba geig bzuñ nas cig śos kyañ ḥdzin pa de ltar kha dog las gz'an paḥi gzugs¹ ni mi ḥdzin te |

hon te gz'an min na lus kyis |

mdog kyañ ci ste mi ḥdzin ḥgyur ||

gal te ji skad bśad paḥi skyon spañ bar ḥdod pas dbyibs kha dog las gz'an ma yin pa brtags ni ji ltar mun khuñ du lus kyis riñ po la sogs pa ḥdzin pa de bz'in du de las tha mi dad paḥi phyir dbyibs ltar kha dog kyañ ci ste mi ḥdzin te | bz'un dgos na ḥdzin pa yañ ma yin no || deḥi phyir dbyibs ḥdzin yañ ma bzuñ baḥi phyir kha dog las dbyibs gz'an ma yin pa ma yin no || de ñid dañ gz'an ñid du rtog pa las ma rtogs par rtog pa gz'an 'bz'ag par nus par ma yin no || deḥi phyir kha dog ltar dbyibs kyañ mi rigs la || de med pas kyañ ḥgaḥ la yañ mñon sum ñid yod pa ma yin no z'es bya bar ḥgrub bo ||

वर्षादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।

नीलादिवर्षो हि चक्षुरिन्द्रियविषयः । यदि तस्मात्संस्थानम्[अन्य]भूतं वर्षाङ्गिमिति शब्दादिवचनं चक्षुर्ग्राह्यं भवेत् । गृह्यते तु वर्षवच्चक्षुषेति न तस्मादन्यत् । यथा भिन्नेषु नीलपीतादिष्वन्यतरङ्गहीत्वेतरङ्ग्यते तथा वर्षादन्यद्रूपं न गृह्यते ।

अनन्यदथ कायेन वर्षोऽपि किं न गृह्यते ॥

¹ Read dbyibs 'samsthāna' or take gzugs in the sense of dbyibs. See note 2.

² In the sense of ākṛti, samsthāna. See note 1.

यदि यथोक्तदोषजिहासया संस्थानं वर्णादनन्वत्कल्पितम् । तथा सति यथा कारागारे कायेन दीर्घादि गृह्यते तथा तदभेदात्संस्थानवद्वर्णोऽपि किं न गृह्यते । प्राज्ञोऽपि न गृह्यते । तस्मात्संस्थानस्य ग्रहणेऽप्यग्रहणात्संस्थानं वर्णाज्ञानान्नत् । न च तत्त्वान्यत्वकल्पनातोऽप्रतीतो शक्यं कल्पनान्तरं स्थापयितुम् । तस्माद्वर्णवत्संस्थानमपि न युक्तम् । तदभावाच्च न कस्यचिदपि प्रत्यक्षत्वमिति सिध्यति ॥ ७ ॥

308

CŚV : ḥdir smras pa | gzugs kyi skye mched ni yod pa kho na te | deḥi rgyu yod paḥi phyir ro || ḥdir gzugs kyi rgyu ni ḥbyuñ ba chen po bz'i yin la || de dag ni re z'ig yod pa yin no || de dag yod pas de dag gi ḥbras bus gzugs kyi skye mched kyañ yod par ḥgyur ro z'es smraḥo || ḥdi yañ yañ dag pa ma yin no | z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राह । विद्यत एव रूपायतनम् । तद्धेतुसङ्गावात् । इह रूपहेतु-
चत्वारि महाभूतानि । तानि तावद्विद्यन्ते । तेषां सङ्गावेन तेषां फलमिति
रूपायतनमपि विद्यत इत्युच्यते । इदमपि न सम्यगिति प्रतिपादयन्नाह — ।

gzugs ni lta z'ig ma gtogs par |
gzugs kyi rgyu ni mi spañ ño |
gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yañ ni mig ñid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur || 8 ||

In *a* V and Vx of CŚ *blta* for *lta* ; Vx of CŚV *rtogs* for *gtogs*.

V *dr̥ṣṭo* na *hetū rūpasya rūpadarśanavarjitaḥ* |

saty *evam ubhayam cakṣur eva gr̥hṇāti no katham* || 8 ||

Grammarians would not allow *eva* just at the beginning of a *pāda* as V has done in *d*. The following may be suggested here :

रूपदर्शननिर्मुक्तं न दृष्टं रूपकारणम् ।

एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषैव न गृह्यते ॥ ८ ॥

CŚV : rdzas brgyad lhan cig ḥbyuñ ba ñes pa ḥbyuñ ba chen po bz'i ma gtogs par gzugs mi dmigs la || gzugs kyi skye mched ma gtogs par yañ gzugs kyi rgyu mi dmigs so || gzugs kyi skye

mched ni mig gi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin la gzugs kyi rgyu
ni lus kyi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin no || deḥi phyir gal te
gzugs kyi rgyu z'es bya ba cuṅ zad cig raṅ gi ṅo bos ḥgrub par
ḥgyur na ni deḥi tshe gzugs kyaṅ raṅ gi ṅo bos grub par ḥgyur
ba z'ig na | gzugs kyi rgyu gzugs las tha dad par grub pa gaṅ yin
pa ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir gzugs kyi rgyu med
na rgyu med paḥi gzugs kyaṅ yod pa ma yin no z'es bya bar grub
bo || ci ste ḥo na ni tha dad pa ma yin par gnas paḥi gzugs kyi rgyu
las gzugs yin par dag (?) go sñam du sems na | de yaṅ srid pa ma
yin no

gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yaṅ ni mig ñid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur ||

gzugs kyi rgyu yaṅ gzugs las tha mi dad paḥi phyir mig gi dbaṅ
pos rgyu daṅ ḥbras bu gñis ka yaṅ ḥdzin par ḥgyur na ḥdi mi
srid pa ma yin te | dbaṅ po tha dad paḥi yul yin paḥi phyir daṅ
mtshan ñid tha dad paḥi phyir ro ||

— द्रव्याष्टकसङ्गभावनियतमहाभूतचतुष्टयविनिर्मुक्तं रूपं नोपलभ्यते ।
रूपायतनविनिर्मुक्तोऽपि रूपहेतुर्नोपलभ्यते । रूपायतनं चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम् ।
रूपहेतुस्तु कायेन्द्रियग्राह्यः । तस्माद्यदि रूपहेतुरिति किञ्चित्स्वरूपेण
सिध्येत्तदा रूपमपि स्वरूपेण सिध्येत् । रूपहेतो रूपाद्यः सिद्धो भेदो न
तस्य सम्भवोऽपि । तस्माद्रूपहेतोरभावे निर्हेतुकं रूपमपि न सिध्यति ।
अथाभेदावस्थिताद्रूपहेतो रूपं भवतीति मन्यते । तदपि न सम्भवति ।

एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषेव न गृह्यते ॥

रूपहेतोरपि रूपाभेदाच्चक्षुरिन्द्रियेण हेतुफलयोरुभयोरपि ग्रहणं जायेत ।
न चेदं सम्भवति । इन्द्रियाणां भिन्नविषयत्वाज्ज्ञानभेदाच्च ¹ ॥ ८ ॥

CSV : de ñid bstan paḥi phyir bśad pa |

— तदेव प्रतिपादयन्नाह — ।

sa ni brtan z'es bya bar mthoṅ |
de yaṅ lus kyis ḥdzin par ḥgyur |

¹ See MK. IV. 1-4.

des na reg pa ḥbaḥ z'ig ḥdi |
sa ḥo z'es ni bya bar brjod || 9 ||

In *a* all wrongly *bstan* for *brtan* (CŚV only once here). In *c* Vx of CŚ and V *ni* for *ḥdi*.

V bhūmir ity āgamo drṣṭaḥ sa śārīreṇa gr̥hyate |
mr̥tpiṇḍasya tataḥ ko'pi sparśo bhūmir itīritaḥ || 9 ||

V's *āgamaḥ* in *a* which cannot be allowed is due to his wrong reading *bastan* for *brtan* as shown above. In *c* he wrongly takes *ḥbaḥ z'ig* to mean *ko'pi* in Skt., the Tib. equivalent of which is *ḥgaḥ zig*. See *kārikā* 304 (=XIII. 4). There is nothing for his *-piṇḍa* in *mr̥tpiṇḍa* in *c*. And in *d* there should have been *īritam* and not *īritaḥ* as the word is connected with *iti* and not *sparśaḥ*. Besides, his restoration does not give the sense of the Tib. text. The *karikā* may be translated as below :

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।¹

तेन हि केवलं स्पर्शो भूमिरेवेति कथ्यते ॥ ९ ॥

CŚV : ḥdzin paḥi las kyis² rten gyi dños por gnas paḥi phyir
rten ñid yin pas brtan pa ñid kyis na

sa ni brtan pa z'es bya bar mthoñ la |
de yañ lus kyis ḥdzin te |³

deḥi sra ba lus kyi dbaṅ poḥi bzuñ bya yin paḥi phyir ro || gañ
gi phyir ḥdi de ltar yin pa

des na reg pa ḥbaḥ z'ig ḥdi |
sa ḥo z'es ni bya bar brjod ||

gzugs kyis skye mched ni mig gi dbaṅ poḥi bzuñ bar byaḥo ||

deḥi phyir de ltar na rgyu dañ ḥbras bu gñis tha mi dad pa
med de | mtshan ñid tha dad paḥi phyir dañ | ḥdzin par byed

¹ In fact the first half says :

kīṭhinyam dr̥śyate bhūmes tac ca kāyena gr̥hyate |

Bhūmi 'earth' is nothing but kīṭhinya 'hardness.' See Vibhāṅga 82; AK and AKV I. 35 (p. 69) : catvāri mahābhūtāni, prthivīdhātūr abdhātus tejodhātūr vāyudhātūḥ. prthivīdhātūḥ katamaḥ. khakkhalatvam iti vistarāḥ. teṣāṃ ca spraṣṭavyatvād iti teṣāṃ ca khakkhalatvādīnāṃ spraṣṭavyatvād, yasmāt tāni spraṣṭavyāni, varṇādayas tu draṣṭavyāḥ śrotavyāḥ ghr̥itavyāḥ svādayitavyāḥ katham gamyate spraṣṭavyāni tānity ātha na hi kīṭhinyādīni cakṣurādibhir gr̥hyante. kim tarhi. kāyendriyeṇaiva. ityato'vagamyate spraṣṭavyāni tāniti. syān matam te'pi varṇādayaḥ spraṣṭavyā ity āta āha nāpi varṇādayaḥ kāyendriyeṇa. kim. grahyata iti prakṛtam. See MV, pp. 66, 67.

² X kyis.

³ Actually the text, *a* and *b*, is quoted here adding or omitting a few unimportant words.

pa tha dad paḥi phyir ro || tha dad pa yod na yañ rgyu med paḥi
smra bar ḥgyur ro || de ñid dan gz'an ñid dan bral baḥi dños po
ḥdi ḥgaḥ z'ig la rañ gi ño bos yod pa ñid du rtog¹ par rigs pa yañ
ma yin te | deḥi phyir gz'ugs kyi rgyu yod pa ma yin no || gzugs
kyi rgyu med na yañ gzugs rañ gi ño bos yod pa ma yin no z'es
bya bar grub bo || de ñid kyi phyir bcom ldan ḥdas kyis

gañ dag ña la gzugs su mthoñ |

gañ dag ña la sgrar śes pa |

log par spoñ ba z'ugs pa ste |

skye bo de dag ña mi mthoñ ||²

ḥo na ji ltar blta bar bya z'e na |

sañs rgyas rnams ni chos ñid lta |

ḥden pa rnams ni chos kyi sku |

chos ñid z'es bya ma yin te |

de ni śes par nus ma yin ||²

z'es gsuñ so ||

= धृतिकर्मण³ आश्रयवस्तुन्यवस्थानादाश्रयत्वेन काठिन्येन

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।

तस्याः काठिन्यस्य कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् । येनैतदेवं

तेन हि केवलं स्पर्शो भूमिरेषेति कथ्यते ॥

रूपायतनं तु चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम् ।

तस्मान्नेवं हेतुफलयोरभेदो लक्षणभेदान्नाहकभेदाच्च । भेदेऽप्यहेतुवादः ।⁴

न च तत्त्वान्यत्वविरहितस्य कस्यचिदप्यस्य भावस्य स्वरूपेण सङ्गावः कल्पयितुं
युज्यते । तस्मान्नास्ति रूपस्य हेतुसङ्गावः । रूपस्य हेत्वभावे च न रूपं
स्वरूपेणास्तीति सिद्धम् । तस्मादुक्तं भगवता—

ये मां रूपेण अद्राक्षुर्ये मां घोषेण अन्वयुः ।

मिथ्याप्रमाणप्रसूता न मां द्रक्षन्ति ते जनाः ॥⁵

अथ कथं द्रष्टव्य इति चेद्

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया हि नायकाः ।

धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विजानितुम् ॥⁵

¹ X rtog.

² See note 5.

³ See AK, I. 12.

⁴ Cf. Majjhima, I. 408.

⁵ See MV, p. 448; Vajra cchedikā, p. 43; BCP, p. 421; JRAS, 1906, p. 948.

इति ॥८॥

310

CSV : ḥdir kha cig dag ni¹ re bum pa ni rañ gi ño bos blta
bar bya ba ma yin z'iñ | blta bar bya ba ma yin par ma yin mod
kyi | blta bar bya ba ñid dan ḥbrel ba las blta bar bya bar ni
ḥgyur na | blta bar bya bar gyur pas kyañ mñon sum du ḥgyur
ro z'es zer ro || ḥdi yañ mi rigs z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राहः केचित् । एकैको घटः स्वरूपेणाद्रष्टव्योऽपि न खलु न द्रष्टव्यः ।

द्रष्टव्यत्वसम्बन्धाद्द्रष्टव्यो भवेत् । द्रष्टव्यभूतश्चेति प्रत्यक्षो भवेदिति । इदमपि
न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह— ।

blta bya skyes pas bum pa ni |
ḥdi la yon tan ḥgaḥ mi ḥgyur |
des na blta bya ñid skye ltar |
yod paḥi ño boḥañ yod ma yin || 10

In b Vxx of CŚ and CSV ḥgar for ḥgaḥ.

V jātāmātre ghaṭe drṣṭe guṇaḥ kaścin na bhāṣate |
evam jātasya drṣṭasya satsvarūpam na vidyate || 10 ||

I cannot agree with V. In *a* and *c* *blta bya* is translated by *drṣṭa*, but it should have been *drāṣṭavya*, as is clear from the use of *bya*. See *karikā* 314^c (=XIII. 14^c), and MK XIV 1^a, 3^b, 4^a (Tib. text). There is nothing in Tib. for V's *bhāṣate*; nor can it be meant by *ḥgyur*. The *kārikā* may be translated as below :

द्रष्टव्यत्वेन जातेन नास्मिन् कश्चिद्गुणो घटे ।

द्रष्टव्यत्वजातिवत्तत्सद्रूपोऽपि न विद्यते ॥ १० ॥

CSV : gal te blta bar bya ba ñid ni mñon par gsal ba ḥam
cis khyad par du gyur pa yin pa z'ig na | gñi ga ltar ḥdi
la blta bar bya ba ñid dgos pa med do || ḥdir blta bar bya ba
ñid ḥdi yoñs su brtags nas don blta bar bya baḥi rañ
gi ño bo ḥam | blta bar bya ba ma yin paḥi rañ gi ño bo
z'ig la rtog | re z'ig gal te blta bar bya baḥi rañ gi
ño bo la yin na deḥi tshe de brtags pas ci z'ig bya || gañ gi
don yoñs su rtog pa de ni med par yañ yod pa ñid pas

brtags¹ par mi rigs so || ci ste blta bar bya ba ma yin par gyur pa
 la blta bar bya ba ñid rtog na de yañ mi rigs te | lus can ma yin
 pa rnams kyañ blta bar bya ba ñid du thal bañi phyir dañ | blta
 bar bya ba ñid skyey pa [blta bar bya ba ñid] med pa la
 hgal bañi phyir ro | blta bar bya ba ñid skye ba med pa ||
 des na blta bya ñid skye ba ltar²

te | ji ltar blta bar bya ba dañ blta bar bya ba ma yin pañi bum
 pa la rnam pa thams cad du blta bar bya ba ñid mi rigs pas skye
 ba mi srid pa de bz'm du blta bar bya bar ma gyur pañi bum pa
 yod pañi ño bohañ yod pa ma yin

la | yod pa ma yin pañi bum pa la ni blta bar bya ba ñid la
 rtog³ par rigs pa yañ ma yin pas hdi ni mi rigs so ||

= यदि द्रष्टव्यत्वमभिव्यक्तं विशेषणभूतं बोधयथापीह द्रष्टव्यत्वं निष्प्रयो-
 जनम् । इह द्रष्टव्यत्वमिदं परिकल्प्य[-मानं] द्रष्टव्यस्यार्थस्य स्वरूपमद्रष्टव्य-
 स्यार्थस्य वा स्वरूपं कल्प्यते । यदि तावद्द्रष्टव्यस्य स्वरूपं तदा किं तेन
 परिकल्पितेन । यदर्थं परिकल्प्यते [तस्य] तद्विनापि भावादेवेति न युक्ता
 कल्पना । अथाद्रष्टव्यभूतस्यापि द्रष्टव्यत्वं कल्प्यते । तदपि न युक्तम् ।
 अशरीराणामपि द्रष्टव्यत्वप्रसङ्गाज्जातेन द्रष्टव्यत्वेनास्य विरोधाच्च द्रष्टव्यत्वं
 न जायते ।

द्रष्टव्यत्वजातिवत्तत् ।

यथा द्रष्टव्यस्याद्रष्टव्यस्य च घटस्य सर्वथा द्रष्टव्यत्वं न युज्यत इति जातिर्न
 सम्भवति तथाद्रष्टव्यभूतो घटः

सद्रूपोऽपि न विद्यते ॥

असतो घटस्य द्रष्टव्यत्वकल्पनापि न युक्तेतोदमयुक्तम् ॥ १० ॥

311

CSV : hdir smras pa | yul gzugs la sogs pa mñon sum dag ni
 yod pa kho na ste | dehi hdzin par byed pa mig la sogs pañi dbañ
 po yod pañi phyir ro || yod par gyur dbañ po hdi rnams ni gdon
 mi za bar rañ gi yul hjug par hgyur dgos la | gañ du de rnams
 hjug pa srid pa gzugs la sogs pa don de dag ni mñon sum yin no ||
 bsad par bya ste | gal te dbañ po rnams kyi yonñ su gcod par nus

¹ X brtag. ² It is, in fact, c of the kārīkā to which ba is added after skye. ³ X rtag.

par hgyur na ni gzugs la sogs paḥi don dag tu hgyur ba z'ig na |
 hgyur ba ñid kyañ ma yin no || ji ltar z'e na | ḥdi na mig la sogs
 pa lña po ni spyir ḥbyuñ ba las gyur pa ñid du ñe bar ston la |
 de rnams kyi bya ba ni yul tha dad pas tha dad pa z'ig go || ḥdi.
 ltar mig gis gzugs kho na mthoñ gi sgra mi thos la || rna bas kyañ
 sgra thos kyi¹ gzugs mi mthoñ ño || gañ gi tshe de ltar |

= अत्राह । सन्धेव प्रत्यक्षा रूपादिविषयास्तद्वाङ्मयचक्षुरादीन्द्रिय-
 सङ्गावात् । सङ्गुतान्येतानीन्द्रियाण्यवश्यं स्वविषयेषु प्रवर्तन्त इत्यभिप्रायः । यत्र तेषां
 प्रवृत्तिः सम्भवति ते रूपाद्यर्थः प्रत्यक्षाः । उच्यते । स्यू रूपादयोऽर्था यदौन्द्रियाणां
 परिच्छेत्तुं शक्तिः स्यात् । नेव त्वस्ति । कथमिति चेत् । इह चक्षुरादीनि
 पञ्च सामान्यतो भौतिकानीत्युपदर्शते । तेषां कार्यं [तु] विषयभेदेन भिद्यते ।
 तथा हि चक्षुषा रूपमेव दृश्यते न शब्दः श्रूयते । कर्णेनापि शब्दः श्रूयते
 न रूपं दृश्यते । यदेवम् — ।

mig ni ḥbyuñ gyur rna de bz'in |
 mig gis mthoñ gi gz'an gyis min |
 des na ñes par las rnam smin |
 thub pas bsam mi khyab par gsuñs || 11 ||

In *a* all *hgyur* for *gyur*; Vx of CŚ and V's xylographs (rouge et noir) *sna*² for *rna*. In *b* after *mthoñ* all *gis* for *gi*. In *d* Vx of CŚV *pa* for *pas*.

V cakṣur darśanato'bhinna cākṣuṣaṃ śrāvaṇaṃ tathā |
 acintyaṃ karmaṇo nūnaṃ vipākaṃ proktavān muniḥ || 11||

The first half of it can in no way be accepted. I may suggest the following :

भौतिकमक्षि कर्णश्च दृश्यतेऽस्त्वापरिण न ।

नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥११॥

CŚV: mig ni ḥbyuñ gyur rna de bz'in |
 mig gis mthoñ gi gz'an gyis min |

deḥi tshe ḥthad pa dañ ḥgal baḥi bya ba srid paḥi phyir mig la
 sogs pa rnams kyi rañ gi ño bo rtog pa ga la yod || ḥbyuñ ba las
 gyur pa ñid du mtshuñs (?)³ bz'in du yul ḥdzin pa tha dad pa brtag

¹ X kyi.

² In the present case this reading can also be admitted though not supported by CŚV.

³ X mdzuñs. But these two words are not here appropriate.

par ni mi rigs so || mig la sogs pa rnams kyi¹ yod pa ñid ni yul
 ḥdzin pa las rjes su dpag pa yin na de yañ ḥgal bas mi srid de |
 deḥi phyir dbaṅ po yod pas yul rnams mñon sum ñid du mi rigs
 so || gal te de ltar mig la sogs pa rnams mi srid na | deḥi phyir²
 ji ltar mig la sogs paḥi dbaṅ po ḥdi rnams las kyi rnam par smin
 paḥi ño bor rnam par bz'ag ce na | ci kho bo cag gis ḥdi rnams
 kyi rnam par smin paḥi ño bo ñid bkag gam || gal te mig la sogs
 pa rnams ḥgog par sgrub pas de ji ltar ma bkag ce na || kho bo
 cag ni rnam par dpyod pa don rañ bz'in tshol ba lhur byed pa ñid
 kyi phyir ro | kho bo cag ni ḥdir dños po rnams rañ gi ño bos
 grub pa ḥgog gis³ mig la sogs pa byas śiñ rten ciñ ḥbrel bar
 ḥbyuñ baḥi las kyi rnam par smin pa ñid ni mi ḥgog paḥo ||^o

gañ mig ḥbyuñ ba las gyur pa yin yañ gzugs kho na mthoñ
 gi sgra mi thos z'es bya ba la sogs pa ḥdi ni mthoñ ba yañ yin no ||
 gañ gi phyir ḥdi de⁴ ltar yin pa |

des na ñes par las rnam smin |

thub pa bsam mi kyab par gsuñs ||

dños po rañ bz'in med pa rnams kyañ bya baḥi ḥbras bu ñes
 paḥi phyir bcom ldan ḥdas kyis^o las rnams kyi ḥbras bu rnam
 par smin pa bsam gyis mi khyab par gsuñs so || 11 ||

= भौतिकमस्ति कर्णश्च दृश्यतेऽस्मादपरेण न ।

तदोपपत्तिविरुद्धकार्यसम्भवात्कुतश्चक्षुरादीनां स्वरूपकल्पना । तुल्येऽपि
 भौतिकत्वे विषयग्रहणभेदः कल्पयितुं न युज्यते । चक्षुरादीनां सङ्गादो
 विषयग्रहणकर्मणानुमीयते । तदपि विरोधेन न सम्भवतीतीन्द्रियसङ्गावेन
 विषयाणां प्रत्यक्षत्वं न युक्तम् । यद्येवं चक्षुरादीनि न सम्भवन्ति ततः कथमेषां
 चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां कर्मविपाकस्वरूपव्यवस्था । किमस्माभिरेषां विपाक-
 स्वरूपं प्रतिषिद्धम् । यदि चक्षुरादीनां प्रतिषेधः साध्यते कथं तेन न
 तत्प्रतिषिद्धम् । अस्माकं विचारस्यार्थस्वभावव्यायतत्परत्वान्नास्माभिरिह भावानां
 स्वभावसिद्धेन प्रतिषेधेन चक्षुरादिज्ञतः प्रतीत्यसमुत्पन्नः कर्मविपाकः प्रतिषिद्धः ।^o

यश्चक्षुर्भौतिकमपि रूपमेव पश्यति न शब्दं शृणोतीत्यादि । दृश्यते
 हीदमपि । यस्मादेतदेवं

¹ X kyi.

³ X gi.

² These two words seems to be unnecessary.

⁴ X da.

नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥

निःस्वभावानामपि भावानां कर्मफलनियमेन भगवान्⁰¹ कर्मफलविपाकम-
चिन्त्यमुक्तवान् ॥ ११ ॥

312

CSV: ḥdir smras pa | mig la sogs pa ni rañ bz'in gyis yod
pa ñid de | deḥi ḥbras bu rnam par śes pa mthoñ baḥi phyir ro ||
bśad par bya ste | gal te deḥi ḥbras bu rnam par śes pa ñid yod
na ni mig la sogs pa yod par ḥgyur na srid pa ni ma yin no || ji
lta z'e na | de la re z'ig |

= अत्राह । विद्यन्त एव चक्षुरादीनि स्वभावेन । तत्कार्यविज्ञानदर्शनात् ।
उच्यते । स्याच्चक्षुरादिसङ्गावो यदि तत्कार्यं विज्ञानमेव स्यात् । न तु सम्भवति ।
कथमिति । तत्र तावत्— ।

rkyen ma tshañ phyir śes pa ni |
lta baḥi sñā rol yod ma yin |
ḥon te phyis na śes don med |
gsum pa byed pa don med ḥgyur || 12 ||

In a V wrongly *rgyen ma tshad* for *rkyen ma tshañ*. In d CSV
once *par* for *pa* after *gsum*. V's note on *gsum pa byed pa* is not
required at all.

V amitapratyayajñānam dr̥ṣṭapūrvam na vidyate |
athānte jñānavaiyarthyaṃ darśanam ca nirarthakam || 12 ||
Nothing of it can be accepted. I may offer the following :

ज्ञानं प्रत्ययवैकल्याच्च पूर्वं दर्शनाद्भवेत् ।

अथ पञ्चाक्षरिथं स्यात्तृतीयायां क्रिया इत्या ॥१२॥

CSV: re z'ig lta baḥi sñā rol du ni mig gi rnam par śes pa
yod pa ma yin no | mig gi lta ba bdag poḥi rkyen ma tshañ baḥi
phyir ro || ci ste lta baḥi ḥog rol du rtog na ni deḥi tshe śes pa don
med te | gal te rnam par śes pa med paḥi mig gis gzugs mthoñ
na ni ḥo na rnam par śes pa yonś su rtog pa don med do ||

gsum pa byed pa don med ḥgyur
te | rtog pa gsum pa ni lta ba dañ śes pa gñis cig car ḥbyuñ ba...²

¹ Here in the Tib. text follow two verses and a prose passage quoted from a work on
works.

² Three letters in X could not be read here.

de la¹.. med do || hdi lta bas na lta ba ste byed pa don med par
hgyur ro || lta ba dañ śes pa gñis cig car yod na ni rnam par śes
pa gañ z'ig lta ba dañ dus mtshuñs pa la de lta ba la rag las te
hbyuñ bar mi rigs so || ba lañ gi rwa gyas gyon lhan cig hbyuñ ba
dag la ni cig śos cig śos la rag las te skye ba ñid mi srid de || de
bz'in du lta ba dañ lhan cig hbyuñ bañi rnam par śes pa lta ba
las rag las te skye ba ñid du ma hgyur bas lta ba don med pa kho
nar hgyur ro ||^o

gan gi tshe de ltar rnam par śes pa mi srid pa deñi tshe de yod
pas mig la sogs pa rnams..²yod brtag pa gañ yin pa de mi rigs so ||

= न तावद्दर्शनात्पूर्वं चक्षुर्विज्ञानं चक्षुषो दर्शनाधिपतिप्रत्यय³वैकल्यात् ।

अथ दर्शनात्पश्चात्कल्प्यते । तदा ज्ञानं निरर्थकम् । यदि विना विज्ञानेन चक्षुषा
रूपदर्शनं तदा विज्ञानकल्पना निरर्था ।

तृतीयायां क्रिया वृथा ॥

तृतीया कल्पना ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोर्युगपदुद्भवः...तत्र...न भवति । अनेन
दर्शनेन दर्शनक्रिया निरर्था । विज्ञानदर्शनयोः सहभावे विज्ञानं येन दर्शनेन
तुल्यकालं तस्य दर्शनस्यायत्तं भवतीति न युक्तम् । सहभूतयोः स्व्येतरयो-
र्गोविषाणयो⁴रितरदितरायत्तं जायत इति न सम्भवति । तथा च दर्शनेन
सहभूतं विज्ञानं दर्शनायत्तं न जायत इति दर्शनं निरर्थमेव ।⁵

यदेवं विज्ञानं न सम्भवति तदा क तत्सद्भावेन चक्षुरादीनां...सद्भाव-
परीक्षेति न तद्युक्तम् ॥१२॥

313

CSV: ⁶[अत्राह । न खलु चक्षुः करणरूपम् । किं तर्हि । कारकमेव ।

तस्य कारकभावाभ्युपगमात् ।

¹ Here also three letters are illegible in X.

² Here a few letters are illegible in X.

³ For adhipatipratyaya see MV. pp. 76-77, Poussin's note no. 7, and Visuddhimagga, ed. Bhikkhu A. P. Buddhadatta, Alutgama (Ceylon), 1914, p. 415 : jetthakatthena upakārako dhammo adhipatipaccayo.° yañ yañ dhammañ garuṇā katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā te te dhammā tosaṇi tesañi dhammānañ adhipatipaccayena paccayo'ti.

⁴ See MV, pp. 139, 224, 547.

^{5,6} Not in HPS; Tib. : hdir smras pa | mig ni byed pañi ño bo ma yin pa kho na sto | ho no ci z'e na | byed pa po ñid de | de byed pa poñi dños por khas blañs pañi phyir | gsum par byed pa don med hgyur | z'es gañ smras pa de ni mi rigs so || de ltar brtags na yañ mig lta bañi bya ba dañ bral ba ñid du hgyur ro || ji ltar z'e na | gal te mig gis° |

तृतीयायां क्रिया वृथा

इति यदुक्तं (312=XIII-12) न तद्युक्तम् । एवं कल्पितेऽपि चचुर्दर्शन-
कार्यविरहितमेव भवेत् । कथमिति चेत् । यदि चचू^५ रूप^१ पश्येद्देशं गत्वा
वा पश्येदगत्वा वा पश्येदुभयथा च^३ दोष इति प्रतिपादयन्नाह— ।

mig ni ḥgros dañ ldan ḥgyur na |
thag riñ yun riñ gis mthon ḥgyur |
ha cañ ñe dañ ches riñ du |
gzugs de gsal ba ci ste min || 13 ||

In *b* Vx of CSV *riñs* for *riñ*.

* पश्येच्चक्षिरादूरे गतिमद्यदि तद्ववेत् ।

अत्यभ्यासे च दूरे च रूपं व्यक्तं न तच्च किम् ॥ १३ ॥

CSV: यदि चचूः^४ प्राप्तकारित्वाद्विषयदेशं गच्छेत्तदोन्मिषितमात्रेण न
चन्द्रतारकादीनर्थान् गृह्णीयात् । [गतिमतोऽर्थदेशोपग्रहणं]^५ तुल्यकारं विप्रकृष्ट-
विषयग्रहणं [च]^६ अयुक्त^७ गतिकालस्य भिन्नत्वात् । पश्यति च चक्षुःस्मिषित-
मात्रेण^८ समीपस्थवद्विदूरदेशस्थमपी^९त्ययुक्तमेतत् । यदि [च]^{१०} प्राप्तकारि चचूः
स्यात्तदात्यभ्यासेऽपि पश्येदक्षिस्थामञ्जनशलाका^{१०} दूरे च व्यक्तदर्शनं स्यात् । न
चेत्तस्मिन्भवतीत्ययुक्तमेतत् ॥ १३ ॥^{११}

^१ Tib. om. it. Before rūpañ HPS has -sthañ paśyet.

^२ HPS om. it.

^३ It is not supported by Tib.

^४ Tib. simply mig; HPS cakṣuṣaḥ.

^५ Tib. ḥgro ba dañ ldan pañi don gyi (X gyis) yul ñe bar ldzin pa dañ | HPS has here
a gap indicating nine letters or syllables.

^६ Here ca is to be inserted as supported also by Tib. reading dañ. See note 5.

^७ Tib. ma rigs. HPS °viśyagrahanayuktam.

^८ Here some words in our X are very indistinct.

^९ HPS; it is supported by Tib. yañ, according to which api may preferably be used.

^{१०} HPS ad. vā.

^{११} In this connection the meaning of aprāpta or asamprāpta, (Pali asampatta, as often used)
in such words as aprāpta-kārin, etc. is thus given in the VT §286 (VI, 8) : asampattavasena
ti attānam asampattassa gocarassa vasena. attānaṁ viśayadesaṁ vā asampattavasena.
cakkhusotāni hi rūpasaddehi asampattāni. sayapaṁ vā tāni asampattān' eva ārammaṇaṁ
gaphanti.

The arguments are summarized there thus :

ten'etam vuccati :

cakkhusotam pañ'etesa hot'sampattag' hakaṁ |
viññān'uppattihetuttā santarādhikagocare || 1 ||
tathā hi dūradesaṭṭham phalākāditirohitam |
mahantañ ca nag' dīnaṁ vaṇṇam cakkhu udikkhati || 2 ||
ākāsādigato kuochicammū' nantarito' pi ca |
mahanto ca ghanādīnaṁ saddo sotassa gocaro || 3 ||
gantvā viśayadesantaṁ caritvā gaphatit' ce |
adhiṭṭhānavidhāne' pi tassa so gocaro siyā || 4 ||
bhūtapapabandhato so ce yāti indriyasannidhiṁ |

314

CSV: अपि च । यदि चक्षुर्गत्वा रूपं¹ पश्यति तत्किं दृष्ट्वा तद्देशं²
गच्छत्युतादृष्ट्वा ।³ उभयथापि दोष इति प्रतिपादयन्नाह—

gal te gzugs mthoñ mig hgro na |
soñ bas yon tan hgañ yañ med |
yañ na blta byar h̄dod pa ni |
ñes śes bya ba brdzun par hgyur || 14 ||

In *b* V wrongly *pas* for *bas*. In *c* Vx of CSV *par* or *pa*
In *d* Vx of CSV *h̄dod* for *ñes*; V and Vx of CS *z'es*, and Vx of CSV
ces for *śes*; V and Vx of CS *brjod* for *brdzun*.

* गतेन न गुणः कश्चिद्रूपं दृष्ट्वाक्षि याति चेत् ।

दृष्टव्यं नियमेनेष्टमिति वा जायते वृथा ॥१४॥

CSV: यदि रूपं दृष्ट्वा रूपदेशं चक्षुर्यातीति कल्प्यते गतेन तेन गमनेन
चक्षुषो न किञ्चिद्विषयोजनम् । विषयदर्शनार्थं चक्षुषो गमनम् । स च विषयः⁴
पूर्वमेवेष्ट्येन दृष्ट इति न किञ्चिद्गमनस्य प्रयोजनम् । अथादृष्ट्वा गच्छति ।
तदा दिदृक्षितविषयदर्शनं नियमेन न प्राप्नोति । अदृष्ट्वा ह्यन्वयेवानभिलक्षित-
देशगमनाद्दृष्टव्यस्य नियमेन दर्शनं न प्राप्नोति ॥१४॥

315

CSV: अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया यदि— ।

mig ma soñ bar h̄dzin na ni |
hgro ba h̄di kun mthoñ hgyur te |

kammacittojasambhūto vaṇṇo saddo ca cittaṭṭho || 5 ||
na tesam gocarā honti na hi sambhonti te bhi |
vuttā ca avisesena pāṭhe tapvisayā'va te || 6 ||
yadi c'otam dvayanī attasamīpan yeva gaṇhati |
akkhivaṇṇam tathā mūlam passeyya pakhumassa ca || 7 ||
disādesavavatthānaṃ saddassa na bhavēyya ca |
siyā ca saddabhedissa sakaṇṇe sorapātanan'ti || 8 ||

In 3^c Burmese reading is ghaṇṭā° for ghanā°. In 7^d pakhumassa is Siamese reading, while
in the Ceylone edition referred to it is bhamukassa.

PA (II. 5; pp. 51-60) has a long discussion which begins as follows: idam idāniṃ manāg
mimāṃsāmahe, prāpyakāriṇiudriyāṇy aprāpyakāriṇi veti, tatra prāpyakāriṇy eveti kaṇa-
bhakṣākṣapādamim iṇṣakasāmkhyāḥ samkhyānti, caksuh̄erotretarāṇi tāni tatheti tātā-
gatāḥ, caksurvarijānīti tu tathā syādvādvādvādatābrdayāḥ.

AK, I. 43c-d: mig dañ yid dañ rna ba ni | yul dañ m̄v frad | (=aprāptārthāny akṣiṇanah-
śrotarāṇi). See AKB and AKV with Poussin's note, loc. cit.; NS, III. 1. 44 ff.; NK, p. 23.

¹ Tib. gzugs; HPS viṣayam.

² Tib. dehi yul du; HPS °kim viṣayaṃ dr̥ṣtvā viṣayadeśaṃ for °kim° deśaṃ.

³ Tib. ad. tatañ kim (de las cir hgyur).

⁴ After it Tib. ad. tat (de).

gañ la ḥgro ba yod min pa |

de la riñ med bsgribs paññ med || 15 ||

In *d V ḥdi* for *riñ*; *Vx* of *CSV sgrib*, and *V* with *Vx* of *CS bsgrib* for *bsgribs*.

* गृह्णीयादगतं चक्षुः पश्येत्सर्वमिदं जगत् ।

यस्य नास्ति गतिस्तस्य नास्ति दूरं न चावृतम् ॥ १५ ॥

CSV: यो हि मन्यते चक्षुः श्रोत्रं^१ मनोऽप्राप्तविषयमित्यागमा^२दप्राप्त-
विषयमेव चक्षुरिति तं प्रत्युच्यते । प्राप्तकारितामात्रप्रतिषेधपरत्वादागमस्य
तावदविरोधः । क्वचिद्विधेः प्राधान्यं यत्र तस्याविरोधः । क्वचित्प्रतिषेधस्य
प्राधान्यं यत्र तदविरोधः^३ । तदत्र विधे^४रसम्भवात्प्राप्तकारिताप्रतिषेधमात्रेणा-
प्राप्तविषयत्वं व्यवस्थाप्यते । विधिसुखेन त्वप्राप्तविषयत्वे कल्प्यमान इहस्यमेव
चक्षुः सर्वं जगतपश्येत् ।^५ यस्य हि गतिर्नास्ति तस्य कुतो दूरम् । समीपस्थोऽपि
ह्यनेनार्थोऽगत्वा द्रष्टव्यो विदूरस्थो^६ऽपीति दूरकृतोऽपि विशेषो न स्यात् । यदा
चागत्वा पश्यति तदे^७हस्यमिव विदूरस्थ^८मपि पश्येत् । गतौ हि सत्यामावृते
गति^९विघातादावृतं नेक्षत इति युक्तम् । यदा त्वगत्वा द्रष्टव्यं तदावृते
गतिप्रतिबन्धाभावादनावृत इव दर्शनं स्यात् ॥ १५ ॥

316

CSV: यदि च दर्शनस्वभावं चक्षुः स्यात्तदा स्वभावस्य सर्वत्रैवाव्याघातात्
स्वरूपमपि पश्येत् । तथा हि लोके— ।

dnos po kun gyi rañ bz'in ni |

dañ por bdag la snañ ḥgyur na |

mig ni mig ñid kyis ḥdzin par |

ci yi phyir na ḥgyur ma yin || 16 ||

In *d Vx* of *CSV gañ z'ig gis* for *ci yi phyir*.

* स्वभावः सर्वभावानां पूर्वमात्मनि दृश्यते ।

ग्रहणं चक्षुषः केन चक्षुषैव न जायते ॥ १६ ॥

^१ HPS °śrotṛaṃmano°.

^२ AK, I. 43: aprāptārthāny akṣimaṇaśrotrāṇi (mig dañ yid dañ rna ba ni | yul dañ ma phrad°||).

^३ Tib. de mi ḥgal baḥo ; HPS tadvirodhaḥ.

^४ Tib. vicārasya (rnam par dpyad pa) for vidheḥ.

^५ So Tib. ; HPS °sthc.

^६ Tib. thag riñ po na gnas pa ; HPS °dūram api.

^७ Tib. om. gati°.

^८ Tib. ad. evam (ḥdi lta).

^९ Tib. deḥi tshe ; HPS tad iha°.

CSV: यथा चम्पकमङ्गिकादिषु¹ सौगन्ध्यं पूर्वं स्वाश्रय एवोपलभ्यते पश्चात्तत्कर्मकर्तृत्वादिष्वपि। यथा चाग्नेरौष्ण्यं स्वतोऽवस्थितं² तद्योगात् परतोऽप्युपलभ्यते। एवं यदि चक्षुर्दर्शनस्वभावं³ स्यात्तदा स्वात्मन्येव तावद्दर्शनं स्यात्। कस्मात्पुनश्चक्षुषो ग्रहणं चक्षुषेव न भवति। भावानां स्वभावस्य च स्वात्मन्येव प्रथमतः विद्यमानत्वाच्चक्षुषेव चक्षुषो ग्रहणं न्याय्यम्। न चक्षुः स्वात्मानं पश्यतीति लोष्टादि⁴वत् परदर्शनमप्यस्य न सम्भाव्यते ॥ १६ ॥

317

CSV: यस्तु मन्यते न केवलस्य चक्षुषो रूपदर्शनसामर्थ्यमस्ति। अपि तु त्रयाणां चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानानां सामग्र्यां सत्यां रूपदर्शनं भवतीति। तदप्यसारम्। यस्मात् —

mig la rnam śes yod min z'in |
rnam par śes pa lta med la |
gñi ga gzugs la yod min na |
de dag giś gzugs ji ltar mthon || 17 ||

In *b* V and Vx of CS *śes la yan blta* for *par śes pa lta*. In *c* V *gñis* for *gñi ga*. In *d* V and Vx of CS *gi* for *ji*. In *d* Vx of CSV *gzugs* for *gzugs*.

* चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानं विज्ञानस्य न दर्शनम्।

उभयं नास्ति रूपस्य ते रूपं दृश्यते कथम् ॥ १७ ॥

CSV: चक्षुषस्तावद्विज्ञानं नास्ति। न हि चक्षुर्विषयं जानात्यविज्ञान-स्वरूपत्वात्। भौतिकं हि चक्षुः। तस्य जडत्वाद्विषयबोधो⁷ न सम्भाव्यते। एवं चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानम्।

नापि विज्ञानस्य दर्शनमस्ति।⁸ विज्ञानं हि विजानाति न तु पश्यति। यदि तु विज्ञानं पश्येत्तदा तस्यापि रूपदर्शनं स्याद्विज्ञानसङ्गात्वात्।⁸ रूपस्य तूभयमपि

¹ Tib. campakotpalādikusumānāṃ (me tog tsam pa ka dan ut pa la la sogs dag gi).

² Tib. ran la gnas pañi; HPS °vyava° for °va°.

³ Tib. parātmato° (gz'an gyi bdag ñid la).

⁴ Tib. mig blta bañi ran bz'in du; HPS cakṣuṣo darśanasvābhāvyaṃ.

⁵ Tib. om. tāvad.

⁶ Tib. kharādi° (boñ bu la sogs). According to Skt. the Tib. reading should have been sa goñ for boñ bu.

⁷ In X read rtoḡs for rtoḡ.

⁸ For vijñānam° -sadbhāva° Tib. na tad rūpavat. kutas tasya darśanam. tan nāstīti gataṃ na paśyati (de ni gzugs can ma yin pa z'ig ste | de la lta ba ga la yod de med pas na soñ ba ltar mi mthon ño ||).

नास्ति । न विज्ञानमनवबोध^१स्वरूपत्वात् । नापि दर्शनं रूपालोचनाभावात्^२ । यदा चैवमन्योन्यार्थविकलानीन्द्रियविषयविज्ञानानि तदा^३ तत्क्षामग्रामपि सत्यां नैव तै रूपं दृश्यत 'इति सम्भावयितुं शक्यम् ।^४ रूपदर्शनाङ्गविकलत्वादन्ध-समुदायवदित्यभिप्रायः । यदा चैवं रूपस्य दर्शनाभावस्तदा को नामार्हति तत्त्वविद्रूपं दृश्यत इति वक्तुं द्रष्टुं वा ॥ १७ ॥

318

CSV: यथा च तत्त्वविज्ञा^५र्हति रूपं द्रष्टुमेवं शब्दमपि श्रोतुं नाहति । रूपदर्शनवच्छब्दश्रवणस्याप्यसम्भवात् ।^६ इह यदि शब्दः श्रूयते स श्रवणदेशं सम्प्राप्तो वा श्रूयतासम्प्राप्तो^७ वा । यदि तावत्सम्प्राप्तः श्रूयते स श्रवणदेशं व्रजच्छब्दं कुर्वाणो व्रजति^८ निःशब्दो वा । तत्र यदि पूर्वः कल्पस्तदा—

gal te smra z'in sgra hgro na |
gañ gis smra ba por mi hgyur |
hon te mi smra bar hgro nañan |
gañ gis de la śes pa skye || 18 ||

In *d V* and *Vx* of CS *bskyed* for *skye*.

* न वक्ता जायते केन शब्दो याति ब्रुवन् यदि ।

अथ यात्यब्रुवंस्तस्मिन् प्रत्ययः केन जायते ॥ १८ ॥

CSV: ततश्च वक्तृत्वाद्देवदत्तवच्छब्दोऽसौ^९ न भवति । अथाब्रुवन् याति तदा तस्मिच्छब्दे निःशब्दे व्रजति शब्दोऽयमिति कस्यावसायो भवेत् । न चागृहीतस्यास्यास्तित्वमिति न युक्तमेतत् ॥ १८ ॥

319

CSV: किञ्चान्यत्— ।

gal te phrad de sgra ḥdzin na |
sgra yi dan po gañ gis ḥdzin |
sgra ni rkyan bañan mi hon na |
rin bu ji ltar ḥdzin par hgyur || 19 ||

^१ Tib. rtogs (X rtog) pañi rañ bz' in ma yin pañi phyir. HPS °jñānm avabodha°.

^२ Tib. adarśanātmakatvāt (lta ba ma yin pañi bdag ñid can yin pañi phyir).

^३ Tib. om. it.

^४ Tib. om. iti° śakyam.

^५ Tib. gzugs la lta ba med pa ; HPS rūpaśyādarśanāsambhavāt.

^६ In X read rig (=vid) for rigs.

^७ Tib. med pañi phyir (abhāvāt).

^८ In Tib. a- (ma) of asamprāpataḥ is left out.

^९ Tib. hgro ba ; HPS vrajan.

^{१०} Tib. om. asau.

In *a* Vx of CSV *te* for *de*. In *c* V wrongly *rgyad* for *rkyan* and V and Vx of CS *par* for *bañan*. In *d* V wrongly *ren* for *riñ*.

* प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दः तस्यादिः केन गृह्यते ।

न चेति केवलः शब्दो गृह्यते केवलः कथम् ॥ १८ ॥

CSV: यदि श्रोत्रेन्द्रियस्थानं प्राप्तः शब्दो गृह्यते तस्यादिः केन गृह्यते ^१ प्राप्तग्राहित्वाच्छ्रोत्रस्य शब्दस्यादेर्ग्रहणं नास्ति । न चान्यदिन्द्रियं तस्य ग्राहकं सम्भवतीति ^२ नैव केनचिदस्यादि ^३ गृह्यते । ततश्चागृह्यमाणत्वाच्छब्द एवासौ न ^४ भवतीत्यभिप्रायः । ^५ नवद्वयकृत्वाच्च ^६ परमाणोर्

न चेति केवलः शब्दः ।

भवता च शब्दमात्रमेव श्रोत्रेण गृह्यते न गन्धादय इति न युज्यते । यद्वा ^७ शब्दस्याग्रहणमस्तु । यद्वा ^८ गन्धादयोऽपि गृह्यन्ताम् । न चेतिदेवमिति न प्राप्तविषयत्वं शब्दस्य ॥ १८ ॥

320

CSV: अथ यदेतदुक्तं

प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दस्तस्यादिः केन गृह्यते । इति ।

यदि तस्यादिर्न गृहीतस्तदा को दोष इति । अयं दोषो यदस्य शब्दत्वमेव विशीर्यते । तथा हि—

ji srid sgra thos ma gyur pa |
de yi bar du sgrar mi hgyur |
sgra med pa yañ mthar sgra ñid |
hgyur na de ni mi rigs so || 20 ||

In *a* V *ba* for *pa*.

* यावन्न श्रूयते शब्दस्तावच्छब्दो न जायते ।

अशब्दस्यापि शब्दत्वमन्ते तच्च न युज्यते ॥ २० ॥

CSV: यो न श्रूयते सोऽश्रूयमाणत्वाद्गन्धादिवच्छब्द एव न भवति । अथ मन्यसे यदा श्रूयते तदा शब्दो भविष्यतीति । एतदप्यसम्भाव्यम् । न हि

^१ Tib. *dehi dan po gañ gis hdzin*; HPS om. *tasyā° te*.

^२ For *sambhava°* Tib. *bhava°* (*yin pas*).

^३ In X read *dan po* for *dbañ po*.

^४ Tib. °: *cāgrhito°rtho°sau śabda eva na°* (*dehi phyir ma bzuñ bañi don de ni sgra ñid du mi hgyur ro*).

^५ Tib. ad. *evam* (*de ltar*), and *-dravyātmakatvāt* (*bdag ñid*) for *-drayakatvāt*.

^६ HPS ad. *śabda-*.

^७ Tib. *ekadhā* (*rnam pa gcig tu*), and ad. *śrotreṇa* (*rna*).

^८ Tib. *yañ na*, translated by *atha vā*.

गन्धादेः पञ्चाच्छब्दत्वं दृष्टम् । तद्देवास्त्राप्यशब्दस्य¹ पञ्चाच्छब्दत्वमयुक्त-
मिति ॥² २० ॥

321

CSV: एवं तावदिन्द्रियाणां विषयग्रहणासामर्थ्यमुद्गाथ्य मनसोऽपि
विषयग्रहणासामर्थ्यमुद्गावयन्नाह— ।

dbaṅ po rnamṣ dan bral sems kyis |
soṅ steḥaṅ ci z'ig byed par ḥgyur |
de ltar yin dan srog ḥdi ni |
rtag tu yid med ci ste min || 21 ||

V and Vx of CS *kyan* for *dan*, and *kyi* for *kyis* in *a*, and *lta* for *ltar* in *c*.

* वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति ।

एवं सतीह जीवोऽयमनस्कः सदा न किम् ॥ २१ ॥

CSV: यदि चित्तं विषयदेशं गत्वा विषयं परिच्छिनत्तीति कल्प्यते
तदयुक्तम् । इहेदं चित्तमिन्द्रियसहितं वा विषयदेशं गच्छेत्केवलं वा । न
तावदिन्द्रियसहितं याति । इन्द्रियाणां देह एव सदा सन्निधानात् । गमने च सति
देहस्य निरिन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । अथ केवलं गच्छति तदापि

वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति ।

न हि चक्षुरादीन्द्रियद्वारतिरस्कृतस्यास्य रूपादिदर्शनसामर्थ्यमस्ति ।
अन्वादीनामपि दर्शनादिसङ्गावप्रसङ्गात् । अथापि कथञ्चिद्विषयदेशगमनेनार्थो-
पलब्धिरस्य परिकल्प्यते तदाप्यर्थबोधपर्यवसानत्वादनवृत्तिः³ ।

एवं सतीह जीवोऽयमनस्कः सदा न किम् ॥

अचिन्तक एवात्मा सर्वकालं प्राप्नोति । न चाचिन्तकस्यात्मत्वं⁴ सम्भावयितुं
युक्तम् । स्तम्भा⁵दीनामप्यात्मत्वप्रसङ्गात् ।⁶

तदेवं युक्त्या विचार्यमाणानामिन्द्रिय[विषयविज्ञानानां सद्रूपा]’सम्भवात्⁷
स्वरूपसिद्धिरसती । यदि ह्येषां स्वरूपसिद्धिः स्यात्तदोपपत्त्या विचार्यमाणा

¹ Tib. sgra med pa ; HPS śabdasya for aśabdasya.

² Here in Tib. follows a passage not to be found in Skt. of HPS.

³ Tib. don rtogs pa mthar thug pa med paḥi phyir mi ldog par ḥgyur ro || HPS tadāpy
aparyavasānatvād arthabodhasyānivrtau satyām.

⁴ Tib. bdag ṅid ; HPS ātmakatvam.

⁵ After stambha in Tib. there is one word more which could not be read in X.

⁶ Tib. bdag ṅid du thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || HPS stambhādivad acintakatvāt.

⁷ HPS has here a lacuna ; Tib. yul dan rnam pa śes pa rnamṣ la yod paḥi ṅo bo |

⁸ Tib. abhāvāt (med pas).

यथास्थितेन स्वरूपेण स्फुटतरमुपलभ्यन् । न चोपलभ्यन्ते । तस्मात्स्वरूपशून्या
इति सिद्धम् ॥ २१ ॥

322

CSV: यदि तर्ह्येषां स्वभावो नाम¹ नास्ति तत्कथमेषां² विशेष-
परिच्छेदात्मिका संज्ञा³ विशेषव्यवस्थाहेतुत्वेनोपदिश्यते । उच्यते । सत्त्वं पदार्थेषु
तद्विशेषपरिच्छेदात्मिका संज्ञा स्यात्⁴ । यदा⁵ तेषां⁶ पदार्थानामसत्त्वं
प्रतिपाद्यते तदा तद्वारा कुतः⁷ स्वरूपसिद्धिः स्यात् । किं स्वत्वे
विषयपरिच्छेदः सर्वथा नास्ति । न नास्तीति । निःस्वभावस्य भावस्य⁸
विद्यमानत्वात् । तथा हि—

śnar mthon ba yi don gañ z'ig |
yid kyis smig rgyu ltar ḥdzin pa |
de ni chos kun rnam bz'ag la |
ḥdu śes phuñ po z'es bya ḥo || 22 ||

In c V and Vx of CŚ *gz'ag* for *bz'ag*.

* मनसा गृह्यते योऽर्थः पूर्वदृष्टो मरीचिवत् ।

सर्वधर्मव्यवस्थासु स संज्ञास्तन्वसंज्ञकः ॥ २२ ॥

CSV: इह चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्य निरुध्यमानं
सहेन्द्रियविषयेर्निरुध्यते । तस्मिन्निरुद्धे पूर्वदृष्टो⁹ योऽर्थः स एव पञ्चान्नमसा
गृह्यते । कथं पुनरसन्नहितस्य ग्रहणं सम्भाव्यत इत्याह [मरीचिवदिति ।
यद्यपि नात्यमात्रमपि मरीचिकायां जलमस्ति अपि च हेतुप्रत्ययवशात्
प्रवर्तत एव जलाकारसंज्ञा एवमविद्यमानस्वरूपेऽपि पूर्व¹¹गृहीतेऽर्थे
मरीच्यामिव यद्¹² विज्ञानमुत्पद्यते तत्सर्वधर्मव्यवस्थाकारणम् । सर्वधर्म-
व्यवस्थाकारणत्वाच्च स एव संज्ञास्तन्व इत्युक्तस्तथाविधसंज्ञाविशेषसम्प्रयोगात् ।
संज्ञावशेन च सर्वधर्मव्यवस्था विज्ञातव्या न पुनः पदार्थस्वरूपनिवन्धना
स्वभावस्य सर्वथायुज्यमानत्वात् ॥ २२ ॥

¹ Tib. om. it as well as tarhi after yadi.

² HPS ad. padārtha..

³ Tib. gañ gi tshes; HPS om. it.

⁴ HPS has a lacuna; Tib. bstan pa deḥi tshes de rnamas kyis sgo nas ḥdug⁹ ga la ḥgyur |

⁵ Tib. rañ bz'in med paḥi dños po yod paḥi phyir | HPS svabhāvasya vidyā¹⁰ for nihsva¹¹
bhavaśya vidyā¹².

⁶ Tib. śnar mthon baḥi; HPS pūrvavaddrsto.

⁷ HPS marks here a lacuna. Tib. smig rgyu ltar z'es bya ba smros śes smig rgyu la chu
bag tsam kyañ mod mod kyī |

⁸ Tib. om. pūrva..

⁹ HPS ad. here vikalpakam.

323

CŚV: यद्येवमस्ति तर्हि स्वभावतः संज्ञास्त्वन्वः । न हि तस्मिन्नसति¹ सर्वधर्मव्यवस्था शक्या कर्तुमिति । उच्यते । सापि हि संज्ञा विज्ञानसम्प्रयुक्तत्वाद् विज्ञानव्यतिरेकेणा²सती । तदपि च विज्ञानं संज्ञाव्यतिरेकेणा³सिद्धत्वात् स्वरूपतो नास्ति । इतोऽपि नास्ति ।³ यस्मात्—

mig dan gzugs la brten nas yid |
sgyu ma bz'in du skye bar hgyur |
gan la yod pa ñid yod de |
sgyu ma z'es byar mi rigs so || 23 ||

* चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः ।

विद्यते यस्य सज्ञावः सा मायेति न युज्यते ॥२३॥

CŚV: न हि तद्विज्ञानमुत्पादात्प्रागस्ति यदुत्पत्तिक्रियाश्रयत्वेन प्रवर्तते । सत्स्वपि चक्षुरादिषु प्रत्ययेषु विज्ञानस्य स्वरूपासम्भवात्⁴ । उत्पत्तिक्रियाया अप्रवृत्तेरुत्पादो न युज्यते । उत्पद्यते . चैतद्विज्ञानमित्यतः किं निश्चेतुं पार्यतेऽन्यत्र मायाधर्मतायाः । उक्तं हि⁵ भगवता—

तद्यथा भिन्नवो मायाकारो वा मायाकारान्तेवासो [वा] चतुर्माहाय्ये विविधं मायाकर्म विदर्शयेत् । तद्यथा हस्तिकायमश्वकायं⁶ रथकायं पत्ति⁷कायं च⁸ । तं चक्षुषान् पुरुषः पश्येन्निध्यायेद्योनिशशोपपरोक्षेत् । तस्य तं पश्यतो निध्यायतो योनिशशोपपरोक्षमाणस्यासत्तो⁹ऽप्यस्य ख्यायाद्रिक्ततोऽपि तुच्छतोऽप्यसारतोऽपि । तत्कस्य हेतोः । किमस्मिन् मायाकृते सारमस्तीति । एवमेव भिन्नवो¹⁰ यत्किञ्चिद्विज्ञान¹¹मतीतानागतप्रत्युत्पन्नमाध्यात्मिकं वा बाह्यं बौदारिकं वा सूक्ष्मं वा हीनं वा प्रणीतं वा यदा दूरे यदात्यन्तिके तद्विद्युः पश्येन्निध्यायेद्योनिशशोपपरोक्षेत् । ¹²तत्पश्यतो निध्यायतो योनिशशोपपरोक्ष-

¹ Tib. tatah (de bas na ni) for tasminn asati.

² In X read ma gtogs for ma rtogs.

³ Tib. hdi las kyan [ma] yin te; HPS om. it.

⁴ Tib. -abhāvat (med par) for -asmhabāt. See p. 195, note 4.

⁵ Tib. ad. vistaraśaḥ (rgya cher) 'copiously.'

⁶ Tib. rtaḥ tshogs dan; HPS om. aśva°.

⁷ This word, patti-, could not be verified as the X is very illegible here.

⁸ Tib. dan; HPS om. ca. Tib. ad. iti bahu (?) śatam jāyate (z'es brgya cher hbyun z'in).

⁹ This should be the actual form. asattah=asat-tah. HPS asataḥ; Tib. yod pa ma yin par. See p. 195, l. 1.

¹⁰ Tib. dge sloṇ dag; HPS om. it.

¹¹ Tib. ad. ucitam (ruṇ bar).

¹² Tib. om. it.

माणस्यासत्तो¹ऽप्यस्य ख्यायाद्रिक्ततोऽपि तुच्छतोऽप्यसारतोऽपि रोगतो²ऽपि गण्डतो³ऽपि शल्यतोऽप्यचतोऽप्यनित्यतोऽपि दुःखतोऽपि शून्यतोऽप्यनात्मतोऽप्यस्य ख्यायात् । तत्कस्य हेतोः । किमस्मिन् विज्ञानस्कन्धे सारमस्तीति ।

यथोपलभ्यते विचार्यमाणस्य तथा स्वरूपासम्भवा⁴ऽऽयायुवति⁵प्रस्थ⁶ विज्ञानमिति शक्यमवसातुम् । ततश्च सूक्तमेव तत्

चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः । इति ।

यदि पुनरस्य स्वरूपं स्यात्तदा स्वरूपतो

विद्यते यस्य सङ्गावः सा मायेति न युज्यते ॥

न हि⁷ लोके स्वभावादशून्या सङ्गता⁸ स्त्री मायेति युज्यते । एवं विज्ञानमपि स्वरूपतो विद्यमानत्वान्मायोपमं न स्यात् । उपदिश्यते च मायोपमं विज्ञानम् । अतो निःस्वभावं विज्ञानम् । यदा च निःस्वभावं विज्ञानं तदा निःस्वभावविज्ञानसम्प्रयुक्ता संज्ञा निःस्वभावेति स्थितम्⁹ ॥ २३ ॥

324

CSV: अत्राह । आश्चर्यमेतत् । न चेन्द्रियाणां कथमपि विषयग्रहणं सम्भाव्यते उत्पद्यते[च]चक्षुः प्रतीत्य रूपाणि च विज्ञानमिति । उच्यते । किमेतदेवाश्चर्यं त्वया दृष्टम्¹⁰ । इदं किं नाश्चर्यं यच्च निरुद्धान्नानिरुद्वाद्¹¹ बीजादङ्गुरोदयो युज्यते । उत्पद्यते च बीजं प्रतीत्याङ्गुरः । तथा कृतस्योपचितस्य कर्मणो निरुद्धस्य न क्वचिदवस्थानं सम्भवति ।¹² कल्पशतसङ्ख्या¹³न्तरित-निरोधादपि कर्मणः साक्षा¹⁴दुत्पद्यत एव फलम् । घटादयश्च स्वकारणात् तत्त्वान्यत्वेन¹⁵ विचार्यमाणा न सम्भवन्ति ।¹⁶ तथाप्युपादाय प्रज्ञस्या मधूदकादीनां¹⁷ सन्धारणाहरणादिक्रियानिष्पादन¹⁸योग्या भवन्ति । तदेवम् ।

¹ See p. 194, note 9.

² In X read nad for nas.

³ Tib. hbras. See MvT (Chinese-Sanskrit-Tibetan Vocabulary) 9487.

⁴ Tib. -abhāvāt (med pañi phyir). See p. 194, note 4.

⁵ In X add ma after na chuñ. See MV, p. 46.

⁶ Tib. ad. pūrvavat.

⁷ Tib. mi ston z'in yod par hgyur bañi; HPS śūnyā sambhūti.

⁸ Here in Tib. follow four verses quoted from some work the introductory line being uktañ hi bhagavatā (bcom ldan lhas kyis⁹ gsuñs so ||). HPS om. them.

⁹ Tib. om. tvayā dr̥ṣtam.

¹⁰ Tib. aniruddhyamānād for aniruddhād (hgag bz'in pañi).

¹¹ For kṛtasya¹⁰ sambhavati Tib. kṛtam upacitam karma nirudhyāticiram prāptam na kvacid avatiṣṭhate (byas śin bsags pañi las hgags nas yun śin tu riñ por lon pa la hgag yañ gnas pa med mod kyil). ¹² Tib. ad. kintu (hon kyañ).

¹³ For kalpaśatasahasra- Tib. anekakalpa- (bskal pa du mas).

¹⁴ Tib. vastutañ (dños su).

¹⁵ Tib. ad. vividharñ (rnam pa ltar).

¹⁶ For na sambhavanti Tib. na bhavanti (yod pa ma yin mod).

¹⁷ Tib. 'dakadugdhānām (ho ma).

¹⁸ Tib. om. -niṣpādana-.

gan tshe mkhas la sa steñ na |
 no mtshar can min can med pa |
 de tshe dbaṅ rtogs de ḥdra la |
 ya mtshan z'es bya ci z'ig yod || 24 ||

* यदा न किञ्चिदाश्चर्यं विदुषां विद्यते भुवि ।

इन्द्रियाणां गतावेवं तदा को नाम विस्मयः ॥ २४ ॥

CŚV: कार्यं हि स्वकारणमनुविदधदृश्यते । यथा¹ गोगौरश्वादश्वः
 शालेः शालिरित्यादि² । भूतानां रूपशब्दादीनां च विधिरेष न दृश्यते³ ।
 तथा हि । कायेन्द्रियग्राह्यत्वाद्भावाद्भूतान्य⁴ 'आवणानि । तेभ्यश्चाक्षुषं रूपं
 आवणः शब्द उत्पद्यत इति । परमेतदाश्चर्यम् । एवं घ्राणादिविषये
 चक्षुरादिषु च योज्यम् । अथ वा नैवेयमिन्द्रियाणामर्थगतविस्मयकारणम् ।
 यदि ह्येन्द्रियाणामेव केवलमर्थगता⁵ 'वेतहैचित्रा' स्यात्तदैतद्विस्मयस्थानम् ।
 यदा तु सर्वमेव यथोदितेन न्यायेन जग⁶ 'विदुषां विस्मयकरमिन्द्रजालमिव तदा
 नेदमाश्चर्यम् । प्रदेशवृत्ति हि किञ्चिदसम्भावनीयमुपलभ्यमानं विस्मयकरं जायते
 न सर्वत्रैव तुल्यरूपम् । न ह्यग्नेरौष्णां विस्मयायेति' ॥ २४ ॥

325

CŚV: अत एवानियतस्वरूपत्वाद्यथाप्रत्ययं तथा तथा विपरिवर्त-
 मानत्वाद्बिदुषाम्— ।

mgal meḥi ḥkhor lo sprul pa daṅ |
 rmi lam sgyu ma chu zla daṅ |
 khug sna naṅ gi brag cha daṅ |
 smig rgyu sprin daṅ mtshuṅ srid pa || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dbaṅ po dan don dgag
 pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gsum paḥo||

In *a* V *ba* for *pa*. In *c* Vx of CŚV *khu rna* for *khug sna* ; V
 wrongly *grug* for *brag* ; and V with Vx of CŚ *ca* for *cha*. In *d* all
srid pa mtshuṅs for *mtshuṅs srid pa*.

¹ Tib. dper na; HPS om. it.

² Tib. la sogs pa lta bu yin na; HPS °ityādinām bhu°.

³ Tib. yujyate (rigs so).

⁴ Before aśrāvāṇāni HPS ad. acāḥṣaṇāni.

⁵ For -gatau Tib. dam pa (=sat) which does not give any suitable sense. One may read here rtogs as before.

⁶ In X for grol read ḥgro.

* अलातचक्रनिर्माणस्य प्रमायास्त्वचन्द्रकेः ।

धूमिकान्तःप्रतिश्रुत्कामरौच्यैः समो भवः ॥ २५ ॥

॥ योगाचारि चतुःशतक इन्द्रियार्थभावनासन्दर्शनं नाम त्रयोदशं प्रकरणम् ॥ १३ ॥

CSV: यथा सज्जलन^१स्येन्धनस्याशुभ्राम्यमाणस्य तद्गतदर्शनविपर्यास-
निबन्धनत्वाच्चक्राकारोपलब्धिर्भवति । न च तत्रास्ति चक्रस्वरूपलेशोऽपि ।
यथा च ^२[निर्मिताः समाधिप्रत्ययसम्भूताः स्त्रियः सङ्गताः स्त्रिय इव कामिनां
संक्ले ग्रहेतुर्भवन्ति । मुनिभिर्निर्माणसमाधिबलेना निर्मितमुनिस्वरूपाः
सङ्गतमुनिस्वभावरहिता [अपि] सङ्गता मुनय इव सत्त्वानामशेषजन्ममनोऽन्धकारो-
न्मूलनेन स्वर्गापवर्गमार्गहेतुर्भवन्ति ।]^३ ते तु चित्तचैत्तेन्द्रिय^४रहितत्वाच्च सङ्गताः^५ ।
यथा च निद्रा^६सम्प्रयुक्तविज्ञानसमायुक्तात्मभावप्रत्ययः स्वप्नात्मभावो जाग्रदात्मभाव
इवात्मनि स्नेहविपर्यासनिबन्धनः । स चासङ्गतः प्रबुद्धस्य तथा दर्शनाभावात् ।
यथा च मायाकारयन्त्रनिबन्धना मायाकृतयुवतयस्तत्स्वरूपानभिज्ञानां^७
चित्तमोहनपरा एव सङ्गतस्त्रीशून्या जायन्ते । यथा च जलचन्द्रः सङ्गतचन्द्रशून्यः
प्रतीत्यसमुत्पादबलात्तथोत्पद्यमानश्चन्द्रविपर्यासनिबन्धनो भवति बालानाम् ।
यथा च प्रतीत्यसमुत्पादबलादेव तथाविधकालदेशनिमित्तानि प्रतीत्य
धूमिका जाता विदूरस्थानां सङ्गतधूमविपर्यासनिबन्धना भवति । यथा च
गिरिगङ्गर^८कन्दरा^९दीना^{१०}मन्तः प्रतिश्रुत्का प्रतीत्य^{११} जायमाना सङ्गतशब्दाभिमानं
जनयति जनानाम्^{१२} । यथा च मरौचिका देशकालविशेषसन्निहितादित्यरश्मि-
प्रत्यया^{१३} जलस्वरूपविविक्ता विदूरस्थानां जलविपर्यासं जनयति । यथा चाभ्राणि

^१ Tib. me dan bcas paḥi ; HPS sajalasya.

^{२,३} Tib. sprul paḥi tiñ ñe ḥdzin gyi rkyen las hyuñ baḥi bud med dag yod par ḥgyur
baḥi bud med rnamḥ ltar ḥdod chags can rnamḥ la kun nas ñon moñs paḥi rgyur ḥgyur z inñ
thub pa rnamḥ kyis sprul paḥi tiñ ñe ḥdzin gyi stobs kyis sprul paḥi thub paḥi rañ gi ño bo
med ciñ yod par gyur paḥi thub paḥi rañ bz'in dan bral ba rnamḥ bden par gyur paḥi thub
pa dag ltar skye ba ma lus paḥi yid kyī mun pa ḥjoms pa na sems can rnamḥ kyī mtho ris
dan byaḥ grol gyi lam gyi rgyur ḥgyur la ॥ HPS nirmāṇāni samādhivīṣeṣapratyayasamudbhū-
tāni vicitrakriyāviśeṣanispādanāt sadbhūtayogisamjñādarśanamānoviparyāsād
utpādayanti.

^४ Tib. om. -indriya-.

^५ HPS ad. yoginām.

^६ Or svapna-, Tib. gñid ; HPS siddha-.

^७ For kyis in rnam par mi ṣes pa rnamḥ kyis in X read kyī.

^८ Tib. tshañ tshin (gahana).

^९ Tib. kandaradārī (ri khrod kyī sul dan).

^{१०} Tib. rluñ gi zab rnamḥ kyī (=vātagambhīrāṣām ?). For giri° dīnām HPS girighvaro-
darādīnām.

^{११} Tib. om. it.

^{१२} Tib. skye bo rnamḥ la ; HPS aviduṣām.

^{१३} For pratyaya Tib. in X rten for which read rkyen.

विदूरतः पर्वताद्याकारं विपर्यासमुपजनयन्ति । एवमविदुषां¹ यथावत्प्रतीत्य-
समुत्पादस्वभावाकुशलानामविद्याविपर्यासाक्षिप्तकर्मप्रत्ययो विज्ञानादिजन्म-
संसारः² सङ्घ बाह्येन भाजनेन³ [जायमानोऽस्मात्तत्क्रादिव]⁴ 'मृषामोषधर्मकः
स्वभावशून्य एव सन् बालजनविसंवादकः प्रतिभाति । विदितधर्मस्वभावाश्च
सर्वत्रैव सङ्गपरि[क्षयाद्भिमुक्तिमाश्रिता]⁵ भवन्तीति स्थितमेतदस्मात्तत्क्रादिव-
जिःस्वभावः संसार इति ॥⁶ २५॥⁷

¹ In X add *mi* before *mkhas*.

² Tib. *hkhor ba* (*hkhor ba rnam par 'ses pa la sogs pa hi skye ba*) ; HPS °*janmasāgarah*.

³ Tib. *phyi rol gyi snod dan boas par* ; HPS *sa bāhyena* °.

⁴ Tib. *skye bz' in pa mgal me'hi hkhor lo la sogs pa ltar*. HPS has a lacuna here.

⁵ Tib. *zad pas rnam par grol ba la brten par*.

⁶ The Skt. text as in HPS ends here, but in Tib. follows here a long passage.

⁷ The Kārikā is quoted in MV, pp. 173, 552.

Cf. (i) *māyāmaricisvapnodakacandrapratīśrutkāpratibh' sopamasarvadharmanay āva ti-
rṇaḥ*. LV, X, p. 181.

(ii) *pratibhāśabimbamīyābhra'marīcyā supiacna tu | alātacakragandharvapratī-
śrutkāśamodbhavāḥ* || LA, IX, 173.

(iii) *gandharvanagarasvapnamāyānirmāṇasādrśāḥ* | Op. cit. X, 141. See MV, pp. 334, 419.

¹ In (ii) the printed text reads ° *māyābha* ° for *māyābhra* °.

CHAPTER XIV

MATHAR HDZIN PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

अन्तग्राहप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

326

CSV : अत्राह । यदि प्रतोत्यसमुत्पन्नत्वादलातचक्रा¹दिवन्निः-
स्वभावो भवः कस्य तर्हीदानी² स्वभावोऽस्तु । न कस्यचित्पदार्थस्य स्वभावः
शक्यः कल्पयितुम् । तथाविधस्य पदार्थस्य सर्वधानुपलभ्यमानत्वात् । तथा हि—

dños po gañ z'ig gz'an hgañ lahañ |
rag las pa z'ig mi hgyur na |
dehi bdag ñid hgrub hgyur na |
de ni gañ lahañ yod ma yin || 1 ||

In *b V lus* for *las*; *V* and *Vx* of *CS pa ni* for *pa z'ig*, and
nañ for *lañ* in *d*.

* आद्यत्तं यस्य भावस्य भवेन्नान्यत्र कुतचित् ।

सिध्येत्तस्यास्तिता नाम कचित्स च न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV : यदि हि कस्यचित्पदार्थस्य निष्पत्तौ कचिच्छिद्विदायत्तं न
स्यात्तदास्यापरायत्तस्य³ स्वतन्त्रस्य स्वत एव व्यवस्थितत्वात्स्वभावतोऽस्तित्वं
कल्पयितुं युक्तम् । न त्वेष सम्भवोऽस्ति यद्देतुप्रत्ययजनानां परायत्तता न स्यात् ।
अहेतुको वा पदार्थः कश्चित्सम्भवेदिति । यतश्चैवं निहे⁴तुक [-त्व-]⁴ प्रसङ्गात्
कस्यचित्⁵पदार्थस्य कचित्स्वरूपं नास्ति तस्मान्नास्ति कस्यचित्स्वभावः ।
स्वभावाभावात्लातचक्रादि⁶वन्नास्ति स्वभावसिद्धि⁷रिति स्थितम् ॥१॥

327

CSV : यदि चामौ पदार्था अलातचक्रादि⁸वद् विसंवादका⁹
इत्यवस्तुका न स्युस्तदा नियतमुपपत्त्या विचार्यमाणा जातरूपादिवत्सष्टतर-

¹ Before -adi° Tib. ad. -nirmāṇasvapna- (sprul pa dan rmi lam).

² Tib. om. idānīm.

³ Tib. ad. bhāvasya (dños po).

⁴ Literally Tib., too, has no -tva- (ñid), but it is to be supplied as HPS has done.

⁵ In X read hgañ z'ig for hgañ rin (?).

⁶ Tib. hkhor lo la sogs; HPS om. -adi-.

⁷ According to Tib. the compound is to be explained as svabhāvena siddhiḥ (rañ bz'iin gyis grub pa). One may, however, read gyi for gyis.

⁸ Before -ādi- Tib. ad. -nirmāna- (sprul pa).

⁹ Tib. bsu bas; HPS vaisamvādakā visamvādatvād avastukā.

मुपलभ्यमानस्वरूपाः स्युः। न चैते विचारान्निसंतापिता विपर्यास¹निबन्धनत्वात्
स्वरूपाभावं नासादायन्ति। न हि वस्तूपपत्तिरहितं² युज्यते³। सर्वथा
तस्य विसंवादकत्वात्⁴। अत एवाचार्यो वस्तुभिनिवेशशिथिलीकरणायातः
परं⁵ यथा च घटादीनां स्वरूपं न सम्भवति तथोपपत्तिमाह—।

gzugs ñid bum z'es gcig ma yin |
gzugs ldan bum gz'an yod min pa |
bum pa la gzugs yod min z'in |
gzugs la bum pa yod ma yin || 2 ||

* रूपमेव घटो नैक्यं घटो नान्योऽस्ति रूपवान् ।

न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः ॥२॥

CSV : इह यदि घटो नाम कश्चित्पदार्थः स्यात्⁶ दर्शनेन्द्रिय-
याह्यत्वाद्द्रूपान्नेदेन वा परिकल्पितोऽभेदेन⁷ वा। तत्र तावद्
रूपमेव घटो नैक्यम् ।

न यदेव रूपं स एव घट इति रूपघटयोरेक्यं न भवति⁸। यदि हि
रूपघटयोरेक्यं स्यात्तदा यत्र यत्र रूपं तत्र तत्र [घट इ]⁹ति सवत्त्रैव रूपे
घटः स्यात्। पाकजगुणोत्पत्तौ रूपविनाशे घटविनाशः स्यात्। न चैतत्
सम्भवतीति रूपमेव घट इति नास्त्येकत्वम्। अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया रूपादन्यो
घटो रूपवान् परिकल्प्येत तद्यथार्थान्तरभूतैर्गोमिर्गमान् देवदत्त इति।
एतदप्ययुक्तम्। यस्माद्¹⁰

घटो नान्योऽस्ति रूपवान् ।

यदि रूपादन्यो घटः स्यात्¹¹ रूपनिरपेक्षो¹² गृह्येत। न हि गोभ्यो
व्यतिरिक्तो देवदत्तो गोव्यतिरेकेण न गृह्यते। तद्वद्वटोऽपि रूपनिरपेक्षो
गृह्येत। न च गृह्यत इत्यतो रूपव्यतिरिक्तो घटो नास्ति। यदा च नास्ति
कथमविद्यमान¹³स्तद्वत्तया गृह्यते। न ह्यविद्यमानो वन्धातनयो गोमानिति

¹ Tib. ad. -mātra- (tsam) after viparyāsa-.

² Tib. ñnos po ni ñthad pa ñaṅ bral ba ma yin te | HPS ° vastūpapatyāpi.

³ Tib. om. it.

⁴ Tib. avisamvādaaktivāt (mi bsu ba ñid yin paḥi phyir).

⁵ In X read chad for ched.

⁶ In X read de for da.

⁷ In X add tha between mi and dad.

⁸ Tib. sambhavati 'srid.

⁹ HPS; and it is supported by Tib. (bum paḥo z'es).

¹⁰ Tib. tathā hi (ñdi ltar).

¹¹ Tib. de; HPS svarūpa°.

¹² In X read bltos or ltos for rtog.

¹³ Tib. yod pa ma yin pa; HPS asamvidyamāna°.

व्यपदिश्यते । एवं रूपवान् घट इत्यपि न युज्यते । अन्यत्वसिम्भवादेव च रूपघटयोराधाराधेयकल्पनाया अपि नास्ति सिद्धिरिति¹

न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः ॥

रूपघटयोरन्यत्वे सति घटे रूपमिति स्यात्कण्ट इव दधि ।² रूपेऽपि घट इति स्यात्कण्ट इव देवदत्तः । न चेतस्सम्भवतीति नास्ति घटः स्वभावितः । यस्य च नास्ति स्वभाव³ उपलभ्यते च तदलातचक्रादिवस्तुभावंशून्यम् । यथा च घटः स्वभावतो नास्ति तथा सर्वभावा अपि स्वभावतो नृग्यमाणा न संभूतीति सिद्धा भवत्यलातचक्रादि⁴ प्रख्यता भवस्य ॥⁵ २ ॥

328

CSV : अत्राहुरेके । यद्यपि रूपघटयो[रन्यत्वं न सम्भवति तथापि माधव]⁶टयोरन्यत्वमस्ति । यस्मादन्य एव घटोऽस्माकं⁷मन्येव⁸ च सत्ता । सत्ता हि नाम महासामान्यं⁹ घटश्च विशेषः । द्रव्यं¹⁰ सत्तायोगात्सदिति व्यपदिश्यत इति ।¹¹ तान् प्रत्युच्यते—।

gñis mtshan mi mthun mthon nas ni |
gal te dños las bum gz'an na |
ma yin de ltar dños po yañ |
bum pa las gz'an cis mi hgyur|| 3 ||

In c Vx of CSV *poñon* for *po yon*.

* वैलक्षण्यं द्वयोर्दृष्टा भावादन्यो घटो यदि ।

न, ¹¹भावोऽपि घटादन्यो किमेवं न भविष्यति ॥३॥

CSV : घटादिद्रव्याणामनुप्रवृत्तिलक्षणत्वात्सामान्यं¹² भावः । व्यावृत्तिलक्षणत्वाच्च घटो विशेषलक्षण इति । यदि तयोर्वैलक्षण्यं भावघटयोर्दृष्टं

¹ In X read grub for gyur.

² Tib. ril bar (X la bar) z'oñ dan z'o ltar=kunḍe kunḍadadhiyat.

³ Tib. wrongly ad. na (min).

⁴ Before -ādi Tib. ad. -nirmāṇa (sprul ba).

⁵ Tib. gz'an fid mi srid mod kyi | de lta na yañ dños po dan bum pa gñis la |

⁶ Tib. ad. darśane (ltar na).

⁷ Tib. gz'an fid; HPS anyathaiiva.

⁸ See Haribhadra's vṛtti on the Nyāyapraveśa (GOS), p. 29: tatra paraṁ sattā bhāvo mahāsatteti cocyate. Generally it is known as parasāmānya. See Praśastapāda-bhāṣya with the Nyāyakandallī, pp. 311-313.

⁹ Tib. ad. tasya (de ni). According to it the sentence is: 'ghaṭaś ca viśeṣo dravyam | tasya sattāyogāt' ('la bum pa ni khyad par gyi rdzas yin la | de ni yod pa dan h̄brel bā'ias° |).

¹⁰ It refers to the Vaiśeṣikas.

¹¹ The actual reading in HPS is ghaṭād anyo no bhāvo'pi. But it does not give any suitable sense, nor is supported by Tib.

¹² HPS sāmānyo.

भावादन्वो घटो भवत्येवमेव वैलक्षण्याद्भावोऽपि किमर्थं घटादन्वो¹ न भविष्यति ।² ततस्तान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्ति³निमित्तमन्यत्वमपरमनुप्रवृत्तिलक्षणं न कल्पयितव्यम् । वैलक्षण्यादेवान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिसिद्धेः । कल्पयते चापरमन्यत्वमिति ।⁴ नास्ति तर्हि⁵ भावघटयोर्वैलक्षण्यापेक्षमन्यत्वम् । ततश्च यदुक्तं⁶

वैलक्षण्यं द्वयोर्दृष्ट्वा भावादन्वो घट

इति तत्र । यथा च भावोऽनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्य एवमन्यत्वमप्यनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्यत्वात् । न च तस्यान्यत्वस्यापरमन्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तमस्ति । यदि स्यादन्यत्वानामपर्यवसानदोषः स्यात् । अथ विनैवान्यत्वेनान्यबुद्धिरन्यत्वे भवति । तद्वदेवान्यत्रापि सम्भाव्यतामित्यलमन्यत्वेनाकिञ्चित्करेण कल्पितेन । असति चान्यत्वे नास्ति कुतश्चित्कस्यचिदन्यत्वमिति सिद्धम् । अपि चेदं चिन्त्यते । किम्भूतायाः सत्ताया अन्यत्वेन योगोऽस्तु । किमन्यभूताया अनन्यभूताया वा । यद्यन्यभूतायास्तदा व्यर्थोऽन्यत्वेन योगः । अथानन्यभूतायाः । एवमपि विरुद्धेनान्यत्वेन योगादन्यत्वेन योगो न प्राप्नोति । अन्यत्वाभावाच्च घटादन्वो भाव इति न युज्यते । ततश्च⁷ लोके विपर्यासं प्रमाणीकृत्य घटत्वरूपमेव सद्बुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भाव इति व्यवस्थाप्यते । तस्य च रूपाक्षतुर्धा विचार्यमाणस्य⁸ नास्ति स्वभाव इति तत्त्वविदपेक्षयालातचक्रादिवस्त्वभावशून्यो घट इति सिद्धम् ॥ ३ ॥

329

CSV : अत्राह । विद्यत एव घटो गुणाश्रयत्वात् । न ह्यसन् गुणाश्रयो दृष्टः । भवति च गुणाश्रयो घटः । एको घटो द्वौ घटाविति । एकत्वादयो गुणपदार्थसंगृहीता घटश्च⁹ द्रव्यम् । द्रव्याश्रयित्वं च गुणानां सम्भवतीति । अतो गुणाश्रयत्वादस्त्वेव घट इति । अत्रोच्यते । त्वन्मतेन—

¹ Tib. dños po yañ bum pa las ; HPS °vailakṣaṇyād ghaṭād api kimarthaṃ bhāvo'nyo.

² In the second half of the kārikā there are two negatives, but the commentary in both the texts, Skt. and Tib., takes only one of them. The kārikā may be explained as follows : If you say having seen the diverseness of them two that the ghaṭa is different from bhāva, then we may reply : no ; for in that case why is it that bhāva, too, will not be different from ghaṭa.

³ Tib. om. pravṛtti.

⁴ Tib. om. iti. See note 5.

⁵ HPS anyatvam iti nāsti | tarhi bhāva° |. Tib. °anyatvam atha bhāvaghaṭayor° anyatvam nāsti | tataḥ°. (gz'an fiid° | ho na dños po dan bum pa dag la° gz'an fiid yod pa ma yin no | dehi phyir° |).

⁶ Tib. om. yad uktam.

⁷ Tib. vicā ryaṃāpe (dpyad pa na).

⁸ Tib. om. it.

⁹ Tib. bum pa ni ; HPS ghaṭāś ca.

gal te gcig bum mi ḥdod na |
 bum paḥaṅ gcig tu mi ḥgyur ro |
 ldan ḥdi mtshuṅs paḥaṅ ma yin pa |
 des kyaṅ gcig tu mi ḥgyur ro || 4 ||

In c Vx of CSV *ni* for *ḥdi*.

* एको यदि घटो नेष्टो घटोऽप्येको न जायते ।

न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥ ४ ॥

CSV : पदार्थभेदाद्येको घटो न भवतीति मन्यसे घटोऽपि तद्वत्को न भवति । यथैकत्व¹मेकसंख्या घटो न भवत्येवं द्रव्यत्वेनैकसंख्यायाः पृथग्भूतत्वाद्घटोऽप्येको न भवति । द्वित्वा²दिति भावः । अपि चास्य³ घटस्यैकरूपस्य वैक⁴संख्या परिकल्प्यते⁵नेकरूपस्य वा । यथैकरूपस्य तदा व्यर्थैकैकत्वकल्पना । अथानैकरूपस्य तदापि विरुद्धत्वादयुक्तैव । तस्मात्कोके घटस्वरूपस्यैवासन्निहितार्थान्तरस्यैक[त्व]कल्पना विज्ञेया । अथ द्रव्याश्रयिणो गुणा इति क्तत्वेकत्वयोगाद्घट एवको भवति न त्वैकत्वं घटो⁶ भवतीति⁷ । अत्रोच्यते

न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥

योगो नाम समयोरिव न विषमयोः ।⁸ तत्रैकगुणो दृष्टो घटः⁹ द्रव्यगुणयोश्च समता यस्मान्न भवति तस्मात्तथोर्योग एव न भवति । योगाभावात् तत्र यदिष्टमेकत्वयोगाद्घट एवको भवतीति तत्र । यदि चात्र योगो दृष्टस्तदैकेनापि घटस्य योगः स्याद्घटेनाप्येकस्य ।¹⁰ स च नैवं सम्भवतीति¹¹ योग एवानयोर्नोपपद्यते¹² । योगाभावाच्च¹³ नैवैको घटो भवतीति न घटोऽप्येक इति ।

¹ Tib. ad. idam (de).

² Tib. dvitvādivad (gñis ḥid la sogs pa bz'in no).

³ Tib. om. asya.

⁴ HPS ca for vā.

⁵ HPS °kalpe vāneka°.

⁶ Tib bum par; HPS, byārtha (7).

⁷ Tib. ad. iti or iti cet (z'es na).

⁸ Tib. ad. yathā yogo dviṣṭha ity ubhayor api bhrātror bhrātrīvasambandha iti na kiñcid anuoitamiva. ekaghaṭau tu na samau, ghaṭa evaikatvayogād, ekatve ca ghaṭāy (gāt. guṇā dravyāśrayiṇa ity abhyupagamāt (dper na ldan pa gñis la gñas pas spun gñi ka la yaṅ spun zla ḥid dan ḥbrel ba yin gyi gaṅ yaṅ ruṅ ba ni ma yin pa bz'in no || gcig dan bum pa gñis ni mtshuṅs pa ma yin te | bum pa kho na gcig ḥid dan ldan paḥi phyir la gcig ḥid bum pa dan mi ldan paḥi phyir te | yon tan rnamas ni rdzas la brten paḥo z'es khas blaṅs paḥi phyir ro ||).

⁹ Tib. mthoṅ la bum pa ni; HPS ghaṭas ca dravyam.

¹⁰ After tadā Tib. ghaṭasāpy ekena yogo 'śparśasāpy anekenayogaḥ syāt (bum pa yaṅ geig dan ldan par ḥgyur ba ma rig kyaṅ du ma ldan par ḥgyur na||).

¹¹ Tib. srid pa yaṅ ma yin pas; HPS bhavatīti.

¹² Tib. na bhavatīti (med pas) for nopa°.

¹³ Tib. om. it.

तदत्र पूर्वार्धेन कारिकाया¹ योगमभ्युपेत्य दूषणमुक्तम् । उत्तरार्धेन तु योगसम्भवे² दूषणमुक्तम् । अप्रिशब्दस्य दूषणकारणसमुच्चयार्थो द्रष्टव्यः ॥४॥

330

CSV : अपि चेदमयुक्ततरं परसमये दृश्यते यद्द्रव्याश्रयिणो गुणा व्यवस्थाप्यन्ते न गुणाश्रयिणो विशेषगुणाः । युज्यते च गुणानामपि गुणाश्रयित्वम् । इह यत्परिमाणो घटस्तदाश्रयिणापि³ रूपेण तावदेव भवितव्यम् । ततश्च द्रव्यवद्रूपस्यापि महत्त्वं प्राप्नोतीति—

gañ tshe rdzas ji tsam gzugs na |
de tshe gzugs chen ci ste min |
gal te phyir rgol gz'an min na |
gz'un lugs bsñad par bya bar hgyur || 5 ||

In a Vx of CSV adds *de* after *tshe* ; for *ji* all excepting Vx of CSV once *ci*.

* यावद्द्रव्यं यदा रूपं तदा रूपं महत्त्वं किम् ।

समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो⁴ यदि ॥५॥

CSV : यदा यावद्द्रव्यं यावान् द्रव्यस्यायाम⁵विस्तारात्मकः सन्निवेश-
स्याद्रूपं रूपस्यापि तावानेवायामविस्तारात्मकः सन्निवेश इति परिणाभ्युपगम्यते⁶
तद्वा नियतमणुमहति द्रव्ये रूपेणापि तत्राणुमहता भवितव्यम् । तस्मिन् नु⁷
स्वस्वत्र कारणं यद्द्रव्यव⁸द्रूपस्याणुमहत्त्वे नञ्जेते । अथ स्याद्रूपं गुणोऽणुत्वं
महत्त्वमपि च गुण एव । न च गुणे गुणस्य सन्निवेशो भवतीति सम्य-
एषोऽस्याकम् । ततश्च यद्यपि यावद् द्रव्यं रूपमपि तावदेव तथापि सिद्धान्त-
विरोधभयाद्रूपस्याणुत्वमहत्त्वे न स्त इति । उच्यते ।

समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो यदि ॥

यदि हि तव स्वयूथ एव प्रतिवादी स्यात्तं निर्वतयितुं युक्तं तव सिद्धत्वाभि-
धानम् । तस्य तं बाधितुं सामर्थ्यात्⁹ यदा तु प्रतिवादी परस्तं¹⁰

¹ Tib. om. it.

² Tib. yogāsamabhavena, lit. yogāsamabhavadvāreṇa (ldan pa mi srid paḥi sgo nas).

³ Tib. deḥi rten can gyi; HPS tadāśrayeṇāpi.

⁴ Mark that *apara* does not mean here 'other' as is generally known, but 'not other' na parah). The Tib. is very clear: gz'an min=na parah.

⁵ Iti X read dkyus (āyāma) for kyis.

⁶ Tib. lit. abhyupagamakāle (khas blaṅs paḥi tshe).

⁷ HPS na.

⁸ Tib. rdzas bz'in du°, HPS dravyarūpasya.

⁹ As supported by Tib. (de la gnod par nus pas). HiyPS tad ādhitum asāmarthyāt.

¹⁰ In X read yin na ni de la for what appears there to bebn la mid la.

प्रति सिद्धान्तविरोधोद्भावनमक्षिप्तिकरं सिद्धान्तनिराकरणप्रवृत्तत्वात्तस्य ।
युक्तिभोक्तविरोधोद्भावनं तु तं प्रति ज्ञायस्तद्वारेण तस्य निवर्तयितुं शक्यत्वात् ।
तस्मादपरिहार एवायं यदिदमागमविरोधोद्भावनमिति स एवाविचक्रो दोष इति
नास्ति भावघटयोरन्यत्वम् । तदत्र सत्तान्यत्वप्रतिषेधेनात्मेधामपि घटत्वादीनां
सामान्यविशेषाणां प्रतिषेधो विज्ञेयः संख्यावत्सामान्यगुणानां महत्ववद्विशेष-
गुणानामिति ॥५॥

331

CSV: अत्राह । उक्तो भावस्य घटादिभ्योऽन्यत्वप्रतिषेधः । घटस्य
तु स्वभावाप्रतिषेधादस्यैव स्वरूपतो घटाख्यो भाव इति । अत्रोच्यते—

mtshan ñid kyis kyañ mtshan gz'i ni |
gañ du grub pa yod min pa |
der ni grañs sogs tha dad par |
dños po yod pa ma yin no || 6 ||

* लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते ।

संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV: इह घटसत्त्वयोर्यावत्तनुवृत्तिलक्षणं ब्रुवता घटस्य व्यावृत्ति-
लक्षणं व्यवस्थापितं परेण । तदमुना लक्षणेनापि लक्ष्यस्य नास्ति सिद्धिः । न
हि व्यावृत्तिस्मरणेण शक्यं वस्तुस्वरूपं निर्धारयितुं यत्नस्तथा वेत्स्यसि ।
एकस्तावद्गुणत्वाद्घटो न भवति । अणर्महदिति रूपादयश्च गुणत्वादेव
घटाख्यानं भवन्ति । 'सत्तापि द्रव्यगुणकर्मसु' सामान्याद्घटो न भवति ।
तदयं संख्याणमहद्रूपादिभ्यो व्यावर्तमान इत्यस्वभाव इति न शक्यं व्यवस्थाप-
यितुम् । तदेवं यत्र परत्वादपि लक्षणेनापि लक्ष्यस्य घटस्वरूपस्य नास्ति
सिद्धिस्तत्र पक्षे संख्यादिव्यतिरेकेण सिद्धस्वरूपेण घटाख्यो भावो न विद्यते ।
ततश्च स्वभावशून्यो घट इति सिद्धम् ।

अथ वा^१ संख्यादयो घटस्य लक्षणम् । तैर्लक्ष्यमानत्वाद्घटो लक्ष्यः ।
तस्य लक्षणेनापि पृथक्^२ स्वरूपसिद्धि^{१०} शक्या कर्तुम्^{११} । संख्यादिव्यतिरेकेण

^१ For -pravṛttatvāt Tib. -cittatvāt (thugs pañi phyir).

^२ Tib. bye brag gi yon tan rnam; HPS viśeṣāṇām.

^३ Tib. bum pa°; HPS paṭā°.

^४ Tib. ad. tat- (de).

^५ Tib. om. siddha-.

^६ Tib. om. it.

^{१०} Tib. -susiddhi°, reading legs (X logs) su grub.

^{११} Tib. nāsti (yod pa ma yin te) for aṅkyā°.

^७ Tib. om. atra.

^८ Tib. °karmaṇām (°las rnam kyī).

^९ Tib. ekadhā (rnam pa gcig tu),

तत्स्वरूपस्यानुपलभ्यमानत्वात् । यदि हि तल्लक्ष्यं स्वरूपं लभते तदा नियतं संख्यादिव्यतिरेकेण गृह्येतेदं तत्संख्यादि^१ व्यतिरिक्तं घटस्वरूप^२मिदं पुनरप्य संख्यादिकं^३ लक्षणमिति । न चैतदेवमित्यतो

लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते ।

संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते ॥

इति नास्ति स्वभावतो घटः ॥ ६ ॥

332

CSV: उक्तस्तावन्नलक्षणयोरन्यत्वप्रतिषेधः । येषां तु रूपादिभिर्घट-
स्यैक्यमिति सिद्धान्तस्तत्प्रतिषेधायैदमुच्यते—

mtshan ñid rnams dan so so ni |
min phyir bum pa gcig ma yin |
re reñi bum pa med na ni |
mañ ñid ðhthad par mi hgyur ro || 7 ||

* घटस्य न भवेदैक्यमपृथक्ताद्वि लक्षणेः ।

एकैकस्मिन् घटाभावे बहुत्वं नोपपद्यते ॥ ७ ॥

CSV : रूपादीनि खलु नानालक्षणानि येषां तैरपृथक्ता^४ घटस्येष्टम् ।
तेषां^५ रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्ताद^६ घटस्यैक्यं नोपपद्यते । बहुभिरनन्यत्वात् ।
स्यात्तत्र मतम् । यदि घटस्यैक्यं न भवति इन्त बहुत्वं प्राप्तमिति । अत्रोच्यते ।
यस्माद्रूपादिष्केकैकस्मिन् घटस्याभावो दृष्टस्तस्माद्बहुत्वमपि नास्तीति ॥ ७ ॥

333

CSV : अत्राह । यदि रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्ताद्वटस्यैक्यं नास्ति
तेषां परस्परसंयोगाद्वटस्यैक्यं भविष्यतीति अत्रोच्यते—

reg ldan reg dan mi ldan dan |
lhan cig sbyor ba z'es bya med |
deñi phyir gzugs sogs rnams sbyor ba |
rnam pa kun tu rigs mi yin || 8 ||

^१ Tib. la sogs ; HPS om. ñdi.

^२ For ghaṭasvarūpam Tib. svarūpepa (rañ gi ño bos).

^३ Tib. samkhyādivyātirikṭam (grāṇa la sogs pa las tha dad par).

^४ Tib. so so ma yin pa ñid du ; HPS prthaktvaṃ.

^५ Tib. ad. darāne.

^६ Tib. so so ma yin pañi phyir ; HPS aprthaktvaṃ.

In *b* and *c* V wrongly *spyor* for *sbyor*. In *c* V and Vx of CS *de* for *dehi*. In *d* Vx of CSV ad. *hdi* between *tu* and *rigs*.

* न ह्यस्पर्शवतो नाम योगः स्पर्शवता सह ।

रूपादीनामतो योगः सर्वथापि न युज्यते ॥ ८ ॥

CSV : तत्र सृष्टिः स्पर्शः कायेन्द्रियग्राह्यता । स्पर्शो¹ ऽस्यास्तौति स्पर्शवत् ।
अष्टव्यमेव कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् स्पर्शवत् । तेन² स्पर्शवता अष्टव्येन रूपस-
गन्धानामस्पर्शवता³ योगः संयोगः संस्पर्शो न सम्भवति । यथा घटस्याकाशेन ।
यत एतदेवं

रूपादीनामतो योगः

सर्वप्रकारं न सम्भवति । यदा च न सम्भवति⁴ तदान्योन्यसंस्पर्शकृताद्रूपादीनां
विशेषात्समुदायनिबन्धनो घट इति यदुक्तं तन्न युक्तम् ॥ ८ ॥

334

CSV : अथ विनाप्यन्योन्यसंस्पर्शेन तत्समुदाय एव घट इति स्यात् ।
एतदपि नास्ति । यस्मात्⁵— । .

gzugs ni bum paḥi yan lag ste |
des na re z'ig de bum min |
gañ phyir yan lag can med pa |
des na yan lag kyañ yod min ॥ 9

In *b* Vx of CSV *de ni* for *des na*. In *d* V wrongly *yon* for *yod*.

* घटस्यावयवो रूपं तेन तावन्न तद्वटः ।

यस्मादवयवो नास्ति तेन नावयवोऽपि तत् ॥ ८ ॥

CSV : रूपादिसमुदायरूपस्य घटस्य प्रत्येकं रूपादयोऽवयवभूतत्वाद्
घटव्यपदेशभाजो न भवन्ति । घटोऽवयवो अवयवाश्च रूपादय इति रूपं
तावदवयवत्वाद्वटो न प्राप्नोति ।⁶ यथा च रूपमेवं गन्धादयो वाः ।
ननु च रूपस्यावयवत्वादस्ति तर्ह्यसावयवो नाम कश्चित् । न ह्यवयवि-
नरपेक्षा अवयवा युज्यन्त इति । उच्यते । इह रूपादीनां प्रत्येकं घटत्वाभावे⁷

¹ Tib. so' (de) for sparśo'.

² In X read de for what seems to be re.

³ HPS asparśavatā.

⁴ Tib. yadaivam (gañ gi tshe de ltar yin pa) for yadā sambhavati.

⁵ Tib. lit. tathā hi (hdi ltar), but often the Tib. phrase is used for yasmāt.

⁶ Tib. lit. bhavati (yin).

⁷ In X read med for de.

कुतः कश्चिदवयवो । नहि रूपादिव्यतिरेकीयावयवो नाम परिच्छिन्नं पार्यते ।
न चापरिच्छिद्यमीनस्वरूपस्य सत्त्वमाख्यातुं शक्यमित्यसंभवयवो । यस्माच्चावयवो
नास्ति तस्माद्रूपमवयवत्वेनापि न संभाव्यत इति न स्त एवीवयवावयविनो ॥ ८ ॥

335

CSV : इतश्च रूपादिसमुदायो न घटः । यस्मात्— ।

gzugs rnam kun lahañ gzugs ñid ni |
mtshan ñid mi mthun ma yin no |
geig la bum pa yod hgyur z'in |
gz'an dag la min rgyu ei z'ig ॥ 10

In *a* V and Vx of CS *la* for *lahañ*. In *b* V *na* for *no*.

• सर्वेषामपि रूपाणां रूपत्वमविलक्षणम् ।

एकस्य घटसङ्गावो नान्येषां किं नु कारणम् ॥ १० ॥

In *d* for *kim nu* as required and supported by Tib. HPS *kim na* which is followed by V.

CSV : सर्वेषामपि रूपाणामिति रूपस्त्वन्वसंगृहीतत्वाद्वृत्तगन्धादयो
रूपाणीत्युच्यन्ते^१ तानि रूपाणि घट इव पटादिष्वपि सन्ति । न च तानि
घटादिभेदेऽपि स्वलक्षणं व्यभिचरन्ति । सर्वत्रैव तुल्यलक्षणत्वात् । तत्र
यथैकस्य रूपस्य घटत्वेनावस्थानं तथान्यस्यापि पटादि^२सम्बन्धिनो रूपस्य कस्माद्
घटत्वेनावस्थानं निश्च्यते । युज्यते तु तस्यापि घटत्वेनावस्थानं लक्षणभेदाद्
घटा^३वस्थितरूपादिवत् । एवं त्वनभ्युपगमे कारण^४मेव न संभवति । ततश्च
सर्वेषामेव घटत्वं प्राप्नोति । यद्वा घटस्यापि घटत्वं न प्राप्नोति । यथा च
घटादीनामभेदप्रसङ्गः^५ एवं रूपगन्धादीनामभेदप्रसङ्गः^६ प्राप्नोति । एकस्माद्
घटोदमन्वात्वात् ॥ १० ॥

336

CSV : अथ मन्यसे यद्यपि घटादिन्वत्वमेषां [नास्त्वैव तथापि]^७ रूपस्य
रसादिभ्यो भेदोऽस्ति । तस्मादभेदप्रसङ्गाभाव इति । एतदप्ययुक्तमिति
प्रतिपादयन्नाह— ।

^१ Tib. om. ucyante.

^२ Tib. snam bu la sog : snam bu means kambala, but it is taken here in the sense of pata. HPS ghaṭādi.

^३ Tib. ghaṭatvā°.

^४ Tib. rgyu : HPS karapa°.

^५ Tib. thal bar. HPS om. prasaṅga.

^६ Tib. ma yin pa ñid yin mod kyi | de ltar na yan ; HPS om. it.

ro sogs dag las gzugs gz'an z'in |
 bum las min z'es khyod ḥdod na |
 de nam̐s ma gtogs rañ med gañ |
 de gzugs las gz'an ji ltar min || 11 ||

In *b* Vx of CSV ad. *pa* between *bum* and *las* and om. *khyod* ;
 and reads *rtogs* for *gtogs* in *c*, and *gañ du* for *de* omitting *las* in *d*.

* रूपमन्यद्रसादिभ्यो न घटादिति ते मतम् ।

स्वयं यस्मैर्विना नास्ति स नान्यो रूपतः कथम् ॥ ११ ॥

In *c* for *sa nānyo* supported by Tib. and the commentary
 HPS *so'nanyo*, and V follows it.

CSV : यदि भिन्नेन्द्रियप्राप्तत्वाद्रसादिभ्यो रूपमन्यद्भावस्याप्यते घटादपि
 तद्रूपमन्यदिति किं न व्यवस्थाप्यते । रूपादन्येभ्यो रसादिभ्यस्तस्या¹-
 व्यतिरिक्तत्वाद्रसादिस्वात्मवद्रूपादन्य एव प्राप्नोति । न चान्यत्वमिष्यत
 इत्युक्तमेतत् ॥ ११ ॥

.337

CSV : यदा चैवं रूपादीनां घटकारणत्वं न सम्भवति तदा नियतम्— ।

bum pa la ni rgyu yod min |
 rañ ñid ḥbras bur mi ḥgyur te |
 deḥi phyir gzugs sogs las gz'an du |
 bum pa ḥgaḥ yañ yod ma yin || 12 ||

In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*.

* घटस्य कारणं नास्ति स्वयं कार्यं न जायते ।

रूपादिभ्यः पृथक्घटस्तस्मान्न विद्यते ॥ १२ ॥

CSV : रूपादिव्यतिरेकेण कार्यभूतस्य घटस्यानुपलभ्यमानत्वाच्चास्ति
 रूपादिव्यतिरिक्तो घट इति सिद्धम् ॥ १२ ॥

338

CSV : अथ मन्यसे नैव हि रूपाद्युपादानो घटः । किं तर्हि ।
 स्वावयवानि कपालानि कारणान्यपेक्ष्य घटस्य कार्यत्वं कपालानां च कारणत्व-
 मिति । एतदप्युक्तमित्युद्भावयन्नाह²— ।

¹ Tib. *tha mi dad paḥi phyir* ; HPS *tasya vyati*^o.

² Tib. *asāram ity āha* (*sñiñ po med do z'es bśad pa*).

bum pa rgyu las hgrub hgyur z'in |
 rgyu ni gz'an las grub gyur na |
 gañ la rañ las grub med pa |
 de yis gz'an po ji ltar bskyed || 13 ||

In b Vx of CSV *hgyur* for *gyur*.

* घटः कारणतः सिद्धः सिद्धं कारणमन्यतः ।

सिद्धिर्यस्य स्वतो नास्ति तदन्यज्जनयेत्कथम् ॥ १३ ॥^१

CSV : यदि घटकारणानि कपालानि प्रतीत्य घटः सिध्यति तानी-
 दानी^२ कपालानि किमपेक्ष्य सिध्यन्ति । न हि तावत्तानि स्वभावसिद्धानि
 निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् । अथ तेषामप्यन्यत्कारणमिष्यते । न तर्हि कपालानां
 स्वरूपसिद्धिरस्ति । तेषामपि कारणान्तरशर्करिकापेक्षत्वात् । येषां च
 कपालानां स्वतःसिद्धिर्नास्ति कथं तान्यन्यत् स्वरूपतः साधयिष्यन्तीत्यसन् घटः ।
 योऽयं^३ घटप्रतिषेधकविधारेण^४ एव सर्वकार्याणामसिद्धौ^५ योज्यः ॥^६ १३ ॥

339

CSV : अत्राह । समुदितानां रूपादीनां घटाभिधानाच्च रूपादि-
 बङ्गत्वेऽपि घटबङ्गत्वप्रसङ्ग इति । तदप्ययुक्तं समूहस्यैवासत्त्वात् । तथा हि—।

hphrod pa h̄dus par gyur kyañ gzugs |
 dri ñid du ni mi h̄thad de |
 des na bum pa bz'in tshogs pa |
 gcig ñid du ni mi rigs so || 14 ||

* समवायेऽपि रूपस्य गन्धत्वं नोपपद्यते ।

समूहस्यैकता तेन घटस्येव न युज्यते ॥ १४ ॥

CSV : समुदिता अपि रूपादयो न समुदायावस्थाः स्वं स्वं लक्षणं
 विजहति । ततश्च यथा^७ समुदायावस्थायां रूपस्य स्वरूपापरि^८त्यागाद् गन्धत्वं
 न सम्भवत्येवमनेकान्त्रयस्य समूहस्यैकत्वं न सम्भाव्यते । स हि समुदायो

^१ This *kārikā* is quoted in MV, p. 89 with the reading *paṭaḥ* for *ghaṭaḥ*. Evidently the change is made by one not knowing the context in the original work.

^२ Tib. *tadā* (deñi tsho).

^३ Tib. simply *yañ* (gañ); HPS *yataś cāyam*.

^४ Tib. om. it.

^५ Tib. *ad. api* (yañ).

^६ Compare, as Poussin has pointed out, in MV, p. 89, for the last two pādas of the *kārikā śānyatāśaptati*, Mdo, XVII, 27 b, 5.

^७ Tib. *ji ltar*; HPS om. it.

^८ Tib. *-pari°* for *-apari°*; *rañ gi ño bos yonś su btañ ba las* = *svarūpeṇa parityāgāt*.

रूपादिभ्यो न व्यतिरिक्तस्ते च रूपादयः परस्परतो भिद्यन्ते । रूपादिभ्यश्चा-
व्यतिरिक्तसमुदायः कथमेकः स्यात् । दृष्टान्तमाह घटस्येवेति । यथा

घटस्य न भवत्येकमपृथक्ताद्वि^१ कश्चये-^२

रित्युक्तं^३ तथेहापि^४

समूहस्यास्ति नैकत्वमपृथक्ताद्वि^५ कश्चये-

रिति । एवं

समूहस्यैकता तेन घटस्येव न युज्यते ॥ १४ ॥

340

CSV : ततश्च^६ समूहस्यासम्भवाद्वि^७रूपादिसमूहेऽपि घटकत्वेना न युक्ता ।
यद्योपवर्णितेन च विचारेण— ।

ji ltar gzugs sogs ma gtogs par |
bum pa yod pa ma yin pa |
de bz'in rluñ la sogs pa ni |
ma gtogs gzugs kyañ yod ma yin || 15 ||^८

* रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न विद्यते ।

वाय्वादिव्यतिरेकेण तथा रूपं न विद्यते ॥ १५ ॥^९

CSV : रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न सिद्ध एवं कुम्भप्रज्ञप्त्युपादाना-
अपि रूपादयो वाटवादिमहाभूतचतुष्टयव्यतिरेकेण न युज्यन्ते । निर्हेतुकत्व-
प्रसङ्गात् ॥ १५ ॥

341

CSV : यथा च वाटवादिव्यतिरेकेण रूपगन्धादेरसम्भव एवं महा-
भूतानामन्योन्यव्यतिरेकेण सिद्धभावात् स्वरूप^{१०}सिद्धभावमुदाहरणमाह— ।

tsha ba me ñid du hgyur te |
tsha ba min pa ji ltar bsreg |

^१ HPS °prthaktvāt vilakṣaṇaiḥ.

^२ See kārikā 332 (=XIV. 7).

^३ For tathā (Tib. de bz'in du) HPS tava.

^४ Tib. so so min phyir: HPS °prthaktvādila°.

^५ In X add phyir after dehi.

^६ Quoted in MA, p. 244, with better readings :

gzugs la sogs pa ma gtogs par |
ji ltar bum pa yod min ltar |
de bz'in rluñ sogs ma gtogs par |
gzugs kyañ yod pa ma yin no ||

^७ Quoted in MV, p. 71.

^८ Tib. rañ gi ño bos ; HPS rūpādi°.

des na bud śiñ z'es bya ba |
yod min de med me yod min || 16 ||

In *b* V wrongly *bsgreg* for *bsreg*. In *ā* Vx of CSV om. *med*.

* अग्निरेव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।
नास्ति तेनेन्धनं नाम तद्वृत्तेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥

CSV : इहाम्निर्दग्धा भूतत्रयं दाह्यम् । तदेत¹दिन्धनाख्यं ²भूतत्रय-
मग्निरेव दहति नान्यः । इन्धनमेव च दह्यते³ नान्यत् । तत्रेन्धनं यद्यग्नि⁴रुष्णमपि
दहति तदाग्निरेव तदुष्णं भवति नेन्धनम् । अनुष्णस्यापि दाहासम्भवादनुष्ण-
मपि नेन्धनम् । तदेवं सर्वथापि दाह्यस्यासम्भवान्नास्ती⁵न्धनं नाम यद् भूतत्र-
यात्मकं स्यात् । यदा चैवमग्निव्यतिरेकेणेन्धनं नापरं सम्भवति तदेन्धनाभावे
निर्हेतुकोऽप्यग्निर्न सम्भवतीति

तद्वृत्तेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥⁶

342

CSV : अत्राह । अनुष्णात्मकमेवेन्धनं काठिन्यादिरूपत्वात् । तच्चोष्ण-
स्वभावेनाग्निनाभिभवादुष्णं भवति । उष्णं च सदह्यते इति । एवमपि
कल्प्यमान इन्धनाख्यो⁷ऽर्थः— ।

gal te zil mnan tsha na yañ |
de yañ ci ste me m̐ ḥgyur |
hon te me tsha na dños gz'an |
me la yod ces byar mi ruñ || 17 ||

* अभिभूतोऽपि यद्युष्णः सोऽप्यग्निः किं न जायते ।
अथानुष्णः⁸ परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥ १७ ॥

CSV : यद्यग्निनाभिभूत इन्धनाख्योऽर्थोऽनुष्णस्वभावोऽप्युष्णो भवतीति
कल्प्यते सोऽप्यग्निरस्तूष्णरूपत्वात् । ततश्च स एवे⁹न्धनाभावः ।
अथानुष्णः परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥

¹ Tib. om. etad.

² In X read sreg for chig.

³ After nāsti HPS ad. tena which is not supported by Tib.

⁴ See the Agñindhana-parikṣā in MK. X.

⁵ Tib. ad. sah (de).

⁶ HPS °ṣaparo°.

⁷ Tib. ad. mahā- (chen po.)

⁸ In X read mes for ches.

⁹ Tib. om. sa eva.

अथाभिभूतोऽप्यसावर्थोऽनुष्ण एवेत्यते स^१ तच्छान्नेः परोऽपि भाव इन्धनाख्यः
भूतत्रयमुष्णविरुद्धत्वादनुष्णस्वभावमन्वावस्तीति न युज्यते । ततश्च भूतत्रयरहित-
मग्निमात्रमेव स्यात् । न चैषां महाभूतानामन्योन्यं विनाभावः । यदि स्यात्
सिद्धान्तविरोधश्च स्यात् ।^२ अग्नौ चापरस्य पदार्थस्येन्धनाख्यस्याभावान्
निर्हेतुकत्वश्चान्नेः स्यादित्युक्तमेतत् ॥ १७ ॥

343

CSV : अथ मन्यसे तेजोद्रव्यपरमाणौ भूतत्रयस्याभावाद्दिनापोन्धने-
नाख्ये वाग्निरिति । उच्यते— ।

gal te rdul la śiñ med na |
des na śiñ med me yod de |
gal te de lañ śiñ yod na |
geig gi bdag can rdul yod min || 18 ||

* इन्धनं यद्यणोर्नास्ति तेनाख्यग्निरनिन्धनः ।

अणुरेकात्मको नास्ति स्यात् तस्यापीन्धनं यदि ॥ १८ ॥

ततश्च स एव^३ निर्हेतुकत्व^४दोषप्रसङ्गः^५ । अत एव चाहेतुकत्व^६दोषप्रसङ्गाद्
वैशेषिकाणामिव स्वयूथ्याना^७मयुक्तो द्रव्यपरमाण्वभ्युपगमः । वैशेषिक-
परमाणुवादश्च नवम एव प्रकारेण निषिद्धत्वात् पूनर्निषिध्यते । अथा^८ग्नेरहेतुकत्व-
प्रसङ्गभौत्याणावपीन्धनभावः^९ परिकल्प्येत ततः^{१०}

अणुरेकात्मको नास्ति स्यात्तस्यापीन्धनं यदि ।

यद्यणोरिन्धनमस्तीति कल्प्येत न तर्हि तेजद्रव्यपरमाणुरेकरूपोऽस्तीत्यभ्यु-
पेयम् ॥ १८ ॥

344

CSV : न च केवलं परमाणोरिवेकात्मकस्याभावोऽष्टानां द्रव्यानां संहोत्पाद-
नियमादपि खलु तदन्यस्यापि पदार्थस्य—

^१ Tib. om. it.

^२ Tib. na caññāṃ^० vinābhāvas tasya siddhāntavirodhāt (ñdi nams la ni phan tshun med pa r hbyun ba yod pa ma yin pa de hgrub pañ mthañ dan hgal bañi phyir ro ||).

^३ For sa eva Tib. tadarthaka eva (de ñid kyi don du).

^४ Tib. rgyu med can ñid; HPS °hetukado°.

^५ Tib. thal ba; HPS simply -doñā.

^६ Tib. rgyu med pa ñid; HPS °hetukado°.

^७ Vāibhāṣikas and Sautrāntikas. See Sarvasiddhāntasamgraha, IV. iii. 4; iv. 4, 13. For further references see Koith: Buddhist Philosophy, 1923, p. 160, note 1.

^८ Tib. ci ste; HPS yathā.

^{१०} Tib. deñi phyir; HPS om. it.

^९ Tib. yod par; HPS °svabhāvañ.

dños po gañ gañ yons brtag pa |
 de dañ de la geig ñid med |
 gañ gis geig kyañ yod min pa |
 des na du ma dag kyañ med||19||

In *a* Vx of CSV *yañ* for *gañ* before *yons*, and *brtags* for *brtag* ;
 and in *c* *yad* for *yod*.

* तस्य तस्यैकता नास्ति यो यो भावः परोक्ष्यते ।

न सन्ति तेनानेकोऽपि येनेकोऽपि न विद्यते ॥ १८ ॥

CSV: यथा 'भूतानामेकात्मकत्वं नास्ति तदितरसङ्गावात्'^१ । एवं भौतिकमपि^२ नास्ति भूतैर्विनाहेतुकत्वप्रसङ्गात् । एवं चित्तेन विना चैत्ता न सम्भवन्ति । नापि चैत्तैर्विना चित्तम् । तथा लक्षणेर्जात्यादिभिर्विना लक्ष्यं रूपादिकं नास्ति । नापि लक्ष्येण विना निराश्रयं लक्षणं सम्भवति । यतश्चैवमेकस्य पदार्थस्य कस्यचित्सिद्धिर्नास्ति तदैककानां समुदायाभावे सत्यनेकसिद्धिरपि दूरोत्सारितेत्याह—

न सन्ति तेनानेकोऽपि येनेकोऽपि न विद्यते ॥

एकस्याप्यसिद्धौ^४ सत्यां समूदितानामपि नास्ति सिद्धिः ॥ १८ ॥

345

CSV: अथ स्यात् । स्वयूष्यं प्रत्येवैतद्दूषणमुपपद्यते सहोत्पादनिय-
 माभ्युपगमात् । परं प्रति तु नेदं दूषणं^५ नित्यानां पृथिव्यादिपरमाणूनां
 तदितरभावसङ्गाववियुक्तानामस्तित्वेनाभ्युपगमादिति । तत्राप्ययुक्ततामुक्ता-
 वयन्त्याह—।

gal te gsum dños de gz'an rnam |
 med der geig yod ces ñdod na |
 gañ gis kun la gsum ñid yod |
 des na geig ñid yod min yin || 20 ||

In *a* for *gsum* Vx of CS *gañ la*, and Vx of CSV *gañ na* both
 omitting *gz'an*. In *c* V and Vx of CS *ñdod* for *yod*. In *c* for
gis Vx of CSV *gri*.

^१ Tib. ad. mahā- (chen po).

^२ Tib. de las gas an yod pas ; HPS taditarasminn itarasadbhāvāt.

^३ HPS ad. kevalam.

^४ Tib. ma grub pa ; HPS siddhau for asiddhau.

^५ For param^५ dūṣaṇam Tib. simply na tu param prati (pha rol po la ni yin te).

* भावास्त्रयो न सन्तान्ये तत्रैकोऽस्तीति चेन्नतम् ।
त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥ २० ॥

CSV : having read the first half of the *kārikā*

एतदप्यसम्यक् । किं कारणम् ।

त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥

परस्यापि हि न कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति । यस्मात्तन्नापि
पृथिवीपरमाणौ द्रव्यत्वमेकत्वं सत्त्वं चेत्येतन्नितयमस्ति । तथा गुणे गुणत्वं
सत्त्वत्वेति । यस्माच्चित्तय^१मस्ति तस्माच्च कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति ।
तथा साङ्ख्यस्य^२ त्रिगुणात्मकं सर्वमित्येकः कश्चित्पदार्थो नास्तीति न कश्चिदुक्तं^३
दूषणमतिवर्त्तते^४ ॥ २० ॥

346

अपि चायं दूषणमार्गः सर्वेषामिव वादिनां पञ्चतिराकरणाय विदुषा
प्रयोक्तव्य इति शिञ्चयन्नाचार्य आह—।

yod dan med dan yod med dan |
yod med min z'es bya bahi tshul |
hdi ni mkhas pas geig ñid sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya|| 21||

In a Vx of CSV once *pa* for *dan* at the end. In *d* V wrongly
: *pyan* for *sbyar*.

* सदसत् सदसञ्चेति सदसञ्चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरैकत्वादिव नित्यमः ॥ २१ ॥

CSV : 'एकत्वमन्यत्वमुभयं नोभयमित्येकत्वादयः । एतेव्यक्तत्वादिषु
पक्षेषु वादिना^१ व्यवस्थितेषु सदसत्त्वादयुपलक्षितो दूषणक्रमः स्वधिया^२ यथाक्रम-
मवतार्यः । तत्र सत्कार्यवादिनः कार्यकारणयोरैकत्वमिति पक्षः । तस्य हि^३
कारणात्मना तत् कार्यं व्यवस्थितमेव सत् कार्यात्मना विपरिणमते । न
ह्यसच्छक्यं कर्तुम् । यदि ह्यसदु^४त्पद्येत तदा सर्वतः सर्वसम्भवः स्यात् ।

^१ Tib. *anekam* (du ma).

^२ Tib. ad. *api* (yañ).

^३ Tib. om. *uktam*

^४ Tib. *hdañ* ; HPS *iti vartate* for *ati*°.

^५ Tib. ad. *ātmatvam* (bdag ñid).

^६ Tib. plural (rname). In X read *kyis* for *kyi*. In Tib. this word is put just before
svadhiyā which follows.

^७ Tib. *sudhiyā* (blo bzañ pos).

^८ Tib. ad. *darāne* (ltar na).

^९ HPS *asan* for *asat* ; Tib. om. *hy asat*.

न च सर्वतः सर्वसम्भवो दृष्टः । क्षीरादेरिव, प्रतिनियतदध्यादिदर्शनात् ।
तदस्य वादिनः^१ कार्यकारणयोरैकत्वाभ्युपगमात्तदेव कार्यमुत्पद्यत इत्येव-
मेकत्वपक्षः । तस्मिन्नेकत्वपक्षे सत्कार्यवादपरामर्शेन^२ नित्यं दूषणमभिधेयम् ।
तद्योक्तं—

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्थार्थे निरर्थकः ।

सत्कार्यमेव यस्येष्टम्

इत्यनेन ।^३ तथा

सम्भवः क्रियते यस्य प्राक् सोऽस्तीति न युज्यते ।

सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेज्जवः ॥^४

धर्मो यद्यङ्गतोऽप्यस्ति नियमो जायते वृथा ।

अथ [कार्यं किञ्चिदपि सत्कार्यस्य न सम्भवः^५ ॥

इत्युक्तम्]^६

de ltar mkhas pa rnam kyis ḥbras bu yod par smra bas ñe
bar mtshon paḥi sun ḥbyin pa gcig ñid kyī phyogs la sbyar bar
byaḥo ॥

ḥbras bu med par smra ba ni rgyu dan ḥbras bu dag gz'an
ñid du smra ba dag go ॥ de dag gis ni yod pa skye ba don med par
sems śin ḥbras bu med pa kho na skyeḥo z'es rtogs te | de dag
gi gz'an ñid kyī phyogs la yañ ḥbras bu med pas ñe bar mtshan
paḥi sun ḥbyin par brjod par byaḥo ॥ de yañ

ḥbras bu med ñid gañ ḥdod la |

khyim gyi don du ka ba la |

sogs paḥi rgyan ni don med ḥgyur ॥

z'es bsad do ॥

gañ dag rgyu dan ḥbras bu gñis gcig ñid du ḥgyur la gz'an
ñid du yañ ḥgyur ro sñam du rtog pa de dag ni ḥbras bu yod pa
dan med par smraḥo ॥ de dag ni lhas sbyin srog gi bdag ñid du

^१ Tib. ad. darśane (ltar na).

^२ For -parāmarśana Tib. lit. -adhikāradvārā or -adhikāramukhena (dbaṅ baḥ
sgo nas).

^३ XI. 16.

^४ XI. 10.

^५ XI. 12.

^६ Tib.

z'es bsad do ॥
cuñ zad byed ni yañ | ḥbras bu yod ma mi srid do ॥

rnam par gnas śin lhas sbyin gyi bdag ñid du rnam par mi gnas
 par skye bar ḥdod la | de bz'in du gañ bu dañ dpuñ rgyan la sogs
 pa gser gyi bdag ñid du rnam par gnas śin gañ bu dañ dpuñ rgyan
 la sogs paḥi bdag ñid du rnam par mi gnas pa rnams skye bar
 rtogs so || de dag gi gcig ñid dañ gz'an ñid gñi gaḥi phyogs la
 ḥbras bu yod pa dañ med par smra ba dgag pas ñe bar mtshon
 paḥi sun ḥbyin pa brjod par byaḥo || de yañ

ḥbras bu yod ñid gañ ḥdod par |

z'es pa la sogs pas bśād de || rgol ba gñis kyi phyogs kyi
 skyon phyogs gcig la sbyar bar bya ba ḥdi ni khyad par
 ro ||

gañ dag gi ltar na bum pa la sogs paḥi dños po med par rañ gi
 rgyu dag las gcig ñid dañ gz'an ñid du brjod du med pa dag dños
 po rdzas¹ su yod paḥi rgyu can yin pa de dag la yod pa dañ med par
 smra ba bzlog paḥi sgo nas yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin
 pa z'es bya ba dpyad par sun ḥbyin pa brjod par bya ḥo || de yañ
 gñi ga srid na ni de dag bkag paḥi sgo nas gñi ga ma yin pa z'es
 bya bar ḥgyur na | gañ gi tshe ḥdi gñi ga mi srid pa deḥi tshe
 gañ bkag pas gñis ma yin paḥi rtog par ḥgyur z'es don gyis bśād
 zin pa ñid do || de ltar na go rim ji lta ba bz'in du

yod dañ med dañ yod med pa |

yod med min z'es bya baḥi tshul |

ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

gz'an dag ni gal te gcig ñid dañ gz'an ñid la sogs paḥi tshul
 kho nas dños po rnams bkag gam ḥon te tshul gz'an gyis kyañ
 yin z'e na || brjod par bya ste |

yod dañ med dañ yod med dañ |

yod med min z'es bya baḥi tshul |

ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

yod pa dañ med pa dañ | yod kyañ yod la med kyañ med pa dañ |
 yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin pa z'es bya baḥi tshul
 ḥdi ni mkhas pa rnams kyis gcig ñid la sogs pa phyogs bz'i²

¹ X rjas.

² X bz'in.

la rtag tu kho na sbyar bar byaḥo. || de la yod pa z'es bya ba ni
bdag¹ pa z'es bya baḥi don to || med pa z'es bya ba ni bdag pa ma
yin pa z'es bya baḥi don to || yod kyañ yod la med kyañ med ces
bya ba ni bdag¹ kyañ bdag¹ la med² kyañ mi bdag¹ ces bya baḥi
don to | yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin z'es bya ba ni
bdag¹ pa yañ ma yin mi bdag¹ pa yañ ma yin z'es bya baḥi
don to || geig ñid sogs dag la z'es bya ba ni geig ñid dañ gz'an ñid
dañ gñi ga dañ gñi ga ma yin pa z'es byaḥo || de la gñis sam mañ
po rnams la geig ñid dam gz'an ñid dañ | gñi ga dañ gñi ga ma
yin pa z'ig tu hgyur grañ na | de la gañ dag gi snam bu dañ dkar
po geig ñid ces bya ba phyogs yin pa de la yod pa z'es bya baḥi
tshul ḥdi yul dañ dus dañ mtshan ñid las sbyar bar byaḥo || de
la re z'ig yul las ni gal te snam bu dañ dkar po dag geig ñid yin
na | gañ dañ gañ na dkar po yod pa de dañ de na snam bu yañ
yod par hgyur bar bya dgos so || gañ dañ gañ na snam bu yod
pa de dañ de na dkar po ḥaṇ yod par hgyur bar bya dgos so ||
ci ste gañ dañ gañ na dkar po yod pa de dañ de na snam bu yod
par mi hgyur z'iñ | gañ dañ gañ na snam bu yod pa de dañ de na
dkar po yod par mi hgyur na ni | de na snam bu dañ dkar po dag
geig ñid yin no z'es gañ ḥdod na de mi ḥthad de | yul tha dad
paḥi phyir ro || dus las kyañ ste | de la dus ni rnam pa gsum
ste | ḥdas pa dañ ma ḥons pa dañ da ltar ro || de la ḥdas pa la ni
ḥdas paḥi gnas skabs kho nar sñar skyes paḥi dkar po mthoñ
ño || gal te snam bu dañ dkar po dañ geig ñid yin na ni deḥi tshe
gal te dkar po sñar skyes na ni snam bu yañ sñar skyes par hgyur
dgos so || ci ste snam bu phyis skyes na | dkar po yañ phyis skye
bar hgyur dgos to || gal te dkar po sñar skyes na ni da lta na snam
bu phyis skye ba yin la | gañ z'ig sñar skyes pa dañ gañ z'ig
phyis skyes pa de dag ni geig ñid du mi hgyur te | skye baḥi
rim pa tha dad paḥi phyir ro || gz'an yañ gal te snam bu dañ dkar
po dag geig ñid du hgyur na ni deḥi tshe dkar po z'ig na snam bu
h jig par hgyur dgos la || snum bu z'ig na yañ dkar po h jig par
hgyur dgos na || gañ gi tshe dkar po z'ig na dkar po h jig par hgyur
gyi snam bu h jig par mi hgyur la | snam bu z'ig na yañ snam

¹ X bdog.² For med X mi bdog.

bu kho nar h̄jig par h̄gyur gyi dkar po h̄jig pa ni ma yin te | de la
 snam bu dañ dkar po dag geig ñid do z'es gañ ḥdod pa de ma
 yin te | h̄jig pa dañ mi h̄jig pa tha dad paḥi phyir ro ||

gz'an yañ dkar po z'es smra na dkar po z'es bya ba kho na
 smras par h̄gyur gyi¹ snam bu z'es smras pa ni ma yin no || snam bu
 z'es smras na yañ snam bu kho na smras par h̄gyur gyi dkar po
 z'es smras pa ni ma yin no || gañ gi phyir dkar po z'es smra na
 dkar po z'es bya ba kho na smras par h̄gyur gyi snam bu z'es
 smras par mi h̄gyur la | snam bu z'es smras na yañ snam bu
 kho na smras par h̄gyur gyi dkar po ma yin pa deḥi phyir yañ
 de dag geig tu mi h̄gyur gyi smras pa dañ ma smras pa tha dad
 paḥi phyir ro || mtshan ñid [dañ mtshan gz'i tha dad]² las kyañ
 ste | ḥdi na mtshan ñid ni dkar poḥi no bo yin la | mtshan gz'i
 ni snam bu yin na gal te de gñis geig ñid du h̄gyur na ni deḥi
 tshe gal te dkar po mtshan ñid yin na snam bu yañ mtshan ñid
 kho nar h̄gyur ro || gal te snam bu mtshan ñid du mi h̄gyur na ni
 dkar po yañ mtshan ñid du ma gyur eig || gal te dkar po kho na
 mtshan ñid du h̄gyur gyi snam bu ma yin la snam bu kho na mtshan
 gz'ir h̄gyur gyi dkar po ni ma yin na ni de la snam bu dañ dkar
 po dag geig ñid de z'es gañ ḥdod pa der mi h̄gyur to | mtshan
 ñid dañ mtshan gz'i tha dad paḥi phyir ro || ji ltar snam bu dañ
 dkar po dag geig ñid bkag pa de bz'in du dños po thams cad kyi
 geig ñid dgag pa yañ rgyas par brjod par byaḥo ||

ḥdir smras pa | snam bu dañ dkar po dag geig ñid dgag pa ni
 smras na | gz'an ñid la brjod par byaḥo || brjod par bya ste | gal
 te snam bu dañ dkar po dag gz'an ñid yin z'in | gal te yon ton
 rdzas la brten paḥi phyir dkar po snam bur mi h̄gyur na ni ji
 ltar gal te mchod sbyin lhas sbyin z'es bya baḥi spun zla ma yin
 na lha sbyin yañ mchod sbyin gyi spun zlar mi h̄gyur ba ñid
 yin pa ltar snam bu yañ dkar por mi h̄gyur ro ||

gal te dkar po dañ ldan pa las snam bu dkar por h̄gyur ro z'es
 ḥdod na | de la yañ brjod par bya ste | gal te dkar po dañ ldan
 pas snam bu dkar por h̄gyur na | snam bu de ci dkar po dañ ldan
 pas dkar poḥi mtshan ñid thob pa z'ig gam ḥon te ma thob pa

¹ Omitted in X. See below.

z'ig yin grañ na | gal te re z'ig dkar poñi mtshan ñid thob pas
 snam bu dkar po ñid du hgyur na ni hdiñ snam bu ñid ñams
 par hgyur ro || ei ste dkar poñi mtshan ñid ma thob pa yin na ni
 dkar poñi mtshan ñid ma thob pañi phyir ldan pa yod kyañ snam
 bu dkar por mi hgyur te | de la dkar po dañ ldan pas snam bu
 dkar po yin no z'es bya ba gañ hdod pa de ni¹ ma yin no || ji
 ltar snam bu dkar por ma hgyur ba de bz'in du snam buñi khyad
 par gañ dag sñen po dañ ser po dañ dmar po dañ dmar ser dañ
 ser skya dañ phug ron kha dog¹ dañ nag po dañ rin po dañ thuñ
 nu dañ hjam po dañ rtsub pa la sogs pa de dag las snam bu gz'an
 ñid yin pañi phyir thams cad du srid pa med par hgyur ro ||
 thams cad du srid pa med pas kyañ snam bu ñid du mi hgyur
 ro || ji ltar snam bu ñid du mi hgyur ba de bz'in du dños po thams
 cad kyañ yon ton gyi khyad par de dañ de dag la gz'an ñid
 yin pañi phyir thams cad du srid pa med par hgyur ro ||

hdir smras pa | yod pa dañ med pa dag gi² geig ñid dañ gz'an
 ñid la ni dgag pa smra na gñi gañi phyogs la yañ dag pa brjod
 par byaho || brjod par bya ste | gañ gi snam bu dañ dkar po
 dag geig ñid du yañ hgyur la gz'an ñid du yañ hgyur ro z'es bya
 ba phyogs yin pa de la geig ñid dañ gz'an ñid dgag pa sñar
 bsad pa dag kho nas dgag pa rnam par bsad do ||

gñi ga ma yin pa gañ gi phyogs yin pa de ni mdor pa sdus nas
 dgog pa brjod par byaho || gal te snam bu dañ dkar po dag geig
 ñid ma yin la | gñi ga ñid kyañ ma yin na ni gñi gañi mtshan
 ñid ma thob pañi phyir dkar po yañ dkar po ñid ma yin z'in dkar
 po ma yin pa yañ ma yin la snam bu yañ snam bu ñid ma yin
 z'in snam bu ma yin pa yañ ma yin no || deñi phyir mtshan
 ñid gñi ga ma thob pañi dkar po la ciñi phyir dkar po z'es brjod
 kyi nag po z'es ma yin gañ gi phyir dkar po de la dkar po z'es
 bya ba brjod kyi nag po z'es bya ba ma yin pa deñi phyir dkar po
 ñid du yod do || mtshan ñid gñi ga ma thob pañi snam bu de la
 yañ ciñi phyir snam bu z'es brjod kyi bum pa z'es ma yin
 gañ gi phyir snam bu de la snam bu de la snam bu z'es bya ba
 ñid brjod kyi bum pa z'es bya ba ma yin pa deñi phyir snam

¹ X om. it.² X gis.

bu ñid du yod do || de ltar dkar po ñid dan snam bu ñid du grub
dan | gdon mi za bar de dag gcig ñid dam gz'an ñid du hgyur
dgos la gcig ñid yin na ni slar yañ gcig ñid hgog pañi rim pa kho
na brjod par byaño || gz'an ñid yin na yañ gz'an ñid hgog pañi
tshul lo || de bz'in du dños po thams cad la yañ hgog pañi tshul
gryas par brjod par byaño z'es rnam par hchad do ||

—एवं विद्वद्भिः सत्कार्यवादीपदर्शितं दूषणमेकत्वपक्षे प्रयोज्यम् ।

असत्कार्यवादिनो हि कार्यकारणयोरन्यत्ववादिनः । ते हि सदुत्पत्ति-
निरर्थेति मन्यमाना असदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते । तेषामन्यत्व
पक्षेऽप्यसत्कार्योपदर्शितं दूषणमभिधेयम् । तच्च

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृह्यस्यार्थं निरर्थकः ।

°यस्यासत्कार्यमेव च ॥

इत्युक्तम् ।¹

ये तु कार्यकारणयोरैकत्वमन्यत्वं चेति कल्पयन्ति ते सदसत्कार्यवादिनः ।
ते हि देवदत्तस्य जीवात्मत्वं व्यवस्थितं देवदत्तात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत
इतीच्छन्ति । तथा च मञ्जरीकैयूरादीनां सुवर्णात्मत्वं व्यवस्थितं मञ्जरी-
कैयूरात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते । तेषामेकत्वान्यत्वोभयपक्षस्य
सदसत्कार्यवादप्रतिषेधोपदर्शितं दूषणमभिधेयम् । तच्च

सत्कार्यमेव यस्येष्टम्

इत्यादिनोक्तम् ।² वादहयपक्षदोष एकस्मिन् पक्षे प्रयोज्य इति विशेषः ।

येषां तु दर्शने घटादीनामभावेन स्वहेतुभ्योऽन्यत्वमेकत्वं चानभिलाष्यं
भावद्रव्यं च सहेतुकं³ तेषां सदसद्वादनिराकरणद्वारा सदपि न भवत्यसदपि न
भवतीति विचारेण दूषणमभिधेयम् । तच्चोभयासम्भवे तन्निषेधेन नोभयं भवतीति
यदेदमुभयं न सम्भवति तदा कस्य निषेधेन नोभयं भवतीति कल्प्यते इत्यर्थं
इत्यनेनोक्तमेव ।⁴ एवं च यथाक्रमं

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादेषु नित्यशः ॥

¹ XI. 15.

² XI. 15.

³ The corresponding Tib. passage is not quite clear to me.

⁴ I could not trace the passage referred to here. It seems to be some where in the commentary.

अन्ये तु व्याचक्षते । एकत्वान्यत्वादिनैव क्रमेण भावानां प्रतिषेधोऽथवा क्रमान्तरेणापीति चेत् । उच्यते

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरैकत्वादिषु नित्यशः ॥

सच्च । असच्च । सदपि च सतोऽभावोऽसच्च । न सच्च चासत् । इत्ययं क्रमो विद्वद्भिरैकत्वादिषु चतुर्षु पक्षेषु नित्यशः प्रयोज्यः । तत्र सदित्यात्मेत्यर्थः । असदित्यनात्मेत्यर्थः । सच्च सतोऽभावोऽसच्चेत्यात्माप्यात्मनोऽभावोऽनात्मापीत्यर्थः । न सच्च चासदिति नात्मापि न चानात्मापीत्यर्थः । एकत्वादिष्वित्येकत्वमन्यत्वमुभयं नाभयमिति । तत्र द्वयोर्बह्वना वैकत्वमनेकत्वमुभयमनुभयं वा भवति । तत्र येषां पटशुक्लयोरैकत्वमिति पक्षस्तेषां सदित्ययं क्रमो विषयतः काललक्षणतश्च प्रयोज्यः । तत्र तावद्विषयतः । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं यत्र यत्र शुक्लस्तत्र तत्र पटेनापि भवितव्यम् । यत्र यत्र च पटस्तत्र तत्र शुक्लेनापि भवितव्यम् । अथ यत्र यत्र शुक्लो न तत्र तत्र पटो न च यत्र यत्र पटस्तत्र तत्र शुक्लस्तदा पटशुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते न तदुपपद्यते । विषयभेदात् । कालादपि । तत्र कालस्त्रिविधः । अतीतोऽनागतो वर्त्तमानश्च । तत्रातीतोऽतीतावस्थायामेव पूर्वजातः शुक्लो दृष्टः । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं तदा यदि शुक्लः पूर्वजातः पटेनापि पूर्वजातेन भवितव्यम् । अथ पटः पश्चाज्जातः शुक्लेनापि पश्चाज्जातेन भवितव्यम् । यदि शुक्ले पूर्वजाते वर्त्तमानः पटः पश्चाज्जायते यत् पूर्वजातं यच्च पश्चाज्जातं न तयोरैकत्वम् । उत्पत्तिक्रमभेदात् । अन्यच्च यदि पटशुक्लयोरैकत्वं तदा शुक्ले पटो विलीयेत । पटेऽपि च शुक्लो विलीयेत । यदा शुक्लः शुक्ले विलीयेत न पटः पटेऽपि पट एव विलीयेत न शुक्लस्तत्र पटशुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति । विलयाविलययोर्भेदात् ।

अन्यच्च । शुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह न घट इति । पट इत्युक्ते च पट इत्येवाह न शुक्ल इति । यस्माच्छुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह पट इत्युक्तेऽपि च पटमेवाह न शुक्लमिति तस्मान्न तयोरैकत्वम् । उक्तानुक्तयोर्भेदात् । लक्ष्यलक्षणयोर्भेदाच्च । इह लक्षणं शुक्लरूपम् । लक्ष्यः पटः । यदि तयोरैकत्वं तदा यदि शुक्लो लक्षणं पटोऽपि लक्षणमेव स्यात् । यदि पटो न लक्षणं शुक्लोऽपि न लक्षणं स्यात् । यदि शुक्ल एव लक्षणं न पटः पट एव च लक्ष्यो न शुक्लस्तत्र पटशुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति । लक्ष्यलक्षणयोर्भेदात् ।

यथा पटशुक्लयोरैकत्वं प्रतिषिद्धं तथा सर्वेषां भावानामेकत्वप्रतिषेधो विस्तरशोऽभिधेयः ।

अत्राह । पटशुक्लयोरैकत्वप्रतिषेध उक्तोऽन्यत्वं वक्तव्यम् । उच्यते । यदि पटशुक्लयोरन्यत्वं तदा गुणो द्रव्याधेय इति शुक्तो घटो न भवेत् । यथा यदि यज्ञदत्तो देवदत्तस्य भ्राता न भवेद्देवदत्तोऽपि यज्ञदत्तस्य भ्राता न भवेत् । एवं पटोऽपि शुक्तो न भवेत् ।

यदि शुक्तयोगात् पटः शुक्त इतोच्यते । तत्राप्युच्यते । यदि शुक्तयोगात् पटः शुक्तः स्यात् किमयं पटः शुक्तयोगाच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोत्यथ न प्राप्नोति । यदि तावच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोति । पटस्तेन शुक्त एव स्यात्पटत्वं चास्य हीयेत । अथ शुक्ललक्षणं न प्राप्नोति । शुक्ललक्षणाप्राप्त्या योगसत्त्वेऽपि पटः शुक्तो न भवति । तत्र शुक्तयोगेन पटः शुक्त इति यदिष्यते तत्र भवति । यथा पटः शुक्तो न भवति तथा ये पटस्य विशेषा नीलः पीतो रक्तो रक्तपीतः कपिलः कपोतवर्णः कृष्णो दीर्घो कृत्स्नः कोमलः कठिन इत्यादयस्तेभ्योऽपि पटोऽन्य एवेति सर्वसम्भवाभावः । सर्वसम्भवाभावे च पट एव न भवति । यथा पटो न भवति तथा सर्वेऽपि भावाः । गुणविशेषा हि तत्तेभ्यो भिन्ना एवेति सर्वसम्भवाभावः ।

अत्राह । यदि सदसत्तोरैकत्वमन्यत्वं च प्रतिषेध्यमुच्यते उभयपक्षः सम्यग्वक्तव्यः । उच्यते । यस्य पटशुक्लयोरैकत्वमन्यत्वं चेति पक्षस्तस्यैकत्वमन्यत्वं च पूर्ववचनैरेव प्रतिषेध्यत्वेन व्याख्यातम् ।

यस्य पक्षो नोभयं तस्यापि प्रतिषेधः संक्षिप्योच्यते । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं न चान्यत्वमुभयलक्षणाप्राप्तेः शुक्तोऽपि शुक्त एव न भवत्यशुक्तोऽपि न भवति । पटोऽपि पट एव न भवत्यपटोऽपि न भवति । तस्मादुभयलक्षणाप्राप्तस्य शुक्तस्य किमिति शुक्त इत्यभिधानं न कृष्ण इति । यस्मात्तस्य शुक्त इत्यभिधानं न कृष्ण इति तस्माच्छुक्त एव । लक्षणद्वयाप्राप्तस्य च तस्य पटस्य किमिति पट इत्यभिधानं न घट इति । यस्मात्तस्य पटस्य पट इत्येवाभिधानं न घट इति तस्मात्पट एव । तथा च शुक्त एव पट एव च सिध्यति । अवश्यं च तयोरैकत्वेनान्यत्वेन वा भवितव्यम् । एकत्वे सति पुनरप्येकत्वप्रतिषेधक्रम एवाभिधेयोऽन्यत्वे त्वन्यत्वप्रतिषेधक्रमः । तथा सर्वस्यापि भावस्य प्रतिषेधक्रमो विस्तरशोऽभिधेय इति ॥ २१ ॥

347

CŚV : ḥdir smras pa | gal te de ltar ma grub paḥi phyir dños
po rnams kyī rañ bz'in med na rḡol **ba de dag** ḥthad pa gañ gis
dños po yod par rtog ce na | de la ḥthad pa ḥgaḥ yañ med kyī |
ḥon kyañ |

अत्राह । यदेवमसिद्धेर्नास्ति भावानां स्वभावः कयोपपत्त्या वादिनो
भावान् कल्पयन्ति । न तत्र काचिदुपपत्तिः । किन्तु— ।

ji ltar rgyun la lta ñes na |
rtag pa yod ces bya bar ḥgyur |
de bz'in tshogs la lta ñes na |
dños po yod ces bya bar ḥgyur || 22 ||

In *a* V and Vx of CŚV *rgyu* for *rgyun*, and Vx of CŚV *blta* for
lta. In *b* V and Vx of CŚ *byar ḥgyur na* for *bya bar ḥgyur*. In
c Vx of CŚV *blta* for *lta*.

V yathā kudrṣṭito hetor nityatā nāma jāyate |

kudrṣṭitas tathā skandhe bhāvatvaṃ nāma jāyate || 22 ||

This cannot be accepted as V has adopted the wrong reading
rgyu for *rgyun* in *a* and translated *tshogs* in *c* by *skandha* for
which we have *phuñ po* in Tib. I may offer the following :

सन्तानदृष्टिदोषे हि नित्यो नाम भवेद्यथा ।

सामग्रीदृष्टिदोषे हि भावो नाम भवेत्तथा ॥ २२ ॥

CŚV : ji ltar mar meḥi me lce skad cig re re la ḥjig ciñ sñā ma
dañ phyi ma skad cig rgyu dañ ḥbras bu ḥbrel ba rnām par ma chad
par gñas pa la rgyu dañ rkyen gyi tshogs pa yod na yod paḥi
rgyun ḥbyuñ ba de bz'in du ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig pa
thams cad la bdag ñid ji lta buḥi rgyu dañ rkyen gyi tshogs
yod na yod paḥi rgyun rgyu dañ ḥbras buḥi ḥbrel ba rnām par ma
chad par gñas pa thog ma med pa ḥbyuñ ño || deḥi phyir ji ltar
rgyun deḥi rañ gi ño bo ji ltar gñas pa ltar ñes par ḥphrigs śiñ
phyin ci log tu ñes paḥi phyi rol baḥi drañ sroñ rnams la sñon gyi
gñas rjes su dran z'in ḥdir skad cig mar ḥjig pa mñon sum ma
yin pas phuñ po geig nas geig tu brgyud paḥi rgyun la ñes par
mthoñ ba yin dañ bdag gam gz'an yañ ruñ ste | dños po rtag

pa yod do sñam par hbyuñ ba | de bz'in du tshogs pa de dan de la
brten na s hbyuñ ba dan hbyuñ ba las gyur pa dan | sems dan
sems byuñ ba dan | mtsan ñid gz'i dan mtsan ñid la sogs pañi bdag
ñid can dan dehi ñe bar len pa can rtswa dan phyam dan rdzas la
sogs pa tshogs pa khyim la sogs pa dan gzugs dan dri la sogs pañi
ston (?) tshogs pa bum pa la sogs pa dan dños po tshogs pa bdag
dan nam mkhañ la sogs pa yod do || tshogs pa las logs śig tu mtsan
ñid ma grub pañi chos hbyun ba dan hbyuñ ba las gyur pa dan |
sems dan sems las byuñ ba dan | bum pa la sogs pa gzugs brñan
dan brag cha la sogs pa dan hdra ba de dan de las so so so sor
hjig ten pañi phyin ci log tsad mar byas te hjig rten gz'ug par
bya bañi phyir ñe bar blañs nas sam brten nas rañ dan spyiñi
mtsan ñid du hdogs pa tsam z'ig byed la | de dag kyañ skye ba na
tshogs pa kho na skye z'in tshogs pa kho na hgag par hgyur
ro || dehi phyir tshogs pa de ji lta ba bz'in ma śes pa dan blta
ba ñes pas rgol ba dag la sogs pas so la rañ gi ño bos yonñs su
grub paritogciñ phyin ci log tsam las rig pa med pañi
dños po kho na rtogs so ||

यथा प्रदीपान्निशिखायां प्रतिक्षणं विनश्यन्त्यां पूर्वापरयोः क्षणयोर्हेतु-
फलसम्बन्धेऽविच्छेदेनावस्थिते हेतुप्रत्ययसामग्रीसद्भावे सन् सन्तानो जायते
तथा सर्वेषां संस्काराणामुत्पादानन्तरं भग्नानां स्वतो यथावहेतुप्रत्ययसामग्री-
सद्भावे भावाश्चययोर्हेतुफलयोः सम्बन्धस्याविच्छेदेनावस्थानमनादि प्रवर्तते ।
तस्मात्तस्य सन्तानस्य यथावस्थितस्वभावदर्शने नियतं सन्दिग्धानां विपरीत-
निश्चयानां बाह्यानाम्बुषीणां पूर्वनिवासमनुस्मरतामिह क्षणभङ्गाप्रत्यक्षेण स्कन्ध-
परम्परासन्तानस्य नियतं दर्शनमहं परो वेति च युज्यते नित्यो भाव इति
मतिः । तथा तां तां सामग्रीं प्रतीत्य भूतभौतिकचित्तचैतलक्ष्यलक्षणाद्यात्मकं
तदुत्पादानकं लक्षणधरणी^१द्रव्यादिसामग्रीकं गृह्णाद रूपगत्यादि^२सामग्रीकं घटादि
भावसामग्रीक(?)मात्माकाशादि च भवति । सामग्रीतः पृथग्भूतो लक्षणासिद्धो
धर्मो भूतभौतिकचित्तचैतलक्षणादिः । प्रतिबिम्बप्रतिश्रुत्वादिवत्तत्तस्ततः पृथक्पृथग्
लौकिकं विपर्यासं प्रमाणं कृत्वा लोकप्रतिपादनायोपादाय प्रतीत्य वा

^१ In the sense of 'a beam.'

^२ Here Tib. ston which is doubtful is left out untranslated,

स्वसामान्यलक्षणप्रज्ञप्तिमात्रं क्रियते । तेषामपि जाती सामग्र्याव जायते
सामग्र्याव निरुध्यते । तस्मात्सा सामग्री यथावन्न ज्ञायते दृश्यते चेति दोषेण
वादिप्रभृतयो रागस्वभावेन परिनिष्पन्नं कल्पयन्तो विपर्यासमात्रादविद्याभावमेव
प्रतिपद्यन्ते ॥ २२ ॥

348

CSV : gal te de ltar dños po med pas kho bo cag gi dños por
lta ba phyin ci log yin na khyod kyañ dños po khas mi len na
dños po med par blta bar hgyur na de yañ śin tu mi rigs te |
mthoñ ba dañ ma mthoñ ba dañ hgal bañi phyir ro z'e na | bśad
par bya ste | bdag ni dños po med par smra ba ma yin te | rten
ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba smra ba yin pañi phyir ro || ci khyod
dños por smra ba z'ig gam z'e na ma yin te | rten ciñ h̄brel bar
h̄byuñ ba smra ba yin pa ñid kyi phyir ro || khyod ci smra ba z'ig
na | rten ciñ h̄bral bar h̄byuñ bar smra bañi || yañ rten ciñ
h̄brel bar h̄byuñ bañi don gañ z'e na | rañ bz'in med pañi don
dañ rañ bz'in gyis ma skyes pañi don dañ | sgyu ma dañ smig
rgyu dañ gzugs brñañ dañ dri zañi groñ khyer dañ spul ba dañ
rmi lam dañ mtshuñs pañi rañ bz'in can gyi h̄bras bu h̄byuñ
bañi don dañ stoñ pa ñid bdag med pañi don to | h̄di ltar |

यद्येवं भावाभावादस्माकं भावदर्शनं विपरीतं तवापि भावानभ्युपगमे
भावेन विना दर्शनं भवेत् । तच्चात्यन्तमयुक्तं दर्शनादर्शनविरोधादिति चेत् ।
उच्यते । भावो नास्तीति न वयं ब्रूमः । प्रतीत्यसमुत्पादवादात् । किं ते
भाववादः । न । प्रतीत्यसमुत्पादवादादेव । कस्ते वाद इति चेत् । प्रतीत्य-
समुत्पादवादः । कः पुनरर्थः प्रतीत्यसमुत्पादस्य । निःस्वभावोऽर्थः । स्वभावे-
नानुत्पन्नोऽर्थः । मायामरीचिप्रतिबिम्बगन्धर्वनगरनिर्माणस्वप्नसदृशस्वभावक-
कार्योत्पादोऽर्थः । शून्यतानात्मार्यः । तथा हि— ।

gañ la brten nas h̄byuñ yod pa |
de ni rañ dbañ ma hgyur ro |
h̄di kun rañ dbañ med pa ste |
des na bdag ni yod ma yin || 23 ||

In b V na for ni.

V pratitya sambhavo yasya sa svatanthro na jāyate |
asvatantram idam sarvaṁ tenātmā naiva vidyate || 23 ||

I should like to modify the second half taking *bdag* in *d* to mean *ātmanā*, *svayam* :

प्रतोत्य सन्धवो यस्य स स्वतन्त्रो न जायते ।

न स्वतन्त्रमिदं सर्वं स्वयं तेन न विद्यते ॥ ३२ ॥

CSV : ḥdi na gañ la rañ gi ño bo dañ rañ bz'in dag¹ rañ dbaṅ
dañ gz'an la rag ma las pa ñid yin pa de la ni rañ las grub pas
rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba yod pa ma yin na ḥdus byas thams
cad rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba yañ yin no || de ltar na dños po
gañ la brten nas ḥbyuñ ba yod pa de ni rañ dbaṅ du mi ḥgyur
te | rgyu dañ rkyen la rag las skye baḥi phyir 'o ||

ḥdi kun rañ dbaṅ med pa ste |

deḥi phyir dños po gañ la yañ bdag ste rañ bz'in yod pa ma
yin no || deḥi phyir ḥdir rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba rañ dbaṅ
baḥi ño bo dañ bral baḥi phyir rañ dbaṅ baḥi ño bo dañ bral
baḥi don stoñ pa ñid kyi don yin gyi thams cad dños po med
paḥi don ma yin no || deḥi phyir ḥdi la rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
ba byas śiñ sgyu ma dañ ḥdra ba kun nas ñon moñs pa dañ
ranm par byaṅ baḥi rgyu la skur pa btab pas de med par lta
ba phyin ci log yin la rañ bz'in yod pa ma yin paḥi phyir na
dños por lta ba yañ phyin ci log yin no || deḥi phyir de ltar na
dños po rañ bz'in dañ beas par smra ba mams la rten ciñ ḥbrel bar
ḥbyuñ ba med pa dañ rtag pa dañ chad par lta baḥi skyon du
ḥgyur ro ||

ci ste gal te rañ dbaṅ med paḥi don rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
baḥi don yin na ni ḥo na gañ khyed kyis ñed² cag la gnod par
ḥgyur ba khyed³ dañ ñed cag la khyad par ci yod sñam du sems
na bśad par bya ste | gañ khyed kyis rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
baḥi don ji lta ba bz'in rtogs⁴ ba dañ brjod pa mi śes pa ḥdi ni
khyad par ro || ji ltar byis pa g'zon nu tha sñad la ma byaṅ bas
gzugs brñan la bden par gyur par lhag par sgro btags pas ji lta ba
bz'in gnas paḥi rañ bz'in stoñ pa ñid bsal nas rañ bz'in dañ beas
par rtogs na gzugs brñan rtog mi śes pa de bz'in du khyod kyis
kyañ rten ciñ ḥbrel par ḥbyuñ ba khas blañs kyañ gzugs brñan

¹ X dañ.

² X ñes.

³ X khyod.

⁴ X rtog.

dañ mtshuñs pañi rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba rañ bz'in gyis
 stoñ pa ñid du gyur kyañ rañ gi ño bos ji ltar gnas pa bz'in khoñ
 du chud par mi śes te | rañ bz'in med pa ñid du mi h̄dzin pañi
 phyir dañ | yod pa ma yin pa rañ gi ño bo la yod pañi rañ gi ño
 bo ñid du lhag par sgro btags na h̄dzin pañi phyir ro || brjod kyañ
 mi śes te | rañ bz'in med pa ñid du mi brjod pañi phyir dañ dños
 polñ rañ gi ño bo ñid du brjod pañi phyir ro || deñi phyir de ltar
 rtogs pa dañ brjod mi śes pa na bdag ñid dañ gz'an ñid bslu bar
 byed do || deñi phyir kho bo cag chos tshogs che ba h̄dir gnas
 pas bstan bcos byed pañi rtsom pa h̄di h̄bras bu med pa ma
 yin no ||

CSV : इह यस्य स्वरूपं स्वभावस्य स्वतन्त्रमपरायत्तं च तस्य स्वत एव
 सिद्धा न प्रतीत्यसमुत्पादः । संस्कृतास्तु सर्वे प्रतीत्यसमुत्पन्नाः । एवं यस्य
 भावस्य प्रतीत्यसमुत्पादः स न स्वतन्त्रः । हेतुप्रत्ययाभ्यामुत्पादान्

न स्वतन्त्रमिदं सर्वम् ।

तस्माद्यस्य भावस्याधिपतिर्न [स] स्वभावेन विद्यते । तस्मादिह प्रतीत्य-
 समुत्पन्नस्य स्वतन्त्रस्वरूपविरहात् स्वतन्त्रस्वरूपहितोऽर्थः शून्यतार्थः । न सर्व-
 भावाभावोऽर्थः । तस्मादिह प्रतीत्यसमुत्पन्नं मायावत् । संक्षेपव्यवदान-
 हेत्वपवादात्तदभावदर्शनं विपरीतम् । निःस्वभावत्वाद्भावदर्शनमपि विपरीतम् ।
 तस्मादेवं भावसस्वभावत्ववादिनां प्रतीत्यसमुत्पादाभावः शाश्वतोच्छेददृष्टिश्च दोषः ।

अथ यद्यस्वतन्त्रार्थः प्रतीत्यसमुत्पादार्थस्तर्हि को भवतास्माकं विरोधः
 कश्च भवतोऽस्माकं विशेष इति । उच्यते । अयं विशेषो यद्भवान्यथा तर्कितमुक्तं
 च प्रतीत्यसमुत्पादं न वेत्ति । यथा व्यवहाराव्युत्पन्नो बालकुमारः प्रतिबिम्बस्य
 सत्यतयाध्यारोपणेन यथावदवस्थितस्वभावशून्यतापाकरणात्स्वभावत्वप्रतीती
 प्रतिबिम्बस्य कल्पनां न जानाति भवानपि तथा प्रतीत्यसमुत्पादाभ्युप-
 गमेऽपि प्रतिबिम्बसमं प्रतीत्यसमुत्पादं स्वभावेन शून्यताभूतमपि स्वरूपेण यथा-
 वदवस्थितं नावगच्छति निःस्वभावत्वस्याग्रहणादसत्स्वरूपस्य च सत्स्वरूपत्वेनाध्या-
 रोपितस्य ग्रहणात् । उक्तमपि च [भवान्] न जानाति । निःस्वभावत्वस्या-
 कथनाद्भावस्वरूपस्य कथनाच्च । तस्मादेवं तर्कितमुक्तं चाज्ञात्वात्मानमन्यं च
 वञ्चयति [भवान्] । तस्मादिहास्माकं महति धर्मरोगेऽवस्थानाच्छास्त्रकारस्य
 नायमारम्भो निरर्थकः ॥ २३ ॥

349

CŚV : gañ gi phyir hgal la yañ ño bo ñid kyi skye ba yod pa
ma yin pa de ñid kyi phyir |

विरोधेऽपि च यस्मान्नास्ति स्वरूपस्योत्पादस्तस्मादेव— ।

hbras bu med par dños po ni |

kun la hdu ba yod ma yin |

hbras buhi don du hdu ba gañ |

de ni hphags pa ma hdus paḥo || 24 ||

V vinā kāryeṇa bhāveṣu samavāyo na vidyate |

kāryārthaḥ samavāyo yaḥ sa āryasyāsamanvitaḥ || 24 ||

I think V's *asamanvitaḥ* for *ma hdus paḥo* in *d* can in no way be supported. For *hdus pa* in the sense of *samavāya* see *kārikā* 339a. I should like to change it as follows :

विना फलेन भावानां समवायो न विद्यते ।

सोऽसमवाय आर्याणां समवायः फलाय यः ॥ २४ ॥

CŚV : gal te dños po rnam kyi hjug pa rañ bz'in par hgyur
na ni de rtag pa dañ hbras bu la bltos par mi hgyur te rañ bz'in
ni hbras bu la mi bltos so || gcig gi dños pos mi¹ hgags kyañ hbras
bu cuñ zad kyi sgrub par mi nus pas tshogs paḥi hbras bu bsgrub
par bya ba la phan tshun hdu bar yañ hgyur la | gañ z'ig hbras
buhi ched du hdu ba de ni deḥi rañ bz'in gzigs paḥi hphags pa
rnam la hdu ba med pa z'ig ste bden par gyur pa ñid de mñon
par mi bz'ed do || śes bya baḥi don to ||

= यदि भावानां प्रवृत्तिः स्वाभाविकी स्यात्ते नित्याः स्युः फलनिरपेक्षाश्च ।
स्वभावो हि फलनिरपेक्षः । नैको भावोऽनिरोधेऽपि स्वल्पमपि फलं साधयितुं
शक्नोतीति सामग्र्याः साध्येन फलेनान्योन्यं समवायो भवति । फलनिमि-
त्तस्तु यः समवायः स तत्स्वभावदर्शिनामाख्याणसमवायः । सत्यमेव स
नाभिमतो ज्ञेयोऽर्थः ॥ २४ ॥

350

CŚV : de ñid kyi phyir rnam par śes pa dños poḥi rañ gi ño bo
lhag par sgro hdogs par byed pa ñon moñs pa can gyi mi śes

paḥi dbaṅ gis dños po rnams la chags pa daṅ ldan z'in ḥkhor ba
 ḥjug paḥi sa bon du gyur pa rnam pa thams cad du ḥgags pa
 las ḥkhor ba ldog par rnam pa bz'ag go z'es bstan paḥi phyir
 bśad pa |

= अत एव विज्ञानं भावस्वरूपमध्यारोपयति । संक्षेपशब्दतोऽज्ञानवशाद्भावेषु
 रागवतः [पुरुषस्य] संसारप्रवृत्तिबीजस्य सर्वथा निरोधात्संसारनिवृत्तिर्व्यवस्थि-
 तेति प्रतिपादयन्नाह — ।

srid paḥi sa bon rnam śes te |
 yul rnams de yi spyod yul lo |
 yul la bdag med mthoṅ na ni |
 srid paḥi so bon ḥgag par ḥgyur || 25 ||

rnaḥ ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las mthar ḥdzin pa dgag pa
 bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu bz'i paḥo ||

In *c* for *na* *V nas*, and *Vx* of *CSV ba*.

V bhavabijam hi vijñānam viśayās tasya gocarāḥ |
dr̥ṣṭvā viśayanairātmyam bhavabijam nirudhyate || 25
 I should like to make the following change :

बीजं भवस्य विज्ञानं विषयास्तस्य गोचराः ।

दृष्टे विषयनैरात्म्ये भवबीजं निरुध्यते ॥ २५ ॥

॥ योगाचारि चतुःशतकेऽन्तर्ग्राह्यप्रतिषेधभावनसन्दर्शनं चतुर्दशं प्रकरणम् ॥

CSV : ji skad bśad paḥi tshul gyis yul raṅ bz'in med par mthoṅ
 bas chags paḥi rgyu rnam par śes pa srid paḥi sa bon du gyur pa
 rnam pa thams cad du log pa las ṅan thos daṅ raṅ saṅs rgyas daṅ |
 mi skye baḥi chos la brjod pa thub¹ paḥi byaṅ chub sems dpaḥ
 rnams la ḥkhor ba ldog pa rnam par bz'ag go || de bz'in gśégs
 paḥi ye śes ḥbyuṅ baḥi sa bon byaṅ chub kyi sems de ni de rnam,
 la mi ldog ste | thams cad la de bz'in gśégs paḥi ye śes rñed² pa
 gdon mi za bar ḥbyuṅ baḥi phyir ro || gaṅ dag gis byaṅ chub kyi
 sems rnam pa de lta bu ma bskyed pa de dag gis kyaṅ phyis
 gdon mī za bar bskyed nas byaṅ chub sems dpaḥi spyod pas
 bla na med paḥi ye śes thos par bya kho na ste | ḥdi ni ḥphags

¹ X thob,

² X rñad;

pa dam pa chos pad ma dkar poḥi mdo la sogs pa la btsal
bar byaḥo ||

= यथोक्तेन क्रमेण विषयस्य निःस्वभावत्वदर्शनाद्रागहेतोर्भवबोजभूतस्य
विज्ञानस्य सर्वथा निवृत्तेः आवकाणां बुद्धानामनुत्पादधर्मकथनसमर्थानां बोधि-
सत्त्वानां च संसारनिवृत्तिर्व्यवस्थिता । तथागतज्ञानानोद्भवबोजं बोधिचित्तं तु तत्
तेषां न निवर्त्तते । सर्वेषां तथागतज्ञानलाभस्यावश्यकत्वात् । ये तु तथाविधं
बोधिचित्तं नोत्पादयन्ति तेऽपि पञ्चादवश्यमुत्पाद्य बोधिसत्त्वचर्यानुत्तरज्ञानाया-
रम्भं कुर्युः । इदं चार्यसङ्घर्मपुण्डरीकसूत्रादौ नृग्यम् ॥ २५ ॥

CHAPTER XV

HDUS BYAS KYI DON DGAG PA SGOM PA BSTAN PA

संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

351

CSV : hdir smras pa | h̄dus byas ran bz'in gyis yod pa ñid de
dehi mtsan ñid skye ba la sogs pa yod pañi phyir ro || beñ buhi
rwa la sogs pa yod pa ma yin pa la h̄dus byas kyī mtsan ñid
yod pa ma yin na h̄dus byas la ni h̄dus byas kyī¹ mtshan ñid
skye ba la sogs pa yod pa yañ yin no || dehi phyir h̄dus byas yod
de z'e na | bśad par bya ste |

= अत्राह । विद्यत एव संस्कृतं स्वभावेन तल्लक्षणोत्पादादिसद्भावात् ।²
खरविषाणादि तु नास्ति । न हि तस्य संस्कृतलक्षणमस्ति । संस्कृतस्य तु
संस्कृतलक्षणमुत्पादाद्यस्ति । तस्मादस्ति संस्कृतमिति । उच्यते— ।

tha mar med pa skye bar h̄gyur |
des na med pa ga la skye |
yod pa gdod mar skye h̄gyur ba |
des na yod pa ga la skye || 1 ||

In c V and Vx of CS *h̄dod nas* for *gdod mar*, and *skyes* for *skye*.

V abhāvāc ced bhaved anyas tadābhāvaḥ kuto bhavet |

iṣṭaṃ ced bhāvato janma tadā bhāvaḥ kuto bhavet || 1 ||

I think it should be changed and the following may be suggested :

असदन्ते जायते चेत्तेनासज्जायते कुतः ।

सदेवान्ते जायते चेत्तेन सज्जायते कुतः ॥ १ ॥

CSV : gal te dehi mtsan ñid lhag cig⁴ tu h̄gyur na ni h̄dus
byas yod par h̄gyur na yod pa yañ ma yin no || ji ltar byas te

¹ X kyis.

² See MV, p. 145 with Poussin's note ; A ṅ g u t t a r a N. I, p. 61 : tin'imāni bhikkhave' uppādo paññāyati vayo paññāyati t̄hitassa aññathattam paññāyati.

³ X lha z'ig.

z'e na | hdi na skye ba hdi hdus byas kyi dños po bskyed pa na
hdus byas med pa ham yod pa z'ig bskyed grañ na | de la re
z'ig gañ hbras bu med par smra ba de de ltar na sa bon gyi gnas
skabs na myu gu med pañi phyir rgyn dan rkyen gyi tshogs pas
sa bon gyi mthañ skad eig las myu gu skyeho || deñi phyir rgol
ba deñi

tha mar med pa skye bar hgyur |

z'es bya ba phyogs yin no || yod pa ma yin pa ni hbyun bar rigs
pa yañ ma yin pa ste || boñ buñi rwa la togs pa hañ skye
bar thañ bañi phyir ro || de ñdi kyi phyir |

des na med pa ga la skye

z'es bya ba smos so || des na z'es bya ba ni yod pa ma yin pa
ñid kyi rgyu ho || ga la z'es bya ba ni mi srid pa la ste | yod
pa ma yin pañi phyir med pa la skye ba med do z'es bya bañi
don te || ci ste ñes pa hdis hñigs nas hbras bu yod par smras pa
yod pa kho na la skye ba hdod na | de lta na |

yod pa gdod mar skye hgyur ba |

des na yod pa ga la ste ||

gal te skye bañi ches pha rol sa bon gyi gnas kho nar myu gu
skye bar rtog na deñi tshe skye bar ni hgyur te yod pañi phyir ||
ci ste yod pa la skye bar yons su rtog na deñi tshe skye ba thug
pa med par hgyur z'in || de la slar skye bas byis pañi phyogs¹
su yañ hgyur na de ni srid pa yañ ma yin pas yod pa la yañ skye
ba yod pa ma yin ||

=यदि तस्य लक्षणमतिरिक्तं स्याद्विद्यमानमपि संस्कृतं न विद्येत ।
कथं क्वत्वेति । इहोत्यादोऽयं संस्कृतं भावमुत्पादयति चेद्विद्यमानमविद्यमानं
वा संस्कृतमुत्पादयति । तत्र तावद्यस्यासत्कार्यवादस्तस्य बीजावस्थायामङ्कुरा-
भावाच्चेतुप्रत्ययसामग्र्या बीजस्यान्तात्क्षणादङ्कुरो जायते । तस्मात्तस्य वादिनः

असदन्ते जायते चेद्

इति पक्षः । न तु युज्यतेऽसत् उद्भवः खरविषाणादेरप्युत्पादप्रसङ्गात् ।

तस्मात्

तेनासज्जायते कुतः

¹ X bog su,

इत्युक्तम् । तेनेत्यसत्त्वं हेतुः । कुत इति न सम्भवति । असत्त्वादसतो
नोत्पाद इत्यर्थः । अथैतद्दोषभयात्सत्कार्यवादे सत एवोत्पाद इष्यते ।
तथा सति

सदेवान्ते जायते चेत्तेन सज्जायते कुतः ॥

यद्युत्पादादतिप्राग् बीजावस्थायामेवाङ्करोत्पादः कल्प्यते तदा नोत्पादः ।
सद्भावाद [एव] । अथ सत उत्पादः परिकल्प्यते तदोत्पादानवस्थाप्रसङ्गः । तस्य
पुनरुत्पादादालपन्नः स्यात् । न च स सम्भवतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ १ ॥

352

CSV : gz'an yañ |

= अन्यच्च ।

hbras bu yis ni rgyu bśig pa |
des na med pa skye mi hgyur |
grub pa la grub yod ma yin |
dehi phyir yod pañ mi skye ho || 2 ||

In c V and Vx of CS *las* for *la* , Vx of CSV *la sgrub byed* for
pa la grub. In d V and Vx of CS *de* for *dehi*, Vx of CSV *pa* for
pañ, and *ye* for *ho*.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tenābhāvo na jāyate |

niṣpannān naiva niṣpattir bhāvo'py evaṃ na jāyate || 2 ||

I should like to change it as follows :

फलमेव नाश्यते हेतुस्तेनासन्नेव जायते ।

न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते ॥ २ ॥

CSV : gañ gi phyir myu gu skye bz'in pas rgyu sa bon z'es
bya ba bśig pa dehi phyir myu gu med pa kho na sa bon las skye
ho z'es bya ba ñ mi rigs so || ji ltar nas ñ gro la sogs pa dag
la yod pa ma yin pañ sa luhi myu gu de dag rnam par hgyur bas
skye ba ma yin pa de bz'in du yod pa ma yin pas sa luhi sa bon
kyañ skye ba ma yin pa z'ig na hbru mar byuñ na ti la la sogs
pa dag ltar myu gu skye ba na sa bon de hjig pa yañ yin no ||
dehi phyir med pa mi skyeho ||

grub la sgrub byed yod ma yin |

dehi phyir yod pa mi skye yi ||¹

¹ See v. l. above.

grub zin paḥi myu gu ni slar ḥgrub pa ma yin pas yod pa yañ mi skyho ||

=यस्माज्जायमानेनाङ्कुरेण बीजं नाम हेतुर्नाश्यते तस्मादसन्नेवाङ्कुरो
बोजाज्जायत इत्यपि न युज्यते । यथा यवगोधूमादिष्वसन्तस्ते शाख्यङ्कुरा
विकारेण न जायन्ते तथासत्त्वेन शाख्यङ्कुरा विकारेणापि न जायन्ते । उद्भूते
तैले तिलादिवदङ्कुरोत्पादे तद्बीजं नश्यति । तस्मान्नासज्जायते ।

न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते ।

सिद्धो ह्यङ्कुरो न पुनः सिध्यतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ २ ॥

353

CŚV : skye baḥi dus mi srid paḥi phyir yañ skye ba yod pa
ma yin par brjod paḥi phyir bśad pa |

=उत्पादकालासम्भवादप्युत्पादो न भवतीत्युद्भावयन्नाह— ।

de tshe skye ba yod min z'in |

gz'an tshe skye ba yod ma yin |

de tshe gz'an tshe mi skye na |

nam z'ig skye ba yod par ḥgyur || 3 ||

Vx of CŚV *deḥi* for *de* in *a* and *re* for *nam* in *d*.

V tato bhāvo na bhavati nānyato'pi sa jāyate |

tato'nyato na cej janma tadā janma kuto bhavet || 3 ||

Here in the Tib. text *de tshe* in *a* and *c* and *gz'an tshe* in *b* and *c* mean *tadā* and *anyadā* respectively and not *tataḥ* and *anyataḥ* as V says. He seems to have translated *skye ba* in *a* and *b* by *bhāva* in the sense of a thing ('chose'). This cannot be supported. Nor can *nam z'ig* which in fact means Skt. *kadā* (See *kārika* 361*d*) be taken in the sense of *tadā*. I may, therefore, suggest the following :

जातिस्तदा न भवति न जातिरन्यदापि च ।

तदान्यदा न चेज्जातिः कदा जातिर्भविष्यति ॥ ३ ॥

CŚV : gañ gi tshe myu gu ḥdi bdag gi dños po rñed pa yin
pa deḥi tshe ni grub paḥi ño bo yin paḥi phyir ḥdi la skye ba
mi srid do || gañ gi tshe ḥdi ma grub paḥi ño bo yin paḥi dus der
yod ḥdi skye ba mi rigs te | ma grub paḥi med pa ñid kyis rten

paḥi skye baḥi bya ba mi ḥgrub pa gz'an gyi tshe skye ba mi srid do || cuñ zad cig grub ciñ cuñ zad cig ma grub par yin pa la yañ phyogs gñis gar brjod paḥi skyon du thal baḥi phyir deḥi tshe rañ gz'an gyi ni skye ba mi srid do || gañ gi tshe de ltar dus gsum char ru yañ skye ba mi srid pa deḥi tshe de rnam pa tha dad pa gz'an mi srid pas nam z'ig skye ba yod par ḥgyur te || gañ du ḥdi skye bar ḥgyur baḥi dus de yod pa ma yin no sñamdu dgoñs so ||

= यदाङ्कुरोऽयमात्मभावं लभते तदा सिद्धरूप इति नास्य जातिः सम्भवति । यदायमसिद्धरूपस्तदा [अपि] अस्य जातिर्न युज्यते । असिद्धस्यासङ्गावेनाश्रिता जातिर्नाम न सम्भवतीत्यन्यदा जातिर्न सम्भवति । किञ्चित्स्थितिः किञ्चित्तु न सिध्यतीतीहाप्यभयोः पक्षयोरुक्तदोषप्राप्तेन तदा स्वपरयोजातिः सम्भवति । यदेवं कालांशत्रयेऽपि जातिर्न सम्भवति तदा तत्प्रकारान्तरासम्भवात्कदापि जातिर्न भवति । यत्रास्योत्पादः स कालो नास्तीत्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

354

CSV : ḥdir smas pa | ḥo ma z'oḥi dños por ḥgyur bar skye ba yin no || ḥdi yañ mi rigs te | ḥo ma la z'oḥi dños po mi srid paḥi phyir ro || re z'ig ḥo maḥi dños por gnas paḥi ḥo ma la ni deḥi bdag ñid du skye ba med de | deḥi ḥo maḥi bdag ñid der yod paḥi phyir ro || deḥi phyir de ltar na |

= अत्राह । दुग्धं दधिभावेन जायते । इदमपि न युज्यते । दुग्धस्य दधिभावासम्भवात् । दुग्धभावेनावस्थितस्य दुग्धस्य तावत्तदात्मनोत्पत्तिर्न भवति । तस्य तस्मिन्दुग्धात्मना सङ्गावात् । तस्मादेवं सति—

de la de yi dños po ru |
ji ltar skye ba yod min ltar |
de bz'in gz'an gyi dños por yañ |
de la skye ba yod ma yin || 4 ||

V yathā tasyaiva bhāvasya tasmaj jātir na vidyate |
bhāvasyāpi tathānyasya tasmaj jātir na vidyate ||
I should like to change it slightly as follows :

तत्रैव तस्य भावस्य यथा जातिर्न विद्यते ।

तथान्यस्यापि भावस्य तत्र जातिर्न विद्यते ॥

CSV : ji ltar ho maḥi ño bor gnas paḥi ho ma la skye ba mi
srid pa de bz'in du ho ma las gz'an z'oḥi dños por skye ba yaṅ mi
srid do || gaṅ las ho ma z'o yin na z'es bya bar ḥgyur ba ho ma
z'o z'es bsñad pa yaṅ ma yin te | gaṅ gi tshe z'o yin pa deḥi
tshe de ho ma yin la || yaṅ gaṅ gi tshe de ho ma yin pa deḥi tshe
de z'o ma yin pas ho ma z'or ḥgyur ro z'es bya bar mi ruṅ ño ||

= यथा दुग्धस्वभावेनावस्थितस्य दुग्धस्य जातिर्न सम्भवति तथा दुग्धादन्यस्य
दधिभावस्यापि जातिर्न सम्भवति । यस्माद्दुग्धे दधनि भूते दुग्धं दधीति न
व्यपदिश्यते । यदा दधि तदा न तद्दुग्धम् । अपि च यदा तद्दुग्धं तदा न
तद्दधीति दुग्धं दधि जायत इति न युज्यते ॥ ४ ॥

355

CSV : ḥdi las kyaṅ ḥdus byas la skye ba med de | ḥdi ltar |

= इतोऽपि न संस्कृतस्योत्पादः । तथा हि—

thog ma bar daṅ tha ma rnams |
skye baḥi sña rol srid ma yin |
gñis gñis dag ni med pa ru |
ji ltar re re rtsom par ḥgyur || 5 ||

In *d* V *ci* for *ji*, and Vx of CSV *rtsam* for *rtsom*.

V ādir madhyam̐ tahāntas̐ ca janmanah̐ prāṇ na vartate |

dvayor abhāve prārabdham̐ ekaikaṃ jāyate katham || 5 ||

I may suggest the following change :

आदिमध्यावसानानां¹ प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः ।

प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे हर्यैर्द्वयोः ॥ ५ ॥

In *c* of this restoration *pravṛtta* is used for Tib. *rtsom pa* in *d* which literally means *ārambha* or *ārabhyate*, but I have followed here CSV which evidently explain the word by *ḥjug pa* meaning here nothing but *pravṛtti*.

CSV :

thog ma bar daṅ tha ma rnams |
skye baḥi sña rol srid ma yin |

ḥdir thog ma daṅ bar daṅ tha ma dag ni dños poḥi skye ba daṅ

¹ For the expression ādimadhyāvasāna see MV. p. 546, l. 7.

gnas pa dañ h̄jig pa ste | re z'ig de dag skye baḥi sña rol gyi
gnas skabs no yod paḥi ño bor med pas skye baḥi sña rol na ḥdus
byas mi srid do || ei ste skye baḥi dus na skye ba len la gnas paḥi
dus na gnas pa yin z'in h̄jig paḥi dus na h̄jig paḥi sñam na | ḥdi
yañ mi rigs to || ḥdi ltar |

gñis gñis dag ni med pa ru |

ji ltar re re rtsom par ḥgyur ||

ḥdir skye baḥi dus na gnas pa dañ mi rtag pa' gñis med pas gnas
pa dañ h̄jig pa dañ bral baḥi ḥdus byas ñid med paḥi phyir skye
bar yañ mi ḥgyur ro || de bz'in du gnas paḥi dus dañ h̄jig paḥi dus
su yañ gñis gñis dag med par re re ḥjug pa mi srid la || de med
pas ḥdus byas ma yin no ||

आदिमध्यावसानानां प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः ।

इहादिमध्यावसानान्युत्पादस्थितिभङ्गाः । ते तावदुत्पादप्रागवस्थायां सत्स्वरूपेण
न विद्यन्त इति प्रागुत्पत्तेः संस्कृतं न सम्भवति । अथोत्पत्तिकाले गृहीतजन्मनः
स्थितिकाले तिष्ठतो भङ्गकाले भङ्गो भवतीति मन्यते तदपि न युज्यते ।
तथा हि

प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे द्वयोर्द्वयोः ॥

इहोत्पादकाले स्थितिभङ्गयोर्द्वयोरभावात् स्थितिभङ्गविरहितस्य संस्कृतस्याभावा-
न्नास्त्युत्पादः । तथा स्थितिकाले भङ्गकाले च द्वयोर्द्वयोरभावादेकैकस्य प्रवृत्तिर्न
सम्भवति । तदभावाच्च नास्ति संस्कृतम् ॥ ५ ॥

356

CSV : ḥdi las kyañ ḥdus byas kyi skye ba mi rigs te | gañ
gi phyir |

= इतश्च न युक्तः संस्कृतस्योत्पादः । यतः— ।

gz'an gyi dños po med par ni |

bdag gi dños po ḥbyuñ ba med |

de yi phyir na bdag gz'an ni |

gñis ka las ḥbyuñ yod ma yin || 6 ||

V yena bhāvād vinānysmāt svayaṃ bhāvo na jāyate |

tena svaś ca paraś ceti dvayor nūnaṃ na sambhavaḥ || 6 ||

¹ Here mi rtag pa (=mi rtag pa ñid)=h̄jig pa, anityatā=vyaya=bhanga. See MV, p. 545, n. 6.

I think it is not right. I may, however, propose the following :

अभावे परभावस्य स्वभावो नैव विद्यते ।

उभाभ्यां स्वपराभ्यां तदुत्पादो नैव विद्यते ॥ ६ ¹

CŚV ḥdir bum pa la rañ las grub paḥi ño bo med do gyo mo la bltos paḥi phyir ro || gyo mo de dag la yañ bdag gi dños po med de gseg ma la bltos paḥi phyir ro || deḥi phyir de ltar na gz'an gyi dños po gyo mo med na bum pa la bdag gi dños po yod pa ma yin no || de bz'in du gyo mo dag la gyo moḥi bdag gi dños po med na gyo mo dag bum pa la bltos nas gz'an pa ñid duḥaṃ mi hgyur ro || gañ gi phyir de ltar bdag gi dños po med par ḥgaḥ yañ gz'an ñid du mi hgyur ba | deḥi phyir gñis ka las skye ba mi srid de | bdag dañ gz'an dag mi srid paḥi phyir ro || rañ gi ño bo med pas rañ las skye ba mi srid do || gz'an yañ rañ gi ño bos ma grub paḥi phyir gz'an las yañ mi srid pas skye ba med do ||

—इह घटस्य स्वतःसिद्धं स्वरूपं नास्ति कपालापेक्षणात् । कपालानामपि तेषां नास्ति स्वभावः शर्करापेक्षणात् । तस्मादेवमसत्यन्यभावे कपाले नास्ति घटस्य स्वभावः । तथा कपालानां कपालस्वभावभावे तेषां घटमपेक्ष्यान्यत्वमपि न भवति । यस्मादेवं स्वभावं विना कस्यचिदप्यन्यत्वं नास्ति तस्मादुभयत उत्पादो न सम्भवति । अन्यच्च स्वरूपासिद्धेरन्यतोऽपि न सम्भवतीति नास्त्युत्पादः ॥ ६ ॥

357

CŚV : gz'an yañ skye ba yod² pa ḥdi skye ba poḥi sñā rol bam phyis sam cig car rtog grañ na | de la gal to sñā rol tu yin na ni | mi rigs te | rten med paḥi phyir ro || ci ste phyis yin na de yañ mi rigs te | ma skyes pa ni yod pa ma yin paḥi phyir dañ | skye ba don med paḥi phyir ro || ci ste cig car yin na ni deḥi tshe gñis

¹ Cf. MK, I. 3 :

avidyamāne svabhāve parabhāvo na vidyate ||

XXI. 13 :

na svato jāyate bhāvah parato naiva jāyate |
na svataḥ parataś caiva jāyate jāyate kutaḥ ||

1.1 :

na svato nāpi parato na dvābhyam nāpyahetutaḥ |
utpannā jātu vidyante bhāvāḥ kvacana kecana ||

MKā IV. 22 :

sato vā parate vāpi na kiñcid vastu jāyate ||

² X med.

yañ phan tshun bltos pa med pa ñid du hgyur ro || dehi phyir
de ltar na |

=अन्यच्च । किमयमुत्पाद¹ उत्पत्तुः पूर्वं वा पश्चाद्वा युगपदानुवहः ।
तच्च यदि पूर्वम् । न युज्यते । आश्रयाभावात् । अथ पश्चात् । तदपि न
युज्यते । अजातस्यासत्त्वादुत्पादवैयर्थ्याच्च । अथ युगपत् । तदा द्वयमप्युपकार-
निरपेक्षम् । तस्मादेवं सति—

sñon dan phyis dan cig car z'es |
brjod pa ñid du mi nus pa |
dehi phyir skye dan bum pa la |
cig car hbyuñ ba yod mi yin || 7 ||

In a V wrongly *sñon* for *sñon*, and *ci* for *cig*.

V pūrvam param ca yugapad vaktum eva na śakyate |

ghaṭasya janmanaś cāto yugapan nāiva sambhavaḥ || 7 ||

I should like to modify it as below :

पूर्वं पश्चाच्च युगपदङ्गं खलु न शक्यते ।

तस्माद्वटस्य जातेषु युगपन्नास्ति सम्भवः ॥ ७ ॥

For *d* see 361b in both the versions, Skt. and Tib. Here *sambhava* is to be taken in the sense of *utpāda*, *jāti*, *udbhava* (*hbyuñ ba*).

CSV : gañ gi phyir skye ba po dan skye ba la rim par brjod
mi srid pa

dehi phyir skye³ dan bum pa la |

cig car hbyuñ ba yod mi yin

no || gañ gi tshe yod pa ma yin pa dehi tshe bum pa skyeho z'es
bya bar mi rigs so ||

=यस्मादुत्पत्तुरुत्पादस्य च क्रमकथनं न सम्भवति

तस्माद्वटस्य जातेषु युगपन्नास्ति सम्भवः ॥

यदा सङ्गाव एव नास्ति तदा घटो जायत इति न युज्यते ॥ ७ ॥

358

CSV : hdir smras pa | bum pañi skye ba yod pa ñid de | gal
te hdi skye bar mi hgyur na ni | dehi tshe hdiñi rñiñ pañi ño bor

¹ Tib. anutpādaḥ (skye ba med pa). See p. 239, note 2.

³ After it X ad. ba.

mi hgyur ba z'ig na | hdi la gog po ñid kyi mtshan ñid can rñiñ
 pañi ño bo yod par mthoñ ba yañ yin no || deñi phyir rñiñ pañi
 ño bo yod pas skye ba yod pa ñid do || bśad par bya ste | gal te
 hgah z'ig la rñiñ pa ñid yod na ni skye ba yod par hgyur na |
 srid pa hañ ma yin no || ji ltar z'e na | hdi ni gal te rñiñ pa z'es
 bya ba cuñ zad eig yod na ni sñar skyes pa ñiñ de phyis skye ba
 z'ig yin grañ na gñi ga ltar yañ mi skyeho z'es bstan pañi phyir
 bśad pa |

= अत्राह । अस्यैव घटस्योत्पादः । यद्ययं नोत्पद्येत नास्य तदा
 जीर्णं रूपं भवेत् । दृश्यते चास्य हानिलक्षणं जीर्णं रूपम् । तस्माज्जीर्ण-
 रूपसद्भावेनास्यैवोत्पादः । उच्यते । भवेदुत्पादो यदि जीर्णमिति किञ्चिद्भवेत् ।
 न पुनः सम्भवति । कथमिति चेत् । इह यदि जीर्णमिति किञ्चित्स्यात् पूर्वमेव
 तज्जातं पश्चाद्वा जायते । उभयथापि न जायत इति प्रतिपादयन्नाह—

sñar skyes pa yi phyir na ni |
 sñar skyes rñiñ par mi hgyur z'iñ |
 phyi nas kun tu skyes pa yañ |
 phyi nas skyes par mi hgyur ro || 8 ||

In a Vx of CŚV *pañi* for *pa yi*. In b V wrongly *rñed* for *rñiñ*.

V pūrvasya purvajāttavāl lābhah ko'pi na vidyate |

paścāt samjāyayamāno 'pi paścāj jāto na vidyate || 8 ||

According to the commentary I may suggest the following :

नेव जीर्णं पूर्वजातं पूर्वजातत्वहेतुना ।

पश्चात्सर्वत्र जातं चेत्पश्चाज्जातं न वर्तते ॥ ८ ॥

CŚV : rñiñ pañi rñiñ pa ñid gañ yin pa de ni hñig rten gyi
 dños po sñar skyes pa la rtog na | bum pañi sñar skyes pañi gnas
 skabs ni rñiñ pa ñid du mi rigs te | deñi tshe de la gsar pa z'es
 bsñad pañi phyir ro || phyis skyes pañi gnas skabs khe tshañ ma la
 yañ phyis skyes pañi phyir sar pa yin pa rñiñ pa ñid du ga la
 hgyur || gal te sñar skyes pa de da ltar rñiñ pa yin no z'es na | ci
 ste de ñid yin nam gz'an yin | gal te de de ñid yin na ni deñi tshe
 sar pañi gnas skabs ma ñams pañi phyir de rñiñ pa ma yin no ||
 ci ste gz'an yin na ni de yañ de ltar skyes pañi phyir sar pa kho

nar hgyur bas de rñiñ pa ma yin no || dehi phyir de latr na rñiñ
pa ñid med pas de yod pas mtshon pañi skye ba mi srid do ||°

—जौर्णस्य यज्जौर्णत्वं तद्यदि स्नाके वस्तुनः पूर्वं जातं कल्प्यते घटस्य
पूर्वजाताया अवस्थाया जौर्णत्वं न युज्यते । तदा तस्या नूतनेति व्यपदेशात् ।
पञ्चाज्जातायाश्चावस्थाया अविकलायाः पञ्चाज्जातत्वेन नूतनत्वम् । कुतो जौर्णत्वम् ।
यदि पूर्वं जाता सा साम्प्रतं जौर्णेति । किं [सा] सैवान्या वा । यदि सा सैव
तदा नूतनाया अवस्थाया अविनाशश्च सा जौर्णा । अथान्या । सापि
तदज्जातेति नूतनेवेति न जौर्णा । तस्मादेवं सति जौर्णत्वाभावदर्शित
उत्पादो न सम्भवति ॥° ८ ॥

359

CSV hdi las kyañ skye ba mi srid do || dus gsum char du yañ
de mi rigs pañi phyir ro || de ñid bstan pañi phyir bśad pa |

= इतोऽपि नास्युत्पादः । न हि स कालत्रयेऽपि युज्यते । तदेव
प्रतिपादयन्नाह—

da ltar ba yi dños po ni |
de ñid las hbyuñ ma yin z'in |
ma ñons las hbyuñ yod min la |
h̄das pa las kyañ yod ma yin || 9 ||

In a Vx of CSV *pañi* for *pa yi*, and in *b byuñ* for *hbyuñ*.

V anāgatān na bhavati nātītād api jāyate |

vartamānasya bhāvasya tasmād eva na sambbhaḥ || 9 ||

I should like to make the following change :

वर्तमानस्य भावस्य तस्मादेव न सम्भवः ।

नानागतास्तन्भवोऽस्ति नातीतादपि विद्यते ॥ ९ ॥

CSV : da ltar bañidon hdi ñid las de ñid hbyuñ ba ni med
de | rgyu dan hbras bu dag cig car med pañi phyir la | cig car pa
ñid du yod na yañ rgyu dan hbras buñi dños po mi h̄thad pañi
phyir ro ||

ma ñons pa las byuñ ba yod min te |
ma ñons pa yod pa ma yin pañi phyir bdag ñid can [ma] yin pañi
phyir ro || h̄das pa las kyañ hbyuñ ba yod pa ma yin te | h̄das
pa yañ yod pa ma yin pañi phyir ro || gañ gi tshe dus gsum char

du yañ ḥbyuñ ba yod pa ma yin pa deḥi tshe rañ bz'in gyis rkye
ba med do z'es bya ba gnas so ||

वर्त्तमानोऽर्थः । स खलु तस्मादेव न सम्भवति । हेतुफलयोरयौगपद्यात् ।
यौगपद्यभावेऽपि हेतुफलभावानुपपत्तेः ।

नानागतात्मन्भवोऽस्ति ।

अनागतस्यासङ्गावेन निराश्रयत्वात् । नातीतादपि सम्भवो विद्यते । अतीत-
स्याप्यसङ्गावात् । यदा कालत्रयेऽपि सम्भवो नास्ति तदा नास्ति स्वरूपेणोत्पाद-
इति स्थितम् ॥ ८ ॥

360

CSV : gz'an yañ gal te dños po de dag la rañ gi ño bos yod
na ni deḥi tshe rañ bz'in la ldog pa med pas dños po skyes paḥi
rañ bz'in ma byuñ ba las ḥbyuñ ba med paḥi phyir gśéd naś
ḥons par ḥgyur ro || ḥgags paḥi rañ bz'in la yañ byuñ nas yod¹
pa med paḥi phyir gśéd ru ḥgro bar ḥgyur na | ḥdi ni srid pa
yañ ma yin no || beom ldan ḥdas kyis dge sloñ dag de ltar na mig
ni skye ba gañ nas ḥons pa ma yin la | ḥgag pa ni gañ yañ ḥgro
ba ma yin no z'es gsuñs la | de bz'in du ḥphags pa glañ
po tshal gyi mdo las |

gal te chos rñams rañ bz'in yod ḥgyur na |
rgyal ba ñan thos beas pas de mkhyen ḥgyur |
ther zug² chos ni mya ñan ḥdaḥ mi ḥgyur |
mkhas rñams nam yañ spros dañ bral mi ḥgyur ||

z'es gsuñs so || deḥi phyir de ltar na don gañ z'ig |

= अन्वयः । यदि तेषां भावानां स्वभावेन सङ्गावस्तदा स्वभावस्यानिवृत्ते-
र्जाता भावाः स्वभावेनानुद्भूतत्वादुद्भवाभावात्कुत आगच्छन्ति । निरुद्ध-
स्वभावत्वेऽपि भूत्वा सङ्गावाभावात्क गच्छन्ति । न चेदं सम्भवति । उक्तं हि
भगवता—एवं चक्षुर्भिन्नव उत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानं न
क्षचिन्नच्छति ।³ एवम् आ र्यं ह स्ति क ष्य सू त्रेऽप्युक्तम्—

¹ X med.

² X thu. But see MV, p. 388 ; MVt. ed. Sakaki, 7283.

³ It is from the Paramārthasūnyatā as quoted in BCP, pp. 581 ff. adding
samnicayam between kvacit and gacchati and the following after gacchati : iti hi bhikṣavaḥ
caksur abhūtvā bhavati bhūtvā ca prativigacchati. See Pitāputrasamāgama
quoted in ŚS, pp. 250 ff. ; Poussin's note, BCP, p. 582.

⁴ Kanjur, Mdo, M., fols. 155-179 ; Feer, p. 261 ; Nanjio, 193-4. It is quoted in MV,
388, 514 ; , ŚS pp. 133, 404 ; SS, p. 67 ; MVt, § 65-75.

यदि को चि धर्माण भवेत्स्वभावः

तत्रैव गच्छेय जिनः सन्नावकः ।

कूटस्थधर्माण सिया न निर्द्वैतो

न निष्प्रपञ्चो भवि जातु पण्डितः ॥¹

तस्मादेवं यस्यार्थस्य—।

skyes pa la ni ḥon ba dañ |
de bz'in ḥgags la ḥgro ba med |
de ltar yin na ci lta bur |
srid pa sgyu ma ḥdra ma yin || 10 ||

In *a* V wrongly *pa* for *ba*. V and Vx of CŚ ḥgag for ḥgags in *b* and *lta* for *ltar* in *c*. For *ci* in *c* Vx of CŚV *ji*.

V utpannasyāgatir nāsti niruddhasya tathā gatiḥ |
bhavo māyāpatikāśaḥ katham evaṃ na jāyate || 10 ||

I may change it slightly as follows :

उत्पन्नस्यागतिर्नास्ति निरुद्धस्य गतिस्तथा ।

एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत् ॥ १० ॥

CŚV : de las ṇes par rañ bz'in med do || gal te de la rañ bz'in med na | ci z'ig yod ce na | brjod par bya ste | gañ kun las ṇon moñs pa dañ rnam par byañ baḥi rgyur byas paḥi ṇo bo rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba de yod la | sgyu mar byas paḥi glañ po che dañ rta la sogs pa dañ ḥdra ba de yañ byis pa phyin ci log pa dag gis rañ bz'in dañ beas pa ṇid du yoñs su rtog go || ḥphags pa rnam kyis ni sgyu ma dañ smig rgyu la sogs pa ltar rañ bz'in med pa don ji lta ba bz'in du yoñs su geod de | ji skad du m d o las |
du m d o las |

sems can mi dañ śed skyes kyañ ruñ ste |²
ḥdir skye śi ba ḥgaḥ yañ skye mi ḥgyur |

¹ Quoted in MY, pp. 388, 514. In the Tib. version *ko ci* in *a* is omitted. For *tatraiva gaccheya* in *b* Tib. reads *de mkhyen ḥgyur* which literally means, as required, *tam avagacchet*, here in Buddhist Skt. *tam avagaccheyā*, Tib. *mkhyen* meaning 'to know.'

² The meaning of the line is not quite clear to me. Here *śed* seems to be for *śed bu*, Skt. *mānava*.

chos kun rañ bz'in sgyu hdra stoñ pa ste |

mu stegs can gyis śes par nus ma yin ||¹

z'es gsuñs la ||° slob dpon yañ hphags pañi ye śes la bltos nas
rnam par dpyod pañi hbras bu brjod pañi phyir gsuñs pa ni |

de ltar yin na ji lta bur |

srid pa sgyu ma hdra ma yin ||

z'es bya ba ste | rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba ni ji lta ba bz'in
mthoñ ba sgyu ma byas pa lta bur h̄gyur gyi mo gśam gyi bu
lta bu ni ma yin no || gal te rnam par spyod pa h̄dis skye ba rnam
pa thams cad du bkag pa las h̄dus byas skye ba med par bstan
par h̄dod na ni dehi tshe de sgyu ma lta bu ñid du mi h̄gyur gyi |
mo gśam gyi bu la sogs pa dag gis ñe bar gz'al bar h̄gyur ba
z'ig na | rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba med par thal bar h̄gyur
bañi h̄jigs pas de dag dañ bstun pa mi byed kyi | de dañ mi h̄gal
ba sgyu ma la sogs pa dag dañ ni byed do || dehi phyir hphags
pa ni sgyu ma byas pa lta buñi srid pa sñiñ po med pa ñid du
gzigs pa na sñiñ po med pañi h̄khor ba la ehags pa thams cad yoñs
su zad pas rnam par grol bar h̄gyur bas h̄di la mi rigs pa ci yañ
med de || h̄dir rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba la skur ba ma btab pas
h̄jig rten pañi rnam par bz'ag pa thams cad mi h̄jig la yañ dag
pa ji lta ba bz'in khoñ du chud pas thar pa h̄grub pañi phyir ro ||

= ततो नूनं नास्ति स्वभावः । यदि तस्य स्वभावो नास्ति किमस्तीति चेत् ।

उच्यते । यत्संक्षेपव्यवदानहेतुनिबन्धनं कृतकं रूपं प्रतीत्यसमुत्पन्नं तदस्ति ।

मायाकृतगजतुरङ्गादिवत् । तच्च विपर्यस्तैर्बालैः स्वभावमेव कल्प्यते । आर्यैस्तु

मायामरौचिवन्निःस्वभावोऽर्थो यथावत्परिच्छिद्यते । यद्योक्तं सूत्रे

सत्त्वो नरो मानव जात युज्यते

जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति ।

मायेव धर्मा हि स्वभावशून्या

ज्ञातुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः ॥

इति ।° आचार्योऽप्यार्यज्ञानमपेक्ष्य विचारफलमुद्भावयन्नाह

एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत् ॥

इति । प्रतीत्यसमुत्पन्नं हि यथावद्दृष्टं मायिकसदृशं वक्ष्यापुन इव

¹ See vṛtti, 375 (=XV-25) where it is quoted again;

नास्ति । यद्यनेन विचारेणोत्पादस्य सर्वथा प्रतिषिद्धत्वात्संस्कृतं सर्वथा नोत्पद्यत
इति प्रतिपिपादयिषितं तदा तन्मायावदेव न जायते । वन्ध्यापुत्रादिभिरूपमायां
तु प्रतीत्यसमुत्पादाभावप्रसङ्गभयान्न तैरूपमौयते । अपि तु तदविरहेर्माया-
दिभिः । तस्मान्मायाकृतस्येव भवस्यासारतावलोकनेऽसारसंसारसर्वराग-
क्षयादिसुक्तिर्भविष्यतीतीह न किञ्चिदाचार्यस्यायुक्तम् । इह प्रतीत्यसमुत्पादान-
पवादेन लौकिकसर्वव्यवस्थाया अविनाशे यथावत्सम्यगवगमान्मोक्षः
सिध्यतीति ॥ १० ॥

361

CSV : de ltar ḥdus byas sgyu ma byas pa lta bur brjod nas
deḥi mtshan ṅid rnam kyaṅ yod paḥi ṅo bo ma yin par bstan
paḥi phyir bśad pa |

= एवं संस्कृतं मायाकृतमिवोक्ता तन्नक्षणान्यपि न सद्रूपणीति प्रति-
पादयन्नाह—

skye daṅ gnas daṅ ḥjig pa rnam |
cig car ḥbyuṅ ba yod min z'ig |
rim gyis ḥbyuṅ ba yod min na |
nam z'ig ḥbyuṅ ba yod par ḥgyur || 11 ||

For *car* in *b* V and *Vx* of CS *char* evidently for *tshar*. In *d*
V wrongly *kyis* for *gyis*.

* उत्पादस्थितिभङ्गानां युगपन्नास्ति सम्भवः ।

क्रमशः सम्भवो नास्ति सम्भवो विद्यते कदा ॥ ११ ॥¹

CSV : re z'ig phan tshun ḥgal baḥi phyir skye ba daṅ gnas pa
daṅ ḥjig pa rnam skad cig ma gcig la ḥbyuṅ ba ni med do ||
rim gyis kyaṅ ḥbyuṅ ba yod pa ma yin te | ḡṅis ḡṅis dag med par
re re ḥbyuṅ ba med paḥi phyir ro || rim daṅ cig car ma gtogs par
grub paḥi rgyu gz'an ma gzigs paḥi phyir

nam z'ig ḥbyuṅ ba yod par ḥgyur

z'es bya ba smos so ||

= अन्योन्यविरोधात्तावदुत्पादस्थितिभङ्गानामेकस्मिन् क्षणे न सम्भवः ।

क्रमशोऽपि नास्ति सम्भवः । द्वयोर्द्वयोरभाव एकैकस्यासम्भवात् । क्रम-
योगपद्याभ्यामन्यत्र सिद्धेर्हेत्वन्तरानवसोक्तनादुक्तं

सम्भवो विद्यते कदा ॥

इति ॥ ११ ॥

¹ Quoted in CSV, 201 (=IX. 1) ; HPS, p. 482.

362

CSV : gz'an yañ | skye ba la sogs pa ḥdi rnams ḥdu byed kyī
phuñ poḥi khoṅs su gtoḡs paḥi phyir ḥdus byas ṇīd yin te | deḥi
phyir ṇes par de rnams la yañ ḥdus byas kyī mtshan ṇīd gz'an
dag gcig ḥbyuñ bar bya dgos so || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अन्यच्च । उत्पादादीनामेषां संस्कारस्कन्धान्तर्गतत्वात् संस्कृतत्वम् ।
तस्मान्नियतं तेषामप्यन्यैः संस्कृतलक्षणैरेकान्तेन भवितव्यमिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye ba la sogs thams cad la |
slar yañ thams cad ḥbyuñ ba ste |
de las ḥjig pa skye ḥdra z'in |
gnas pa ḥjig dañ ḥdra bar snañ || 12 ||

In c V and Vx of CS *phyir* for *las*.

V utpādādiṣu sarveṣu punaḥ sarvasya sambhavaḥ |
tasmād utpādavad bhaṅgo drśyate bhaṅgavat sthitiḥ || 12 ||

I should like to modify it very slightly :

उत्पादादिषु सर्वेषु सर्वेषां सम्भवः पुनः ।

तस्मादुत्पादवद्गङ्गा भङ्गवद्व्यतिथिः ॥ १२ ॥

CSV : skye ba la sogs te skye ba dañ gnas pa dañ ḥjig pa
ḥdus byas ṇīd du khas blaṅs pa rnams la

slar yañ thams cad ḥgyur ba ste |
yañ thams cad ḥbyuñ bar ḥgyur ro || ḥaṅ ḥbyuñ ba yin na
ni skye ba la skye ba gz'an du ḥgyur ro || ji ltar skye ba la skye
ba gz'an yin paḥi tshul

de las ḥjig pa skye ḥdra z'in ste |
ḥjig pa la yañ ḥdus byas yin pas mtshan ṇīd gsum dañ ldan
no || deḥi phyi ḥjig pa la yañ ḥjig pa gz'an yod pas ḥjig paḥi
ḥjig par ḥgyur ro || de dag la yañ gz'an dag yin z'in | de la yañ
gz'an dag tu ḥgyur bas thug pa med de | thug pa med pa yin na
yañ dños po thams cad mi ḥgrub pas ḥdus byas kyī mtshan ṇīd
rnams rañ bz'in gyis med do ||

= उत्पादादिषु संस्कृतत्वेनाभ्युपगतेषूत्पादस्थितिभङ्गेषु

सर्वेषां सम्भवः पुनः ।

पुनः सर्वेषां सम्भवो भवेत् । पुनः सम्भवे चोत्पादस्योत्पादान्तरं भवेत् ।
यथोत्पादस्योत्पादान्तरन्याय[स्तथा]

तस्मादुत्पादवङ्गः ।

भङ्गस्यापि संस्कृतत्वेन लक्षणत्रययोगः । तस्माद्भङ्गस्यापि भङ्गान्तरसङ्गावाङ्गस्य
भङ्गो भवेत् । तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्यनवस्था । अनवस्थायां च सर्वेषां
भावानामसिद्धेर्न सन्ति स्वभावेन संस्कृतलक्षणानि ॥ १२ ॥

363

CSV : gz'an yañ mtshan ñid ḥdi rnams ḥbyuñ ba na mtshan
gz'i las tha dad paḥi ño bo can z'ig gam tha mi dad pa z'ig mtshan
ñid kyi las la ḥjug grañ na | de la re z'ig |

=अपि च । एषां लक्षणानां सम्भवे लक्ष्याङ्गिरूपेणभिन्नरूपेण वा
लक्षणकर्मणि प्रवृत्तिः । तत्र तावत् ।

mtshan las mtshan gz'i gz'an z'e na' |
mtshan gz'i mi rtag ñid ga las |
yañ na bz'i ga yañ yod paḥi |
ño bor gsal bar yod ma yin || 13 ||

In a V and Vx of CS *dan* for *las* ; Vx of CS *med* for *gz'i*. In
c V and Vx of CS *gaḥaṇ* and *pa yi* for *ga yañ* and *paḥi* respectively.

V bhinnam cel lakṣaṇāl lakṣyaṃ lakṣyasyānityatā kutah |
caturñām api tad vyaktaṃ satsvabhāvo na vidyate || 13||

I should like to change it as follows :

लक्ष्यं चेन्नलक्षणादन्यलक्ष्यस्यानित्यता कुतः ।

चतुर्णामथवा व्यक्तं सङ्गावो¹ नैव विद्यते ॥ १३ ॥

CSV : ji ltar tsha ba dan drañ ba dan bde ba dan sdug bsñal
ba la sogs pa dag gcig la gcig med par ḥgyur bas gz'an ñid du
gnas pa de bz'in du mtsan gz'i yañ mtshan ñid las tha dad par
ḥjug pa na mi rtag pa ñid med par yañ ḥbyuñ bar ḥgyur na |
ḥdus byas ni mi rtag pa ñid med par ḥbyuñ ba ma yin pas ḥdiḥi
gz'an ñid mi rigs so || ci ste ñes pa ḥdi spañ bar ḥdod nas mtshan
ñid dan mtshan gz'i gz'an ma yin pa ñid du rtog na ni deḥi tsho
skyon gz'an ḥdi yin te | ḥdi ltar

¹ Yod paḥi ño bo =sadbhāva, see 369 (=XV. 19), Tib. d, Skt. c.

yañ na bz'i ga yañ yod pañi |
ñi bor gsal bar yod ma yin ||

gal te mtshan ñid gsum dañ mtshan gz'i geig ñid du khas len na | deñi tshe mtshan ñid gsum dañ mtshan gz'i ste bz'i char yañ dños po med par hgyur ro || ji ltar z'e na | hdir geig ñid du khas blañs pa yin na ni mtshan gz'i ñid du¹ mi rigs pañi phyir la mtshan gz'i yañ mtshan ñid du mi rigs pañi phyir bz'i car yañ med par hgyur bañam | yañ na rañ gi ño bo ma grub pañi phyir de ñid dañ gz'an ñid du khas blañs par mi byaño ||

=यथा शीतोष्णसुखदुःखादीनामेकैकस्याभावादन्यत्वं वर्तते तथा लक्ष्य-
मपि लक्ष्यणाङ्गिन्नं प्रवर्तते चेदनित्यत्वं न भवेत् । संस्कृतं च विनानित्यत्वं न
सम्भवतीति नास्यान्यत्वं युक्तम् । अथास्य दोषस्य परिजिहीर्षया लक्ष्यलक्षणयो-
रनन्यत्वं कल्पते तदायमपरो दोषः । तथा हि

चतुर्णामथवा व्यक्तं सङ्गावो नैव विद्यते ॥

यदि लक्षणत्रयं² लक्ष्यं चैकमेवाभ्युपगम्यते तदा लक्षणत्रयं लक्ष्यं चेति
चत्वारो³ऽपि भावा न भवेयुः । कथमिति । इहैक्याभ्युपगमे लक्ष्यं न युज्यते ।
लक्ष्यमपि च लक्षणं न युज्यत⁴ इति चत्वार्यपि न भवन्ति । अपि च स्वरूपासिद्ध्या
तत्त्वमन्यत्वं च नाभ्युपगन्तव्यम् ॥ १३ ॥

364

CSV : hdir smras pa | skye ba la sogs pa rnam ni yod pa ñid
de | de dag gi rgyu mtshan gyi rgyu yod pañi phyir ro || hdir
myu gu la sogs pa rnam rgyuñi tshogs pa de dañ de la brten
nas hbyuñ bar de la mkhas pa rnam hchad do || gal te skye ba
la sogs pa rnam med na ni rgyuñi tshogs pa don med pa ñid du
hgyur na | don med pa yañ ma yin no || deñi phyir skye ba la
sogs pa rnam yod pa ñid do || bsad par bya ste | gal te hgañ z'ig
las hgañ z'ig skye bar hgyur na ni skye ba la sogs pa dag tu hgyur
na | srid pa yañ ma yin no z'es bstan pañi phyir bsad pa |

=अत्राह । सन्धेर्वोत्यादादयस्तेषां निमित्तहेतुसङ्गावात् । इहा-
ङ्कुरादयस्तां हेतुसामर्थीं प्रतीत्योत्पद्यन्ते इति तदभिज्ञा व्याचक्षते । यद्युत्-

¹ X da |

² See 351 (=XV. 1), note 2.

³ V refers it to MK, V. 7 and says : lakṣya, lakṣaṇa, bhāva, and abhāva. This is not right.

⁴ For lakṣya and lakṣaṇa see MK, V. 2-7.

पादादयो न स्युर्हेतुसामग्री व्यर्था स्यात् । न तु व्यर्था । तस्मात्सन्धेवोत्-
पादादयः । उच्यते । स्युत्पादादयो यदि किञ्चित्कुतश्चिदुत्पद्येत । न तु
सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—

dños po dños las mi skye ste |
dños po dños med las mi skye |
dños med dños med mi skye ste |
dños med dños las mi skye ho ||

In c Vx of CŚ and CŚV *po* for first *med*.

* न भावाज्जायते भावो भावोऽभावाच्च जायते ।

नाभावाज्जायतेऽभावोऽभावो भावाच्च जायते ॥ १४ ॥¹

CŚV : re z'ig dños po myu gu grub paḥi ño bo ni dños po sa
bon rnam par ma gyur pa las skye ba mi srid de | rnam par ḥgyur
bz'in pa ma yin paḥi sa bon skyed par byed pa ñid du mi rigs
paḥi phyir la | grub paḥi myu gu dños poḥi ño bo slar yañ skye
bar mi rigs paḥi phyir | dños po med pa las kyañ mi skye ste |
dños po med pas mes tshig paḥi sa bon la ni ḥbras bu bskyed
paḥi nus pa med la skye baḥi ño bo can gyi dños po la yañ slar
skye ba med pas dños po med pa las mi skye ho || dños po med
pa dños po med pa las kyañ mi skye ste | dños po med pa las
cuñ zad kyañ skye baḥi nus pa med paḥi phyir la || dños po med
pa la mo gśam gyi bu la sogs pa ltar skye ba mi srid paḥi phyir
dños po med pa las kyañ dños po med pa mi skye ho || dños po med
pa ni dños po las kyañ mi skye ste | bśad zin paḥi ñes pa thog tu
ḥbab pa ñid kyi phyir ro || de ltar na dños po las kyañ dños po
med pa mi skyho || gañ gi tshe dños po dañ dños po med pa las
dños po dañ dños po med pa skye ba yod pa ma yin pa deḥi
tshe skye ba mi srid pas rgyu dañ rkyen gyi tshogs pas dños po
ci z'ig yod de | ḥdi ni gyi naḥo ||

= भावस्तावत्सिद्धरूपोऽङ्कुरो भावादविकृताबीजाज्जायत इति न सम्भ-
वति । न ह्यविक्रियमाणस्य बीजस्य जनकत्वं युज्यते । न च सिद्धस्याङ्कुरस्य

¹ This kārika is in fact identical with MK, XXI, 12, from which the original Skt. is given above. The Tib. version is also the same. V seems not to have noticed it and gives the following which is admirable :

bhāvo na jāyate bhāvād bhāvo 'bhāvān na jāyate |
nābhāvo jāyate 'bhāvād abhāvo bhāvato na ca ||

भावस्य रूपं पुनरपि जायत इति युक्तम् । अभावादपि न जायते । अभावा-
 दग्निदग्ने बीजे फलजनकशक्तेरभाव उत्पत्तिसत्त्ववतो भावस्य पुनरप्युत्पादो
 न भवतीत्यभावाच्च जायते । अभावादप्यभावो न जायते । न ह्यभावा-
 क्तिष्ठिदुत्पत्तुं शक्नोति । अभावस्य नन्यापुत्रादिवदुत्पादासम्भवान्नाभावादप्य-
 भावो जायते । भावादप्यभावो न जायते । उक्तदोषवज्रपातात् । तथा
 च भावादप्यभावो न जायते । यदा भावादभावाच्च भावोऽभावश्च न
 जायते तदा जातिर्न सम्भवतीति कोऽस्ति हेतुप्रत्ययसामग्र्या भावः ।
 तुच्छोऽयम् ॥ १४ ॥

365

CSV : ḥdi las kyañ yod pa ma yin te | skye ba dañ ḥjig pa dag
 mi rigs paḥi phyir ro || ḥdir skye ba dños poḥi rañ bz'in gyi don
 nam dños po med paḥi rañ bz'in rtog grañ na | de bz'in du ḥjig
 pa yañ rtog pa na | dños po ḥam dños po med pa z'ig la rtog
 grañ na | rnam pa thams cad du me srid do z'es bstan paḥi phyir
 bśad pa |

=इतोऽपि नास्ति भावो । उत्पादभङ्गयोरयुक्तत्वात् । इहोत्पादो भावस्य
 स्वभावार्थोऽभावस्य वा स्वभावार्थः कल्पते । एवं भङ्गोऽपि कल्पते चेद्भावस्या-
 भावस्य वा कल्पते । सर्वथापि न सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—

dños po dños por mi ḥgyur te |
 dños med dños por mi ḥgyur ro |
 dños med dños med mi ḥgyur te |
 dños po dños med mi ḥgyur ro || 15 ||

V bhāvo na jāyate bhāvo 'bhāvo bhāvo na jāyate |
 nābhāvo jāyate 'bhāvo bhāvo 'bhāvo na jāyate || 15 ||

This is good. The following may also be proposed :

भावो नैव भवेद्भावोऽभावो भावो भवेन्न च ।

भवेदभावो नाभावो भावोऽभावो भवेन्न च ॥ १५ ॥

CSV : de la dños po z'es bya ba ni skyes śiñ bdag ñid kyi
 dños po rñed paḥi don te | de slar yañ dños por mi ḥgyur z'iñ |
 slar yañ skye bar mi ḥgyur te | yod pa skye ba don med paḥi
 phyir ro || de ltar na

dños po dños por mi ḥgyur ro ||

dños po med pa yañ dños por mi hgyur ro || dños po med pa z'es
 bya ba yod pa ma yin pa ji ltar dños po hyur te | mo gśam
 gyi bu yañ skye bar thal bahi phyir ro || de latar na dños po med
 pa yañ dños por mi hgyur ro || de ltar na re z'ig dños poñi dños
 po med pa dañ dños por mi hgyur bas skye ba mi srid do ||
 de¹ ni hjig pa yañ mi srid de | ji ltar z'e na | re z'ig dños po med
 pa ni dños po med par mi hgyur te | yod pa ma yin pa la ni ri boñ
 gi rwa ltar yañ dños po med pa med pahi phyir ro || dehi phyir
 dños po med pa dños po med par mi hgyur ro || dños po yañ
 dños po med par gyi² hgyur te | phan tshun hgal bahi phyir ro ||
 dños po med pa med na ni hjig pa med la | skye ba dañ hjig pa
 med na yañ hdus byas med do z'es bya bar grub po || ji skad
 du | bcom ldan hdus kyis

hdus byas hdus ma byas kun rnam par³ dben |

drañ sroñ de dag rnam rtog mi mñah ste |

hgro ba kun la hdus ma byas thob cin |

rtaḡ tu lta bar gyur pas rnam par dben ||

z'es gsus so ||

==तत्र भाव इति जातो लब्धात्मभावोऽर्थः । स पुनरपि भावो न भवेत् ।
 पुनरपि न जायेत । सत उत्पादवैयर्थ्यात् । एवं च

भावो नैव भवेद्भावः ।

अभावोऽपि भावो न भवेत् । अभाव इत्यसन् कथं भावो भवेत् । वन्यापुत्र-
 स्थाप्युत्पादप्रसङ्गात् । एवं सत्यभावोऽपि भावो न भवेत् । एवं तावद्भावस्य न
 भावो न चाभावो भवेदिति न सम्भवत्युत्पादः । भङ्गोऽप्यस्य न सम्भवति ।
 कथमिति । अभावस्तावच्चाभावो भवेत् । न ह्यसतः खरविषाणस्यैवाभावः ।
 तस्मादभावो नाभावो भवेत् । भावोऽपि नाभावो भवेत् । परस्परविरोधात् ।
 अभावाभावे भङ्गाभावः । उत्पादभङ्गाभावे च नास्ति संस्कृतमिति सिध्यति ।
 यथोक्तं भगवता

संस्कृतऽसंस्कृतसर्वविविक्ता

नास्ति विक्लप्येन तेषमृषीणाम् ।

सर्वगतौषु असंस्कृतप्राप्ता

दृष्टिगतेहि सदैव विविक्ता ॥¹

इति ॥ १५ ॥

366

CŠV ḥdir smras pa | skyes pa mi skye la ma skyes pa yañ
mi skye ste | dños po dañ dños po med pa dag la skye ba bkag
paḥi phyir ro || ḥo na' ci z'e na | skye bz'in paḥi don skyeho || ḥdi
yañ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । जातो न जायतेऽजातोऽपि न जायते । निषिद्धो हि भावा-
भावयोज्जातिः । किं तर्हीति चेत् । जायमानोऽर्थो जायते । इदमपि नु युक्त-
मिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi ḥgyur |
yañ na thams cad skye bz'in pa |
ñid ni yin par thal bar ḥgyur || 16 ||

In *a V yi* for *ni*.

* जायमानाद्विजातत्वाज्जायमानो न जायते ।

अथवा जायमानत्वं सर्वस्यैव प्रसज्यते ॥ १६ ॥²

CŠV :

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi ḥgyur |

gal te gañ cuñ zad eig skyes śiñ cuñ zad eig ma skyes pa de skye
bz'in pa yin na | de ltar na ni ḥo na skye bz'in pa de yod pa ma
yin te | skyes pa dañ ma skyes pa dag la rjes su z'ugs pas gz'an
gsum pa skye bz'in paḥi dus kyi rnam pa med do || deḥi phyir
med pa ñid kyis skye bz'in pa mi skyeho || gal te gñi gaḥi ño bo
skye³ bz'in pa yin na ni deḥi phyir deḥi gañ cuñ zad eig skyes pa
de ni skyes paḥi khoñs su gtogs paḥi phyir mi skye ste | dños
po ni mi skyeho z'es brjod paḥi phyir ro || deḥi cuñ zad ma skyes
pa gañ yin pa de yañ mi skye ste | dños po med pa mi skyeho
z'es brjod paḥi phyir ro || ci ste skyes pa dañ ma skyes pa dag la
skye bz'in pa ñid rtog na | de lta yin na | ḥdas pa dañ ma ḥoñs

¹ Quoted in MV, p.179.

² Quoted in MV, p.-80.

³ X skyes,

pa gñis kyañ skye bz'in pa ñid du hgyur ro || z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

yañ na thams cad skye bz'in pa |

ñid ni yin par thal bar hgyur ||

z'es bya ba smos so || skye bañi bya ba thob par gyur pa skyes
z'in pa ni mi gnas pañi phyir h̄das pa kho nar hgyur la | ma
skyes pa ni ma hoñs par hgyur ro || deñi phyir h̄dir skye bz'in la
skye ba rtog na | yañ na dus gsum po thams cad skye bz'in pañi
khoñs su gtogs pa ham | yañ na skye bz'in pa ze's bya ba gañ na
yañ med do z'es bya bar gnas so ||

=जायमानार्हजातत्वाज्जायमानो न जायते ।

यदि यस्य किञ्चिज्जातं किञ्चिदजातं तज्जायमानं तर्ह्येवं न तज्जायमानम् ।
जाताजातानुप्रवेशेन नापरस्तृतीयो जायमानस्य कालाकारः । तस्मादसत्त्वेन
जायमानो न जायते । यद्युभयरूपं जायमानम् । तस्मादेव तस्य यत्किञ्चिज्जातं
तज्जातान्तर्गतत्वाच्च जायते । भावो न जायत इत्युक्तेः^१ तस्य यत्किञ्चिदजातं तदपि
न जायते । नाभावो जायत इत्युक्तेः^१ अथ यदि जाताजातयोरजायमानत्वं
कल्प्यते । तथा सत्यतौतानागतयोरजायमानत्वं स्यादिति प्रतिपादयन्नाह

अथ वा जायमानत्वं सर्वस्यैव प्रसज्यते ॥

इत्युक्तम्^२ प्राप्तजन्मव्यापारो जातो नावतिष्ठत इत्यतीत एव भवति । अजातो-
ऽनागतो भवति । तस्मादेवेह जायमानस्य जातिः कल्प्यते । अथवा कालद्वये
सर्वमेव जायमानान्तर्गतमथवा न किमपि जायमानमस्तीति स्थितम् ॥ १६ ॥

367

CŚV : gz'an yañ skye bz'in pañi dños por gnas pa yoñs su
brtag pa gañ yin pa de ci skye bz'in pañi bdag ñid du bya ba
ham skye bz'in pañi bdag ñid du bya ba ma yin pa z'ig tu hgyur
grañ na | gñi ga ltar yañ skyon du hgyur ro z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

=अपि च । यो जायमानो भावो वर्तत इति परिकल्प्यते स किं
जायमानात्मना कार्यं उत जायमानात्मनाऽकार्यः । उभयदर्शनेऽपि दोष इति
प्रतिपादयन्नाह—।

^१ 364 (=XV. 14).

^२ As bśad (śha) is already mentioned smos (uktam) is not necessary here.

skye bz'in pa yi bdag ñid du |

bya ba skye bz'in par mi hgyur |

skye bz'in pa yi bdag ñid du |

mi byaḥan skye bz'in par mi hgyur || 17 ||

V jāyamānasvarūpeṇa jāyamāno na jāyate |

jāyamānāsvarūpeṇa jāyamāno na jāyate || 17 ||

V has not here translated *bya ba*, *kārya*, in *b* and *mi bya*, *akārya*, in *d*. I propose the following :

जायमानात्मना कार्यो जायमानो न जायते ।

जायमानात्मनाऽकार्यो जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

CSV : skye bz'in paḥi rañ bz'in gañ yin pa de ni deḥi bdag ñid du rnam par gnas paḥi phyir bya ba ma yin la || gañ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du mi bya ba de yañ skye bz'in par mi hgyur te | skye bz'in paḥi bdag ñid du ma ggyur paḥi phyir ro || gañ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du bya ba de yañ skye bz'in pa ma yin pa ltar skye bz'in par mi hgyur bas skye bz'in pa med do || skye bz'in pa med pas kyañ skye bz'in pa me skyehö ||

==यो जायमानस्त्वभावः स तदात्मना व्यवस्थितेन कार्यः । यो जायमानात्मनाऽकार्यः सोऽपि न जायमानो भवेत् । जायमानात्मनाऽभूतत्वात् । यो जायमानात्मना कार्यः सोऽप्यजायमान इव जायमानो न भवतीति न जायमानः । जायमानाभावाच्च जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

368

CSV : ḥdir smras pa | skye bz'in paḥi don de ni yod pa ñid de ḥdas pa dañ ma ḥoñs paḥi bar na gnas paḥi phyir ro || ḥdir ḥdas pa dañ ma ḥoñs paḥi bar na skye bz'in pa z'es bya ba yod te | gal te med na ni ci la bltos nas ḥdas pa dañ ma ḥoñs pa rnam par ḥjog par hgyur || de yod na ni ma ḥoñs paḥi don de la ma ḥoñs pa dañ thal ba z'es bya ba de la ḥdas pa z'es brjod do || deḥi phyir skye bz'in pa la bltos pa ñid kyis dus gñis po de rigs so || bśad par bya ste |

==अत्राह । अस्त्येव स जायमानोऽर्थोऽतीतानागतयोर्मध्येऽवस्थानात् । इहातीतानागतयोर्मध्ये जायमानो नाम विद्यते । यदि न विद्येत किमपेक्षा-

तीतानागतयोर्व्यवस्था स्यात् । तत्सङ्गावे हि सोऽनागतोऽर्थोऽनागतो नाम
अतिक्रान्तश्च सोऽतीतो नामोच्यते । ततो जायमानापेक्षणादेव तत्कालद्वयं
युज्यते । उच्यते—

gañ gi gñis po bar med par |
srid pa yod pa ma yin pa |
de la skye bz'in pa med do |
gañ phyir de lahan bar yod phyir || 18 ||

In a Vx of CSV *gis* for *gi*.

अन्तरेण विना यस्य द्वयस्यास्ति न सम्¹*-भवः ।

जायमानो न तस्यास्ति स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः ॥ १८ ॥

CSV : यस्य वादिनो²ऽन्तरेण विना मध्यं विनातीतानागतस्य द्वयस्य
नास्ति सम्भवः [तस्य]³ जायमानो नास्ति । कथं कृत्वा ।

स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः ।

यथा जायमानस्यातीतानागतान्तर्वर्तित्वमेवं तस्यापि जायमानस्य जाताजात-
रूपस्य मध्येन भवितव्यं यदपेक्ष्य जाताजातव्यवस्थानं स्यात् । तच्चैतदशक्यं⁴
जाताजातयोरन्तरा द्वितीयं जायमानं नाम व्यवस्थापयितुम् । सर्वत्रैव जाता-
जातयोरन्तरा जायमानकल्पनानवस्थाप्रसङ्गात् ॥ १८ ॥

369

CSV : अत्राह⁵ । नेवाहंजातो जायमानो यतो यथोपवर्णितदोषप्रसङ्गः
स्यात् । किं तर्हि । यस्य निराधेन⁶ जातः पदार्थो भवति स जात'प्रागवस्था-
रूपोऽर्थो जायमान इत्युच्यते⁷ इति तदेव प्रतिपादयन्नाह—

gañ gi phyir na skye bz'in pa |
hgags pas skyes pa skye hgyur ba |
de yi phyir na skye bz'in pa |
gz'an yañ yod pañi ño bor snan || 19 ||

¹ According to the wording of CSV antarepa° sam is reconstructed by V.

² Tib. ad. darśane (ltar). This is throughout the work.

³ Tib. de la ; HPS marks here a lacuna.

⁴ HPS aśakyam | jātājā°.

⁵ Tib. ad. yasya (gañ la).

⁶ Tib. (hgags pas). HPS nirodhe.

⁷ HPS unnecessarily suggests jāth for jāta- (Tib. skyes pañi).

⁸ Tib. om. ucayate.

In *b* Vx of CS *hgag* for *hgags*, and V with Vx of CS *pa* for *pas*.

* जायमाननिरोधेन जात उत्पद्यते यतः ।

ततोऽन्यस्यापि सङ्गावो जायमानस्य दृश्यते ॥ १९ ॥

CSV : यस्माज्जायमाननिरोधेन जातः पदार्थो भवति तस्मादधजात-
व्यतिरेकेणा^१प्यस्यैव जातमानः पदार्थ इति ॥ १९ ॥

370

CSV : अत्रोच्यते—

gañ tshe skyes pa de yi tshe |
skye bz'in pa la srid pa med |
gañ tshe skyes pa skye bz'in na |
de tshe ci phyir skye bar hgyur || 20 ||

* जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।

जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥ २० ॥

CSV : जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।

यदा तावदयं पदार्थो जात इत्युच्यते तदा जायमानो^२ नास्ति । जायमाना-
सम्भवाच्च जात इत्येव^३ नास्ति येन^४ जातेन जायमानोऽनुमीयेत । अथ जातोऽपि
जायमानः स्यात्तस्य तर्ह्युत्पादासम्भवो जायमानत्वादिति प्रतिपादयन्नाह—

जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥

यदा जात एवार्थो जायमान इत्युच्यते तदा स जायमानोऽर्थः कस्मादुत्पद्यत इति
परिकल्प्यते^५ । सिद्धत्वादुत्पादपरिकल्पोऽस्य न युक्त इत्यभिप्रायः । ततश्च
जायमानो जायत इति न युज्यते ॥ २० ॥

371

CSV : अत्राह । जन्माभिमुखत्वादजातोऽपि^६ जायमानो जात
इत्युच्यते । ततश्च जात एव जायमानो न चास्योत्पादनैयर्थ्यमिति । एवमपि
यदि—

skye bz'in pa ni ma skyes pa |
kho na skyes z'es byas par grags |
khyad par med phyir de yi tshe |
bum pa med pa cis mi rtog || 21 ||

^१ Read *ma gtogs* for *ma rtogs* in X.

^२ HPS *jāyamānam*.

^३ Tib. *ñid* ; HPS *evam*.

^४ Tib. *gañ gis* ; HPS *ato*.

^५ In X read *rtog* for *rtogs*.

^६ Tib. *ad. padārtho'yarṇ* (*don ḥdi*).

In *b* V and Vx of CŚ *skyeḥo z'es* for *skyes śes* and omit *byas* making the line metrically defective there being only six syllables instead of seven. In the same line Vx of CŚV *grag* for *grags*.

* अजातो जात इत्येव¹ जायमानः कृतः² किल ।

भेदाभावाद्घटोऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥ २१ ॥

CŚV : अजातो जात इत्येव जायमानः कृतः किल । यद्यजात एव जायमानः पदार्थो जन्माभिमुख्यात्परेण जात इति कल्पितो 'जाताजातयोः

भेदाभावाद्घटोऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥

जातावस्थ एव हि पदार्थो घट इत्यभिधीयते । जाताजातयोश्चैक्यात् प्रागभावेन जातोऽपि घटोऽभाव एवेति स्यात् । न चैतत्कश्चवतीत्युक्तमेतत् ॥ २१ ॥

372

CŚV : अद्यापि स्यात् । नैव जायमानाजातयोर्भेदाभावः । उत्पत्ति-
क्रिययाविश्रयमानो हि पदार्थो जायमान इति । उच्यते । स च⁵

skye bz'in pa ni ma rdzogs kyañ |
ma skyes pa las phyi rol hgyur |
de ltahañ gañ phyir skyes pa las |
phyi rol gyur phyir ma skyes skye ॥ 22 ॥

In *c* Vx of CŚV *ltar* for *ltahañ*.

* अनिष्पन्नोऽप्यजातात् जायमानो बहिष्कृतः ।

तथापि जायतेऽजातो⁶ यतो जाताद्बहिष्कृतः ॥ २२ ॥

CŚV : अनिष्पन्नोऽप्यजातात् जायमानो बहिष्कृतः ।

यद्यप्यनागतादनिष्पन्नरूपोऽपि पदार्थो जायमानो बहिर्व्यवस्थापितः

तथापि जायतेऽजातो यतो जाताद्बहिष्कृतः ॥

यथाऽजाताज्जायमानो बहिष्कृतः क्रियाविशादेवं जातादपि बहिष्कृत एवा⁷निष्पन्नरूपत्वात् । ततश्चाजात एव जायत इत्यापन्नमिति नास्ति जायमानो⁸ नाम ॥ २२ ॥

¹ Tib. kho na ; HPS evam for eva.

² HPS kutah, but it is not supported either by CŚV or Tib., nor does it give here any suitable sense. The reading kṛtaḥ is, however, supported by Tib. byas, and should somehow or other be construed with jāyamānaḥ, as jāyamānaḥ kṛtaḥ.

³ HPS ghaṭābhā°.

⁴ Tib. ad. evam sati (de ltar yin na).

⁵ HPS jāto.

⁶ After eva Tib. ad. saḥ (de).

⁷ Tib. om. sa ca.

⁸ HPS 'mānaṃ.

373

CSV : न च केवलं जाताद्विभूतत्वादजात एव जायते । इतश्चाजात एव जायते । ¹यस्मात्परस्य—।

skye bz'in pa snar ma byuñ yañ |
phyi nas yod pa min par grag |
des kyañ ma skyes pa skye ste |
ma byuñ z'es bya skye ma yin || 23 ||

In b V *nin* (misprint) for *min*. In c Vx of CSV *skye* for *skye ste*.

* नासीत्ताग् जायमानोऽपि पश्चाच्च किल विद्यते ।

तेनापि जायतेऽजातो नाभूतो नाम जायते ॥ २३ ॥

CSV : ²नासीत्ताग्दित्यर्थः । योऽसाविदानीं जायमानत्वेन व्यपदिश्यते स नासीत्³ । 'वर्तमानावस्थायाः प्राग⁵तोते काले स जायमानोऽर्थो-विद्यमानोऽपि पश्चात्किल जायमानो भवति । अतोऽप्यजात एव जायमानो भवति जनक्रियावेशकाले । ततश्चास्याजातत्वेनाभूतत्वम् । न चाभूतस्थालब्धात्मभावस्य निराश्रया⁶ जनक्रिया प्रवर्तितुमुत्सह्यत इत्याह

नाभूतो नाम जायते ॥

इति ॥ २३ ॥

374

CSV : अपि च ।

rdzogs pa yod ces byar hgyur la |
ma byas pa ni med ces brjod |
gañ gi tshe na skye bz'in pa |
med pa de tshe gañ der brjod || 24 ||

* जायतेऽस्तीति निष्पन्नो नास्तीत्युक्त उच्यते ।

जायमानो यदा नास्ति⁷ तदा को नाम स स्मृतः ॥ २४ ॥

¹ Tib. tathā hi (hdi ltar) for yasmāt.

² HPS ad. āsīc chabdas cirānukrāntābhidhāyī.

³ Before nāsīt Tib. ad. jāyamānāvasthāyāḥ prāk kutrāpi (skye bz'in paḥi gnas skabs kyi snar te gañ du).

⁴ HPS ad. prākchabdas tv avadhivacana'.

⁵ Tib. om. varta° prāg.

⁶ Tib. om. it.

⁷ Tib. med pa ; HPS bhāvas.

CSV : अस्तीत्यनेन निष्पन्न उच्यते । निष्पन्न एव हि पदार्थोऽस्तीति जायते । अस्तीति भवतीत्यर्थः । नास्तीत्यनेनाप्युक्ततोऽनिष्पन्न उच्यते । तदेतदवस्थाद्वयं विरह्य

जायमानो यदा नास्ति तदा को नाम स स्मृतः ॥

इत्यमयं पदार्थो भवतीति जायमानावस्थो भावो यदा न शक्यते व्यपदेष्टुं तदा-
सावनिर्धार्यमाणस्वरूपत्वादसम्भवेति युक्तमवसातुम् ॥ २४ ॥

375

CSV : तदेवं यथोपवर्णितेन विचारेण जायमानस्यासम्भवात्— ।

gañ tshe rgyu ri ma gtogs par |

hbras bu yod pa ma yin pa |

de yi tshe na hjug pa dañ |

ldog pa hthad pa ñid mi hgyur || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las hñus byas kyi don² dgag
pa sgom pa betan pa ste¹ rab tu byed pa beo lña paño ||

* कारणव्यतिरेकेण यदा कार्यं न विद्यते ।

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तदा नैवोपपद्यते ॥ २५ ॥

॥ इति योगाचारे चतुःशतके संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं पञ्चदशं प्रकरणम् ॥

CSV : यदा कारणात्पृथग्भूतं कार्यं विचार्यमाणं न सम्भवति तदा निराश्रया प्रवृत्तिः कार्यस्योत्पादो निवृत्तिश्च कारणस्य विनाशश्च न विद्यते ।

[यथोक्तं भगवता

सत्त्वो नरो मानव जात युज्यति

जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति ।

मायैव धर्मा हि स्वभावशून्या

ज्ञातुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः ॥

इति विस्तरः । तथा

संक्रान्तिजन्ममृत्युसंक्रान्तिजन्ममृत्यवः ।

जानाति य इदं तेन समाधिर्नैव दुर्लभः ॥

¹ For yuktam Tib. aśakyam (dehi phyir° mi nus so).

² V and Vx of CS ad. here dam du.

इति ।]¹ तदेवं परीक्ष्यमाणा भावाः स्वभावसिद्धा न भवन्तीति सैव मायाप-
मता²वशिष्यते⁴ भावानाम् ॥⁰ २५ ॥

¹ HPS om. it ; Tib. ji skad du beom ldan ḥdas kyis

sems can mi dan° (See 360=XV 10) ॥

z'es rgya cher gsuñs la | de bz'in du

skye ba dan ni ḥchi ḥpho yañ |

skye ba med ciñ ḥchi ḥpho med |

gañ z'ig ḥdi na śes gyur pa |

deḥi tiñ ne ḥdzin rñed mi dkaḥ ॥

z'es ḥbyuñ ño ॥

² Tib. ñid ; HPS evam for eva.

³ HPS ad. gatvā.

⁴ Tib. ad. ckaikaśaḥ (so so nas).

CHAPTER XVI

SLOB DPON DAN SLOB MA RNAM PAR GTAN LA DBAB PA
SGOM PA BSTAN PA

गुरुशिष्यविनिश्चयभावनासन्दर्शनम्

376

CSV : इदानीं¹ समनुक्रान्तेः पञ्चदशभिः प्रकरणैः शास्त्रकायै परि-
समाप्य शास्त्रारम्भप्रयोजनं दुर्वादाशेष²परिहारं चोपदेशयन् षोडशं प्रकरण-
मारभते— ।

rgyu ḥgaḥ z'ig gis stoṅ pa yaṅ |
stoṅ pa min pa lta bur snaṅ |
rab tu byed pa thams cad kyis |
de ni sor sor ḥgog par byed || 1 ||

In c V and Vx of CS *kyi* for *kyis*.

* केनचिद्धेतुना शून्यमशून्यामव दृश्यते ।

तस्य प्रकरणेः सर्वैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

CSV : नानवधायै यथार्थां शून्यतां कश्चिच्छक्तः संसारे सङ्गमवधूय
निर्वाणस्यृहा⁴मुत्पादयितुम् । स च शून्यतार्थो⁵ जगता⁶मतीवोत्तासकरत्वाद-
प्रियावेदननिपुणपुरुषेण राज्ञः प्रिय⁷भार्यामरणक्रमविदेनसौमनस्योत्पादनवत्
कयापि युक्त्या विदुषामवतार्यः⁸ । अहङ्कारममकारस्नेह⁹विपर्यस्तो हि
लोकोऽनित्य एव वस्तुनि क्षणभङ्गादर्शनात्¹⁰ संस्कारमात्रप्रवाहस्य सम्यगर्थान-
वसायाच्छून्यतादर्शनविबन्धभूतां¹¹ नित्यतामवधाय प्रत्यवतिष्ठमानो जगदशून्यमेव
प्रतिपन्नः । तदस्याशून्यता¹²प्रतिषेधाय प्रथमप्रकरणारम्भ इत्यादि योज्यम् ।

¹ Tib. da ni; HPS om. it.

² rgoḥ ba ṅan paḥi lhaḥ ma; HPS krtvānyaśeṣa°.

³ X ḥgas.

⁴ Tib. -ratim (dgaḥ) for sprhām.

⁵ Tib. sã ca sarvadharmasvabhāvasūnyatā (chos thams cad raṅ bz'in gyis stoṅ pa ſiḍ de yaṅ).

⁶ Tib. ad. ātmātmiyābhinivṛśapāsavaśikṛtānām aśrutavatām (bdag dan bdag gi ba la mñon par z'en paḥi z'ags pas dbaṅ du byas pa thos pa dan mi ldan pa rnams).

⁷ Tib. om. priya.

⁸ According to Tib. °tāryā for °tāryaḥ. See note 5.

⁹ Tib. -grāha (ḥdzin) for -sneha-.

¹⁰ Tib. ma mthoṅ bas; HPS -darśanāt for adarśanāt.

¹¹ In Tib. read here gyur pa (bhūta) for ḥgyur ba.

¹² Tib. ad. -darśana- (lta bar).

स्वभावविरहितार्थश्चात्र शून्यतार्थ इत्यसङ्गदावेदितम् । तदेवं केनचिद्धेतुना
स्वभावरहितमपि वस्त्वेवाशून्यं येषां ख्याति तेषां तस्यासङ्गदाहेतोः सर्वैः पञ्च-
दशभिरपि प्रकरणैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

377

CSV : यद्येवमर्थमेषां प्रकरणानामारम्भो नन्वत एवाशून्यत्वं सिद्धं
भावानाम् । तथा हि । एषां प्रकरणानां वक्ता तावद्भवानस्ति । प्रकरण¹-
[ानामभिधेयोऽर्थोऽशून्यता]² हेतुव्यावर्तको हेतु³रस्ति । वचनं⁴ चेदं प्रतिविशि-
ष्टार्थकतावधि ध्वनिसमुदायरूपं पञ्चदशप्रकरणात्मकमस्तीति वक्तृवाच्यवचनानां
सङ्गावाप्तिर्यमशून्यत्वं भावानामिति व्यर्थ एव भवतः सर्वप्रकरणप्रारम्भपरिग्र-
मायास इति प्रतिपादयन्नाह — ।

gañ tshe smra po brjod bya naḥaṅ |
stoñ po z'es byar mi ruñ ño |
gañ z'ig brten nas kun ḥbyuñ ba |
de ni gsum laḥaṅ yod ma yin || 2 ||

In *a* Vx of CS and CSV *bo* for *po*. In *c* V wrongly *gis* for
z'ig. In *d* V misprint *uod* for *yod*.

Only the following words of the original *kārikā* which are
put between the two asterisks are found in the fragments. V
reconstructs the remaining portion as follows taking *sūnya-* in *b*
of the fragments to be *sūnyam* :

* yadā vaktāsti vācyam ca na sūnya-* ṁ nāma yuijate |
yaḥ pratītyasamutpādaḥ sa triṣv api na vidyate || 3 ||

I can accept his *d* only proposing the following change. That
his explanation of the *kārikā* and specially of *d* is not right (see
pp. 163-164) is evident from the *vr̥ttih*.

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-मिति युज्यते ।

यं प्रतीत्योद्भवेत् सर्वे स त्रिष्वपि न विद्यते ॥ २ ॥

CSV :

gañ tshe smra po brjod bya naḥaṅ |
deḥi tshe
stoñ po z'es byar mi ruñ ño |

¹⁻² Tib. rab tu byed paḥi brjod par bya baḥi don stoñ pa ma yin paḥi ; HPS after *pra-*
karāṇa marks a lacuna.

² Before *asti* Tib. *ad- api* (yaḥ).

³ In X read *tahig* for *tahigs*.

⁴ Tib. om. *prati-*.

ḥaṅ gi sgra ni tshig bsdu baḥi don duḥo|| gaṅ gi tshe khyod
smra ba po yod ciṅ | brjod par bya ba rab tu byed pa beo
lñas bstan par bya baḥi don yod la khyod kyī tshig stoṅ pa
ñid kyī don rab tu grub par byed pa yaṅ yod pa deḥi tshe
dños po thams cad grub bo|| mo gśam gyi bu yod pa ma yin
pa ni don gaṅ gi yaṅ smra ba por mi rigs śiṅ deḥi tshig kyaṅ
yod pa ma yin la deḥi tshig gis bstan par bya baḥi don yaṅ
med na ḥdi gsum ni yod pa ḥdi yin pas dños po rnams raṅ
bz'in daṅ beas pa ñid du grub bo|| bśad par bya ste | ḥdi ni
rigs pa ma yin no | gaṅ las śe na | ḥdi ltar |

gaṅ z'ig brten nas kun ḥbyuṅ ba |

de ni gsum laḥaṅ yod ma yin |

raṅ bz'in bya ba ni tshig gi lhag maḥo || ḥdi na smra ba po gaṅ
yin pa de yaṅ kho bo cag gi ltar na rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ ba
yin daṅ smra ba po ñid du rnam par bz'ag ste | tshig daṅ brjod
par bya ba la brten nas smra ba por ḥdogs kyī mi smra ba¹ ni
ma yin no || gaṅ gi tshe de ltar yin pa deḥi tshe smra ba poḥi raṅ
bz'in med la tshig daṅ brjod par bya ba la yaṅ smra ba poḥi raṅ
gi ño bo yod pa ma yin no || gal te yod na ni skye bo don med pa
ñid du ḥgyur ro || deḥi phyir smra ba poḥi raṅ bz'in raṅ nam
de la med de || deḥi phyir stoṅ pa yin no || de bz'in du brjod par
bya ba yaṅ smra ba po daṅ tshig la brten nas gdags kyī² | raṅ
bz'in ñid kyis³ ni ma yin z'es bya ba la sogs pa daṅ tshig la yaṅ
sbyar bar byaḥo || deḥi phyir gsum po de dag gi raṅ bz'in ni gsum
char la yaṅ yod pa ma yin pas smra ba po daṅ brjod par bya ba
daṅ tshig rnams raṅ bz'in stoṅ pa ñid du grub pa kho na ste |
deḥi phyir skyon med do ||

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-मिति युज्यते ।

= च-शब्दो वचनसङ्ग्रहार्थः । यदा भवान् वक्तास्ति । वाच्यं पञ्चदशभिः
प्रकरणैर्व्यत्याख्योऽर्थोऽस्ति । भवतो वचनं च शून्यताप्रसाधकमस्ति तदा सर्वे
भावाः सिध्यन्ति । नास्ति वन्ध्यापुत्रः । यस्वार्थस्य वक्ता न युज्यते तस्य
वचनमपि न विद्यते । तस्य वचनेन व्यत्याख्योऽर्थोऽपि न विद्यते । भावानां

¹ It seems that one should add here : daṅ brjod par bya ba.

² X kyis.

³ X kyī.

त्वेतन्नितयसङ्गावास्तिध्यति सखभावत्वम् । उच्यते । नेतद्युक्तम् । कथमिति चेत् । एवम्—

यं प्रतीत्योद्भवत्सर्वं स त्रिष्वपि न विद्यते ॥

स्वभाव इति वाक्यशेषः । इह यो वक्ता सोऽप्यस्माकं दर्शने प्रतीत्य-
समुत्पन्नः कर्तृत्वेन व्यवस्थाप्यते । वचनं वाच्यं च प्रतीत्य वक्ता प्रपन्नयते
नावचनः ।¹ यदेवं तदा नास्ति वक्तुः स्वभावः । ततश्च वाच्यवचनयोरपि
नास्ति वक्तृरूपम् । यदि स्याद्व्यर्थ एव स्यात्पुरुषः² । ततो नास्ति तत्र वक्तुः
स्वभावो रूपं वा । तस्माच्छून्यम् । तथा वाच्यमपि वक्तारं वचनं च प्रतीत्य
प्रपन्नयित्यते । स्वभावो नास्तीत्यादिति च वचनेऽपि योजयितव्यम् । तस्मात्तेषां
त्रयाणामपि स्वभावस्त्रिष्वपि न विद्यत इति सिध्यत्येव वक्तृवाच्यवचनानां
स्वभावशून्यत्वम् । तस्माददोषः ॥ २ ॥

378

CSV : ḥdir smras pa | gal te thams cad stoṅ pa yin na delhi
tshe dbaṅ po daṅ don dag rnam pa thams cad du med pas hgro
ba boṅ buḥi rwaṅ daṅ ḥdra bar hgyur na | dbaṅ po daṅ don bden
paḥi no bo ḥdi yod pa yaṅ yin pas dños po thams cad raṅ bz'in
daṅ beas pa kho na yin no || ḥdi la brjod par bya ste |

= अत्राह । यदि सर्वे शून्यं तदेन्द्रियार्थयोः सर्वथाभावाज्जगत्स्वर-
विषाणवदापद्येत । सत्यरूपौ चैताविन्द्रियार्थाविति सखभावा एव सर्वे भावाः ।
अत्रोच्यते— ।

gal te stoṅ paḥi ñes pa yis |
stoṅ pa ma yin hgrub hgyur na |
mi stoṅ ñes pas stoṅ pa ñid |
ci ste hgrub par hgyur ma yin || 3 ||

In c Vx of CSV *ni* for *ñid*.

V sūnyasya doṣeṇa yadāśūnyam siddham bhaviṣyati |
aśūnyadoṣeṇa kutaḥ sūnyatvam naiva setsyati ||

I shall modify it as follows :

CSV : यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेरस्यति ।

किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेरस्यति ॥

¹ Read nāvācyavacanah, see p. 264, note 1.

² Lit. janah for puruṣah.

gal te stoñ pañi ñes pa yis |
 stoñ pa ma yin hgrub hgyur na |
 de lta yin dan de las bzlog pañi sgo nas khyod la
 mi stoñ ñes pas stoñ pa ñid |
 ci ste hgrub par hgyur ma yin ||

gal te hgro bo stoñ pa ma yin par hgyur na ni dehi tshe hgro ba
 ldog pa med pañi rañ bz'in gyis guas pañi phyir rtag par hgyur
 z'in ma skyes pa dan ma hgags par hgyur na | de ltar yañ ma
 yin te | brten nas dmigs pañi phyir ro || de ltar na stoñ pa ma
 yin pañi ñes pas khyod la stoñ pa ñid kyid don hgrub pas ci ste
 mi hgyur || stoñ pa ñid du smra ba bsal ba brtsoms kyis rañ gi
 phyogs hgrub par rigs pa yañ ma yin no ||

= यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेत्स्यति ।

एवं तर्हि तद्व्यतिरेकमुखेन भवतः

किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेत्स्यति ॥

यदि जगच्छून्यं न भवेत्तदा तद्विपरोतस्वभावेनावस्थानाश्रित्यमजातमनिरुद्धं च
 भवेत् । न चेवं भवति । प्रतीत्योपलम्भात् । एवमशून्यदोषेण भवतः शून्यतार्थः
 किं न सेत्स्यति । शून्यतावादापकरणारम्भेण स्वपक्षसिद्धिरपि न युज्यते ॥ ३ ॥

379

CŚV : phyogs gz'an khas blañs pañi rgol bas ni gdon mi za
 bar |

= पक्षान्तराभ्युपगमवादेनावश्यकम्— ।

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dan |
 rañ gi phyogs ni sgrub pa ste |
 gal te sun hbyin byed phyogs gcig |
 dgañ na sgrub byed la cis min || 4 ||

In *b* V and Vx of CŚ *bsgrub* for *sgrub*. In *c* V and Vx of CŚ
cig for *gcig*, and in *d* *gañ* for *dgañ* which is supported by the
 Chinese version.

V anyapaksaniṣedhena svapakṣaḥ siddhimān yadi |

duṣṭe pakṣe svapakṣo'yaṁ siddhiṁ kiṁ nāma nāpnūyāt ||

I cannot accept it and suggest the following :

वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।

प्रोतिषेद्धूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

CSV :

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dan |

rañ gi phyogs ni sgrub pa ste |

gñis bya ba z'ig na khyod ni stoñ pa ñid du smra ba bsal brtsom
la z'ugs pañi phyir ||

gal te sun hbyin byed phyogs gcig |

dgah na sgrub byed la cis min ||

khyod sun hbyin par byed pañi phyogs ltar sgrub par byed pañi
phyogs la yañ dgah ba dag go || deñi phyir gal te ril
bsgrub par bya ba dan mtshuns par mi hgyur na | rañ gi phyogs
sgrub pañi phyir re z'ig lthad¹ pa cuñ zad eig brjod dgos na |
stoñ pa ñid du smra ba la ni thams cad brgrub par bya ba dan
mtshuns par yañ hgyur ro || deñi phyir rañ gi phyogs sgrub pañi
nus pa dan bral bañi phyogs su hdzin pa mthoñ² z'in | phyogs
su ma lhur z'in dbu ma lam na³ z'ugs pa khyod la mthoñ ba
dan ma mthoñ ba dan hgal ba med pas hgal la yañ hjog pa mi
srid do ||

=वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।

इयोर्नाम भवतः शून्यतावादनिराकरणारम्भस्य प्रवृत्तेः

प्रोतिषेद्धूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

दूषके पक्ष इव भवतो यः साधकः पक्षस्तत्रापि प्रोतिर्भवेत् । तस्माद्यदीह सर्वं
साध्यसमं न स्यात्स्वपक्षसाधनाय तावत्किञ्चिदप्युपपत्तिर्वाच्या । शून्यतावादे
तु सर्वं साध्यसमम् । तस्मात्स्वपक्षसिद्धिसामर्थ्यहीनपक्षग्रहणं दृश्यते । पक्षाना-
सक्तमध्यमकमार्गे प्रविष्टस्य तु भवतो दर्शनादर्शनाविरोधाद्दिरोधस्यापि
स्थापनं न सम्भवति ॥ ४ ॥

380

CSV : ci ste re z'ig khyod kyis stoñ pa ñid du smra bañi
phyogs hdi yonñ su brtag pa na mi rigs pas yod pa ma yin no ||
deñi phyir hdi med pa ñid du grub na phyogs gz'an med pas sel

¹ X thad.

² X nas.

³ X thoñ

bar byed pa kho bo cag gi phyogs su grub par hgyur ro sñam
na | hdi yañ yod pa ma yin te |

= अथ तावद्भवान्नन्यते शून्यतावादपक्षोऽयं न परीक्षोचित इति
नास्ति । तस्मादस्याभाव एव सिद्धे पक्षान्तराभावाच्चिराकर्तृणां सिध्येदस्माकं
पक्ष इति । तदपि नास्ति ।

gal te yoñs su brtags pa na |
med gañ de phyogs mi hgyur na |
des na geig ñid la sogs gsum |
kun kyañ phyogs ma yin par hgyur || 5 ||

In a Vx of CSV *pas* for *pa*

V nigrahe sati yenāyaṃ pakṣo nāma na jāyate |

ekatvādi trayam sarvaṃ tena pakṣo na jāyate || 5 ||

This should be changed and the following may be suggested :

अस्ति यत्र परीक्षायां पक्षः स न भवेद्यदि ।

एकत्वादि त्रयं सर्वमपि पक्षस्ततो न हि ॥ ५ ॥

CSV : ji ltar kho bo cag gi phyogs yoñs su brtags pa na med
pas yod pa ma yin pa de bz'in du rgol ba rnams kyī geig ñid
dañ gz'an ñid dañ brjod du med pañi phyogs rnams kyañ rnam
par dpyad pa na yod pa ma yin pas de rnams kyañ phyogs ma
yin pa ñid du hgyur ro || deñi phyr yoñs su brtags pa na phyogs
thams cad yod pa ma yin pas khyod kyī phyogs yoñs su ḥdzin
pa mi rigs so ||

= यथास्माकं पक्षः परीक्षायामभावाच्चास्ति तथा वादिनामेकत्वान्यत्वान-
भिज्ञाप्यपक्षा अपि विचारं न सन्तीति तेष्वपि पक्षा नैव स्युः । तस्मात्परीक्षायां
सर्वेष्वपि पक्षा न भवन्तीति न युक्तो भवतः पक्षपरिग्रहः ॥५॥¹

381

CSV : ḥdir smras pa | khyod kyis stoñ pa ñid kyis geig ñid
la sogs pañi phyogs thams cad mi rigs par brjod do ||

= अत्राह । भवता शून्यतयेकत्वादयः सर्वे पक्षा अयुक्ता सन्ताः ।

¹ I think here in c geig ñid la sogs gsum (=ekatvādi trayam) refers to trayo bhāvāḥ (= dravyatvam, ekatvam, sattvam) mentioned in 385(=XIV. 20) and explained in the vṛtti. But here the vṛtti says that these three bhāva s are ekaiva, anyatva, and anabhilāpya. Cf. op. cit. 346(=XIV. 21): ekatvam anyatram ubhayam nobhayam ity ekatvādayaḥ; LA, p. 176 : sarvaṃ bho Gautama ekatvaṃ sarvaṃ anyatvaṃ sarvaṃ ubhayatvaṃ anu-
bhayatvaṃ,

gañ du mñon sum gyis bum der |
 stoñ pañi gtan tshigs don med hgyur |
 ḥdi na gz'an lugs las byuñ bañi |
 gtan tshigs yod min gz'an du yod || 6 ||

In *a* V wrongly *kyis* for *gyis*. In *c* Vx of CSV *gz'un* for *gz'an*, and *ḥbyuñ* for *byuñ*; V misprint *lug* for *lugs*.

V has reconstructed only the first half as follows :

ghaṭaḥ pratyakṣato dṛṣṭaḥ śūnyaḥetur nirarthakaḥ |

I may suggest the following :

व्यथंस्तत्र शून्यहेतुयत्न प्रत्यक्षतो घटः ।

इहान्यसमयोद्भूतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

CSV :

gañ du mñon sum gyis bum der |
 stoñ pañi gtan tshigs don med hgyur |

gañ du bum pa mñon sum gyis dmigs pañi phyogs de la stoñ
 pañi gtan tshigs don med do || mo gśam gyi bu yod pa ma yin
 pa ni ḥgaḥ z'ig gi yañ mñon sum ma yin na bum pa ḥdi ni mñon
 sum yin te | deñi phyir mñon sum ñid kyi gtan tshigs kyi¹ bsal
 bañi phyir stoñ pa ñid kyi gtan tshigs mi rigs pa ñid do z'e na |
 sñar bum pañi mñon sum ñid bsal zin pañi phyir des kho bo
 cag la gnod pa ma yin nam | gal te bum pa mñon sum ñid kyod
 kyis bsal gyi bdag gis ni ma yin de | deñi phyir khyod la bum
 pa mñon sum ma yin gyi | kho bo cag ltar na ni bum pa mñon
 sum ñid yin pañi phyir ḥdi mi rigs so z'e na | ḥdi mi yod pa ma
 yin te | gañ gi phyir |

ḥdi na gz'an lugs las byuñ bañi |

gtan tshigs yod min gz'an du yod ||

ḥdi na ste stoñ pa ñid rigs par smra ba ni gz'un lugs gz'an du
 grags pañi gtan tshigs khas len pa med de | gz'an gyi gz'un lugs
 de ñid mi rigs pa ñid du bstan par ḥdod pañi phyir ro || gañ du
 rgol ba rnam la lta ba mtshuñs pa yod pa der ni gñigs kyañ don
 der khas blañs pas tshad ma ñid du rigs pa kho na yin gyi | rigs
 pa smra na ni ḥthad pa dañ beas pañi don nam grub pañi mthaḥ
 kho na yonñs su ḥdzin te | deñi phyir ḥdi la gz'an gyi gz'un lugs

¹ X *kyis*.

su grags paḥi gtan tshigs kyis gnod pa mi srid pas spoṅ ba ṅid
kyis gtan tshigs la don med pa ṅid med do ॥

= व्यर्थस्तत्र शून्यहेतुर्यत्र प्रत्यक्षतो घटः ।

यत्र घटः प्रत्यक्षेणोपलब्धः पक्षस्तत्र शून्यहेतुर्निरर्थकः । असन् वन्ध्यापुत्रो न
कस्यचिद्व्यत्यक्षः । घटस्त्वयं प्रत्यक्षः । तस्माद्व्यत्यक्षत्वहेतोरपाकरणाय शून्यता-
हेतुर्न युज्यत इति चेत् । ननु पूर्वं घटप्रत्यक्षस्यापाकृतत्वादस्यस्माकं तेन
विरोधः । घटप्रत्यक्षत्वं भवतापाकृतं न मया । तस्माद्धटो भवतो न प्रत्यक्षः ।
अस्माकं तु घटस्य प्रत्यक्षत्वाच्चेदं युक्तमिति चेत् । नेदमस्ति ।

इहान्यसमयोद्भूतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

इह शून्यतायुक्तिवादे समयादन्यत्र प्रसिद्धो हेतुर्नाभ्युपगम्यते । अन्यसमय-
तत्त्वस्यायुक्तत्वेन प्रतिपिपादयिषितत्वात् । यत्र वादिनां दर्शनं समं तत्र द्वयो-
रप्यर्थस्याभ्युपगमाद्युक्तमेव प्रामाण्यम् । युक्तिवादे सोपपत्तिकोऽर्थः सिद्धान्तः
परिगृह्यते । तस्मादिहान्यसमयप्रसिद्धेन हेतुना बाधाऽसम्भवेन प्रतिक्षेपान्न
वैयर्थ्यं हेतोः ॥ ६ ॥

382

CŚV : ci ste stoṅ pa ṅid smras pa ṅid smra ba khyod kyis stoṅ
pa ṅid kyī dños po smra la stoṅ pa ṅid ma yin pa la ma bltos paḥi
stoṅ pa yod pa yaṅ ma yin pas dños po thams cad raṅ bz'in dan
beas pa ṅid du sgrub po sñam na bśad par bya ste | gal te stoṅ
pa ṅid ces bya ba raṅ gi ño bos grub pas ḥgaḥ z'ig yod na ni dños
po rnams raṅ bz'in dan beas par hgyur na yod pa ni ma yin no
z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अथोक्तशून्यतावादिना भवतोक्ते शून्यताभावेऽशून्यतानिरपेक्षः शून्यता-
भावोऽपि न भवतीति सर्वे भावाः सखभावाः सिध्यन्तीति मतम् । उच्यते ।
यदि शून्यता नाम स्वरूपसिद्धं किञ्चित्स्यात् स्युर्भावाः सखभावाः । न
त्वस्तीति प्रतिपादयन्नाह— ।

mi stoṅ med par stoṅ pa ni |
gaṅ las ḥbyuṅ ba ṅid du hgyur |
ji lta bur na cig śos ni |

med par gñen po ḥbyuṅ bar hgyur ॥ 7 ॥

In a Vx of CŚV stoṅ min for mi stoṅ adding stoṅ par after par.

In *b* V and Vx of CŚ *byuñ* for *hbyuñ*. In *d* V wrongly *gñer bo* for *gñen po*.

V aśūnyena vinā śūnyasambhavo jāyate katham |

itareṇa vinā tasya sahāyo jāyate katham || 7 ||

Here V's *sahāya* 'compagnon' can in no way be defended. I shall translate :

अशून्येन विना शून्यं कुतः खलु भविष्यति ।

कथं विनेवेतरेण प्रतिपक्षो भविष्यति ॥ ७ ॥

CŚV : gal te stoñ pa ma yin pa z'es pañi dños po hgaḥ z'ig yod na ni deñi tshe de yi gñen por gyur pa stoñ pañi dños po cuñ zad cig tu hgyur na | stoñ pa ma yin pa ni srid pa yañ ma yin te | rgyu med par hgaḥ la yañ nam khañi me tog ltar yod pa ñid mi srid pañi phyir ro || gañ tshe stoñ pa ma yin pa mi srid pa deñi tshe deñi gñen po stoñ pa yañ cig śos stoñ pa ma yin pa med par mi srid do || ḥdi ltar yod pa ma yin pañi khyi ni spreñuñi gñen por mi hgyur te | thams cad du ḥgal bañi don gz'an med par ḥgal bañi don gz'an mi srid pañi phyir ro || deñi phyir stoñ pa ma yin pa med par stoñ pa yod pa ma yin la de med pa yin dañ stoñ pa ñid ces bya ba cun zad kyañ med do z'es bya bar grub bo || ji skad du |

stoñ ñid lta ba thams cad ni |

ñes par hbyen par thub pas gsuñs |

gañ dag stoñ pa ñid lta ba |

de dag sgrub tu med par gsuñs ||

z'es gsuñs la || bcom ldan ḥdas kyis kyañ. |

ḥod sruñs¹ ḥdi lta ste | dper na² mi nad pa z'ig yod la | sman pas de la sman btañ nas sman des deñi nad thams cad bskyod³ de | sman lto na ḥdug pa ñid⁴ mi hbyuñ na | ḥod sruñs de⁵ ji sñam du sems | mi de nad de las thar par hgyur ram | gsol ba | bcom ldan ḥdas de ni mi hgyur lags te ||⁶ gañ sman des nad thams cad bskyod nas sman ltar meñis pa ñid ma byuñ na ni mi deñi

¹ KP throughout sruñ.

² X om. dper na, it is added from KP, § 66.

³ X bskyed.

⁴ KP ad. de.

⁵ KP ḥdi.

⁶ Evidently this sentence with the preceding one, gañ ba—, should have come just after the following one.

grod¹ nad sin tu² tshabs che bar hgyur lags so || beom ldan
h̄das kyis bkaḥ stsal ba | ḥod sruñ de bz'in du lta bar gyur pa
thams cad las ḥbyuñ ba ni stoñ pa ñid yin na | ḥod sruñs gañ³
stoñ pa ñid kho nar lta ba de ni gsor mi ruñ ño || z'es bśad do
z'es gsuñs so ||

= यद्यशून्यं नाम कश्चिद्भावः स्यात् स्यात्तदा तत्प्रतिपक्षभूतं किञ्चिच्छून्यो
भावः । अशून्यस्य तु सम्भव एव नास्ति । अहेतुकस्य कस्याप्याकाशकुसुमस्यैव
सङ्गावासम्भवात् । यदा नाशून्यस्य सम्भवस्तदा प्रतिपक्षं शून्यमपीतरेणाशून्येन
विना न सम्भवति । तथा हि । असन् कुक्कुरः कपिः प्रतिपक्षो न भवति ।
सर्वत्र हि विरुद्धमर्थान्तरमन्तरेण विरुद्धमर्थान्तरं न सम्भवति । तस्मादशून्येन
विना शून्यं न भवति । तेन विना च शून्यं नाम न किञ्चिदस्तीति सिद्धम् ।
यथोक्तं

शून्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता निःसरणं जिनेः ।

येषां तु शून्यता दृष्टिस्तानसाध्यान् वभाषिरे ॥⁴

भगवताप्युक्तं⁵

तद्यथापि नाम काश्यप कश्चिदेव पुरुषो⁶ ग्लानो भवेत् । तस्मै दंद्यो
भैषज्यं दद्यात् । तस्य तद्भैषज्यं सर्वदोषानु⁷च्चात्य कोष्ठगतं न निर्गच्छेत् ।
तत्किं मन्यसे काश्यप अपि नु स ग्लानपुरुष⁸स्तस्माद् ग्लान्या परिमुक्तो भवे⁹द्यस्य
तद्भैषज्यं सर्वकोष्ठगतान¹⁰ दोषानुच्चात्य कोष्ठगतं⁹ न निःसरेत् ।¹¹ आह ।
नो भगवन्¹² । गाढतरं¹³ च तस्य पुरुषस्य तद्ग्लान्यं भवेद्यस्य तद्भैषज्यं सर्व-
दोषानुच्चात्य¹⁴ कोष्ठगतं न निःसरेत् । भगवानाह । एवमेव काश्यप सर्वदृष्टि-
गतानां शून्यता निःसरणं यस्य खलु पुनः काश्यप शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकि-
त्स्यमिति वदामीति ॥ ८ ॥

383

CSV : ḥdir smras pa | stoñ pa z'es bya ba cun zad kyañ med
pas stoñ pa ñid kyi phyogs su ma hgyur mod kyi | de lta na yañ
phyogs med pa yañ phyogs ñid du yoñs su gzuñ bas phyogs ñid

¹ grod=Skt. kuṣi, koṣṭha, 'belly.' X gro and KP bro ; but in either case the meaning is not clear.

² X om. it.

⁴ Quoted in BCA, p. 414 ; SS, pp. 25-26.

⁵ KP om. it.

⁶ Tib. lit. nars (mi).

⁷ Tib. roga (nad) for doṣa.

⁸ KP, p. 97 (§ 65).

⁹ This sentence is omitted in Tib.

¹⁰ Tib. om. puruṣa.

¹¹ KP °gatā. Tib. simply sarvān (thams cad).

¹² KP °gato.

¹³ KP °vān.

¹⁴ KP °taraś.

¹⁵ KP ad. ss.

du hgyur la | mi mthun paḥi phyogs la ma bltos par phyogs srid
pa yañ ma yin pas mi mthun paḥi phyogs su yañ hgyur ro || phyogs
dañ mi mthun paḥi phyogs yod pa las kyañ dños po thams cad
hgrub bo || ḥdi yañ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राह । यद्यपि शून्यं नाम किञ्चिदपि नास्तीति नास्ति शून्यतापक्ष-
स्तथाप्यपक्षोऽपि पक्षत्वेन परिगृहीत इति पक्ष एव भवति । विपक्षनिरपेक्षस्य
पक्षस्याभावाच्च भवेद्विपक्षः । पक्षविपक्षयोः सङ्गावाच्च सर्वे भावाः सिध्यन्ति ।
इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te phyogs ñid du hgyur na |
phyogs med phyogs kyi ño bor hgyur |
de ltar phyogs med ñid med na |
gañ z'ig mi mthun phyogs su hgyur || 8 ||

In a Vx of CSV *gal* for *gal*. In d V misprint *mthum* for
mthun.

V pakṣe saty eva pakṣasyāpakṣo rūpaṃ bhaviṣyati |
asty apakṣe ko nāma tadvipakṣo bhaviṣyati || 8 ||

I do not think it can be accepted. The following may be
suggested :

अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि ।
एवमभावेऽपक्षस्य को विपक्षो भविष्यति ॥ ८ ॥

CSV :

gal te phyogs ñid du hgyur na |
phyogs med phyogs kyi ño bor hgyur |

gal te phyogs med pa ñid yod na ni de de ltar hgyur na srid
pa yañ ma yin te | mi mthun paḥi phyogs med paḥi phyir ro ||
mi mthun paḥi phyogs med pa de ni rgol ba thams cad bsal
bas bstan zin to || yañ gañ gitshe

de ltar phyogs med ñid med na |
gañ z'ig mi mthun phyogs su hgyur ||

phyogs med paḥi phyir mi mthun paḥi phyogs kyañ med pas
yoñs su z'in pa thoñ z'ig ||

= अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि ।

यद्यप्येव स्यात् । स त्वेवं सति न सम्भवति । विपक्षाभावात् । विपक्षा-
भावश्च सर्ववादिप्रत्याख्यानानेन प्रदर्शितः । अवि च यदा

एवमभावेऽप्यस्य को विपक्षो भविष्यति ॥

पक्षाभावाद्विपक्षोऽपि नास्तीति त्यज्यतामाग्रहः ॥ ८ ॥

384

CSV : ḥdir smras pa | dños po rnams kyi rañ bz'in ni yod pa
kho na ste | khyad par gyi no bo dmigs paḥi phyir ro || ḥdi tar |

= अत्राह । अस्यैव भावानां स्वभावः । विशेषरूपोपलभ्यात् । तथा हि— ।

gal te dños po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar ḥgyur |
tsha ba me yañ yod min z'es |
goñ ñid du ni bzlog par byas || 9 ||

In *d* V wrongly *gañ* for *goñ*.

V bhāva eva yadā nāsti vahnir usṇaḥ katham bhavet |

uṣṇo'gnir api nāstīti kasya nāma viparyayaḥ || 9 ||

This is not right. I should like to suggest the following :

अग्निरुष्णः कथं नु स्याद्यदि भावो न विद्यते ।

उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥ ९ ॥

CSV :

gal te dños po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar ḥgyur |

deḥi phyr khyod par dmigs pa ḥdi las dños po rnams kyi rañ
bz'in yod pa ñid do || brjod par bya ste | ḥdi ni ma-rigs so || gañ
gi phyir

tsha ba me yañ yod min z'es |
goñ ñid du ni bzlog par byas ||

me tsha baḥi rañ bz'in ñid ni śnar

tsha ba me ñid du ḥgyur te |
tsha ba min pa ji ltar sreg |

des na bud śiñ z'es bya ba |

yod min de med me yod min ||

z'es bya ba der bzlog zin to || deḥi phyir khyad par med pas
dños po rnams kyi rañ gi no bo med do ||

= अग्निरणः कथं नु स्याद्यदि भावो न विद्यते ।

तस्माद्विशेषोलपन्नादस्येव भावानां स्वभावः । उच्यते । इदमपि न युक्तम् । यतः

उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥

उष्णस्वभावोऽग्निः प्राक्¹

अग्निरेव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।

नास्ति तेनेन्धनं नाम तद्वत्तेऽग्निर्न विद्यते ॥

इत्यत्र निवारितः । तस्माद्विशेषाभावान्नास्ति भावरूपम् ॥ ८ ॥

385

CSV : gz'an yañ gal te |

= अन्यच्च । यदि— ।

dños po mthoñ nas dños po ni |

med pa z'es bya bzlog hgyur na |

de ltar phyogs ni bz'i char la |

ñes pa spañs pa gañ z'ig mthoñ || 10 ||

V drṣṭaiva bhāvaṃ bhāvasyābhāvo nāma viparyayaḥ |

duṣṭe pakṣaturīyāṃśe prahāṇam yasya drśyate || 10 ||

This cannot be defended. The following may be suggested :

भावदर्शनतो भावाभावो नाम निवार्यते ।

एवं पक्षचतुष्कस्य को दृष्टो दोषवर्जितः ॥ १० ॥

CSV :

dños po mthoñ nas dños po ni |

med pa z'es bya bzlog hgyur na |

gal te dños po yod² dmigs nas deñi dños po med pa bzlog na ni

rigs par bstan pa z'ig ste | dños poñi dños po med pa dmigs nas

dños po yañ bzlog par ciñi phyir mi hgyur | tshul ḥdi ñid kyis

de ltar phyogs ni bz'i char la |

ñes pa spañs pa gañ z'ig mthoñ ||

ḥdi ḥaṇ

yod dañ med dañ yod med dañ |

yod med min z'es bya bañi tshul |

ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

¹ 341 (=XIV. 16).

² X med.

z'es bya ba der bśad z'in to || ḥdi phyir de ltar na phyogs
bz'i ga la yañ skyon mthoñ baḥi phyir phyogs ḥgaḥ yañ yoñs su
gzun̄ bar mi rigs so ||

= भावदर्शनतो भावाभावी नाम निवार्यते ।

यदि भावस्य सङ्गावोलम्भात्तदभावनिवारणं युक्तमुपदर्श्यते भावस्याभावोपलम्भा-
ङ्गाववारणमपि किं न भवेत् । अनेनैव क्रमेण

सदसत् सदसच्चेति सदसच्चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्विद्धिरेकत्वादिषु नित्यशः ॥

इति तत्रोक्तम् ।¹ तस्मादेवं पञ्चचतुष्टयेऽपि दोषदर्शनात्कस्यापि पक्षस्य परिग्रहो
न युक्तः ॥ १० ॥

386

CSV : ḥdi las kyañ phyogs yoñs su ḥdzin par mi rigs te |

rdul la cha śas yod med ces |

dpyad pa der yañ ḥjug par ḥgyur |

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do ॥²

z'es snar bśad paḥi phyir ro || deḥi phyir tshul ḥdis rnam par
dpyad na dños po śin tu z'ib pa |

= इतोऽपि पञ्चपरिग्रहो न युक्तः ।

अणोरंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

इति पूर्वमुक्तेः ।³ तस्मादनेन क्रमेण विचारेऽतिसूक्ष्मस्य— ।

rdul phran la yañ yod paḥi dños |

gañ du med der ji ltar ḥbyuñ |

sañs rgyas rnams la med ñid kyañ |

de ñid phyir na ma ḥbrel baḥo ॥

In d V wrongly *nam ḥbrel paḥo for na ma ḥbrel baḥo.*

V yad aṇor api sadbhāvas tato'bhāvaḥ katham bhavet |

buddhānām jātv abhāvo'pi tasmād eva prasajyate ॥ 11 ॥

I should like to restore it differently :

¹ 346 (=XIV. 21).

² Here in X the actual reading for mi ḥthad do is mi mthoñ do. Accordingly one may
read in Skt. na khañu dśyate for naivopapadyate.

³ 305 (=XIII. 5).

यत्राणोरपि सङ्गावो नास्ति तत्र कथं भवः ।

अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥ ११ ॥

CSV :

rdul phran la yañ yod pañ dños |

gañ du med der ji ltar hbyun |

gañ du rdul phra rab tsam la yañ bden pañ ño bo yod pa ma
yin pa der ji ltar hbyun z'in skye ste | dños po skye ba po rnam
pa thams cad du med pas der [mi]¹ skye ba kho nañ || snañ ba
med pañ spyod yul mñah ba dños po thams cad kyī de kho na
ñid ji lta ba bz'in thugs su chud pañ ñi mañi hod zer gyi tshogs
kyis ma rig pañ mun pa mthah dag bsal ba | mi śes pañ mun
pa mthug poñ mtsan moñi gñid kyis log pañ hgro ba rañs pa
sad par mdzad pañ llur bz'es pa byañ chub tu yañ dag par
mñon par rdzogs par sañs rgyas pañ

sañs rgyas rnamis la med ñid kyañ |

de ñid phyir na ma h̄brel bañ || .

de ñid kyī phyir de ñid kyī ye śes la bltos nas dños po hgañ
yañ na dñigs pas yod pa h̄di ltar med pa ñid kyañ mñon par
mi b̄sed do || yañ na rañ bz'in ma skyes pañ phyir de med pa
yan mi srid pas

sañs rgyas rnamis la med² ñid kyañ

ste | ñan thos dan rañ sañs rgyas dan bla na med pa yañ dag
par rdzogs pañ sañs rgyas rnamis la mi b̄sed de ||

=यत्राणोरपि सङ्गावो नास्ति तत्र कथं भवः ।

परमाणुमात्रस्यापि यत्र सत्त्वं स्वरूपं नास्ति तत्र कथं भव उत्पद्यते । भावोत्पत्तिः
सर्वथा नास्तीति तत्रानुत्पाद एव । निराभासगोचरकसर्वभावतत्त्वयथावदव-
गमसूर्यकिरणनिकरापाकताखिलाविव्यातिमिराणां निबिडान्नानतिमिररात्रि-
निद्राविपर्यस्तजगदुल्लासोद्बोधनतत्पराणां बोधो सम्यगभिसम्बुद्धानाम्

* अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥

तस्मादेव च तत्त्वज्ञानमपेक्ष्य कश्चिदपि भावो नोपलभ्यत इति [यथा] भाव
एवमभावोऽपि नाभिमतः । अथवा स्वभावेनाजातत्वादभावोऽपि न सम्भवतीति

अभावोऽपि च बुद्धानां

¹ Not in X.

² X ad. here pa.

आवकप्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्संबुद्धानां नाभिमतः ॥ ११ ॥

387

CSV : yons su rtogs¹ par byed pas ni gdon mi za bar gñis med
par smra ba ḥdi thams cad du son pa yin no z'es bya bar ñes
par byaḥo || ḥdi ltar |

= परिप्रेक्षयावश्यमयमदयवादः सर्वत्र प्राप्नोतीति निश्चेतव्यम् । तथा हि।

gal te kun la gñis min na | ²
gz'an gañ z'ig la yod dños yod |
gal te khyod laḥaṇ de rigs na |
brgal ba gz'an po ci ste byed || 12 ||

In d V wrongly *brgyal pa* for *brgal ba*.

V sarvasya cen na dvitīyaḥ kasyānyaḥ san bhaviṣyati |

matam ced bhavato'py etad vijito'nyo bhavet katham || 12 ||

Clearly this cannot be accepted. The following may be suggested :

सद्भावोऽन्यस्य कस्य स्यात् स्यात्तवैवाद्यं यदि ।

तवापि यदि तद्युक्तं निन्दितोऽन्यः किमुच्यते ॥ १२ ॥

CSV : gañ du gñis ma yin pa gñis su med par smra ba ḥdir
mi gyur pa³ dños po gañ z'ig la dños poḥi ño bo yod || re z'ig dños
po rtag pa gañ dag yin pa de dag la ni rañ gi ño bos yod pa ma
yin pas yod pa dañ med pa ñid kyi rtog pa dag brtag par mi nus
te | yod pa dañ med par rtog pa ḥjug paḥi rgyu dños po rtag
pa yod pa ma yin paḥi phyir ro || dños po gañ dag skye ba dañ
ldan pa de dag kyañ rtag paḥi ño bor med pas rañ bz'in gyi mtshan
ñid dañ mtshan ñid mi mthun pa yod pa yin dañ rañ bz'in yod
pa dañ med paḥi rtog pa dag rnam par gz'ag par mi nus pa |
ḥdus byas dañ ḥdus ma byas las ma gñis⁴ paḥi dños po gz'an yod
pa ñid du bz'ag par nus pa yañ ma yin no || deḥi phyir rigs pas
thob par bya baḥi phyir drañs śiñ gsal baḥi don ni ngol ba dag
gis gñis smra ba rañ gi blos phyin ci log tu brtags pa spañs te
gñis med par smra ba ḥdi rañ gi blo la bz'ag pas ḥos pa ñid do |

¹ X rtog. Accordingly yons su rtog par byed pas = parikalpanayā.

² After this Vx of CSV adds : rnam par spyod bz'in paḥi don. This seems to be a part of the commentary meaning vicāryamāṇe' rtho.

³ X ḥgyur ba.

⁴ X gtega.

ci ste hthad pa gañ z'ig gis¹ don hdi mi hgrub pa srid na ni ho
na gañ gis kho bo cag kyañ yid ches par gyur pa² de' brjod par
gyis sig | hon te ji skad bśad pañi don dan hgal bañi hthad pa
gañ z'ig kyañ brjod par mi nus na ni dehi tshe gal te kho bo cag
gis bśad pañi hthd pa kho nas khyod la yañ mthañ gñis spañs
pa de rigs na ciñi phyir rtsod pa gz'an pa byed ||

= यत्राद्यमहयवादस्तत्राप्रामस्य कस्य भावस्य भावस्वरूपं भवेत् । ये
तावद्भावा नित्यास्तेषां स्वरूपेण सद्भावे नास्तीति सद्भावासद्भावकल्पना परीक्षितुं
न शक्या । सद्भावासद्भावकल्पनाप्रवृत्तिहेतौ नित्यस्य भावस्याभावात् । ये
भावा उत्पत्तिमन्तस्तेषामपि नित्यं स्वरूपं नास्तीति स्वभावलक्षणप्रतिकूल-
लक्षणानां स्वभावेन सद्भावासद्भावकल्पना व्यवस्थापयितुं न शक्यते ।
तस्माद्युक्तिगम्यत्वेन जीते स्फुटैरेव वादिनः स्वबुद्धिविपर्ययकल्पितं हयवादं
विहायाहयवादमिमं स्वबुद्धौ स्थापयितुमर्हन्ति । अथ कयाप्युपपत्त्यायमर्थो
न सिध्येत् ननु च येनास्माकमपि मनःप्रत्ययो भवेत्तदुच्यताम् । न तु
काचिदर्थोक्तार्थविरुद्धोपपत्तिर्वक्तुं शक्यते । तस्मादुक्तोपपत्तिर एव तवाप्यन्त-
हयप्रहाणे युक्ते किं वादान्तरेण ॥ १२ ॥

388

CSV : gañ gi phyir hñig rten pa dan hñig rten las hñas pañi
dños po rañ dan gz'an gyi gz'un lugs kyis yonñ su brtags pa
rnams la gñis su med pañi no bo hñir dbyer med pa de ñid kyi
phyir |

= यस्मात्स्वपरसमयपरिकल्पितानां लौकिकलोकोत्तराणां भावानाम-
हयरूपमिहाविभक्तं तस्मादेव— ।

dños po kun gyi dños med la |
rnam par dbye ba mi rigs te |
rdzas rnams kun la gañ mthoñ ba |
de ni rnam dbyer ni hgyur ro || 13 ||

In d Vx of CSV rnams for rnam.

V abhāve sarvabhāvānām vibhāgo naiva yujyate |
bhāve'pi sarvabhāvānām sa vibhāgo na jāyate || 12 ||

¹ X gi.

² X hgyur ba.

There is nothing in the Tib. text for V's *bhāve'pi -bhāvānām*.
I should like to suggest the following accepting his first half :

अभावे सर्वभावानां विभागो नैव युज्यते ।

सर्वद्रव्याणि यः पश्येत्त भवेच्च विभाजकः ॥ १३ ॥

CSV : rgyu dañ rkyen las skyes paḥi phyir rañ bz'in byas
pa can ñid du thaḥ baḥi phyir dños po rnams kyi rañ bz'in gañ
yin pa de ni rgyu med pa can kho na yin la rgyu med pa la yañ
yod pa ñid mi srid pas yod¹ par dgag pa la brten nas dños po
med pa kho na rañ bz'in yin te dños po ma yin paḥi phyir ro ||
deḥi phyir rañ bz'in ḥdi thams cad la dbyer med paḥi ño bo yin
paḥi phyir dños po thams cad rañ bz'in gyis ma skyes par rañ gi
ño bo gcig pa ste | ḥdi lta ste dños po med paḥi rañ bz'in gyi
ño boḥo || dper na bum pa dañ khañ z'in² la gogs pa tha dad kyañ
thams cad sgrib pa med pa ñid mtshuñs paḥi phyir gzugs med
pa tsam gyi³ ño bo nam mkhaḥ rañ gi ño bo tha dad pa yod pa
ma yin pa dañ | yañ dper na dños po rnams bdag ñid ji lta ba
bz'in du ḥdus byas thams cad mi rtag pa ñid dañ | zag pa dañ
beas pa thams cad sdug bsñal ba ñid do z'es bya ba la sogs pa tha
mi dad pa de bz'in du rdzas thams cad la gañ z'ig mthoñ ba yañ
rdzas tha dad par rnam par bz'ag par mi nus so || de ñid kyi phyir
dños po gcig gi lta po gañ |
de ni kun gyi lta por bśad |
gcig gi stoñ ñid gañ yin pa |
de ñid⁴ kun gyi stoñ pa ñid ||

ces sñar bśad do || de ñid kyi phyir beom ldan ḥdas kyis |
gañ gis dños po rnams dños po med ces śes gyur⁵ |
de ni dños po kun la gz'ar yañ chags pa med |
gañ z'ig dños po kun la gz'ar yañ chags med pa |
ḥdi ni mtsan ma med paḥi tiñ ñe ḥdzin la reg ||
ces gsuñs so ||

= हेतुप्रत्ययजातत्वात्स्वभावेन कृतकत्वप्राप्तेर्भावानां यः स्वभावः स
निर्हेतुक एव । निर्हेतुकत्वे च सत्त्वं न सम्भवतीति भावविप्रतिषेधं प्रतीत्य

¹ X med.

² X ḥkhar z'oñ (?).

⁴ X ni, but see VIII, 16d=191d.

³ X gyis.

⁵ X adds pa.

भावस्याभाव एव स्वभावो भावस्याभावात् । तस्मादयं स्वभावः सर्वेषामभिन्न-
रूप इति सर्वे भावाः स्वभावेनाजाता एकरूपा यदुताभावस्वभावरूपाः । यथा
घटगृहचेत्रादिषु भिन्नेष्वपि सर्वत्र निरावरणत्वसामान्यादरूपमात्ररूपमाकाशं
भिन्नस्वरूपं न भवति, यथा च भावा यथास्वं सर्वे संस्कृता अनित्या एव, सर्वे
साक्षवा दुःखा एवेत्यादि न भिन्नमेवं यः सर्वेषां द्रव्याणां द्रष्टा [सो]ऽपि द्रव्याणां
भेदं व्यवस्थापयितुं न शक्नोति । अत एव

भावस्यैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः ।

एकस्य शून्यता यैव सैव सर्वस्य शून्यता ॥

इति पूर्वमुक्तम्¹ । अत एवोक्तं² भगवता

भावानभावानिति यः प्रजानति

स सर्वभावेषु न जातु सज्जते ।

यः सर्वभावेषु न जातु सज्जते

स आनिमित्तं स्पृशते समाधिम् ॥³

इति ॥ १३ ॥

389

CSV : gz'an yañ | gz'an rtog pa sñon du gtoñ bar gyur pas
kyañ ji skad bsad pañi don khas blañ bar bya ba ham yañ na
brgal z'in brtags pas lan gdab par byaño || ci ste gañ la cuñ zad
cig srid pa de la lan gdab par rigs kyī | gañ gi lta na thams cad
dños po med pa de la brjod par bya ba dañ tshig dañ smra ba po
rnams dañ rtogs par bya⁴ dañ rtogs par byed pa dañ rtogs pa po
rnams rnam thams cad du med pas ji ltar lan gdab par bya |
deñi phyir de la lan ma smras pa ñid do sñam na | gal te de ltar |

—अन्यच्च । परकल्पनायाः पूर्वं त्यागेनापि यथोक्तोऽर्थो वाभ्युपगन्तव्यो-

ऽनुयुक्तपरोक्षया परिहारो वा वक्तव्यः । अथ मन्यते—यस्य किञ्चिदपि
सम्भवति युज्यते तस्य परिहारः । यस्य तु सर्वेषां भावानामभावस्तस्य वाच्य-
वचनवक्तृणां प्रतिपाद्यप्रतिपादकप्रतिपत्तृणां च सर्वथाभावात्कथं परिहारो
वक्तव्यः । तस्मान्न परिहार उक्त इति । यद्येवम्— ।

¹ 191 (VIII. 16).

² See MV, pp. 133, 265, 277.

³ This samādhi is not enumerated in MVt. § 21. For āninitta instead of animitta see Ponsin's MV, p. 29, n. 8 ; p. 123, n. 3; and MVt. p. 28, n. 2.

⁴ X simply rtog pa for rtogs par bya.

med phyir gz'an gyi phyogs la lan |
 brjod pa med par grags na ni |
 gtan tshigs kyis bzlog rañ phyogs kyañ |
 ci yi phyir na sgrub mi hgyur || 14 ||

In *b V* and *Vx* of CŚ *min* for *med*.

V abhāvād anyapakṣasya prativācya na cet kila |
 mānahīnaḥ svapakṣo'pi kasmāt siddho na jāyate || 14 ||
 It cannot be supported. I would offer the following :

नाभावात्परपक्षस्य परिहारः किलोच्यते ।

साध्यते न स्वपक्षोऽपि निवर्त्यो हेतुना कुतः ॥ १४ ॥

CŚV : gal te gz'an la thams cad med pas lan mi hdebs na
 khyod kyis hthad pa hgaḥ z'ig gis khyod kyī rañ gi phyogs ston
 pa ñid kyī gtan tshigs kyis bzlog pa ci ste mi sgrub || ma grub
 pa ni khas blañ bar rigs pa yañ ma yin pas ḥdi ni yod pa ma
 yin no ||

=यदि परस्य सर्वाभावादपरिहारस्त्वया कयापि युक्त्या शून्यता-
 हेतुनिराकृतस्तव स्वपक्षः किं न साध्यते । न चासिद्धिरभ्युपगन्तुं युज्यत इति
 नेदं भवति ॥ १४ ॥

390

CŚV : gañ yañ |

=यच्च— ।

sun ḥbyin byed paḥi gtan tshigs rñed |
 sla z'es ḥjig rten na brjod na |
 gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |
 ñid du ci yi phyir mi nus || 15 ||

In *b V* omits *sla*, and *V* and *Vx* of CŚ omit *na* after *rten* and
 add *yañ* at the end.

V yad duṣṭo'dhigato hetur iti bhāṣāpi laukikī |

yena doṣo'nyapakṣasya vaktum eva na śakyate || 15 ||

I think it cannot be supported. The following may, however,
 be suggested here :

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकेऽभिधीयते ।

परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमेव न शक्यते ॥ १५ ॥

CSV :

sun ḥbyin byed paḥi gtan tshigs rñed |

sla z'es ḥjig rten na brjod na |

de yañ mi rigs so || gal te sun ḥbyin pa byed paḥi gtan tshigs
yod par ḥgyur na ni deḥi tshe rñed sla baḥi phyir de khyod la yañ
yod pas khyod kyis kyañ |

gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |

ñid du ci yi phyir mi nus ||

khyod kyis gaz'an gyi phyogs la sun ḥbyin pa brjod par mi nus
pas sun ḥbyin par byed paḥi gtan tshigs rñed par mi slaḥo ||^o

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकमभिधीयते ।

तदपि न युक्तम् । यदि दूषको हेतुः स्यात्तदा सुलभत्वात् तवाप्यस्तीति
त्वयापि

परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमेव न शक्यते ॥

त्वया परपक्षस्य दूषणमुद्भावयितुं न शक्यत इति दूषका हेतुर्न सुलभः ॥^o १५ ॥

391

CSV : ci ste ḥthad pa med par yañ |

=अथ विनायुपपत्तिम्— ।

yod ces bya ba tsam z'ig gis |

gal te de ñid dños yod na |

med ces bya ba tsam z'ig gis |

med par yañ ni cis mi ḥgyur || 16 ||

V sannāmamātreṇa yadā bhāvaḥ kaścid bhaviṣyati |

abhāvaḥ kiṃ na bhavati so'py asannāmamātrataḥ || 16 ||

I should like to change it :

एकेनास्तीतिमात्रेण भावश्चेत्तत्त्वतो भवेत् ।

नास्तीतिमात्रेणैकेनाभावोऽपि न हि किं भवेत् ॥ १६ ॥²

¹ Here are three verses introduced as bhagavatā° iti vistaraśa uktam (beam ldan ḥdas kyis° z'es rgyas par gsuñs so ||).

² Or

astītimātreṇa yadi bhāvo vidyeta tattvataḥ |

nāstītimātreṇa katham abhāvo'pi bhaven na hi ||

The CSV appears to support such rendering. But according to the Chinese version the same Tib. text may be translated thus :

sannāmamātreṇaikena syād bhāvas tattvato yadi |

kimasannāmamātreṇaikenaābhāvo'pi no bhavet ||

CSV : ji ltar khyod kyi¹ yod do z'es bya baḥi tshig tsam gyis dños po ḥdi kho na űid yod do z'es bya ba ḥjog pa de bz'in du naḥi med do z'es bya baḥi tshig tsam gyis kyañ don dam par dños po yod pa ma yin no z'es bya bar ci ste rnam par mi ḥjog || deḥi phyir yu bu cag gñis kyi gñis su smra ba bsal bas gñis med par smra ba spros pa thams cad beos pa ḥdi gz'uñ btsugs par ḥgyur ro ||

=यथा तवास्तोति वचनमात्रेणायं भावस्तत्त्वतोऽस्तीति स्थाप्यते एवं मम नास्तीतिवचनमात्रेणापि परमार्थतो भावो नास्तीति किं न व्यवस्थाप्यते । तस्मादावयोर्वाद्द्वयापाकरणाकृत्रिमसर्वप्रपञ्चोऽद्वयवादोऽयं मध्ये समु-
ष्कृतः ॥ १६ ॥

392

CSV : ḥdir smras pa | don dam par dños po med na ni deḥi tshē med pa la yod do z'es bya baḥi min ḥdir mi ḥgyur ro || yod pa ma yin paḥi mo g'sam gyi bu la ni yod do z'es bya baḥi min ḥdi ru mi ruñ ño || b'sad par bya ste ||

=अत्राह । यदि परमार्थतो भावो न स्यात्तदेहासतः सदिति नाम न स्यात् । न ह्यसतो वन्ध्यापुत्रस्य सन्निति नामेह युज्यते । उच्यते—

gañ phyir yod bdog ces min btags |
de phyir med par mi ḥgyur na |
gañ phyir yod ces min byas pa |
de phyir yod par mi ḥgyur ro || 17 ||

In a V and Vx of CS *mi* for *min*, and the former *gtags* for *btags*. In c V and Vx of CS *mi* for *min*. For a different reading of the last two lines see CSV quoted below.

V sadarthaḥ yan na grathitas tenābhāvo na jāyate |
astīti yasmān na kṛtaṁ tena bhāvo na jāyate || 17 ||

The main defect here lies in V's misreading *mi gtags* for *min btags*. *btags* is perfect of *ḥdogs pa*, and *min ḥdogs* means 'to give a name.' *bdog* is to be taken here in the sense of 'to be.' I would translate the *kārikā* as follows :

¹ X kyi.

सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते ।

सदिति यत्कृतं नाम तेन सन्नैव जायते ॥ १७ ॥

CSV:

gañ phyir yod bdog ces miñ btags |
de phyir med par mi hgyur na |

gal te hdi ltar na |

gañ phyir med ces miñ byas pa |
de phyir yod par mi hgyur ro |
miñ ni miñ can gyi rañ gi |
ño bohi rjes su mi byed do ॥

de rnams ni miñ can gyi dños poñi rañ gi ño bo dan dus
mtshuñs pa yañ ma yin te | de rnams sna rol dan phyis hdod
pas byed pañi phyir ro ॥ hdi ltar mig legs pa la z'ar ba z'es bya ba
dan | tshe thuñ ba la tshe riñ po z'es bya ba dan | choms po¹ la
lhas btsas pa z'es bya ba la sogs pa² don dan mi mthun pañi miñ
rnams kyañ dmigs pa yin no ॥ dehi phyir |

gañ phyir yod ces miñ byas pa |
dehi phyir yod par mi hgyur ro ॥

rnam pa geig tu na hdon pa gz'an yin te |

gañ phyir med mi bdog ces miñ |
btags pa de phyir yod hgyur min ॥

gal te yod pa la yod do z'es miñ byas pa las dños po rañ gi ño bo
yod pa ñid du rtog na ni | rigs pas rnam par dpyad pa na yod pa
ma yin pa ñid kyis yod pa ma yin pa la med do z'es miñ btags
pa las yod pa ñid dgag pa cihi phyir mi ñes te | hdi yod pa ñid
du rtog pa ltar med pa ñid du yañ btags par rigs so ॥

= सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते ।

यद्येवं

यन्नामासदिति कृतं तेन सन्नैव जायते ।

नामानि नामिनो नैव स्वभावमनुकुर्वते ॥

न हि तानि नामिनो भावस्य स्वरूपेण कालेन वा सम्प्रयुक्तानि । पूर्वं
पश्चाच्च तेषामभौष्टत्वात् । तथा हि । सुलोचने काण इति अस्यायुषि दीर्घायु-
रिति तस्करे देवरक्षित इत्यादीन्वर्थप्रतिकूलानि नामान्युपलभ्यन्ते । तस्मात्

सदिति यत्कृतं नाम तेन सन्नेव जायते ॥

एकधा त्वन्यः पाठः

नैवासदिति यन्नाम कृतं तेन न सङ्गवेत् ।

यदि सतः सदिति नामकरणाद्भावः स्वभावेन सन्नेव कल्प्यते युक्त्या विचारे-
ऽसत्वेनासतोऽसदिति नामकरणात्सत्त्वप्रतिषेधः किमिति न निश्चीयते । अस्य
सङ्गावकल्पनावदसङ्गावोऽपि युक्तं प्रज्ञापयितुम् ॥ १७ ॥

393

CSV : ḥdir kha cig na re sgra rnamṣ ni don gyi rañ gi ño
bo ston par byed pa ma yin te | gal te ston na ni deḥi tshe me
z'es smras na kha ḥtshig par ḥgyur la | bum pa z'es smras na
kha kheṇs par ḥgyur ro || deḥi phyir kho bo cag gi don gyi rañ
gi ño bo la mi reg paḥi sgra rnamṣ kyi¹ brjod par bya ba dañ
brjod par byed paḥi brda ḥjig rten pas thams cad yod do z'es
brjod do z'es zer ro || de la brjod par bya ste |

= अत्र केचिदाहुः । शब्दास्तावन्नाथैस्वरूपमभिदधति । यद्यभिदध्यु-
स्तदान्निरूप्य इत्युक्ते सुखप्रदाहो भवेत् । घट इत्युक्ते सुखं पूर्णं भवेत् ।
तस्मादस्माकमर्थस्वरूपास्तर्शिभिः शब्दैर्वाच्यवाचकेन लौकिकेन सङ्केतेन सर्व-
मस्तीत्युच्यते । अत्रोच्यते— ।

gal te thams cad ḥjig rten pas |
brjod pas ḥjig rten pa yod na |
dños gañ do ñid du yod pa |
de ni ḥjig rten par cis ḥgyur || 18 ||

V uktatvāt sarvalokena loko yaḍi bhaviṣyati |

tasmād eva hi yo bhāvaḥ sa loko jāyate katham || 18 ||

Evidently V takes *ḥjig rten pa* in the sense of *loka*, but, in fact, it means *laukika*. There is nothing in the Tib. text for his *tasmād eva hi* in c. I would translate :

कथितं लौकिकेनेति सर्वं चेन्नौकिकं भवेत् ।

को भवेत्तत्त्वतो भावः स केन लौकिको भवेत् ॥ १८ ॥

CSV : gal te dños po yod paḥi rañ bz'in can ñid rañ gi ño
bo la mi reg² paḥi sgra rnamṣ kyis ḥjig rten pa brjod ciñ deḥi

¹ X kyis.

² X rig.

rañ gi ño bo yod na ni dehi phyir rañ gi ño bos yod pañi phyir
de don dam pa kho nar hgyur gyi | hñig rten pa ni ma yin no ||
ci ste de hñig rten pa ñid du yod pa ñid yin gyi | rañ bz'in gyis
ma yin na ni dehi tshe hñig rten pa de don dam pa ñid du hgrub
cin | don dam pa mthoñ ba las rnal hbyor pa rnam hkhor ba
las grol bar yañ hgyur ro z'es bya bar rigs so ||

= यदि सद्भुतः स्वभावस्वरूपास्पर्शभिः शब्दैरभिधीयमानं लौकिकं
तत्स्वरूपं भवेत् [तदा] तत [एव] स्वरूपेण सज्ञावात्स परमार्थ एव भवेत्
तु लौकिकः । अथ तस्य लौकिकत्वमेवास्ति न स्वभावस्तदा तस्य लौकिकस्य
परमार्थत्वमेव सिध्यति । परमार्थदर्शनाच्च योगिनः संसारान्मुच्येरन्निति
युक्तम् ॥ १८ ॥

394

CSV : hdir smras pa | khyod kyis thun moñ du smra mod
kyi | de lta na yañ dños po bsal bas khyod la dños po rnam med
pa ñid du hgyur ro || bśad par bya ste | tshig hdi ni kho boñi
bsam pa las ma hñas par gnas so || gal te bdag doñs po bkag pa
las yod pa ñid dan hgal ba med pa ñid khas len par hgyur na
ni dehi tshe bgags pas¹ smra ba thams cad sel ba bsgrubs par
ma hgyur te med pa ñid du smra ba śin tu tha chad pa khas
blañs pañi phyir ro z'es bstan pañi phyir bśad pa |

= अत्राह : यद्यपि त्वया सामान्यत उच्यते तथापि भावापाकरणात्
तदाभाव एव भवति । उच्यते । नेदं वचनं मदाशयमतिक्रान्तम् । यदि मम
भावप्रतिषेधादस्तित्वविरुद्धं नास्तित्वमभ्युपगम्यते तदा[वगन्तव्यं] न प्रतिषेधेन
सर्वेदानिराकरणं साध्यते अभाववादस्यातिशुद्धैरभ्युपगमादिति प्रतिपादय-
न्नाह— ।

gal te dños kun med pañi phyir |
med pa ñid du hgyur na ni |
de ltar yin na phyogs rnam kun |
dños po med par mi rigs so || 19 ||

In V and Vx of CS *gyur* for *hgyur* in *b* and *lta* for *ltar* and
dan for *na* in *c*.

V asattvāt sarvabhāvānām abhāvo yadi vidyate |
tathā ca sarvapakṣeṣu bhāvo'san naiva yujyate || 19 ||

I should like to propose the following :

अभावात्सर्वभावानामभाव एव चेद्भवेत् ।

सत्येवं सर्वपक्षाणामभावो नैव युज्यते ॥ १९ ॥

395

CSV : dños po yod na ni de de bkag pas dños po med par
smra ba hgyur na gañ gi tshe ji skad bsad paḥi tshul gyis dños
po ñid mi srid pa deḥi tshe |

= भावसद्भावे हि तत्र तन्निषेधादभाववादो भवेत् । यदा तु यथोक्तेन
न्यायेन भाव एव न सम्भवति तदा— ।

dños po med phyir dños med la |
srid pa yod par mi hgyur ro |
dños po med par dños po ni |
med par ga la hgrub par hgyur || 20 ||

In *d* Vx of CSV *pa* for *par*.

V abhāvatvād abhāvasya bhavo'stīti na vidyate |
abhāvatvād asan bhāva iti siddhir bhavet katham || 20 ||
I think it cannot be accepted, and suggest the following :

भावाभावादभावस्य सम्भवो न भविष्यति ।

अभावो हि विना भावं कुतः सिद्धो भविष्यति ॥ २० ॥

CSV :

dños po med phyir dños med la |
srid pa yod par mi hgyur ro |
ciḥi phyir dños po med ce na | dños po med pa med paḥi phyir
ro || gañ las dños po med pa med ce na | ḥdi¹ ltar |
dños po med par dños po ni |
med par ga la hgrub par hgyur ||
dños po hjig pa gz'an du hgyur baḥi mtshan ñid can ni dños po
med paḥo z'es hjig rten smra ba la dños po de yañ nes par dpyad
pa na yod pa ma yin pas gañ z'ig med pas dños po med par srid
par hgyur || gañ gi tshe dños po med pa yod pa mi srid pa deḥi

tshe dños por rtogs pa dños po med pa la bltos pas de med pa
yin dan dños po med pa med par grub bo ||

= भावाभावादभावस्य सम्भवो न भविष्यति ।

कुतो भावाभाव इति चेत् । अभावाभावात् । कुतोऽभावाभाव इति चेत् । एवम् ।

अभावो हि विना भावं कुतः सिद्धो भविष्यति ॥

भावस्थान्यथालक्ष्यो विनाशो ह्यभाव इति लोका उच्यते । स च भाव एकान्तेन
विचारे नास्तीति कस्याभावादभावः सम्भविष्यति । यदाभावो न सम्भवति तदा
भावप्रतीतिरभावमपेक्षत इति स नास्ति । अभावोऽपि न सिध्यति ॥ २० ॥

396

CSV : hdir smras pa | rgyu med paḥi don la grub pa med
paḥi phyir khyod kyis gdon mi za bar stoṅ pa ṅid du bsrgrub
pa la gtan tshigs bstan par bya dgos la | gtan tshigs yod pas
kyan dños po thams cad stoṅ pa ṅid ma yin te | gtan tshigs ltar
gz'an yan yod paḥi phyir ro || bśad par bya ste | gal te

= अत्राह । अहेतुकस्य भावस्थसिद्धेरवश्यं त्वया शून्यतासाधनाय हेतुः
प्रदर्शयितव्यः । हेतुसङ्गावाच्च न सर्वेषां भावानां शून्यता । हेतुवदन्येषामपि
सङ्गावात् । उच्यते । यदि—

stoṅ pa gtan tshigs las hgyur ba |
de phyir stoṅ par mi hgyur na |
dam beaḥ gtan tshigs las gaz'an ni |
ma yin des na gtan tshigs med || 21 ||

In a Vxx of CS and CSV *gyur pa* for *hgyur ba*.

V *sūnyam pramāṇato jātam ataḥ sūnyam na vidyate |*
pratijñānyā na pramāṇāt pramāṇām tan na vidyate ||

In *d* evidently *pramāṇām* is misprint for *pramāṇam*. Tib.
gtan tshigs means *hetu* and not *pramāṇa* as V has written. I
would suggest :

शून्यता जायते हेतोर्भवेत्तेन न शून्यता ।

प्रतिज्ञा हेतुतो नान्या तेन हेतुर्न विद्यते ॥ २१ ॥

CSV : rgyuḥi sna rol du stoṅ pa ṅid yod pa ma yin paḥi phyir
la | phyis yod paḥi phyir stoṅ pa ṅid byas par hgyur la | byas

pa ma yin na yañ sgyu mas sprul pañi ban glañ mo¹ ltar bslu
 bar hgyur na | stoñ pa ñid ni ye mtshuñs pañi ño bo yin pañi
 phyir bslu ba yañ ma yin pas stoñ pa ñid rgyus bsgrub par
 bya ba ma yin no || ci ste śes par byed pañi rgyu la bsams nas
 brjod na yañ gtan tshigs mi srid pa ñid do || ji ltar z'e na | ħdir
 gtan tshigs ħdi dam beaħ hgaħ z'ig bsgrub pañi phyir brjod pa
 z'ig na | gal te dam beaħ² ba de las gtan tsigs de gz'an yin na
 ni | de ltar yin na phyogs kyi chos mia yin pañi phyir dam beaħ
 bañi don go bar mi byed pas gtan tshigs la dam beaħ ba las gz'an
 ñid yod pa ma yin no || gan gi tshe gz'an du mi hgyur ba deñi
 tshe gz'an ñid med pañi phyir dam beaħ bañi rañ gi ño bo bz'in
 du ħdi gtan tshigs ma yin pas gtan tshigs med pa ste | deñi
 phyir dños po rnams rañ bz'in med par grub po ||

=हेतोः पूर्वं शून्यता न भवतीति । पश्चाद्भवतीति शून्यतायाः कृतकत्वम् ।

कृतकं च मायागजप्रपञ्चवद्विसंवादकम् । शून्यता त्वच्चरसामान्यरूपेति न
 विसंवादिकेति शून्यता न हेतुसाध्या । अथ ज्ञापकं हेतुमभिप्रेत्योक्तम् ।
 तथापि हेतुर्न सम्भवति । कथमिति । इह हेतुरिति कस्याश्चित्प्रतिज्ञायाः
 साधकं वचनम् । यदि तस्याः प्रतिज्ञायाः स हेतुस्ततोऽन्यः स्यात् । तथा सति
 पक्षधर्मी न भवतीति प्रतिज्ञातार्थानवगम इति हेतोः प्रतिज्ञाया अन्यत्वं न
 भवेत् । यदान्यो न भवति तदान्यत्वाभावात्प्रतिज्ञायाः स्वरूपवदयं हेतुर्न
 भवतीति हेतुर्न विद्यते । तस्मात्सिद्धं भावानां निःस्वभावत्वम् ॥ २१ ॥

397

CSV : ħdir smras pa | gal te gtan tshigs med pas gtan tshigs
 dañ bsgrub par bya ba stoñ pa ñid ma yin par mi hgyur na | ħo
 na re z'ig stoñ pa ñid kyi dpe yod la | de yod pas de dañ ħdra
 bar dños po gz'an yañ ħbyuñ bar hgyur ro || bśad par bya ste |
 dpe de yañ rtog pa na gtan tshigs kyi don dañ ma ħbrel ba kho
 na z'ig gam | ħbrel ba bz'in rtog grañ | re z'ig gal te ħbrel na
 ni gtan tshigs kyi sun ħbyin pa ñid kyiś bsal to || ci ste ma ħbrel
 na ni deñi tshe de gñis la dam beaħ bañi don sgrub pañi nus pa
 ñid med pas cuñ zad kyañ mi byed la | de brtags pas ci dgos
 z'es bstan pañi phyir bśad pa |

¹ ban glañ mo = vṛṣabhi. It seems that one should read here glañ po = gaja.

² X bcas.

=अत्राह । यद्यपि हेतोरभावाच्चेतुसाध्ययोर्नाशून्यता ननु च शून्यता-
दृष्टान्तश्चावदस्ति । तत्सङ्गावाच्च तद्वदन्येषामपि भावानां भावो भवेत् ।
उच्यते । स चेद्दृष्टान्तः कल्प्यते हेत्वर्थेनासम्बद्ध एव कल्प्यते सम्बद्धो वा । यदि
तावत्सम्बद्धः । हेतोर्दूषणेनैव निराकरणम् । अथासम्बद्धः । तदा तयोः
प्रतिज्ञातार्थसिद्धयसामर्थ्यादेव न किञ्चित्क्लियते । [ततश्च] किं तेन कल्पितेनेति
प्रतिपादयन्नाह --- ।

gañ phyir stoñ pañi dpe yod pa |
de ni stoñ par mi hgyur na |
bya rog ji ltar de bz'in du |
bdag kyañ nag ces brjod nus sum || 22 ||

In *d* Vx of CSV *nas ses* for *nag ces*.

V yasmāc chūnyasya drṣṭāntas tena śūnyam na jāyate |

kāko yathā tathātmāpi kṛṣṇo vaktum na śakyate || 22 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *na* in *d*. I should like to change his restoration slightly :

यदस्ति शून्यदृष्टान्तस्तेन शून्यं न चेद्भवेत् ।

आत्मापि काकवत्कृष्ण इति वक्तुं नु शक्यते ॥

CSV : gal te gtan tshigs kyañ don dañ ma h̄brel bañi dpe las don
grub par sems na ni deñi tshe bya rog gi nag poñi¹ dpe bdag kyañ
nag por hgyur ba ñdi ni srid pa yañ ma yin pas dpe mi rigs te |
dños po med pañi phyir ro ||

=यदि हेत्वर्थासम्बद्धादृष्टान्तादर्थसिद्धिर्मन्यते तदा काकस्य कृष्णदृष्टान्ते-
नात्मापि कृष्णो भवेत् । न चेदं सम्भवतीति न युज्यते दृष्टान्तो भावाभावात् ॥२२॥

398

gal te gtan tshigs kyañ med la dpe yañ med ciñ dños po
thams cad kyañ med na khyod kyi bstan beos byed pañi tshig²
ñdi don gañ du bsgrub par bya bañi phyir yin | brjod pas bya
ste | gal te ñes brtags pa na dños po hgañ z'ig gi rañ bz'in dmigs
na ni deñi tshe khas len par byed pa de lta yin dañ stoñ pa ñid
du lta ba yañ phyin ci log ñid du hgyur ro z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

¹ X pañi.

² X tshigs.

=यदि हेतोरप्यभावे दृष्टान्तोऽपि नास्ति [तदा] सर्वेषामपि भावाना-
मभावे तवेदं शास्त्रकारवचनं कस्यार्थस्य साधनाय । उच्यते । यदि नियमेन
परोक्षायां कस्यचिद्भावस्य स्वभाव उपलभ्येत [तदा] तादृश [एव] अभ्युपगमो
भवेत् । शून्यतादृष्टिस्तु विपरीतैवेति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te rañ bz'in gyis dños yod |
ston mthoñ yon tan ci z'ig yod |
rtog pas mthoñ ba hchiñ ba ste |
de ni hdi ru hgag par bya || 23 ||

In *b* Vx of CŚ *mi* for *ci*. V and Vx of CŚ *rtogs* for *rtog* in *c*
and *dgag* for *hgag* in *d*.

V svabhāvataś ced bhāvo'sti śūnyadrṣṭyā hi ko guṇaḥ |
drṣṭo vibandho jñānena tad evātra niruddhyate || 23 ||

I should like to offer the following :

को गुणः शून्यतादृष्ट्या स्याच्चेद्भावः स्वभावतः ।

बन्धः कल्पनया दृष्टेः सेवेह प्रतिषिध्यते ॥ २३ ॥

CŚV :

gal te rañ bz'in gyis dños yod |
ston mthoñ yon tan ci z'ig yod |

ston pa ñid ñe bar bstan pa ni de kho na ñid bstan par bya baḥi
phyir yin la | de kho na ñid kyañ rañ bz'in dañ ño bo yin no || gal
te dños po hgag z'ig la yod na ni deḥi tshe de ñid don dam pa
yin pas grol ba don du gñer ba la de mthoñ ba kho na mdzes kyi
ston pa ñid mthoñ ba ni ma yin no || de ni deḥi tshe yon ton
du mi hgyur ba hbaḥ z'ig tu ma zad kyi skur ba hdebs pa la z'ugs
paḥi phyir skyon ñid dv hgyur ro || gañ gi tshe dños po rañ bz'in
med pa rnams phyin ci log las rañ bz'in dañ beas pa ñid du snañ
ba na hñig rten gyi mñon par z'en paḥi hgyur z'in | dños por
lhag par z'en paḥi rgyu can las dañ ñon moñs pa las skye baḥi
rgyun skye baḥi phyir de las hkhor bar hñug par hgyur ba deḥi
tshe dños po rañ bz'in med pa rnams rañ bz'in med pa ñid du
mñon par gsal bar byed paḥi bstan beos hdis sgro hdogs pa dañ
skur ba hdebs pa spañs paḥi sgo nas rañ bz'in med pa ñid ston
z'in || hñig rten yañ dños po rnams kyi rañ bz'in med pa ñid bton

nas gzugs brñan dañ sprul pa dañ sgyu ma la sogs pa ltar dños
po rnams la mñon par z'en pa na dños po la mñon par z'en pañi
rgyu can las dañ ñon moñs pa zad pas ḥdod chags la sogs pañi
ḥchiñ ba mthah dag chad pa las ñes par grol bar ḥgyur ro || deñi
phyir bstan beos ḥdis dños po rnams rañ bz'in gz'i med pa tsam
z'ig ston to || bcom ldan ḥdas kyis

chos thams cad ni stoñ pa ste | rañ bz'in med pañi tshul
gyis so || chos thams cad mtshan ma med pa ste | mtsan ma med
pa ñe bar gzuñ nas so || chos thams cad smon pa med pa ste | mi
smon pa yi tshul gyis so || chos thams cad ni rañ bz'in gyis ḥod
gsal ba ste | śes rab kyī pha rol tu phyin pa yoñs su dag pas so
z'es bya ba dañ |

de bz'in du |

gañ z'ig rkyen las kyes pa de ma skyes |
de la skye ba rañ bz'in yod ma yin |
rkyen la rag las gañ de stoñ par bśad |
gañ z'ig stoñ ñid śes de bag yod yin |

z'es ji skad gsuñs pa lta buḥo ||

yañ ḥdir rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba la bsñon pa ni ma
yin no || z'es bśad pa |

rtog pas mthoñ ba ḥchiñ ba ste |
de ni ḥdi ru ḥgag par bya ||

rtog pa ni yañ dag pa ma yin pañi rañ bz'in gyi don sgro ḥdogs
pa ste | deñi sgo nas sems can rnams beings par dmigs nas ḥkhor
bañi sdug bsñal bead par bya bañi phyir don de bzlog par bya
bañi phyir thugs rje chen po muñah z'in sems can gyi sdug bsñal
gyis sdug bsñal bañi de bz'in gśegs pa rnams dañ | byañ chub
sams depaḥ rnams rten ciñ ḥbrel bar byuñ ba dañ ḥgal ba dños
po rnams rañ bz'in med pa tsam z'ig ston par mdzad de || de
ltar na ḥdi ni mdor bsdus na sañs rgyas kyī gsuñ gi don yin no
z'es slop dpon gyis¹ bstan beos ḥdis rnam par bśad do ||°

=को गुणः शून्यतादृष्ट्या स्याच्चेद्भावः स्वभावतः ।

शून्यतोपदेशो हि तत्त्वप्रतिपादनाय । तत्त्वं च स्वभावः स्वरूपम् । यदि कस्य-

¹ X gyi.

चिह्नावस्य सङ्गावः स्यात्तदा तत्त्वं परमार्थो भवेदिति मोक्षप्रार्थिनस्तद्दर्शनमेव शोभनं न तु शून्यतादर्शनम् । स हि तदा न गुणो[ऽपि तु] केवलमेवापवाद-प्रवृत्तत्वाद्दोष एव । यदा निःस्वभावानां भावानां विपर्ययेन सस्वभावत्वं दृश्यते तदा लोकस्याभिनिवेशहेतुर्भवति । भावाध्यवसायहेतुककर्मक्लेशतो जन्म-प्रबन्धोत्पादेन ततः संसारप्रवेशः । तदा निःस्वभावानां भावानां निःस्वभावत्व-प्रकाशकं शास्त्रमिदमारोपापवादप्रह्वाणद्वारा निःस्वभावत्वं दर्शयति । लोकोऽपि भावानां निःस्वभावत्वमभ्यस्य प्रतिबिम्बनिर्माणमायादिष्विव भावाभिनिवेशे तद्देतुककर्मक्लेशचयाद्रागादिसकलबन्धच्छेदेन विमुक्तो भवति । तस्माच्छास्त्रमिदं भावानां निर्मूलस्वभावत्वमात्रं दर्शयति । यथोक्तं भगवता—

शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगेन । निर्निमित्ताः सर्वधर्मा अप्रणिधान-योगेन । प्रकृतिप्रभास्वराः सर्वधर्माः प्रज्ञापरिमितापरिशुद्धेति ॥¹

एवम्

यः प्रत्ययेर्जायति स ह्यजातो
न तस्य उत्पादो सभावतोऽस्ति ।
यः प्रत्ययाधौ नु स शून्य उत्तो
यः शून्यतां जानति सोऽप्रमत्तः ॥² इति ।

अपि चेह प्रतीत्यसमुत्पादस्य³ नासम्भव इत्याह

बन्धः कल्पनया दृष्टेः सेवेह प्रतिषिध्यते ॥

कल्पना ह्यभूतस्वभावमर्थमारोपयति । तेन सत्त्वानां बन्धमुपलभ्य संसार-दुःखच्छेदाय तमर्थं निवर्तयितुं महाकारुणिकाः सत्त्वदुःखदुःखितास्तथागता बोधिसत्त्वाश्च प्रतीत्यसमुत्पादाविरुद्धं भावानां निःस्वभावत्वमात्रं दर्शयन्ति । एवमिदं समासतो बुद्धवचनार्थं इत्याचार्येणानेन शास्त्रेण व्याख्यातम् ॥ २३ ॥

399

CSV: gañ dag ji ltar gnas pañi gsuñ rab kyī don ji lta ba bz'in ma rtogs pas na dños po kha cig dños po yod bdag kha cig dños po med par yonś su gsal bar byed pa de dag gi rtog pa dañ phyin ci log pa ñid du bstan pañi phyr bśad pa |

¹ See Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā (Bib. Ind.) p. 405; MV (with Poussin's notes), pp. 238, 278, 444, 504.

² Anavataptahradāpasamkramanāsūtra quoted in MV, pp. 239, 491, 500, 504; BCP, p. 355; Subhāṣitasaṃgraha, p. 21 (with wrong readings in b).

³ The meaning of the Tib. word bśaṇ is not here quite clear to me, bśaṇ can = mi srid pa, as sa, ya S. C. Das in his dictionary.

=ये तु यथावस्थितप्रवचनार्थस्य यथावदनवबोधेन कश्चिदाव वास्तव-
रूपं कश्चिच्चावास्तवं परिदीपयन्ति तेषां कल्पनां विपर्यासं च प्रदर्शयन्नाह— ।

geig yod geig med ces bya ba |
de ñid min hjig rten paḥaṇ min |
des na ḥdi yod ḥdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin || 24

In *b* Vx of CŚV *mi* for *min*.

V sad ekam ekaṃ nāmāst tattvaṃ loko'pi naiva yat |
tonedaṃ sad asad veti vaktum eva na śakyate || 24 ||

This should be changed and the following may be proposed :

एकं सदसदेकं च नेदं तत्त्वं न लौकिकम् ।
तेनेदं सदिदमसद्वत्तमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

CŚV : gaṇ gi tshe hjig rten paḥi dños po bśad par ḥdod pa deḥi
tshe phyi naṇ gi don gyi dbye bas phuṇ po lña char yaṇ hjig
rten paḥi rtog pa tshad mar byas te khas blaṇ bar bya la | gaṇ
gi tshe hjig rten las ḥdas paḥi de kho na ñid rnam par bśad paḥi
ḥdod pa deḥi tshe ni ḥphags paḥi ye śes la bltos nas phuṇ po
lña char yaṇ raṇ bz'in gyi stoṇ par bśad par byaḥo || de las gz'an
du gaṇ ruṇ geig ḥdod ciṇ gaṇ ruṇ mi ḥdod paḥi rgol bas ni de
kho na ñid daṇ hjig rten pa yaṇ bśad par mi ḥgyur ro || gan gis
ḥdi de ltar yin pa |

des na ḥdi yod ḥdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin ||

gal te sems daṇ sems las byuṇ ba rnams yod na ni deḥi tshe bum
pa daṇ snam bu la sogs pa rnams kyaṇ yod de hjig rten mthaḥ
dag la grags paḥi phyir ro || ci ste bum pa daṇ snam bu la sogs pa
de rnams ranm par dpyad pa na med na ni deḥi tshe sems daṇ
sams las byuṇ ba rnams kyaṇ med par ḥgyur te | gñi ga yaṇ
rigs pa daṇ bral baḥi phyir ro || de ltar na ḥdi yod la ḥdi ni med
do z'es bya bar

brjod pa ñid du mi nus so ||

=यदा लौकिको भावो वक्तुमिष्यते तदा बाह्याध्यात्मिकभेदेन स्वल्प-
पञ्चकमपि लौकिकीं कल्पनां प्रमाणं कृत्वाभ्युपगन्तव्यम् । यदा तु लोकोत्तरं
तत्त्वं व्याख्यातुमिष्यते तदार्यज्ञानमपेक्ष्य स्वल्पपञ्चकमपि स्वभावशून्यं व्याख्येयम् ।

ततोऽन्यत्र यद्युक्तमिष्यते यच्च युक्तं नेष्यते वादिना [तत्] तत्त्वं लौकिकं वा नेष्यते । येनैतेदेवं

तेनेदं सदिदमसद्वक्तुमेव न शक्यते ॥

यदि चित्तचैतसिकानि स्युस्तदा घटपटादयोऽपि स्युः सकललोकप्रसिद्धेः । अथ ते घटपटादयो विचारे न स्युस्तदा चित्तचैतसिकान्यपि न स्युस्तमयोरपि युक्तिविरहात् । एवं सतीदं सदिदमसदिति

वक्तुमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

400

CŚV : ḥdir smras pa | bdag gis khyod la lan gḍab par mi nus mod kyī | de ltar na yañ gañ dag khyod la lan ḥdebs par ḥgyur ba | de bz'in gśegs paḥi bstan pa la mñon par brtson pa dag ḥgyur bar ḥgyur ro || bśad par bya ste | khyod kyī re ba ḥdi ni brdzun pa z'ig ste | ḥdi ltar |

= अवाह । यद्यपि मया तव परिहारः कर्त्तुं न शक्यते तथापि करिष्यन्ति केचित्तव परिहारम् । उद्भविष्यन्ति हि तथागतशासनेऽभियुक्ताः । उच्यते । मिथ्येयं तवाशा । तथा हि— ।

yod dan med dan yod med z'es |

gañ la phyogs ni yod min pa |

de la yun ni riñ po naḥaṇ |

klaṇ ka brjod pa nus ma yin || 25 ||

rnaḥ ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las slob dpon dan | slop ma rnam par gtan la dbab pa bstan pa ste | rab tu byed pa beu drug paḥo ||

* सदसत्सदसच्चेति यस्य पक्षो न विद्यते ।

उपालम्बस्त्रिणापि तस्य वक्तुं न शक्यते ॥ २५ ॥¹

॥ योगाचारचतुःशतके गुरुशिष्यविनिर्णयसन्दर्शनं बोद्धव्यं प्रकरणम् ॥१६॥

CŚV : phyogs yoñs su ḥdzin pa yod na ni rnam pa gz'an du bsgrubs pa las de ltaḥaṇ dus ches yuñ riñ ba z'ig gis de la sun ḥbyin pa srid na | gañ la yod pa dan med pa dan gñi gaḥi phyogs spans pas | ¹ phyogs yoñs su ḥdzin pa ṇid yod pa ma yin pa

¹ Quoted in MV, p. 16; Subhāṣitasamgraha, p. 27. In the latter the kārikā is wrongly attributed to Nāgārjuna. See Muséeon, 1900, 2, p. 240.

² X adds here gañ la which seems not to be required.

de la ni yod pa dan med pa gñi gañi phyogs spañs pas dus yun
 riñ pos kyañ sun hbyin pa brjod par mi nus pa ñid do || nam
 khañi gzugs can ñid da lta mi srid pas dus yun riñ pos kyañ srid
 par bya bar mi nus pa de bz'in du rgol ba dag gis¹ kyañ deñi
 rten phyogs gsum ga yañ mi srid pas stoñ pa ñid du smra bañi
 sun hbyin pa yun riñ pos kyañ brjod par mi nus te | mkhas pas
 stoñ pa ñid du smra ba la sun hbyin pa nam mkhañi ri mo dan
 lcags kyi² gzugs³ pañi gzir ba dan hdra bar khoñ du chud par
 byaño || yañ ji ltar nam mkhañi ñi mañi hod zer gyi tshogs kyi
 bsal z'in z'ig par gyur pañi mun pa rnams kyi⁴ dus yun rin pos
 kyañ ñi mañi hod zer gyi tshogs gsal ba mog mog por bya bar mi
 nus pa de bz'in du zab ciñ rgya che ba⁵ basm gyis mi khyab
 pañi rten ciñ hbrel bar hbyun ba bsgoms pas rtogs pañi ñi mañi
 hod zer gyis rgol ba mthañ dag gi gz'un lugs kyi mun pa rnams
 bsal ba yañ yin no z'es bya bar khoñ du chud par byaño || yañ
 bsad pa | ji ltar hdi ni ñi mañi hod zer mtshuñs pa med pa yis
 dus yun riñ bar mun pañi tshogs chen hzoms śiñ hzoms hgyur
 ltar | de bz'in hgro bañi don byed gñis su med pañi ñi ma yañ ||
 yod dan med pa la sogs gz'un lugs mun pa hzoms byed yin ||

rtog geñi gz'un lugs mun pas bkab pa yi |

blo yi mig hdi da ltar phye byas nas |

bsod nams gañ thob de yis skye bo hdi |

yoñs kyi de ñid blo mig gis mthoñ sog ||

slob dpon hphags pa lhañi z'al sña nas kyi byañ chub sems
 dpañi rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las | slob dpon dan slob
 ma rnam par gtan la dbab pa sgom pa bstan pa z'es bya ba ste |
 rab tu byed pa bcu drug pañi hgtrel baño ||

bz'i brgya pañi hgtrel ba slob dpon zla ba grags pañi z'al sña
 nas kyi mdzad pa rdzogs so ||

—सति हि पक्षपरिग्रहेऽन्यथासिद्धे^१र्महता कालेन चिरिण तस्य दूषणं
 सम्भवति । यस्य तु सदसदुभयपक्षप्रज्ञाणेन पक्षपरिग्रह एव नास्ति तस्य सदसद-
 भयपक्षप्रज्ञाणाच्चिरिणापि दूषणं वक्तुं न शक्यते । आकाशस्य रूपवत्त्वं साम्प्रतं

¹ X gi.

² X kyi.

³ X gz'us.

⁴ X kyi.

⁵ X la for ba.

⁶ As unnecessary de ltahañ of the text is left out untranslated.

न सम्भवतीति चिरेणापि कालेन सम्भावयितुं न शक्यते । एवं वादिभि-
रपि तदाश्रयपक्षत्रयासम्भवाच्छून्यतावाददूषणं चिरेणापि वक्तुं न शक्यते ।
पण्डितेर्हि शून्यतावाददूषणमाकाशचिद्व्यायःप्रतिमयोरिति वदवगन्तव्यम् । यथा
नभसि सूर्यकिरणसमूहेन निरस्तैस्तिमिरैश्चिरेणापि कालेन स श्यामीकर्तुं
न शक्यते एवं गम्भीरोदाराचिन्मप्रतीत्यसमुत्पादभावनावगमसूर्यकिरणेन
सकलवादिसमयतिमिराणि निरस्तन्त इत्यवगन्तव्यम् । अपि चोच्यते ।
यथेहासदृशः सूर्यश्चिरं महान्तं तिमिरसमूहसुन्मूलयकुन्मूलयत्वेन जगदर्थ-
करादयसूर्याऽपि सदसदादिसमयतिमिरसुन्मूलयति ।

तार्किकसमयतमोदृतबुद्धेस्त्वरधुनेदमुन्मील्य ।

लब्धैः पुण्यैः पूर्णं पश्यतु तत्त्वं जनोऽत्र धीनेत्रः ॥ २५ ॥

आचार्यायदेवपादीये बोधिसत्त्वयोगाचारे चतुःशतके गुरुशिष्यविनिर्णय-
भावनासन्दर्शननामकस्य षोडशप्रकरणस्य वृत्तिः ।

॥ चतुःशतकवृत्तिराचार्यचन्द्रकीर्त्तिपादकृता सम्पूर्णा ॥

ADDITIONS AND CORRECTIONS

The two successive figures refer to the page and the line respectively.

3.12. Add रागाद्यसिद्धि before प्रतिपा°.

4.14. Read 4 for 3.

5.13. Add In a Vx of CSV dus for du.

9.14. Read प्रवृत्ते- for प्रवृत्त-

11. 9. Should one read yod for med ?

— 21. Read 12 for 11.

12. 8. Add In c Vx of CSV la for las.

15.17. Read and for ann.

— 28. Read śīla for īla.

20. 7. Read एवं भिन्नव आदरः क्रियते for भिन्नवस्तुदर्शनेन कृत आदरः । and विपाककामेन for विपाकस्य कामेन ।

— 28. Read निन्दान्या तु for निन्दान्यत्र

21.11. After bz'in no || add :

gañ gi tshe bcom ldan ḥdas śā kya thub pas bā rā na sīr khyod
ma ḥoñs paḥi dus na de bz'in gśegs pa dgra bcom pa yañ dag
par rdzogs paḥi sañs rgyas byams a z'es bya bar ḥgyur la | yañ
deḥi tshe ḥkhor los sgyur baḥi rgyal po duñ z'es bya ba ḥbyuñ
bar ḥgyur z'in | der groñ khyer ḥdi ñid du khyod bz'ugs pa dañ
yoñs su mya ñan las ḥdus pa la mchod pa chen po byas te rab
tu byuñ nas dgra bcom pa ñid kyis yoñs mya ñan las ḥdus par
ḥgyur ro z'es byañ chub sems dpaḥ mi pham pa z'es bya ba luñ
bstan par mdzad pa dañ |

— 25. For सर्वज्ञे° कामयसे जड़ः read :

सर्वज्ञे धर्मेषु हेयेषु किं पुनरधर्माणां कथनेन । उक्तत्वात् । विमुक्तिमुख-
कामस्य कश्चिदपि रागो न ज्ञायते । तच्च निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्यमिति ।
अजितसूत्रवत् । यदा भगवान्छाक्यमुनिर्वाराणस्यां [तदा] त्वमनागते काले
तथागतोऽहं न सम्यक्सम्बुद्धो मैत्रेयो भविष्यसि । अपि च तदा चक्रवर्त्ती राजा
शङ्खो नाम भविष्यति । तस्मिन्नेव नगरे परिनिर्वाणे महान्तमादरं कृत्वा
प्रव्रज्याहस्त्वेन परिनिवृतो भविष्यसि । बोधिसत्त्वोऽजितो नाम देशनां करिष्यति ।
ततस्तत्परिवारमध्येऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति । स इन्ताहं चतुर्विंशर-
चक्रवर्त्ती शङ्खो भवेयमिति प्रणिधानं विधाय भगवतेषां दुःखं वारयितव्यमिति
प्रव्रज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जड़ः

- 22.29. *Add* the following note on this kārīka, 193 (=VIII. 18): The original is found in SS, p. 11 :

śūnyatā punyakāmena vaktavyā naiva sarvadā |
nanu prayuktam asthāne jāyate viṣam auṣadham ||

24. 8. This kārīkā, 194 (=VIII. 19) is quoted in MV, p. 370.
See JA, 1902, II, p. 257.

25. 8. *Read* 372 *for* 272.

- 28.10. *Read* tan *for* ton.

30. 4. This kārīkā is quoted also in MV of Buddhapālita,
Tib. text (BB), p. 10, with a wrong reading, *i.e.*
dr̥ṣṭānta (*dpe*) *for* *dr̥ṣṭo'nto*.

33. 1. *Read* अस्तिता *for* अस्थिता.

- 41.13. *Read* ltar *for* bar (?).

- 62.27. *Read* dañ *for* dan.

69. 7. *Read* नास्त्यहं *for* नास्म्यहं.

- 78.25. *Read* स्यात्पुरुषः *for* स्यात्पुरुषः.

- 96.30. In *a*, *b*, and *c* of this kārīkā Vx of CSV *hgyur* *for* *gyur*.

97. 5. *Read* sattāyām *for* sttāyām.

100. 2. *Read* हि विनश्यन्ति *for* [ते] निरुध्यन्ते.

- 115.21. *Read* अकृतो *for* अकृतको.

158. 4. *Read* सौगताना- *for* सौगताता-.

- 165.23. *Read* २५ *for* २६.

- 182.31. The X of India Office clearly reads *mtshwis*.

- 183.32, note 2. *Read* seem *for* seems.

- 199.15. *Read* १ *for* ६.

202. 6. *Read* द्वयोः *for* द्वयोः.

- 211.16. *Read* वायु° *for* वायु°.

- 215.11. *Read* निरा° *for* तिरा°.

- 18. *Read* °सञ्चेति *for* °सञ्चेति.

- 20. *Read* एतेष्वेक° *for* एतेष्व°.

227. 4. *Read* २३ *for* २२.

- 236.32. *Add* at the end 8 ||

- 251: 4. *Read* वन्या *for* नन्या.

254. 1. *Read* [367 *for* [354

255. 1. *Read* [368 *for* [358.

INDEXES

The figures in the first two Indexes refer to the kārīkās and in others to the pages.

I

SANSKRIT KARIKĀS

*अक्रुर्वाणस्य निर्वाणं	...	...	186	अहिंसा नित्य आत्मा च	...	...	231
अधिरूपः कथं नु स्यात्	...	...	384	*आकाशादीनि कल्पान्ते	...	...	205
*अग्निरेव भवत्यणुम्	...	...	341	आत्मनश्चेत्तचित्तस्य	...	...	233
*अज्ञातो जात इत्यत्र	...	...	371	आत्मा यदि भवेन्नोचे	...	...	223
अचीरंशोऽस्ति नास्तीति	...	...	305	आदिमध्यावसानानां	...	...	355
अचारिकस्य यत्स्थानं	...	...	214	आदिर्न विद्यते यस्य	...	...	217
*अद्वितीयं शिष्यद्वारं	...	...	288	*आनोचद् यस्य धर्मस्य	...	...	181
अनागतं घटे वर्त-	...	...	251	*आयत्तं यस्य भाःस्य	...	...	326
अनागतोऽस्त्यतीतोऽस्ति	...	...	254	*आ वनाशाञ्जलं नाम	...	...	236
*अनित्यं कृतकं दृष्टा	...	...	204	*इत्थनं यद्यणोर्नास्ति	...	...	343
आनत्यल्लग्न सच्चिता	...	...	274	*इह यद्यपि तत्तन्त्रो	...	...	197
*अनित्यं सति सत्कार्यं	...	...	263	उक्ता भवो भवोपायः	...	...	277
*अनिर्णीतं वर्तमानोऽयम्	...	...	258	उच्छेदश्च दानित्यस्य	...	...	247
*अनिश्चयोऽप्यजातास्तु	...	...	372	उच्यते स्वर्गकामेभ्यो	...	...	192
अपचः पचरूपः स्यात्	...	...	383	उत्पन्नः ब्राह्मताहावात्	...	...	211
*अप्रतीत्यास्तिता मास्ति	...	...	202	उत्पन्नस्यागतिर्नास्ति	...	...	360
अप्रत्ययेन मोक्षः स्यात्	...	...	264	*उत्पादस्थितमङ्गानां	...	...	361
अभावात्सर्वभावाणाम्	...	...	394	उत्पादादिषु सर्वेषु	...	...	362
अभावे परभावस्य	...	...	356	*उदेगो यस्य नास्तीह	...	...	187
अभावे सर्वभावाणाम्	...	...	383	उपायाद्व्यनारम्भाद्	...	...	220
*अभिमुत्तीऽपि यद्युष्णः	...	...	342	एकं सदसद्वेकं च	...	...	399
*अस्मात्तत्तन्निर्वाण-	...	...	325	एकान्तेनैव बाधानां	...	...	284
अयुष्मेन विना युज्यं	...	...	382	एकेनाकोतितानेनैव	...	...	391
असदन्ते जायते चेत्	...	...	351	*एको यदि षट्कोनेष्टो	...	...	329
अस्ति यत्र परीक्षायाम्	...	...	880	*एतेनैव विचारिण	...	...	302
अस्तिमन्तेऽल्पपुण्यस्य	...	...	180	फटिना हृष्यते भूमिः	...	...	309
*अस्य धर्मस्य नाकोऽपि	...	...	289	कथितं लौकिकं-ति	...	...	393
अक्षय्यतोऽमृतः श्रेयान्	...	...	287	*अक्षयं जायते नित्या	...	...	235

*कर्तुं नाम विज्ञानमि	...	241	*तत्रैव रम्यते कथित्	...	177
कक्षचित्केन चत्वार्षम्	...	179	तलता नैराहस्यमिति	...	292
*कारणं विकृतिं गच्छन्	...	209	बाधो नारम्यतेऽदृष्टे	...	283
*कारणव्यातिरेकेण	...	375	*तस्य तस्यैकता नास्ति	...	344
*किं करिष्यति स त्यागं	...	279	दुर्बला नित्यता यत्र	...	271
*किं करिष्यास्यसम्बन्धम्	...	184	*दुःखमभिभूता दृश्यन्ते	...	188
*क्षेत्रिणोऽपि तु नाश्रयम्	...	376	*दृश्यतेऽनागतो भावः	...	261
को गुणः शून्यतादृष्ट्या	...	394	दृश्यते सर्वतः कैश्चित्	...	243
क्षिप्यावाच्छाद्यतो नास्ति	...	242	*देवविकृतिं याति	...	229
क्षेत्रः कर्मविपाक्षेण	...	297	द्रष्टव्यत्वं न जातेन	...	310
*गतेन न गुणः कथित्	...	314	*धर्म समासतोऽङ्गिषां	...	298
*गृह्योद्योगस्य चक्षुः	...	315	*धर्मो यद्युक्ततोऽप्यस्ति	...	262
यद्वर्णं पूर्वभागेण	...	216	न दृष्टो दृश्यते भावश्च	...	275
याज्ञोऽप्येतोऽपि युक्तीऽर्थः	...	300	*न भावाज्जायते भावो	...	364
*घटस्य कारणं नास्ति	...	337	नरेषु प्रतिकूलेषु	...	176
*घटस्य न भवेदैक्यम्	...	332	*न वक्ता जायते केन	...	318
*घटस्यावयवो रूपं	...	334	*न विना हेतुना भावो	...	203
*घटः कारणतः सिद्धः	...	338	नष्टः फलिन यद्येतुम्	...	218
*चक्षुः प्रतीत्य रूपस्य	...	323	*न ह्यस्यैवतो नाम	...	333
*चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानम्	...	317	*नामयथा भाषया क्लृप्तेः	...	194
*क्षेतनाधातुरन्यत्र	...	237	नाभावात्परपक्षस्य	...	389
*क्षेतस्य च मनोमाने	...	238	*नाश्रयं शून्यवदृष्टम्	...	182
जातिरुदा न भवति	...	353	*नाश्रित्याग् जायमानोऽपि	...	373
जातिस्वरूपसङ्गात्	...	232	निजदृष्टोच्यते दानं	...	189
*भावी यदा तदा नास्ति	...	370	वृषु दुःखादिमुक्तेषु	...	224
जानाति य इमं धर्मम्	...	291	मेव जीर्णं पूर्वजातम्	...	354
*जायतेऽस्तीति निष्पत्ती	...	374	*परकमेति किं नाहम्	...	239
*जायमाननिरोधेन	...	369	*पश्यन्नुच्चिरादूरे	...	313
जायमानात्मना कार्यो	...	367	पूर्वं पश्चाच्च धुमपद	...	357
*जायमानार्थजातत्वात्	...	366	प्रतीत्य सम्प्रतीत्यस्य	...	348
ज्येष्ठः सुखादिमात्राणा	...	234	*प्रदेशिनि न सर्वैक्यम्	...	206
ज्वालं प्रत्ययैकत्वात्	...	312	*प्राप्तयेद गृह्णते शब्दः	...	319
ज्ञानेन क्षीयकादि ज्ञात्	...	222	फलन नास्ति हेतुम्	...	352
ज्वालं तस्य भावस्य	...	354	ज्वालमाना यथा धर्मः	...	295

जीर्णं भवस्य विज्ञानं	...	...	350	*धावद्भ्यं यदा रूपम्	...	...	330
बीजभूतानमर्थस्य	...	...	293	*धावन्न यूयते शब्दश्च	...	...	320
*बुद्धीतोषु परोक्षेषु	...	...	280	*धेयौ गुणानां कर्तृत्वम्	...	...	240
भवेत्सर्वेषु भावेषु	...	...	272	रूपदर्शनमित्युक्तं	...	...	308
भवेदात्मंति चैवैव	...	...	245	*रूपसम्बद्धमादिभ्यो	...	...	336
भवेज्जातोऽनामतषट्	...	...	256	*रूपस्य घटी नेकम्	...	...	327
भावदर्शनतो भावा-	...	...	385	रूपस्य केवलयस्य	...	...	304
भावस्य नास्त्यश्रयः	...	...	230	*रूपादित्यतिरेकेण	...	...	340
*भावस्यैकस्य यो द्रष्टा	...	...	191	अल्पं चेन्नचणादन्वत्	...	...	363
भावानां परिणामोऽपि	...	...	266	*लक्षणेनापि अत्यस्य	...	...	331
भावाभावादभावस्य	...	...	395	*लोकोऽयं येन दृष्टं	...	...	281
*भावास्त्ययो न सत्यस्ये	...	...	345	*लौकिकी देशना यव	...	...	183
भावो नैव भवेद्भावो	...	...	365	*वरं लौकिकमिवेदं	...	...	225
भिन्ने भावादन्वित्ये	...	...	270	वर्णादन्वयस्थानं चेत्	...	...	307
भौतिकमर्थं कथं	...	...	311	वर्तमानस्य भावस्य	...	...	359
*मनसा गृह्यते योऽर्थः	...	...	322	*वादस्य हि कृते धर्मो	...	...	290
मुक्ती यदि भवेन्नैव	...	...	246	वारणं परपक्षस्य	...	...	379
यथावीर्यं सहायो	...	...	386	*वारणं प्रायपक्षस्य	...	...	190
*यथा बीजस्य दृष्टोऽन्तो	...	...	200	*विघ्नं सत्वस्य यः कुर्याद	...	...	285
यथाहि कृतका बीजान्	...	...	249	विज्ञानानि यथा नाथ-	...	...	268
यदसि शब्ददृष्टान्तस्	...	...	397	विद्यायद्वयतः यद्वा	...	...	296
*यदा न किञ्चिदायर्थे	...	...	324	*विना कल्पनयाकित्वं	...	...	178
*यदा वक्ताऽसि वाच्यं च	...	...	377	*विनापि कल्पना भङ्गाद	...	...	257
*यदा सर्वेषु भूतेषु	...	...	227	विना फलिन भावानां	...	...	349
यदि इष्टेन रूपेण	...	...	303	विना फलिन यत्तेतोर्	...	...	208
यदि नित्यमनित्यत्वं	...	...	273	*वियुक्तमिन्द्रियेष्विति	...	...	321
यदि शून्यस्य दोषेण	...	...	378	*वैलक्षण्यं ह्यदीर्घा	...	...	328
यद्यतोऽनामतयोः	...	...	252	व्यर्थस्य शून्यस्येतुर्	...	...	381
*यद्यथासा समानाभा	...	...	228	शङ्कुतो बुद्धिमान्मर्षो	...	...	276
*यद्यप्यन्यतैत भावश्च	...	...	250	शक्त्यै रचेलकोर्विभ्रेः	...	...	294
यथादनागतो भावः	...	...	253	शास्त्रतस्य कुतो बावा	...	...	244
*यत्किन् भावे प्रशस्य	...	...	207	शास्त्रतं कारणं यस्य	...	...	210
यस्य पूर्वः प्रदेष्टोऽस्ति	...	...	215	*शीलादपि वरं संखी	...	...	286
*यः पंचाव्यायते भावः	...	...	259	शून्यता जायते ईतोर्	...	...	396

शून्यता पुण्यकामेन	...	...	193	*सर्वेषामपि रूपाणां	...	...	335
*शून्यत्वा शरीरनेर्गुण्यं	...	...	199	सर्वोऽप्यवयवो भूत्वा	...	...	306
संज्ञे यो शान्तो भावो	...	...	219	सुखभो दूषणो हेतुर्	...	...	390
*सदसत्सदश्चेति	...	195, 346, 400		कृत्वाः सन्ति न निर्वाचे	...	...	221
सदिति शङ्कृतं नाम	...	...	392	*सत्त्वादीनामलङ्कारो	...	...	265
*सद्भावेऽप्यात्मनो रूप-	...	...	248	स्थितिर्यदि भवेत्काले	...	...	269
सद्भागेऽन्यस्य कस्य स्यात्	...	...	387	स्थितिं विना कृतो भावो	...	...	267
सन्तानवृद्धिदोषे हि	...	...	347	स्यादतीतादतीतचद	...	...	255
*समवायेऽपि रूपस्य	...	...	339	स्वपचः सर्वलोकास्य	...	...	299
*समवायः क्रियते यस्य	...	...	260	*स्वपचे विद्यते रागः	...	...	185
*सम्यग्दृष्टे परं स्थानं	...	...	196	*स्वभावः सर्वभाषाणां	...	...	316
*सर्वेष्व घटोऽदृष्टो	...	...	301	स्वयं ये यान्ति निर्वाचं	...	...	282
*सर्वकायेषु निपत्तिश्	...	...	198	हेतुः कश्चन देशः स्याद्	...	...	212
सर्वस्यानेन निर्वाचं	...	...	278	हेतोर्यत् पारिभाष्यस्य	...	...	213
*सर्वं कार्याद्यमुत्पन्नं	...	...	201				

II

TIBETAN KĀRIKĀS

kun kyañ yan lag tu gyur nas	..	306	gañ gi yon tan byed po dañ	..	240
kun yod ma yin ci bya z'es	..	184	gañ du mñon sum gyis bum der	..	381
rkyen ma tshañ phyir śes pa ni	..	312	gañ phyir dños po hñug hgyur ba	..	250
skye dañ skye bar skes bu ni	..	229	gañ phyir stoñ pañi dpe yod pa	..	397
skye dañ gnas dañ hñig pa rnams	..	366	gañ phyir yod bdog ces miñ btags	..	392
skye ba dran pa yod pañi phyir	..	232	gañ tshe skyes pa de yi tshe	..	370
skye ba med kyañ hñig pa las	..	257	gañ tshe mkhas la sa steñ na	..	324
skye ba la sogs thams cad la	..	362	gañ tshe rgyu ni ma gtogs par	..	375
skye bz'in pa sñar ma byuñ yañ	..	373	gañ tshe nañ bdag bud med min	..	226
skyo bz'in pa ni phyed skyes phyir	..	366	gañ tshe hbyuñ ba thams cad la	..	227
skye bz'in pa ni ma skyes pa	..	371	gañ tshe smra po brjod bya nañan		37
skye bz'in pa ni ma rdzogs kyañ	..	372	gañ tshe rdzas ji tsam gzugs na	..	330
skyo bz'in pa yi bdag ñid du	..	367	gañ z'ig gtoñ thabs mi śes de	..	279
skyes pa la ni hoñ ba dañ	..	360	gañ z'ig gti mug hgañ z'ig gis	..	285
khyod kyi bdag gañ nañi bdag min	..	228	gañ z'ig hbyuñ bar byed pa de	..	260
khyod la rañ phyogs chags yod ciñ	..	185	gañ z'ig yod na dños po la	..	207
mkhñha la sogs rnams rtag go ces	..	205	gañ la brten nas hbyuñ yod pa	..	348
gañ gis hñig rten ñdi mthoñ dkañ	..	281	gañ la dañ po yod min z'in	..	217
gañ gi gñis po bar med par	..	368	gañ la ñdir skyo yod min pa	..	187
gañ gi phyir na skye bz'in pa	..	369	gañ la śar gyi phyogs yod pa	..	215
gañ gi phyir na ma hoñs dños	..	253	gañ las hñig rten betan hbyuñ ba	..	183
gañ gi phyogs hgañ rgyu yin z'in	..	212	gal te kun la gñis miñ na	..	387

gal te kun la bdag yod na	.. 239	sñar skyes pa yi phyir na ni	.. 358
gal te grol ba med ñid na	.. 246	sñar mthoñ ba yi don gañ z'ig	.. 322
gal te dños kun med pañi phyir	.. 394	sñon dañ phyis dañ eig car z'es	.. 357
gal te dños po yod min na	.. 384	geig yod geig med ces bya ba	.. 399
gal te geig bum mi ñdod na	.. 329	chiñ dañ beñ dañ thabs las gz'an	.. 220
gal te rtag tu mi rtag ñid	.. 273	chos gañ z'ig la thub pa yis	.. 181
gal te stoñ pañi ñes pa yis	.. 378	chos chags de bz'in gsegs rnams kysis	192
gal te thams cad hjig rten pas	.. 393	chos hdi gañ gis ses gyur pa	.. 291
gal te dus la gnas yod na	.. 269	chos hdi de bz'in gsegs rnams kysis	.. 290
gal te bdag ces bya yod na	.. 245	chos hdi yi ni min las kyañ	.. 289
gal te mdog las dbyibs gz'an na	.. 307	chos ni mdor na mi htsho bar	.. 298
gal te rdul la ñiñ med na	.. 343	ji ltar kla klo skad gz'an gyis	.. 194
gal te gnas pa mi rtag dañ	.. 274	ji ltar rgyun la lta ñes na	.. 347
gal te phyogs ñid du hgyur na	.. 383	ji ltar rnam ses geig gis ni	.. 268
gal te phrad de sgra hdzin na	.. 319	ji ltar bram ze rnams la chos	.. 295
gal te byas pa med kyañ chos	.. 262	ji ltar mi mthun mi rnams la	.. 176
gal te ma hoñs skyes yod na	.. 256	ji ltar gzugs sogs ma gtogs par	.. 340
gal te mi rtag dños gz'an na	.. 270	ji ltar rig pa blañs pa las	.. 296
gal te mi rtag chad yin na	.. 247	ji ltar sa bon mthañ mthoñ z'in	.. 200
gal te mi rtag stobs cuñ min	.. 272	ji ltar sa bon byas pa las	.. 249
gal te smra z'in sgra hgro na	.. 318	ji srid sgra thos ma gyur pa	.. 320
gal te z'ig pa ma hoñs pañi	.. 252	hjig rten pa hdi ñid bla yi	.. 225
gal te zil mnan tsha na yañ	.. 342	gnis mtshan mi mthun mthoñ nas ni	328
gal te gzugs mthoñ ba yis de	.. 303	rtag pa gañ gi rgyu yin pañi	.. 210
gal te gzugs mthoñ mig hgro na	.. 314	rtag la gnod pa'ga la yod	.. 244
gal te yoñs su brtags pa na	.. 380	rtog pa med par ñdod chags la	.. 178
gal te rañ bz'in gyis dños yod	.. 398	blta bya skyes pas bum pa ni	.. 310
gal te ses pa yod rtag na	.. 235	stoñ pa gtan tshigs las hgyur ba	.. 396
gal te gsum dños de gz'an rnams	.. 345	tha mar med pa skye bar hgyur	.. 351
mgal meñi khhor lo sprul pa dañ	.. 325	thams cad btañ bas mya ñan las	.. 278
hgañ lahañ gañ dañ lhan eig tu	.. 179	thams cad hbras buñi don skye ba	.. 201
rgyu hgañ z'ig gis stoñ pa yañ	.. 376	thar pa bdag eig yod na ni	.. 223
rgyu ni rnam par hgyur ba na	.. 209	thog ma bar dañ tha ma rnams	.. 355
rgyu med par ni dños po med	.. 203	thogs ldan dños po rtag pa ni	.. 219
rgyu yi zlum po gañ yin pa	.. 213	mthoñ zin dños po mi snañ z'in	.. 275
sgrim pa med par thar hgyur te	.. 264	da ltar ba yi dños po ni	.. 359
dños rnams yoñs su hgyur ba rañ	.. 268	dam pa min la bdag hdzin mchog	.. 287
dños pa gañ z'ig phyis skye ba	.. 259	de ñid du bdag med sñam du	.. 292
dños po kun gyi dños med la	.. 388	de ñid ses pas gal te hdir	.. 197
dños po kun gyi rañ bz'in ni	.. 316	de tshe skye ba yod min z'in	.. 353
dños po gañ gañ yoñs brtag pa	.. 344	de la de yi dños po ru	.. 354
dños po gañ z'ig gz'an hgañ lahañ	.. 326	don min sa bon gyur pa yi	.. 293
dños po dños por mi hgyur te	.. 365	don min sa bon gyur pa yi	.. 293
dños po dños las mi skye ste	.. 364	bdag ni mya ñan hdañ hgyur z'es	.. 182
dños po geig gi lta po gañ	.. 191	bdag ni yod par gyur nahañ gzugs	.. 248
dños po rtag pa las skyes pa	.. 211	bde ba la sogs dañ ldan srog	.. 234
dños po mthoñ nas dños po ni	.. 385	mdun gyis len z'in rgyab kysis ni	.. 216
dños po med phyir dños med la	.. 395	hdañ pa dañ ni da ltar ba	.. 258

hdas pa las ni hdas hgyur ba	.. 255	mtshan ñid kyis kyañ mtshan gz'i ni	331
rdul phran goig gi gnas gañ yin	.. 214	mtshan ñid rnams dañ so so ni	.. 332
rdul phran la yañ yod pañi dños	.. 386	mtshan las mtshan gz'i gz'an z'e na	.. 363
rdul la cha śas yod med ces	.. 305	rdzas ni bya ba ji bz'in du	.. 236
sdug bñal las kyī rnam amñi phyir	.. 297	rdzogs pa yod ces byar hgyur la	.. 374
sdug bñal las thar mi rnams la	.. 224	z'i sgo gñis pa med pa dañ	.. 288
gnas med dños po ga la yod	.. 267	gz'an gyi dños po med par ni	.. 356
rnams pa dpyad pa ñdi ñid kyis	.. 302	gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dañ	.. 379
phyogs śes bya ba phyogs can ni	.. 206	gz'an du śes pa yod pañi khams	.. 267
hphrod pa hdus par gyur kyañ gzugs	.. 339	gzugs ñid bum z'cs goig ma yin	.. 327
bum pa rgyu las hgrub hgyur z'in	.. 338	gzugs mthoñ tshe na bum pa ni	.. 301
bum pa la ni rgyu yod min	.. 337	gzugs ni lta z'ig ma gtogs par	.. 308
bya ba dañ ldan rtag pa med	.. 242	gzugs ni bum pañi yan lag ste	.. 334
byed med mya ñan hdah hgyur z'in	.. 186	gzugs rnams kun lahañ gzugs ñid ni	.. 335
byis rnams ñes pa kho nar ni	.. 284	gzugs ni hbañ z'ig kho na la	.. 304
dbañ po rnams dañ bral sems kyis	.. 321	gzur gnas blo ldan don güer bañi	.. 276
hbras bu med par rgyu la ni	.. 208	yañ dag mthoñ na gnas mchog la	.. 196
hbras bu med par dños pe ni	.. 349	yod ces bya ba tsam z'ig gis	.. 391
hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa	218, 352	yod dañ med dañ yod med dañ,	195, 346, 400
hbras ba yod ñid gañ hdod dañ	.. 265	yon tan rnams kyis rnam kun tu	.. 241
sbyin pa dman pa la gsuñs śiñ	.. 189	rañ phyogs hjig rten thams cad la	.. 299
ma brten par ni yod ñid med	.. 202	rigs pañi don ni gz'an las kyañ	.. 300
ma mthoñ skrag par mi rtsom ste	.. 283	reg dañ mi ldan dños po la	.. 230
ma hoñs pañi dños mthoñ na	.. 261	reg ldan reg dañ mi ldan dañ	.. 333
ma hoñs pa yod hdas pa yod	.. 254	ro sogs dag las gzugs gz'an z'in	.. 336
ma hoñs bum la da ltar bañi	.. 251	la la sdug bñal zil mnan z'in	.. 188
mi rtag ñid gar stobs chuñ der	.. 271	la lar kun tu soñ bar mthoñ	.. 243
mi rtag byas par mthoñ gyur nas	.. 204	lus la yon tan med thos nas	.. 199
mi rtag yin na ci lta bur	.. 263	śes yod yid tsam z'ig la ste	.. 238
mi stoñ med par stoñ pa ni	.. 382	sa ni brtan z'es bya bar mthoñ	.. 309
mi tshe ba dañ bdag rtag pa	.. 231	sañs rgyas kyis gsuñs lkog gyur la	.. 280
mig dañ gzugs la brten nas yid	.. 323	sā kya gos med bram ze ste	.. 294
mig ni hgros dañ ldan hgyur na	.. 313	sun hbyin byed pañi gtan tshigs rñed	390
mig ni hbyuñ gyur rna de bz'in	.. 311	sems pa can dañ ldan bdag kyañ	.. 233
mig ma shon bar hdzin na ni	.. 315	bsam bz'in pa na bya ba ni	.. 198
mig la rnam śes yod min z'in	.. 317	bsod nams cuñ du chos ñdi la	.. 180
med phyir gz'an gyi phyogs la lan	.. 389	bsod nams hdod pas stoñ pa ñid	.. 193
mya ñan hdas par rañ hgro gañ	.. 282	bsod nams min pa dañ par zlog	.. 190
mya ñan hdas la phuñ po rnams	.. 221	erid dañ bral la thar pañi tshe	.. 222
teha ba me ñid du hgyur te	.. 341	erid dañ erid thabs z'i ba yi	.. 277
tebul khirms las ni ñams bla yi	.. 286	erid pañi sa bon rnam śes te	.. 250
la la de ñid la chags te	.. 177		

III

BHAGAVAD-VĀKYAS IN THE COMMENTARY

† एव' स भिचवः 20	पक्षेमान भिचवी नाममात्र 59
असि भिचवसदजातमभूतसंस्कृतम् ... 56	† शुद्धः स्व' मरुवर्णमित् प्रदीपम् ... 61
एव' चक्षुर्भिचव उत्यमान 243	वर' क्षुत् काश्यप पुद्ग-दृष्टिः ... 150
† तदथापि नाम काश्यप कश्चिद् ... 272	श्रुत्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगेन ... 294
† तदथा भिचवी मायाकारो वा ... 194	

IV

SANSKRIT KARIKĀS CITED IN THE COMMENTARY

अतीता तथता यदत् 32	यदि को वि धर्माणि भवेत् स्वभावः ... 244
अनित्या वत संस्कारा 109	यः प्रत्यर्थायति स ज्ञातो 294
† आदौ दानादिकथया 23	यो मां रूपेण चद्राचर् 179
उपदेशो हि भूखोर्धा 23	श्रुत्या भवेद्वैटीनां 272
धर्मतो बुद्ध द्रष्टव्या 179	† सत्त्वो नरी मानव जात गुण्यते 245 260
नात्यहं न भविष्यामि 69 146	† संक्रान्तिर्जगन्मृत्युया 260
भावानभावाविति यः प्रजानति ... 281	संक्रान्ताः संस्कृत सवन्निवृत्ता ... 252

V

TIBETAN KĀRIKĀS CITED IN THE COMMENTARY

skye ba dan ni hchi hpho yañ .. 261	dri bral gos la tshon bz'in du .. 23
skye ma hdu byed rnams ni rtag .. 108	hdus byas hdu ma byas kun rnam par dben .. 252
gañ gis dños po rnams dños po med ces śes gyur .. 280	blun la ñe bar bstan pa ni .. 23
gañ dag ña la gzugs su mthon .. 179	rañ ñid byun bar gyur de la .. 44
gañ z'ig rkyen las kyes pa de ma skyes 283	sañs rgyas rnams ni chos ñid lta .. 179
gal te chos rnams rañ bz'in yod hgyur na 243	sems can mi dan śed skyes kyañ ruñ ste 244
ston ñid lta ba thams cad ni .. 271	

VI

VERSES CITED IN NOTES

aniccā vata saṃkhārā .. 109	nivartakaṃ hi puruṣam .. 148
avidyamāne svabhāve .. 239	parivrāṭkāmuksūnām .. 3
astītimātrena yadi bhāvo .. 283	bandhya-bandhananirmuktā .. 60
iti bālasya santrāsah .. 146	bhāvo na jāyate bhāvād .. 250
eko bhāvaḥ sarvathā yena dṛṣṭah .. 19	saṭkena yugapad yogāt .. 48
jaha na vi sakkamaṇajjo .. 24	sannāmaṇātreṇaikaena .. 284
na svato jāyate bhavaḥ .. 239	saṃyogā cānoraṇvantareṇa .. 48
na svato nāpi parato .. 239	svato vā parats vāpi .. 239

VII

PASSAGES CITED IN NOTES

apṛāptārthāny akṣimanahśrotrāṇi ..	187	tatra paramattā bhāvo ..	201
asampattavasenāti attānaṃ ..	186	tasmād dhi tasya bhavane na guṇo'sti	144
idam idāṇiṃ manāg mīmāṃsāmaho ..	187	tin' imāni bhikkhave' uppādo ..	232
utpannasya punar utpattau ..	114	na ca āvidyamānasya punar ..	114
kiṃ punaḥ subhūte utpannadharmā ..	114	pratibhāsa bim bam āyābhra ..	198
gandharvanagarasvapnamāyā ..	198	māyāmaricisvapnodakacandra ..	198
catvāri mahābhūtāni prthivīdhātur ..	178	rūpamātmā svāmivat ..	17
je egaṃ jāṇai se savvaṃ jāṇai ..	19	sarvaṃ bho gautama ekaṭvam ..	268
jeṭṭhakatṭhena upakārako dhammo ..	185		

VIII

SŪTRAS, ŚĀSTRAS, AND ĀCĀRYAS

Ajitasūtra	21	Māṇḍukyakārikā	52
Anavataptahradāpasaukramaṇasūtra ..	294	Mūlamadhyamaka Kārikā 33, 39, 52, 57, 60,	
Abhidharmakośa	178, 179, 187	180, 212, 249, 250	
Abhidharmakośa-bhāṣya	1, 91, 187	Mūlamadhyamakakārikāvṛtti 14, 17, 19,	
Abhidharmakośa-vyākhyā	1, 36, 91, 114,	24, 25, 27, 30, 32, 33, 52, 60, 89,	
	118, 187	101, 114, 119, 159, 163, 176, 179,	
Aṣṭasāhastrikā Prajñāpāramitā ..	114, 294	185, 210, 211, 232, 237, 243, 244,	
Aṣṭāṅgaḥṛdaya	98	253, 260, 281, 294, 296	
Aṅguttarnikāya	232	Meghadūta	1, 13
Ācārāṅgasūtra	19, 52	Yogavāsiṣṭha	52
Udāna	50	Yogiyājñavalkya	148
Udānavarga	169	Syādvādamañjarī	19
Kāśyapa-parivarta	150, 272	Lalitavistara	198
Kundakundācārya	24	Laṅkāvatāra	69, 198, 268
Guṇaratna	19, 60	Vajracchedikā	179
Caraka	98	Vasubandhu	48
Candrakīrti	41, 57	Vibhaṅga	178
Nyāyakandalī	187, 201	Vibhāvinī Tikā	186
Nyāyapraveśa	201	Visuddhimagga	185
Nyāyasūtra	187	Vimśatikārikā	48
Nyāyopadeśa	52	Vedāntasūtra	48
Pitāputrasamāgama	243	Śāṅkara	48
Paramārthasūnyatā	243	Śikṣāsamuccaya	114, 243
Pramāṇatattvālaṅkāra	187	Sūnyatāsaptati	201
Prāśastapāda bhāṣya	201	Śaḍḍarśanasamuccaya	19, 60
Pañcatantra	23	Samyuttanikāya	61, 109
Pāṇini	137	Samayaprabhṛta (Samayapāhuḍa) ..	24
Buddhapālita	30(add)	Sammohavinodinī	61
Bodhicaryāvatārapañjikā	146, 179, 243,	Sarvāiddhāntasaṅgraha	213
	272, 294	Suttanipāṭa	61
Bhāgavata-purāṇa	52	Subhāṣitasāṅgraha 22add, 272, 294, 296	
Mahāyānasūtrālaṅkāra	14	Haribhadra	201
Mahāvvyutpatti	97, 98, 243	Hastikakṣayasūtra, Ārya ...	243
Mādhyamikāvatāra, 7, 41, 98, 114, 211			

